

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА”

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА

**УКРАЇНСЬКА
НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ:
РЕАЛІЇ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ**

Збірник наукових праць

Видається з 1998 р.

Випуск 26

Львів
Видавництво Львівської політехніки
2014

У збірнику наукових праць розглянуто різні аспекти суспільно-політичного розвитку України, особливості вітчизняного та зарубіжного державотворчого процесу, основні тенденції розвитку міжнародних відносин і зовнішньої політики країн світу.

Для державних, політичних, громадських діячів, науковців та студентів.

*Рекомендувала Вчена рада Національного університету «Львівська політехніка»
(протокол № 5 від 25.12.2013 р.)*

Редакційна колегія:

Павлюк Степан – д-р іст. наук, професор, академік НАН України (Інститут народознавства НАН України), голова редколегії;

Турчин Ярина – д-р політ. наук, професор (Національний університет «Львівська політехніка»), заступник голови редколегії;

Литвин Микола – д-р іст. наук, професор (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича) – заступник голови редколегії;

Бучин Микола – канд. політ. наук, доцент (Національний університет «Львівська політехніка»), відповідальний секретар;

Гетьманчук Микола – д-р іст. наук, професор (Львівський державний університет внутрішніх справ);

Денисенко Валерій – д-р політ. наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка);

Климанська Лариса – д-р політ. наук, доцент (Національний університет «Львівська політехніка»);

Романюк Анатолій – д-р політ. наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка);

Гулай Василь – д-р політ. наук, доцент (Національний університет «Львівська політехніка»);

Петрушенко Віктор – д-р філос. наук, професор (Національний університет «Львівська політехніка»);

Піча Володимир – д-р соціол. наук, професор (Національний університет «Львівська політехніка»);

Хома Наталія – д-р політ. наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка);

Луцишин Галина – д-р політ. наук, доцент (Національний університет «Львівська політехніка»).

**Збірник наукових праць «Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку»
є фаховим виданням у галузі політичних наук
(постанова Президії Вищої атестаційної комісії України,
протокол № 2-05/9 від 14.11.2001 р.)**

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобі масової інформації,
серія КВ № 9284 від 25.10.2004 р.*

*Відповідальний за випуск Бучин Микола, канд. політ. наук, доцент
(Національний університет «Львівська політехніка»);
Науковий редактор Турчин Ярина, д-р політ. наук, професор
(Національний університет «Львівська політехніка»)*

Адреса редколегії:

79013, Львів-13, вул. С. Бандери, 12

Національний університет «Львівська політехніка», кафедра політології та міжнародних відносин

Веб-сторінки Збірника:

http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Unir/ (на сторінці Наукова періодика України);

http://vlp.com.ua/periodicals/collections/ukr_nac (на сторінці Видавництва Національного університету «Львівська політехніка»).

© Національний університет
“Львівська політехніка”, 2014

© Інститут народознавства, Інститут українознавства
ім. Івана Крип'якевича НАН України, 2014

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК: 261.7 (477)

Оксана Волинець

Національний університет «Львівська політехніка»

СОЛІДАРНІСТЬ, СУБСИДАРНІСТЬ ТА ЗАГАЛЬНЕ БЛАГО ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ, ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ У СОЦІАЛЬНОМУ ВЧЕННІ КАТОЛИЦИЗМУ

© Волинець О., 2014

Проаналізовано соціальну доктрину католицизму та її фундаментальні принципи, які покладено в основу взаємовідносин між людиною, громадянським суспільством та державою в країнах Західної Європи, для яких притаманна розвинена демократія та високий ступінь розвитку громадянського суспільства. На основі використання структурно-функціонального, системного методів та контент-аналізу досліджено принципи особистості, солідарності, субсидіарності та загального блага. Закцентовано на характерному для розвинених демократичних країн феномені участі та перешкодах для її реалізації. Досліджено значення запропонованих католицьким суспільним вченням принципів людського співжиття у становленні громадянського суспільства та його адекватних взаємовідносинах з державою.

Ключові слова: людина, громадянське суспільство, держава, солідарність, субсидіарність, загальне благо, участь.

Oksana Volynets

SOLIDARITY, SUBSIDIARITY, AND THE COMMON GOOD AS FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF INTERACTION AMONG PEOPLE, CIVIL SOCIETY, AND THE STATE IN THE SOCIAL DOCTRINE OF THE CATHOLIC CHURCH

© Volynets Oksana, 2014

This particular work provides the analysis of the basic principles of Social doctrine of the Catholic Church that are contained in the documents of the Second Vatican Council, the Catechism of the Catholic Church, the encyclicals of John Paul II and Benedict XVI, and the works of the Catholic theologians. On the basis of systematic, structural, and functional methods, and content analysis the fundamental principles of identity, solidarity, subsidiarity, and the common good, proposed by the Catholic social doctrine, are researched. These principles are universal and can serve as foundational concepts for establishing appropriate interactions in the dimension: individual – civil society – state.

The article investigates the phenomenon of participation that is characteristic of the developed democratic countries and the obstacles that stand in the way of its practical implementation. Political corruption is considered from the critical point of view. It stands as the most threatening obstacle in the human ability to realize personal rights.

The author concludes that the reorganization of social and political foundations of Ukrainian society on the basis of the principles of solidarity, subsidiarity, and the common good will contribute to the establishment of appropriate relationship between individuals and state, and will become a basis for the creation of qualitatively new civil society in Ukraine.

Key words: individual, civil society, state, solidarity, subsidiarity, common good, participation.

Призупинення українським урядом процесу підготовки угоди про асоціацію України з Європейським Союзом та відмова від її підписання на саміті у Вільносі викликала хвилю протестів з боку більшої частини українських громадян та стала потужним чинником до формування громадянського суспільства в Україні. Становлення громадянського суспільства та його розвиток потребує не лише значних зусиль і наявності доброї волі громадян, а й усвідомлення тих принципів і засад, які стали основою громадянського суспільства у демократичних країнах Західної Європи. В цьому контексті надзвичайно актуально постає необхідність вивчення європейського досвіду та, зокрема, соціального вчення католицизму, яке містить універсальне бачення людини та її місця в структурі громадянського суспільства та держави.

Дослідження принципів солідарності, субсидіарності та загального блага як основи життєдіяльності суспільства та його взаємовідносин з державою неможливе без аналізу документів Католицької Церкви стосовно суспільної проблематики. Саме тому в статті проаналізовано документи II Ватиканського Собору, Катехизм Католицької Церкви, енцикліки Івана Павла II та Бенедикта XVI. Неабияке значення для опрацювання проблематики людина – громадянське суспільство – держава мають праці католицьких теологів, зокрема, А.-М. Бадджо та Ю. Майки, у яких проаналізовано соціальне вчення католицизму. Ґрунтовне опрацювання, запропонованих католицьким соціальним вченням, принципів облаштування суспільних відносин та їх практичне втілення в буття України може стати вагомим внеском у побудову та розвиток громадянського суспільства в Україні.

Мета публікації полягає в аналізі, запропонованих соціальною доктриною Католицької Церкви, фундаментальних принципів особистості, солідарності, субсидіарності та загального блага, можливість застосування яких в українських реаліях сприятиме творенню нової якості суспільних взаємовідносин, розвитку громадянського суспільства та налагодженню адекватних відносин у площині людина – громадянське суспільство – держава.

Соціальне вчення католицизму, виокремлюючи найістотніші грані тайни і гідності людини, особливо акцентує, насамперед, на основних і невід’ємних аспектах людської особи. В історії не бракувало різних редуційних концепцій людини, багато з яких ще й досі відіграють трагічну роль і на сучасному етапі цивілізаційного розвитку. Вони мають ідеологічний характер, або є наслідком поширених звичаїв чи уявлень про людину, її життя та людство загалом. Спільним знаменником їх хибності є створення спотвореного образу людини з акцентом лише на одному з людських аспектів, без врахування всієї повноти істотної суті людської особи та її цінності. Людину не можна трактувати лише як абсолютну й індивідуальну істоту, яка створила сама себе і чиї риси залежать від неї самої. Водночас людину не можна вважати клітиною організму, призначену, щонайбільше, виконувати функціональну роль у загальній системі. Теорії, що редукують повноту істини про людину, неодноразово перебували в центрі уваги соціального вчення Католицької Церкви, яка не втрачала жодної можливості висловитись проти будь-яких спрощених трактувань людської особи. Історія свідчить, що тканина суспільних взаємовідносин творить найкращі можливості звеличити людину, водночас саме тут приховані найогидніші злочини проти людської гідності. Наголошуючи, що в людині не можна вбачати «лише частку, молекулу суспільного організму» [6, С. 206],

соціальне вчення католицизму стежить за тим, щоб примат людини не відбувався у напрямку її індивідуалістичного чи масового бачення.

Усі сфери суспільного життя яскраво засвідчують, що їхньою головною особою, що діє, є людина як основа життєдіяльності суспільства. Засади суспільного життя містяться у людині і, відтак, суспільство не може не визнавати її активним і відповідальним суб'єктом, метою кожної соціальної дії. Усе соціальне вчення католицизму постає з принципу недоторканості людської гідності. Враховуючи твердження, що людина, створена на образ і подобу Бога, Церква розглядає її у повноті існування, особистого, громадського і соціального буття. Гідність людини неможливо утверджувати, не піклуючись про родини, групи, асоціації, місцеві територіальні громади, тобто – сукупність економічних, суспільних, культурних, спортивних, розважальних, професійних об'єднань, які утворюються спонтанно і уможливають досягнення ефективного соціального росту. Це середовище громадянського суспільства, під яким розуміється сукупність взаємовідносин між індивідуумами і проміжними суспільними групами. Такі відносини є первинними і виникають завдяки творчій суб'єктності громадянина. Мережа цих відносин укріплює соціальну тканину, закладає основи справжньої спільноти людей, дає змогу визнавати найвищі рівні соціальної діяльності і приводить у дію систему солідарності [6, С. 264–265]. Коли соціальна організація, форми виробництва і споживання перешкоджають самовіддачі та солідарності людей, тоді суспільство є відчуженим [6, С. 250].

Громадянське суспільство – багатогранне і нерівномірне, не бракує в ньому двозначностей і суперечностей. Це поле зіткнення різноманітних інтересів, де постійно існує загроза, що сильніший здобуде перевагу над слабшим. Особливо гостро ці загрози існують у секторі економіки. «Церква завжди вважала, – зазначає Бенедикт XVI, – що економічну діяльність не можна вважати антисуспільною. Ринок не є і не повинен бути місцем, де сильніший чинить насильство над слабшим» [3, С. 55]. Різномісна діяльність структур громадянського суспільства у приватно-соціальному секторі становить найбільш адекватний шлях розвитку соціального виміру людської особи, яка знаходить у таких видах діяльності необхідний простір для цілковитого самовираження. Поступовий вихід соціальних ініціатив за межі державної сфери відкриває нові можливості для активної присутності і прямої дії громадян, перебираючи на себе функції держави. Це важливе явище доволі часто реалізується у неформальний спосіб і творить нові позитивні перспективи для реалізації прав людини, якісно збагачуючи демократію. Взаємовідносини у дусі співробітництва і солідарності долають ідеологічні, культурні, ментальні розбіжності і, навіть у своїх найменш структурованих формах, виступають дієвою реакцією на логіку конфлікту і нестримну конкуренцію. Функціонування громадянського суспільства на засадах солідарності, співробітництва, діалогу і громадської етики відкриває можливості праці для блага всієї спільноти і, зокрема, для блага найслабших і найнужденніших як у окремій спільноті, так і в світовому масштабі. Численні різноманітні форми підприємництва, що є наслідком релігійних і світських ініціатив, «демонструють, що це є конкретно можливим» [3, С. 57]. Саме тому, центральними поняттями католицького соціального вчення є – «солідарність та моральний обов'язок солідарності»; «людський вимір поступу», які розглядаються у світлі важливої моральної категорії – взаємозалежності, яка носить не лише суспільно-економічний, а й етичний характер [3, С. 66–67].

Безпосереднє завдання соціальної доктрини Католицької Церкви – запропонувати принципи і цінності, спираючись на які можна побудувати суспільство гідне людини – «цивілізацію любові». Один із цих принципів, принцип солідарності, в певному сенсі, охоплює всі інші; це «один із основних християнських принципів соціальної і політичної організації суспільства» [6, С. 202]. Цей принцип пояснює верховенство любові. Христова заповідь любові – це основний закон людської досконалості, а відповідно й перетворення світу [4, с. 540]. Поведінка особистості цілковито людська, якщо постає із любові, виявляє любов і впорядкована любов'ю. Ця істина стосується і суспільної сфери. Відтак, завдання християнина – свідчити любов із глибоким переконанням і прикладом свого життя показувати, що любов – це єдина сила (I Кор. 12, 31–14, 1), яка може привести до особистого і суспільного вдосконалення, орієнтуючи суспільство на добро. Любов повинна бути у всіх суспільних відносинах, наповнювати їх собою, надихати на самопожертву, пробуджувати

здатність до справедливості [4, С. 444] і охоплювати весь людський рід [4, С. 344]. «Суспільна любов» – це антипод егоїзму й індивідуалізму. Цілісний розвиток людської особи і розвій суспільства впливають один на одного. Саме тому егоїзм є підступним ворогом упорядкованого суспільства. Коли людина нездатна побачити і сприйняти інші цінності чи інші реалії, окрім матеріальних благ, шалена погоня за власним добром нівелює і знищує її здатність до самопожертви.

Соціальне вчення католицизму наголошує, що для творення суспільства гідного людської особи необхідно відновити цінність любові в суспільному житті і зробити її постійною, найвищою і всезагальною нормою будь-якої діяльності. Необхідність віднайдення любові як основи солідарності особливо гостро постала в період глобалізації. Відчуття поєднаності однією долею вимагає спільної відповідальності за майбутнє цивілізації. Тому пошук шляхів подальшого розвитку, долання труднощів і небезпек можливий «лише, якщо ми усвідомимо собі основний антропологічний і етичний дух, який з глибини скеровує глобалізацію до солідарної гуманізації» [3, С. 67–68]. Бенедикт XVI зазначає, що «найбільшою силою на службі розвитку є християнський гуманізм, який оживляє любов і походить із правди... Гуманізм, що виключає Бога є нелюдським гуманізмом. Лише гуманізм, відкритий до Абсолюту, може провадити нас до втілення та реалізації форм громадського і суспільного життя... підтримує нас у важкому і високому (прагненні) до справедливості, до розвитку народів... підтримує нас у безперестанному прямуванні до істинно людських справ... додає нам відваги до дій і подальшого пошуку блага для всіх... Бог дає нам силу, щоб боротися і страждати за любов для загального блага, оскільки Він є нашим Всім, нашою найбільшою надією» [3, С. 123–124].

Відповідальність за прагнення до спільного блага покладається не лише на окрему особу та структури громадянського суспільства, а й на державу, оскільки спільне благо – це мета існування політичної влади. Держава повинна гарантувати згуртованість, єдність і організованість громадянського суспільства, виявом якого вона є [2, С. 594–595], щоб завдяки внескам усіх своїх громадян досягти спільного блага. Окрема людина, родина чи проміжні групи не можуть порізно досягнути повноти свого розвитку, який дає можливість жити справжнім людським життям. Звідси виникає необхідність у політичних інститутах, завдання яких полягає у забезпеченні людей необхідними матеріальними, культурними, моральними і духовними благами. Щоб забезпечити спільне благо, уряд кожної країни зобов'язаний справедливо гармонізувати інтереси різних суспільних груп. У такому разі найделікатнішим завданням державної влади постає узгодження окремих благ різноманітних груп і окремих людей. У демократичній державі, де рішення звичайно приймає більшість народних обранців, влада повинна інтерпретувати спільне благо держави, не лише прислухаючись до цієї більшості, а й на основі справжнього блага всіх членів спільноти, враховуючи тих, хто становить меншість. Тому спільне благо суспільства постає як самодостатня мета; воно має цінність лише у співвідношенні із остаточними цілями людської особи та з універсальним спільним благом усього людства.

Одним з головних принципів організації людського спільнотного життя є принцип субсидіарності. Дотримання цього принципу гарантує захист людини від зловживань влади вищого рівня і закликає владу допомагати окремим особам і проміжним групам виконувати свої суспільні обов'язки. Цей принцип необхідний, оскільки кожна людина, родина чи проміжна група може запропонувати спільноті щось своє, оригінальне. Заперечення субсидіарності чи її обмеження в ім'я демократизації або рівності всіх членів суспільства обмежує чи навіть руйнує дух свободи та ініціативи. Принципу субсидіарності суперечать певні форми централізації, бюрократизації, соціальної допомоги та невинуватості і надмірна присутність держави й владного апарату в житті суспільства. Як зазначає Іван Павло II: «Своїм безпосереднім втручанням і зніманням з суспільства відповідальності держава соціальної допомоги веде до втрати людської енергії і надмірного зростання державних установ, де панує бюрократична логіка замість турботи про потребуємих і страшенно зростають витрати» [6, С. 263]. Невизнання чи недостатнє визнання приватної ініціативи, зокрема й економічної, та її соціальної функції руйнує принцип субсидіарності. Проте існують різні обставини, які можуть зробити доцільним виконання державою замісної функції. Зокрема, ситуації, в яких держава повинна сама стимулювати економіку, оскільки громадянське

суспільство не може впоратись із цим самотужки; в разі серйозного порушення соціальної рівноваги і справедливості, коли лише втручання держави може створити умови для відновлення соціальної рівноваги та досягнення громадянського миру [6, С. 263–264]. Однак згідно із принципом субсидіарності таке інституційне заміщення не повинно тривати більше, ніж це необхідно, оскільки його виправдовує лише надзвичайність ситуації. У будь-якому разі адекватне розуміння спільного блага, чії вимоги ніколи не повинні суперечити захисту й утвердженню примата людської особи та її основних суспільних проявів, мусить залишатися критерієм для прийняття рішень щодо застосування принципу субсидіарності.

Політична спільнота і громадянське суспільство, хоч взаємопов'язані та взаємозалежні, однак не рівні в ієрархії цілей. Політична спільнота, по суті, служить громадянському суспільству й особам і групам, з яких воно складається. В Катехизмі Католицької Церкви зазначається: «Якщо в кожній людській спільноті є загальне добро, яке дозволяє їй самоусвідомлювати себе як таку, то в політичній спільноті загальне добро знаходить свою найповнішу реалізацію. Держава повинна захищати і розвивати загальне добро громадянського суспільства, окремих громадян та посередницьких інституцій» [4, С. 448]. Саме тому громадянське суспільство не можна вважати додатком чи змінною політичної спільноти. Навпаки, громадянське суспільство має провідне значення, оскільки саме в ньому політична спільнота виправдовує своє існування. Відтак, задання держави полягає у забезпеченні правового поля для вільної участі суспільних суб'єктів у різних видах діяльності і бути готовою до необхідного втручання, дотримуючись принципу субсидіарності, щоб зорієнтувати взаємодію між вільними асоціаціями, які беруть участь у житті суспільства у напрямі досягнення спільного блага.

Соціальне вчення католицизму визначає характерний наслідок реалізації принципу субсидіарності – участь, суть якої проявляється в низці різних видів діяльності, завдяки якій громадянин, окремо чи спільно з іншими, безпосередньо чи через власних представників, робить внесок у культурне, економічне, соціальне і політичне життя громадянського суспільства [2, С. 596]. Участь визначається як обов'язок, який кожен повинен виконувати свідомо, відповідно і з покладанням на себе особистої відповідальності за свої дії задля спільного блага [4, С. 448–449]. Участь не повинна обмежуватись лише якоюсь окремою ділянкою життя суспільства, враховуючи її важливість для розвитку у таких сферах, як праця й економічна діяльність, інформація і культура, соціальне і політичне життя, аж до найвищих його рівнів, від яких залежить співробітництво між народами і побудова солідарного міжнародного співтовариства. Цілеспрямована участь потребує значних моральних зусиль, щоб управління громадським життям стало результатом спільної відповідальності всіх і кожного перед спільним благом.

Участь у житті спільноти – не лише одне з найбільших прагнень громадянина, покликаного вільно й відповідально виконувати свою громадянську роль, а й одна із підвалин будь-якого демократичного суспільства, одна з найбільших гарантій стабільності демократичної системи. Демократичність уряду визначається, перш за все, тим, що народ передає йому владу і функції, які він здійснює від імені народу і на благо народу. Отже, очевидно, що характерною рисою будь-якої демократії повинна бути участь, якої можна домогтися у всіх видах відносин між громадянином і інституціями, як суспільними, так і державними. Задля досягнення цієї мети особливу увагу необхідно звернути на історичний і соціальний контекст, у якому може реалізовуватись справжня участь. Подолання культурних, юридичних і соціальних проблем, які інколи стають справжніми бар'єрами участі громадян у вирішенні долі їх спільноти, вимагає інформаційної і виховної роботи [4, С. 449]. З цього погляду будь-яка позиція, яка заохочує громадян до неадекватної чи неправильної участі в соціальному і політичному житті, чи поширює неприязнь до всього, що стосується цієї сфери, викликає занепокоєння і потребує пильного розгляду. Особливе занепокоєння Католицької Церкви викликають країни з тоталітарним чи диктаторським режимом, у яких докорінно заперечується фундаментальне право на участь у суспільному житті, оскільки в ній вбачається безпосередня загроза для держави. У деяких державах це право існує лише формально, але на практиці не виконується, тоді як в інших бюрократія, що розростається, фактично позбавляє громадян можливості брати участь у суспільно-політичному житті. Надмірна бюрократизація, яка виникає, коли установи, розвиваючи

свою організаційну структуру і претендуючи на керування всіма сферами життя, самі стають жертвою знеособленого функціоналізму, несправедливих приватних інтересів, безвідповідальної та всеохопної бездіяльності перешкоджає державі виконувати функцію розпорядника благ, які вона мусить розподіляти відповідно до принципу загального блага.

Певні спотворення характерні і для демократичної політичної системи. Одне із найсерйозніших – політична корупція, яка порушує водночас і моральні принципи, і норми соціальної справедливості. Вона ставить під загрозу правильне функціонування держави, негативно впливаючи на взаємини між правлячою політичною елітою і народом. Політична корупція спричиняє зростання недовіри громадян до державних установ, сприяючи їх ворожому ставленню як до політики, так і до її представників, внаслідок чого ослаблюються політичні інститути. Корупція суттєво спотворює роль представницьких інститутів, оскільки вони перетворюються на місце політичної торгівлі між клієнтом з його потребами і владою, що надає послуги. Так, політичні рішення приймають на користь тих, хто має засоби впливу на ці рішення, перешкоджаючи досягненню спільного блага всіх громадян. Вимоги загального блага залежать від соціальних умов певного історичного періоду і тісно пов'язані з повагою до людини, до її цілісного розвитку й основних прав [4, С. 447]. Ці вимоги стосуються, насамперед, захисту миру, розподілу влади, надійної правової системи, охорони довкілля, забезпечення необхідними послугами. Деякі з них одночасно належать до прав людини: харчування, житло, праця, освіта, охорона здоров'я, свобода обміну інформацією і релігійна свобода. Соціальна доктрина католицизму зосереджує окрему увагу на праві народу на культурну самостійність і самобутність, праві на збереження культурного спадку, праві на «власну» культуру. Особливе значення надається праву на суверенітет, тобто, на політичну самостійність і відповідальність за свою долю кожного народу, чітко розрізняючи загальне благо держави від блага окремої людини [5, С. 437–438].

Отже, принцип загального блага, який є основою всіх аспектів суспільного життя, аби набути всієї повноти змісту, бере свої витoki з гідності, єдності та рівності всіх людей. Спільне благо – це не проста сума окремих благ кожного суб'єкта суспільства. Воно належить кожному, одночасно залишаючись спільним, оскільки неподільне, і досягти, збільшити і зберегти його можна тільки разом. Суспільна діяльність набуває своєї справжньої величі тоді, коли вона спрямована на досягнення спільного блага, яке можна потрактувати як суспільний вимір морального добра. Соціальна доктрина Католицької Церкви, пропонуючи універсальну модель суспільного влаштування, наголошує на необхідності творення спільнотного життя згідно з принципами солідарності та субсидіарності при обов'язковому забезпеченні примату прав людини. Застосування запропонованих католицьким соціальним вченням принципів в українських реаліях сприятиме подоланню наявних в українському суспільстві конфліктів та водночас може стати потужним чинником розбудови громадянського суспільства та підґрунтям для налагодження адекватних відносин між особою, громадянським суспільством та державою. Невирішеним залишається питання розробки механізмів запровадження принципів солідарності, субсидіарності та загального блага в практику суспільних відносин в Україні та їх практична реалізація в умовах сучасних суспільно-політичних реалій, що може стати темою для подальших наукових досліджень.

1. Бадджо А.-М. Християнське соціальне вчення: ідентичність та методологія / Антоніо Марія Бадджо // Соціальна доктрина Церкви. – Львів: Свічадо, 1998. – С. 49–78. 2. Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, Декрети, Декларації. – Львів: Свічадо, 1996. – 753 с. 3. Енцикліка Любов у правді Вселенського Архидієєса Венедикта ХVІ про інтегральний людський розвиток у любові та правді / Венедикт ХVІ. – Жовква: Місіонер, 2010. – 128 с. 4. Катехизм Католицької Церкви / Синод Української Греко-Католицької Церкви, 2002. – 772 с. 5. Майка Ю. Соціальне учение Католической Церкви / Юзеф Майка. – Рим – Люблин: Издательство Святого Креста, 1994. – 479 с. 6. Енцикліка его Святейшества папы Иоанна Павла II «Centesimus annus» («Сотой годовщине») / Иоанн Павел II // Энциклики его Святейшества папы Римского 1891, 1981, 1991 г. г. о труде, человеческой жизнедеятельности, нравственности и морали. – К.: Институт праксеологии, 1993. – С. 185–278.

Олександр Горбач
Національний університет «Львівська політехніка»

ХРИСТІЯНСЬКИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

© Горбач О., 2014

Досліджено історію розвитку міжнародних відносин в епоху Середньовіччя. Доведено, що у період епохи Середньовіччя міжнародні відносини сформувалися як певна система поглядів. Проаналізовано тенденції розвитку міжнародної політики щодо поєднання нових форм, способів координування політичної теорії та практики, появи дипломатії як основного засобу реалізації зовнішньої політики.

Ключові слова: християнство, міжнародні відносини, Середньовіччя, Григорій VII, Інокентій III, Візантія.

Olexandr Gorbach

CHRISTIAN ASPECTS OF THE FORMATION OF INTERNATIONAL RELATIONS IN THE MIDDLE AGES

© Gorbach Olexandr, 2014

In the history of world nations vast experience of international political relations has been accumulated, without which future comprehensive socio-political development of mankind is impossible. Developing the strategy and tactics of the state foreign policy, prominent thinkers, political leaders and political scientists formulated the basic principles and the principles of international relations. Practical application of these principles and guidelines sometimes led the states to political success, and sometimes it was the beginning of their crash.

The article proved that during the Middle Ages international relations emerged as a belief system which had its goal, the means of its achievement, motivated principles and also its content. The integral system analysis of the history of international relations of the Middle Ages was made, trends of the development of international policy in terms of combination of new forms were analysed, methods of coordinating the political theory and practice, the essence of which is the gradual change of overt aggression of the Ancient times into civilized diplomacy during the Middle Ages.

Medieval papal Rome left new concepts in the political thought such as subordination of civilian authority to the universal spiritual one, the possibility to form higher supranational entities and building of a Christian civilization.

The origin of the primary means of foreign policy, that is diplomacy, should be considered as the achievement of the medieval Byzantium.

Scientific understanding of the history of international relations will have practical significance in the formulation and practical implementation of foreign policy, and can also serve as recommendations to public authorities and political organizations in the formation of tasks aimed at determining the foreign policy of our state vector.

Key words: Christianity, international relations, Middle Ages, Gregory VII, Innocent III, Byzantium.

Упродовж 2013 року на міжнародній арені Україна демонструвала політичну слабкість, безпорадність і недалекоглядність, які вилилися у черговий страйк, майдан, революцію. У цих

умовах для нашої політичної науки особливо актуальними стають дослідження, у яких з'ясовуються суть, зміст та характер зовнішньополітичної діяльності держав світу, вивчається досвід людства в царині формулювання й реалізації зовнішньої політики.

Основними завданнями статті передбачено дослідження та аналіз епохи Середньовіччя у світлі історії міжнародних відносин, політичної думки; визначення особливостей середньовічних принципів міжнародних відносин; виявлення тенденцій розвитку міжнародних відносин в епоху Середньовіччя.

Важливим джерелом з'ясування історії міжнародних відносин є вітчизняні та зарубіжні дослідження в галузі дипломатії, зовнішньої політики держав. Цінний фактичний матеріал вміщено в двотомній праці «Історія дипломатії» за редакцією академіка В. Потьомкіна. Саме в цій праці подано найцінніший сконцентрований аналіз дипломатичної діяльності держав світу, починаючи від давніх людських цивілізацій, узагальнено всю сукупність зарубіжних досліджень у галузі історії дипломатії.

Праця Д. Себайна і Т. Торсона «Історія політичної думки», хоч безпосередньо і не заторкує проблем зовнішньої політики держав світу, однак у ній наведено ґрунтовний аналіз теорії національної держави. У цій праці розгляд політичних проблем викладений у контексті світоглядних переконань найвидатніших мислителів історії людства – від Платона і Сократа до теоретиків комунізму і націонал-соціалізму.

Важливий історичний фактологічний матеріал стосовно зовнішньополітичної діяльності папського Риму наведено у дослідженні І. Хоми «Нариси історії Вселенської Церкви». Аналізуючи розвиток католицької церкви з часів первісних християнських громад у Єрусалимі і до початку ХХ ст., І. Хома показує величезну її громадсько-політичну і духовно-моральну силу в розвитку західної цивілізації. В праці наголошено на міжнародній політичній діяльності отців церкви. Особливо глибоко проаналізована дипломатична та зовнішньополітична діяльність таких пап, як: Лев Великий, Григорій VII, Інокентій III, Пій IX і ін., які увійшли в історію не тільки як видатні діячі церкви, але й як не менш знамениті громадсько-політичні особистості, які активно впливали на хід політичних процесів у Європі.

Окремі аспекти міжнародних відносин висвітлені в працях М. Грушевського, А. Гудими, І. Дзюби, В. Здорогеги, М. Кашуби, А. Колодного, В. Лизанчука, Б. Любовика, З. Мазурик, С. Макарчука, А. Пашука, А. Річинського, О. Сагана, М. Семчишина, В. Сергійчука, В. Смолія, В. Степанкова, Л. Філіпович, І. Хоми, І. Черняхова, М. Чмихова, І. Шевціва, О. Шуби, П. Яроцького та ін. Попри значні доробки у царині дослідження релігійного феномену чи міжнародних відносин, важко віднайти праці, які б гармонійно синтезували релігійний феномен та політику у сфері міжнародних відносин.

Епоха Середньовіччя почалася з краху Західної Римської імперії у 476 році і закінчилася здобуттям Константинополя турками у 1453 р. У цей період християнство сформувалося як основа розвитку сучасної європейської християнської цивілізації. У галузі політичного, ідеологічного та духовного життя європейських народів християнська церква почала відігравати чи не найважливішу роль. Особливої могутності в епоху Середньовіччя досягла Вселенська християнська церква з центром у Римі.

Зміст і характер діяльності, сила впливу на середньовічну Європу свідчать, що Римська церква була потужною міжнародною ідеологічною та політичною організацією. Папська курія проводила витончену зовнішню політику, що ґрунтувалася на старих традиціях імператорської канцелярії Риму. «Первісному поняттю Римської імперії, яка за часів Августа вважалась джерелом єдності, миру і добробуту, – зазначає о. І. Хома, – Вселенські Архієреї додали християнське поняття, згідно з яким імператор ставав найвищим оборонцем Католицької Церкви» [6, С. 122]. Коронує майбутнього імператора або короля, папа римський ставав у зверхнє щодо нього становище і це було заповітною мрією всіх володарів папського Риму, починаючи від папи Лева III. Цей духовно-політичний акт перетворював папу на найбільшого не тільки духовного, а й політичного арбітра Європи.

У зовнішній політиці римського папства домінували завдання християнізації інших, ще не християнізованих племен і народів світу та контроль за духовним життям християнських народів колишньої Західної Римської імперії. Політична сторона цього процесу полягала у встановленні фактичного політичного зверхництва папського Риму над феодалними королівствами Середньовіччя. Для реалізації своїх завдань папство вміло використовувало весь арсенал таких дипломатичних засобів, як насильство, обман, зрада, жорстокість, приниження, плазування, підробка документів, підлабузництво, марнославство та ін. У цьому розумінні папство справді було «вчителями переважної більшості володарів Європи» [2, С. 111].

З погляду історії та теорії політичної науки, міжнародних відносин найбільший інтерес викликає зовнішньополітична діяльність таких пап, як Григорій VII та Інокентій III.

Григорій VII (1073–1085 рр.) увійшов в історію церкви як великий її реформатор, який проводив цілком визначену зовнішньополітичну діяльність на встановлення політичного домінування над державним життям тогочасної Європи. Плани організації своєрідної «світової держави» під керівництвом та опікою папського Риму Григорій VII виклав у церковно-політичній програмі «Диктатус Папе», що складалася з 27 пунктів. Цією програмою передбачалося встановлення світового панування римських священників на основі біблійного положення, згідно з яким вищу владу на землі Ісус Христос дав через святого апостола Петра римському апостольському престолу. У 8-му пункті програми вказувалося, що тільки папа має владу над земними володарями, а це означає, що він має право наділяти їх імператорськими чи королівськими відзнаками. 9-й пункт програми проголошував, що всі земні володарі мають цілувати ноги папи, у 12-му зазначалося, що папа має право усувати від влади імператора, а тим більше короля чи князя. Закінчувався «Диктатус Папе» 27-м важливим пунктом, у якому висловлювалося право вищої церковної влади на безпосереднє втручання у політичний процес тої чи іншої держави: «папа може звільняти від присяги вірності, якщо імператор негідний» [6, С. 138]. Крім цього, для всіх католицьких священників запроваджувався celibat, що перетворювало їх на величезну організовану та мобільну армію християнських місіонерів, вільних від будь-яких сімейних обов'язків.

Папа Григорій VII започаткував практику засилання у всі куточки Священної Римської імперії особливо уповноважених апостольського престолу легатів, які були найголовнішими провідниками його зовнішньополітичних планів. Легати, наділені особливими повноваженнями папи, повсюдно втручалися не лише у церковні, а й у державні справи середньовічних феодалних країн. Вони організували зміщення непокірних єпископів, проголошували від імені папи церковні карі невідповідним апостольській столиці королям та князям [6, С. 141].

Єдиним, хто міг чинити опір зовнішньополітичним планам римського папства, був імператор Священного Риму Генріх IV, який зумів змістити з папського престолу Григорія VII. Однак, від того часу римська церква не залишила шляху реалізації ідей папи Григорія VII.

Найталановитішим прихильником та наступником ідей Григорія VII був Інокентій III (1198–1216 рр.), якого згодом назвали «найбільшим Папою Середньовіччя» [6, С. 152]. Історики стверджують, що він «відзначався державницьким талантом, далекосяжністю планів, почуттям справедливості й гідності, сучасники називали його: «ступор мунді, люкс мунді» – (подив світу, світло світу)» [6, С. 152].

У сфері зовнішньої політики Інокентій III умів вести винятково витончену дипломатію з холодним розрахунком, витриманістю та обережністю проводив встановлення влади «намісника божого над усім світом» [2, С. 159]. Дипломатичними маневрами Інокентій III поступово зумів завоювати собі славу опікуна багатьох середньовічних володарів. Королі Італії, Сицилії, Швеції, Данії, Португалії, Болгарії, Сербії, Польщі і навіть Вірменії визнали себе васалами папи.

Для досягнення зовнішньополітичних цілей, головної мети апостольського престолу – влади над усім світом Інокентій III використовував різні методи: залякував та погрожував небесними карами одним, зваблював оманливими надіями інших, вступав у таємні змови з третіми, оголошував прокляття четвертим, за потреби вдавався до шантажу. Майстерність останнього він продемонстрував, затягуючи розлучення французького короля Пилипа II з датською принцесою Інгеборг.

Могутньою зброєю в руках Інокентія III було право римської курії вирішувати в останній інстанції судові церковні справи. Оскільки такі справи виходили, як правило, за межі лише життєдіяльності церкви, то це давало змогу папі втручатися у громадсько-політичні процеси будь-якої держави [2, С. 160].

Важливою складовою міжнародної політики Інокентія III була організація хрестових походів. Він безпосередньо організував четвертий хрестовий похід, внаслідок якого було вщент розграбовано Константинополь. Правда, сподівання папи на підкорення Візантійської імперії католицькому Риму не виправдалися, нав'язати унію грецькому православному населенню не вдалося.

Інокентій III був організатором войовничого духовно-рицарського ордену Мечоносців, засобами якого відбувалося навернення в християнство язичницького населення країн Прибалтики. Крім цього, на службу папству були покликані такі авторитетні «міжнародні організації» того часу, як жебрацькі ордени домініканців та францисканців, головним завданням яких була боротьба з єрессю. Через ці ордени папа організував пошуки політичних противників, оголошував їх єретиками і влаштовував над ними суди інквізиції. Вищеназвані ордени та інквізиція були могутньою зброєю папи в проведенні зовнішньополітичної стратегії апостольської столиці. Папа Інокентій III перетворив апостольський Рим на могутню політичну силу Середньовічної Європи, який став фактичним політичним арбітром міждержавного життя того часу. Одним розчерком пера папа Інокентій III міг відлучити від церкви (оголосити інтердикт) не лише окремих політичних лідерів – імператорів, королів чи князів – але й цілі народи, як це було зроблено у 1208 році в Англії. Діяльність цього папи, зокрема і в галузі міжнародної політики, стала вершиною реалізації політичного домінування римської папської курії над країнами середньовічної Європи.

Візантія як східна частина колишньої єдиної Римської імперії, незважаючи на величезні соціально-історичні зміни у Західній Європі, зберегла свою державність і проіснувала впродовж усього Середньовіччя. Більше цього, Візантійська імперія була могутньою середньовічною державою, яка відіграла важливу роль у міжнародних справах того часу.

Міжнародна політика Візантії визначалася її внутрішнім та зовнішнім становищем. До складу імперії входили численні народи, які населяли Балканський півострів, Малу Азію, острови Егейського моря, Сирію, Єгипет, Палестину, Північне Причорномор'я (Херсонес) та ін., що саме по собі вимагало ведення достатньо витонченої як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Візантія змушена була вести активну зовнішню політику з Іраном, Аравією, Ефіопією, Закавказзям, Руссю, а на Заході з новоутвореними державами – Італією, Іспанією, Галлією [2, С. 84].

Для дослідження змісту зовнішньої політики Візантії важливо з'ясувати та зрозуміти соціально-психологічні фактори мислення політичної керівної верхівки. Візантії вважали себе єдиними спадкоємцями еллінської культури Давнього Риму, продовжувачами римських традицій, навіть називали себе ромеями, а столицю Константинополь – другим Римом. На цьому ґрунті точилася непримиренна боротьба Візантії і Риму за політичну, ідеологічну та релігійну першість. Візантії вважала свою державу єдиною цивілізованою, а решту народів називали варварами. насправді все було дещо інакше, як зазначають дослідники історії політичної думки Д. Себайн і Т. Торсон, «замість того, щоб залишитися глибокою провінцією середземноморської цивілізації (Візантії), Західна Європа знайшла власний центр (Рим), довкола якого почало обертатися її політичне й інтелектуальне життя» [5, С. 196]. Старий Рим хоч і перестав бути столицею колишньої Римської імперії, однак залишився центром середньовічного західного християнства, яке було основою тогочасної духовної культури.

У зовнішньополітичній діяльності Візантії керувалася принципом «управління варварами», завдання якого полягало у спрямуванні сил «варварів» на користь Константинополя. З цією метою була розроблена «наука для управління варварами» [1, С. 105]. Складовими її були розгалужений державний апарат відбору та навчання дипломатичних кадрів, використання у зовнішньополітичних цілях торгівлі та церкви.

Візантія у цій сфері справді досягла вражаючих успіхів. «Саме візантії вчили дипломатії Венецію, – вважає Г. Нікольсон, – а з венеціанців брали приклад італійські міста, Франція й Іспанія

і в кінцевому наслідку вся Європа» [3, С. 51]. І хоч засоби цієї дипломатії, справді не завжди були розумними, а іноді і заплутаними, все ж це було, безумовно, щось нове у галузі дипломатії та зовнішньої політики.

Візантія першою поставила справу зовнішньої політики на ґрунтовну державну основу. При імператорському дворі діяв величезний державний апарат зовнішніх справ, був вироблений спеціальний складний порядок прийому посольств та нагляду за ними під час їх проживання у спеціальних приміщеннях і під час їх перебування на території імперії. Візантіїці як ніхто інший у тодішній Європі навчилися використовувати засоби психологічного впливу на послів іноземних держав із метою вразити їх уяву могутністю Візантії, посіяти сумніви у можливості військового нападу на неї. З метою політичного контролю за діяльністю іноземних володарів константинопольський імператорський двір широко використовував встановлення родинних зв'язків із ними, охоче брав на виховання дітей вождів «варварів», з яких формував майбутніх прихильних до Візантії політичних лідерів [1, С. 105].

Для організації зовнішньої політики Візантія широко використовувала спеціальні посольські місії, купців та релігійних місіонерів, які фактично виконували розвідувальну роботу. Основним завданням купців було детально описувати звичаї, настрої, політичні прагнення жителів тих країн, у яких вони перебували, з'ясовувати наміри, характер поведінки вождів та королів, чвари у їхніх палацах тощо і передавати всі отримані дані після повернення у Візантію в органи зовнішніх справ. Отримана в такий спосіб інформація, ставала основою для розроблення візантійською дипломатією певних зовнішньополітичних акцій стосовно тих чи інших вождів, королів. Часто цю інформацію використовували для того, щоб пересварити сусідніх королів з метою взаємного ослаблення.

Важливим інструментом зовнішньополітичного впливу Візантійські імператори вважали християнську церкву. Навернені у візантійське християнство народи вважалися дієцезними, тобто залежними від Візантії народами. З цього погляду прийняття візантійського християнства, наприклад, Руссю вважалось великим зовнішньополітичним успіхом Константинополя. Для новонавернених у християнство русичів Константинополь став називатися Царгородом, містом святим, проти якого воювати ставало справою гріховною [1, С. 107].

У зовнішньополітичних комбінаціях Константинополя не завжди все завершувалося тим успіхом, на який очікували творці цих комбінацій. І все ж активна, багатопланова, нерідко витончена зовнішня політика дала змогу Візантійській імперії вижити протягом тисячолітньої історії Середньовіччя [4, С. 213–215].

У ставленні до сусідніх народів політика Візантії не завжди закінчувалася тим результатом, на який розраховували її творці. Наприклад, хрещення Русі мало тимчасовий дипломатичний успіх, однак не стало причиною підкорення Києва Константинополю. Вже Ярослав Мудрий – син київського князя Володимира у 1043 році розірвав дружні стосунки з Візантією, організував морський похід на Константинополь, а в 1051 році всупереч вимогам Візантійського патріархату вибрав на Соборі руських єпископів митрополитом Київським русича Іларіона.

Руські князі як володарі доволі багатих та великих східноєвропейських земель загалом поводитися вільно і незалежно, укладаючи вигідні для своєї держави угоди з керівниками інших держав, зокрема з релігійними центрами християнства – Римом та Константинополем. Наприклад, князь Данило Галицький у 1248 році, мотивуючи державними інтересами, відмовився прийняти пропонувану папою римською корону, що в ті часи було чи не єдиним випадком в усій тисячолітній історії середньовічної Європи, адже в ті часи за здобуття папської корони «західні володарі побивалися часто цілими роками» [6, С. 167]. І навпаки, у 1253 році князь Данило прийняв корону від папи, коли це стало вигідним для Руської держави. До речі, у той час коронації від папи домагався Олександр Суздальський, однак був позбавлений такої можливості. Коронація Данила свідчила про незалежність Русі від візантійського двору та кліру.

Історія свідчить про те, що до хрещення Русі і після нього київська верховна влада вела себе достатньо незалежно від Константинополя. У факті офіційного прийняття християнства Руссю слід убачати насамперед «глибоку політичну ідею» [1, С. 513] князя Володимира: через розповсюдження єдиної нової релігії зміцнити цілісність держави на чолі з київським престолом

влади. У цьому ж світлі слід розглядати проблему вінчання Володимира із сестрою константинопольського імператора Василя – Анною. Правдоподібно, що разом з вінчанням князь Володимир отримав коронацію на царя Русі. Не випадково, Володимир після хрещення дав вказівку «робити монету з своїм портретом у цісарських (царських) регаліях» [1, С. 507].

«Ми не знаємо, але можемо здогадуватись, – зазначає М. Грушевський, – що з його посвояченням із візантійським двором в'язалось надання якогось візантійського титулу, візантійських інсигній» [1, С. 507]. Безсумнівно, в запровадженні християнства в Русі князь Володимир убачав насамперед ідеологічний матеріал цементування власної та його наступників, державної влади. Візантійське християнство, яке реально існувало в умовах візантійського цезаропапізму не могло не імпонувати князю Володимиру, який мріяв про об'єднання всіх руських земель «під своєю рукою».

Крім цього, М. Грушевський виділяє ще кілька аспектів вибору князем Володимиром візантійського християнства. Він вважає, що «християнство у той час було релігією «більш вищою і більш виробленою» порівняно з місцевим язичництвом. До того ж християнство Візантії мало добре сформовані, насичені художніми елементами конкретні форми й обряди» [1, С. 517], що під час богослужінь активно впливало на емоційний стан вірних. Надалі християнство становило основний духовний стержень візантійської культури, яка перебувала в ті часи на дуже високому рівні. Володимир, на думку М. Грушевського, хотів «увести Русь у круг культурних інтересів тодішнього культурного – візантійського світа» [1, С. 525].

Підсумовуючи, слід зазначити, що історичний досвід середньовічного папського Риму розбудови своєї християнської «світової держави», вніс у політичну думку нові поняття у галузі міжнародних відносин: підпорядкованість цивільної влади універсальній духовній, можливість формування вищих наддержавних утворень, побудова християнської цивілізації. Ідеї християнського домінування мали вирішальне значення в політичному становленні середньовічних держав Європи, їх консолідації в боротьбі з арабським та мусульманським світом.

Середньовічна візантійська зовнішня політика «управління варварами» була новим словом у сфері міжнародних політичних відносин. Уперше запрацював основний засіб зовнішньої політики – дипломатія. Витончена та продумана зовнішня політика Візантії дала змогу імперії вижити протягом тисячолітньої історії Середньовіччя.

Руський народ, рухливий та торговельний, мав численні нагоди добре познайомитися з основами та змістом християнського вчення. Під час перебування в Константинополі та інших містах Візантійської імперії руські люди та купці відвідували християнські храми, знали християнські свята та обряди.

Наукове осмислення історії розвитку міжнародних відносин, політичних стратегічних завдань, які ставили перед собою провідні держави світу, матиме прикладне значення у формулюванні та практичній реалізації зовнішньої політики нашою державою, дали змогу гідно представляти її на політичній міжнародній арені. Дослідження релігійного аспекта у сфері міжнародних відносин у подальшому дасть нам змогу глибше проаналізувати та вивчити культурно-історичне підґрунтя міжнародної політики. Крім цього, наукова основа сфери міжнародних відносин може слугувати рекомендаціями державним органам і політичним організаціям у формуванні завдань, спрямованих на визначення зовнішньополітичного вектора нашої держави.

1. Грушевський М. *Історія України-Руси: в 2-т. Т.1.* / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991. – 648 с. 2. *Історія дипломатії.* – Т.1. / за ред. В. Потьомкіна. – М.: Госполитиздат, 1959. – 896 с. 3. Никольсон Г. *Дипломатическое искусство: Четыре лекции по истории дипломатии* / Г. Никольсон. – М.: Изд-во института международных отношений, 1962. – 118 с. 4. Острогорський Г. *Історія Візантії* / Г. Острогорський. – Львів: Літопис, 2002. – 608 с. 5. Себайн Д. *Історія політичної думки* / Джордж Себайн, Томас Торсон. – К.: Основи, 1997. – 838 с. 6. Хома І. *Нарис історії Вселенської Церкви* / Іван Хома. – Львів: Стрім, 1995. – 304 с.

Руслан Демчишак
Національний університет «Львівська політехніка»

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ ХХ ст.

© Демчишак Р., 2014

Досліджено зовнішньополітичні пріоритети під час боротьби за національне визволення та вектори зовнішньої політики майбутньої Української держави у наукових концепціях українських мислителів та в діяльності організацій націоналістичного спрямування Західної України міжвоєнного періоду ХХ ст. Визначено місце СРСР, Польщі, країн західної Європи у зовнішньополітичних орієнтаціях українського націоналізму.

Ключові слова: націоналізм, геополітика, зовнішня політика, Західна Україна, СРСР, Польща.

Ruslan Demchyshak

STATE FOREIGN POLICY IN THE UKRAINIAN POLITICAL THOUGHT OF THE NATIONALIST-ORIENTED WESTERN UKRAINE IN THE PERIOD BETWEEN TWO WORLD WARS IN THE 20TH CENTURY

© Demchyshak Ruslan, 2014

This article analyzes the Ukrainian political thought of the nationalist-oriented Western Ukraine in the period between two world wars in the 20th century with the object to the problematics of state foreign policy and international relations. Political ideas of such thinkers as Yuriy Lypa, Dmytro Dontsov, Mykhaylo Kolodzynskyi, Mykola Stsiborskyi, Dmytro Andriyevskyi, Mykola Shlemkevych and Dmytro Paliyev, as well as policy documents of the political parties such as «The Organisation of Ukrainian Nationalists» (OUN) and «The Front of National Unity» (FNU) have been studied. The following scientific methods of research have been used: the method of historicism, the comparative and analytical methods, and the structural and systemic analysis. It has been ascertained that the defining factors of the state foreign policy priorities during the national liberation movement and on the stage of formation of the independent Ukrainian State in the scientific concepts of the thinkers, as well as in the policy documents of the Ukrainian nationalist organizations were the following: reaction to the wide range of international policy and the configuration of international unions; attitude toward the Ukrainian issue, and the status of the Ukrainian people in Poland and the USSR. All the representatives of the Ukrainian political thought of nationalist orientation considered Warsaw's and Moscow's policies towards Ukrainians as overtly assimilating, thus strongly rejected both pro-Polish and pro-Russian (pro-Soviet) foreign policies. Instead, they considered such countries of Western Europe as France, England, and Germany as possible allies. Germany was of special significance being the only large state interested in the revision of the Versailles system of international relations, and, therefore, in the actualization of the Ukrainian issue on the international level.

Key words: nationalism, geopolitics, foreign policy, Western Ukraine, USSR, Poland.

Дослідження вітчизняної політичної думки і практики політичної організації набуває важливого значення у наш час у плані оптимального використання ідейно-теоретичних напрацювань і практичного досвіду минулого. В контексті становлення Української держави як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин актуальним є аналіз проблематики зовнішньої політики держави в українській політичній думці Західної України міжвоєнного періоду ХХ ст., яка була представлена усіма ідейно-політичними напрямками, зокрема націоналістичним.

Характер радянсько-польських відносин міжвоєнного періоду у контексті українського питання досліджував М. Гетьманчук [3], політична думка Західної України націоналістичного спрямування та погляди її мислителів були предметом дослідження О. Гриніва [4], С. Квіта [11], Т. Ходак [25; 26], ідеологію націоналістичних організацій висвітлював П. Мірчук [20] і А. Кентій [12]. Однак у вищезазначених працях зовнішньополітична проблематика представлена лише епізодично та побіжно. Новизна пропонованої роботи полягає у спробі комплексного дослідження української політичної думки Західної України націоналістичного спрямування на конкретну тематику – проблему зовнішньої політики держави та міжнародних відносин.

Метою цієї роботи є дослідження зовнішньополітичної проблематики в українській політичній думці Західної України націоналістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст., з'ясування факторів визначення зовнішньополітичних пріоритетів під час боротьби за національне визволення та на етапі існування незалежної Української держави у наукових концепціях мислителів та в діяльності українських націоналістичних організацій.

У міжвоєнний період ХХ ст. українські землі виявилися розчленованими, опинившись у складі СРСР, Польщі, Румунії та Чехословаччини. У II Речі Посполитій, до складу якої входила найбільша після радянської України частина українських земель, українці були найчисленнішою національною меншиною, становлячи 14 % громадян.

Українська суспільно-політична думка Західної України міжвоєнного періоду була представлена повним спектром ідеологічних течій: комунізмом, соціалізмом і соціал-демократією, націонал-демократією (лібералізмом), консерватизмом, націоналізмом. Зважаючи на колоніальне становище українського народу, в наукових концепціях мислителів та в діяльності українських організацій Західної України важливе значення відводилося визначенню зовнішньополітичних пріоритетів під час боротьби за національне визволення та векторів зовнішньої політики майбутньої Української держави.

Серед представників української політичної думки націоналістичного спрямування, що досліджували проблематику зовнішньої політики держави, передусім варто виділити теоретика української геополітики Юрія Липу. Мислитель визначив оптимальні, на його думку, геополітичні орієнтації України, окреслив її міжнародне призначення. Вчений вважав, що ще з античних, київських і козацьких часів лише «вісь Південь – Північ є вісю українських земель» (а не вісь Схід – Захід) [17, С. 236]. Південно-північна вісь зумовлює геополітичне значення для української державності Чорного моря і верхів'їв Дніпра. У праці «Чорноморська доктрина» мислитель переконливо доводить, що геополітичний простір України – це басейн Чорного моря. Україна – це «склепіння довкола Чорного моря, склепіння, що має свій ключ, і свої пункти опертя, і свій геополітичний зміст» [19, С. 14]. Ключами української геополітики Ю. Липа вважав Білорусь (північний ключ) і Тавриду (південний ключ). Державну спільноту з Білоруссю вчений вважав питанням життя для майбутньої Української держави, а володіння Тавридою (Кримом) – запорукою морської незалежності України.

У контексті своєї геополітичної доктрини Ю. Липа конструював конфігурацію можливих міжнародних союзів Української держави, стверджуючи, що «для зміцнення незалежності України, для повернення її світових потуг, тобто для повернення на вісь Північ–Південь, Закавказзя і Кавказ мають стати її союзниками проти експансії Москви» [29, С. 261]. Політику СРСР щодо українців вчений вважав продовженням політики царської Росії. Заміна слова «російський» на термін «советський» не змінило суті російської імперської політики [18, С. 29]. Проявом останньої у геополітичній сфері стало визначення кордонів УРСР, під час якого російські більшовики «обтяли доступ України до Криму і до Дону. Бажання відтяти також і Донецький басейн зустрів серед

українських комуністів такий опір, що Ленін не посмів виділити Донбас з території України» [18, С. 72]. Ю. Липа прогнозував, що об'єктом претензій Росії і у перспективі будуть саме південно-східні регіони України, у яких значною мірою зосереджуватиметься потенціал майбутньої Української держави. «Крим, Кубань, Донщина, Південна Україна, – це місця, біля яких гуртується українська важка промисловість. Туди ж пливе хвиля українського активу. Найправдоподібніше, що і політичний центр нової України буде знаходитися в осередку цих теренів» [18, С. 74; 21, С. 655].

Демократичне майбутнє Росії, вважав Ю. Липа, можливе лише за умови, коли вона не витрачатиме усі життєві зусилля нації на утримання в покорі інших народів. За умов демократичного політичного ладу та вільного розвитку виробництва і економічних зв'язків від Росії почнуть відходити території, передусім поза її європейською частиною. Пересічних росіян мислитель вважав заручниками російської імперської ідеї.

На важливості причорноморського регіону як геополітичної переваги України наголошував також інший політичний мислитель націоналістичного спрямування – Михайло Колодзінський. Автор української воєнної доктрини нагадував, що іще у княжі і козацькі часи українська колонізація рухалася саме у південному напрямку. «В той час, як і сьогодні, тільки опертя на береги Чорного і Озівського морів, Кавказу й Каспія з Волгою могло забезпечити київську державу» [13, С. 35].

Проблему зовнішньої політики держави не обійшов увагою визначний теоретик української політичної думки міжвоєнного періоду, творець концепції чинного українського націоналізму Дмитро Донцов. Аналізуючи ставлення до українського питання і становище українського народу в СРСР, науковець зазначав, що політика російської більшовицької влади щодо українців є продовженням політики царського режиму. «Ленін як теоретик «пролетарського асиміляторства», стверджував Д. Донцов, перейняв методи імперіалістичної політики Москви в Україні [8, С. 33]. Під пролетарським інтернаціоналізмом простежувалося прагнення відреставрувати російську імперію, відтворити спільне «отчество», створити один «совітський народ» [8, С. 36].

Д. Донцов, розглядаючи московський більшовизм як різновид російського імперіалізму, природно вилучав СРСР зі складу зовнішньополітичних союзників під час боротьби за Українську державу. Вчений вважав, що Україні у зовнішній політиці слід орієнтуватися на європейські держави, передовсім ті, що були зацікавлені у поділі Росії. До останніх Д. Донцов зараховував Англію, а також Польщу з певними застереженнями, оскільки ця держава зазіхала на частину українських територій. Можна погодитися із думкою відомого дослідника української націоналістичної Олега Гриніва, що Д. Донцов частково недооцінював асиміляторську політику щодо українців інших поневолювачів – Польщі, Румунії, Угорщини [4, С. 148]. Однак перевагу для України Заходу теоретик українського націоналізму вбачав також у долученні українців до європейських політичних та культурно-ментальних цінностей, які розвивають громадську ініціативу та самодіяльність. «Лучність з Європою, при всяких обставинах, за всяку ціну, – категоричний імператив нашої зовнішньої політики» – беззастережно резюмував Д. Донцов [7, С. 101].

Солідарними із Д. Донцовим в оцінці національної політики СРСР загалом та щодо українців зокрема були також теоретики українського організованого націоналізму (представленого Організацією українських націоналістів – ОУН) – Микола Сціборський і Дмитро Андрієвський.

Так, М. Сціборський визначав національну політику радянської влади як продовження асиміляторської політики царської Росії. Способи вирішення національного питання за обох режимів суттєво не вирізнялися. «Прибраний у форми Советського Союзу більшовизм, – писав мислитель, – це вияв об'явленої московської великодержавності, якій він намагається повернути зломану вже історією імперську потенцію» [22, С. 30].

Д. Андрієвський трактував статус союзних республік СРСР як колоній Росії. Пролетарський інтернаціоналізм він вважав замаскованою формою новітнього російського імперіалізму, що проявлявся у намаганні «перетопити десятки і сотні етнічних груп в одну націю – «совітський народ» [1, С. 26].

Загалом ОУН, визнаючи основною ціллю своєї діяльності побудову незалежної Української держави на всіх етнічних територіях, абсолютно не сприймала ні пропольської, ні проросійської

(прорадянської) зовнішньополітичних орієнтацій, наголошуючи на необхідності опертя на власні сили. Позиція західноукраїнських політиків чи політичних сил, зорієнтованих на Польщу або СРСР, однозначно трактувалася ОУН як угодовство, а то й навіть колабораціонізм. Українську державу націоналісти розглядали як «важливий і необхідний фактор балансу сил у Східній Європі» [14, С. 43]. Якщо з теоретичного боку прагнення до розбудови власних сил як передумови успішної боротьби за національне визволення не викликало жодних сумнівів, то у практичній площині досягнення державної самостійності України у протиборстві з Варшавою і Москвою (не кажучи про інших окупантів українських земель) без підтримки зовнішніх чинників виглядало безперспективним. Під час боротьби за національне визволення вважалися недопустимими варіанти міжнародних комбінацій з участю «історичних ворогів Української Нації». У постановках I конгресу ОУН стверджувалося, що українська зовнішня політика здійснюватиме свої завдання «шляхом союзних зв'язань з тими народами, що вороже відносяться до займанців України, як рівно ж шляхом належного використання міжнародних взаємовідносин для досягнення суб'єктивної ролі України у міжнародній політиці» [20, С. 98].

Союзників розглядали країни Західної Європи. З боку ОУН були спроби встановити контакти з урядовими колами Франції та Великої Британії. Однак найприроднішим зовнішньополітичним союзником визначалася Німеччина, єдина велика держава, зацікавлена у ревізії Версальської системи міжнародних відносин, що неодмінно призвело б до актуалізації на міжнародному рівні українського питання. Наголосимо, що йшлося про орієнтацію на Німеччину як державу з відповідним геополітичним положенням та зовнішньополітичним курсом, а не про орієнтацію на конкретний політичний режим. На конференції ОУН у червні 1933 р. розгорнулася жвава дискусія щодо ставлення до Німеччини. Зокрема, голова організації Євген Коновалець висловився проти нав'язування зв'язків з гітлерівським режимом, мотивуючи свою позицію негативним ставленням націонал-соціалістичної партії до всіх народів Східної Європи – до слов'ян загалом, і до українців зокрема, наголошуючи на тому, що Гітлер шукає у Східній Європі не союзників, а життєвого простору для своєї нації [12, С. 148]. Однак єдиного ставлення ОУН не виробила, оскільки серед вищого керівництва Німеччини не існувало чіткої позиції щодо українського питання. Скажімо А. Розенберг, головний нацистський авторитет з національних питань у Радянському Союзі, рекомендував утворити навколо Росії ланцюг національних держав, залежних від Німеччини, однією з яких вбачили Україну. Своєрідним тестом на ставлення нацистського режиму до українського питання стали події, пов'язані з Карпатською Україною – автономним утворенням, що виникло на українських землях Чехословаччини (жовтень 1938 р.). Українська громадськість оцінила цю подію як початок актуалізації українського питання на міжнародному рівні, а уряди Франції і Англії – як хід німецької зовнішньої політики, покликаний використати українське питання у боротьбі проти Польщі та СРСР. Ситуація проявилася у березні 1939 р., коли Гітлер віддав Карпатську Україну своїм союзникам угорцям, продемонструвавши тим самим небажання вносити українське питання до порядку денного європейської політики та відкривши свою справжню позицію щодо нього.

Українська політична думка Західної України націоналістичного спрямування була представлена, окрім чинного, також і творчим націоналізмом, організованою формою якого став Фронт національної єдності (ФНЄ). Вихідною засадою ідейно-політичної концепції творчого націоналізму була ідея українського месіанства, особливої історичної місії української нації в слов'янському світі і Європі. Ідеолог ФНЄ Микола Іванейко (Шлемкевич) зазначав, що саме українці є носіями слов'янської ідентичності, їх автентичної культури, в чому вбачав можливість українського культурного імперіалізму [10, С. 3].

М. Шлемкевич порівнював політику щодо українців Росії та Польщі різних історичних періодів. Мислитель вважав, що як політика давньої Речі Посполитої, так і політика російського царського режиму мали на меті денационалізацію українства, тоді як друга була менш агресивною. Спадкоємці цих держав у ХХ ст. – II Річ Посполита та СРСР – продовжили асиміляторську політику попередників. «У 30-х роках, після демократичних хитань минулого десятиліття, Польща повернула до своєї традиційної політики: повної асиміляції... Тоді ж, у 30-ті роки, і політика

другого, московсько-советського, окупанта знайшла себе і пішла на знищення самих душевних і фізичних основ українства» [28, С.72]. У ХХ ст. ставлення Москви до українського питання було ще нетерпимішим, ніж Варшави.

Публіцисти ФНЄ вважали, що більшовизм переминюється поволі в новітній московській націоналізм, який став головним ворогом українства, а тому боротьба з ним оголошувалась головним завданням українського населення західноукраїнських земель. Непримиренним було ставлення ФНЄ і до Польщі. Фронтвики різко засудили позицію українських політичних партій, що погоджувалися на автономію українських земель у складі Польщі, виступили проти будь-яких угод з польським урядом.

Інший ідеолог ФНЄ Дмитро Паліїв у реалізації національної ідеї надавав важливого значення зовнішньополітичним аспектам та можливим міжнародним союзам. Зовнішньополітичною передумовою утворення української держави мав стати неминучий, на думку мислителя, міжнародний військовий катаклізм, який змете несправедливу Версальську систему гноблення поневолених націй, наслідки якого матимуть для України вирішальне значення [9, С. 33]. Зовнішньополітична ситуація давала підстави розглядати зміни в становищі українських земель у контексті німецької ревізійної політики та майбутнього протистояння націоналістичної коаліції з Радянським Союзом.

Оцінка Д. Палієвим міжнародної ситуації щодо ставлення до Німеччини як потенційного союзника не була однозначною. Ідеолог ФНЄ припускав, що Гітлер може зацікавитися співпрацею з українським націоналізмом як потужною протимосковською силою та задовольнити його державницькі прагнення. Однак аналіз доктрини націонал-соціалізму щодо здобуття «життєвого простору» на сході Європи викликав сумніви в роздумах на цю тему. Оцінюючи аншлюс Австрії (березень 1938 р.), Д. Паліїв припускав, що «справа Австрії – це початок реалізації якогось плану, в який входять і українські справи», але застерігав від надмірного оптимізму, оскільки Німеччина може розглядати землі за Збручем лише як колонії. Найдоцільнішими для українців союзниками він вважав Францію і Англію [27, Арк. 100–101].

Таку двоїстість позиції Д. Паліїв зберіг і під час розгортання подій, пов'язаних з Карпатською Україною, навколо якої нацистська верхівка розпочала складну пропагандистську та політичну гру. Визнаючи можливість зацікавлення Німеччини у позитивному вирішенні українського питання, теоретик ФНЄ водночас розглядав перспективу німецької окупації українських земель, яка може виявитися ще гіршою від польської [5, С. 460].

Проблема зовнішньої політики держави та міжнародних відносин в українській політичній думці Західної України націоналістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст. посідає вагомe місце. Факторами визначення зовнішньополітичних пріоритетів під час боротьби за національне визволення та на етапі існування незалежної Української держави у наукових концепціях мислителів та в діяльності українських націоналістичних організацій були: реакція на широкий діапазон міжнародної політики і конфігурацію міжнародних союзів; ставлення до українського питання і становище українського народу в Польщі та СРСР. Політику як Варшави, так і Москви щодо українців фактично усі представники української політичної думки націоналістичного спрямування трактували як відверто асиміляторську, тому бсolutely не сприймали ні пропольської, ні проросійської (прорадянської) зовнішньополітичних орієнтацій. Натомість як можливих союзників розглядали тоді країни Західної Європи – Францію, Англію та особливо Німеччину, єдину велику державу, зацікавлену в ревізії Версальської системи міжнародних відносин, а отже, можливій актуалізації на міжнародному рівні українського питання. Теоретик української геополітики Юрій Липа, конструюючи вектори зовнішньої політики майбутньої Української держави по вісі «Південь–Північ», природними союзниками України розглядав країни Кавказу, Закавказзя та Білорусь. Загалом українська політична думка Західної України націоналістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст. сприяла актуалізації українського питання на міжнародному рівні.

Українська політична думка Західної України міжвоєнного періоду ХХ ст. різних ідеологічних спрямувань потребує подальшого дослідження як на предмет зовнішньополітичних орієнтацій, так й іншої політологічної проблематики.

1. Андрієвський Д. Російський колоніалізм і Советська імперія / Дмитро Андрієвський. – Париж, 1958. – 108 с.
2. Вдовичин І. Я. Свобода особи в правій українській політичній думці (20–30 рр. ХХ ст.) / Ігор Вдовичин. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 512 с.
3. Гетьманчук М.П. Між Москвою і Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) / М. П. Гетьманчук. – Львів: Видавництво Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008. – 432 с.
4. Гринів О.І. Українська націологія між світовими війнами: історичні нариси / Олег Гринів. – Львів: Світ, 2008. – 432 с.
5. Дмитро Паліїв: життя і діяльність 1896–1944 рр.: зб. праць і матеріалів / [від ред. О. Купчинський]. – Львів, НТШ, 2007. – 862 с.
6. Донцов Дмитро. Націоналізм / Дмитро Донцов. – Львів: В-во Тараса Сороки, 2009. – 306 с.
7. Донцов Дмитро. Підстави нашої політики / Дмитро Донцов. – Відень, 1921. – 208 с.
8. Донцов Дмитро. Росія чи Європа та інші есеї / Дмитро Донцов. – К: Діокор, 2005. – 70 с.
9. I Конгрес ФНЕ. – Львів, 1936. – 46 с.
10. Іванейко М. Ідеологічні підстави творчого націоналізму / Микола Іванейко // Перемога. – 1935. – Ч. 30. – 1 квітня. – С. 3–8.
11. Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет / Сергій Квіт. – К.: Київський університет, 2000. – 260 с.
12. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів 1920–1956: історико-архівні нариси. Т.1 / Анатолій Кентій. – К.: Державний комітет архівів України, 2005. – 332 с.
13. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина / Михайло Колодзінський. – К., 1999. – 54 с.
14. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Володимир Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – 659 с.
15. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С. В. Кульчицький. – К.: Альтернатива, 1999. – 336 с.
16. Левенець Ю. А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.): монографія / Ю. А. Левенець. – К: Стило, 2001. – 584 с.
17. Липа Ю. Призначення України / Юрій Липа. – Львів: Просвіта, 1992. – 270 с.
18. Липа Ю. Розподіл Росії / Юрій Липа. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1995. – 147 с.
19. Липа Ю. Чорноморська доктрина / Юрій Липа. – Одеса, 1942. – 166 с.
20. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів: перший том (1920–1939) / Петро Мірчук. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968. – 639 с.
21. Політологія. Кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.: Хрестоматія / [Семків О.І., Гринів О.І., Остудін В.І. та ін.]; за ред. О.І. Семківа. – Львів: Світ, 1996. – 800 с.
22. Сціборський М. Сталінізм / Микола Сціборський. – [Б. М]: В-во ім. М. Хвильового, 1947. – 48 с.
23. Українська державність у ХХ ст.: історико-політичний аналіз / [Дергачов О., Бистрицький Є., Реприцев В. та ін.]; за ред. О. Дергачова. – К.: Політична думка, 1996. – 448 с.
24. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. Т.2 / [упор. Т. Гунчак, І. Сольчаник] – [Б. м.]: Сучасність, 1983. – 426 с.
25. Ходак Т. М. Правові засади державотворчої концепції українських націоналістів у 20–30-х роках ХХ ст. / Т. М. Ходак // Галичина. Всеукраїнський культурно-просвітній і краєзнавчий часопис. – 2008. – № 14. – С. 174–181.
26. Ходак Т. М. Державно-правова думка в Західній Україні (1919–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права / Т. М. Ходак; Ін-т законодав. ВРУ. – К., 2008. – 19 с.
27. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІАУЛ). – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 212.
28. Шлемкевич М. Галичанство / Микола Шлемкевич. – Львів: За вільну Україну, 1997. – 104 с.
29. Юрій Липа: голос доби і приклад чину: зб. наук. праць / [від ред. Т. Салига]. – Львів, ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 408 с.

УДК: 321.6(430)

Ірина Кіянка

Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління

НІМЕЦЬКИЙ НАЦИЗМ: ВІД ПОПУЛІСТСЬКИХ ОБЦЯНОК ДО АВТОРИТАРНОЇ ДИКТАТУРИ

© Кіянка І., 2014

Зосереджено увагу на проблемі популістських гасел у період розквіту нацизму в Німеччині. Особливу увагу зосереджено на ілюстрації негативного досвіду популізму в німецькому суспільстві та його впливі на усі сфери життя. Певну роль відведено впливу ідеології та релігії.

Ключові слова: популізм, популістське гасло, ідеологія, німецький нацизм.

Irina Kiyanka

GERMAN NAZISM: FROM POPULIST SLOGANS TO AUTHORITARIAN DICTATORSHIP

© Kiyanka Irina, 2014

The article reviews the impact of populist slogans in the ideology of German Nazism. The main purpose of article is in illustration of negative experience of populism in German society and its influence on all aspects of life. Special attention is paid to the ideology and religion.

Nazi ideology was based on populist slogans and a number of promises at all levels of German society and contained a violation of the rights and freedoms of the citizens. All that was characterized as systematic and eventually it resulted in a complete collapse of the Nazi ideology. Thus, an important step is a detailed study of the historical experience, theoretical and practical base of German Nazism. In the 21st century its variations became apparent as neo-Nazism and exists in the policy documents of radical parties in the Central and Eastern Europe countries, including Ukraine, which may not even be aware of its threat for the development of a free civil society.

The importance of this research is in the fact that today there exist the threat of mass usage of the populist slogans of the so called «good intentions» aimed at improving living standards. However, the experience of the German politicians shows that they had also started the realization of their policy from the ideas and actions for the sake of «good intentions», but then in 1930s conducted referendum with an official 99 % turnout. Thus, an important step in the further research is in the study of the historical heritage of populism, in this case the example of Germany in 1930s, and consideration of past mistakes for building of a democratic society in Ukraine.

Therefore, further research will consider the main populist slogans of neo-Nazi parties that take place in the countries of Western and Central Europe.

The prospects of the given research have a rich heritage for analytical work, assessment, and reassessment of the historical phenomenon of «German Nazism». The future will give new vision, new strategies of development, and steps for positive change in society.

Key words: populism, populist slogans, political party, ideology, German Nazism.

Гітлерівська Німеччина стала класичною країною таборів. Прославлена витонченим бароко, тепер вона могла гордитися своїми бараками... Еволюція від бароко до бароку – свого роду історичний процес, який наглядно свідчить про розвиток німецької культури під п'ятою Гітлера.

Балис Сруога. Ліс богів

Світ початку ХХ ст. виявив, що традиційне суспільство зруйноване і перетворюється на аморфну масу. Результатами Першої світової війни стали не прогнозовані, іноді навіть шокуючі, новини: Російська імперія і Австро-Угорщина були зруйновані і роз'єднані. У Туреччині і Німеччині була зруйнована держава, хоч одночасно утворилися багато малих держав. Для багатьох західноєвропейців розвалився світ, причому світ досить затишний, світ високої культури і цивілізації ХІХ ст.

І тоді з'являються спочатку перші фашистські теоретичні і публіцистичні роботи, а потім і перші фашистські рухи. На ранніх етапах фашистського руху до програм вносили популістські вимоги, наприклад, в Італії – республіки (Італія була монархією) і загального виборчого права, податку на капітал, наділення землею бідніших селян, робітничого контролю над виробництвом, націоналізації частини промисловості і церковного землеволодіння. У Німеччині Націонал-соціалістична робітничка партія у 20-х роках потребувала захисту дрібного власника (ремісника, торговця) в конкуренції з монополіями, державного протистояння лихварству тощо [3].

В основу політичної доктрини фашизму покладено зовнішньо примітивну, але привабливу і зрозумілу найширшим масам схему. У світі триває майже дарвінівська боротьба народів і держав, перемагає у цій боротьбі сильніший, а слабший зникає або перетворюється на колонію переможця. Нація, яка бажає бути переможцем, а не переможеним, має передовсім потурбуватися про внутрішню єдність, відмовитися від непродуктивної витрати ресурсів (безробіття, страйки, втрати від криз тощо). Ця єдність нібито вимагає жертв від усіх груп населення – від робітників і селян до поміщиків і капіталістів. Отже, необхідна міцна державна машина і продумана на тривалу перспективу внутрішня і зовнішня політика. Демократія з її слабкими сторонами, що роблять неможливими внутрішню мобілізацію нації, мусить поступитися місцем диктатурі. У перспективі ця диктатура дасть нації силу і процвітання, ліквідує злочинність і класові конфлікти, дає змогу перетворитися на світову державу [4].

Умови Версальського мирного договору ще більше поглибили невдоволення. Вантаж не стільки матеріальний, як психологічний, породжував почуття незмивного приниження. Мирний договір перекладав всю відповідальність за війну на Німеччину. Виявилось, що значною мірою зруйнована свідомість європейської солідарності і загальної долі, що зберігалася протягом поколінь і що продовжувала жити всупереч війнам. Німеччина, принаймні, була відлучена від цієї свідомості; спочатку її не пустили навіть в Лігу націй. Обурення мирним договором посилювало антипатію до республіки, яка нездатна захистити від безчестя «ганебного диктату». Значення всіх цих подій полягало в тому, що вони дали могутній поштовх процесу політизації суспільної свідомості. Відчуття краху і зради відображалось на суспільстві.

Актуальність проблеми цього дослідження полягає в тому, що на сьогодні є загроза масового використання популістських гасел у так «званих благих намірах» для покращення добробуту населення. Але, як свідчить досвід політики німецького нацизму, все починалось ідеями та вчинками заради «благих намірів» і, як приклад, скептики наводять гітлерівські референдуми 1930-х років з масовою явкою виборців й 99-ти відсотковим погодженням. І тому важливими кроками подальшого дослідження є вивчення історичної спадщини популізму, в цьому разі на прикладі Німеччини 30-х років і врахування минулих помилок для побудови демократичного суспільства в Україні.

Ця проблема була і є актуальною для багатьох науковців, як у країнах Західної Європи, так і американського континенту. Серед науковців слід відзначити: Ж. Желев “Фашизм. Документальне дослідження німецького, італійського та іспанського фашизму”, О. Ф. Іванов “Політика німецького нацизму щодо релігії і церкви в період боротьби за владу”, Е. Онацький “Листи з Італії. Дещо про фашизм”, Е. Онацький “Фашизм й Італія”, І. Лисяк-Рудницький “Історичні есе”, М. Даудерштадт, А. Геррїте, Д. Маркус “Драматичний перехід: соціал-демократія у Східній та Центральній Європі”, А.С. Романюк “Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи”, Е.Д. Сміт “Національна ідентичність”, В. Хан, Г. Арендт та інші. Однак на сьогодні мало досліджено, який вплив популізму в ідеології нацизму та неонацизму на політику держави, і не звернено уваги на руйнівний вплив популістських гасел у політичних програмах нацистів. Тому у подальшому

дослідження торкатиметься основних гасел та популістських лозунгів у неонацистських партіях, які матимуть місце у країнах Західної та Центрально-Східної Європи.

Постановка проблеми та основні цілі статті полягають у тому, щоб проаналізувати розвиток та динаміку поширення популістських гасел у нацистській Німеччині; вплив популізму на всі сфери життя тодішньої диктатури А. Гітлера; специфіку пропаганди, расизму та впливу церкви у щоденному житті і виховання нової німецької нації.

Успіх пояснювався тим, що А. Гітлер висловлював зневагу до матеріальних інтересів і розглядав «політику як сферу самозречення і жертви індивідуума ради ідеї». Усі ці тенденції разом створили благодатну основу для зародження екстремістського руху [1].

У січні 1919 року в Мюнхені утворюється Німецька робітничка партія, яку через трохи більше ніж рік перейменовано в Націонал-соціалістичну німецьку робітничу партію (НСДАП). Вона опублікувала свою політичну програму: «Програма Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини» («25 пунктів»). Затверджено 24 лютого 1920 року:

1. Об'єднання всіх німців у кордонах Великої Німеччини.
2. Відмова від умов Версальського договору та підтвердження права Німеччини самостійно будувати відносини з іншими націями.
3. Вимога додаткових територій для виробництва продуктів харчування і розселення зростаючого німецького населення («Лебенсраум»).
4. Надання громадянства за расовою ознакою; євреї не можуть бути громадянами Німеччини.
5. Не-німці в Німеччині є лише гостями і суб'єктами відповідних законів.
6. Призначення на офіційні пости не може відбуватися за принципом кумівства, а лише відповідно до здібностей і кваліфікацією.
7. Забезпечення умов існування громадян – перший обов'язок держави. За нестачі державних ресурсів, негромадяни повинні не бути користувачами пільг.
8. В'їзд в країну не-німців повинен бути припинений.
9. Участь у виборах – право і обов'язок усіх громадян.
10. Кожен громадянин повинен працювати на загальне благо.
11. Незаконно отриманий прибуток підлягає конфіскації.
12. Усі прибутки, отримані за рахунок війни, підлягають конфіскації.
13. Усі великі підприємства повинні бути націоналізовані.
14. Участь робітників і службовців у прибутках на всіх великих виробництвах.
15. Гідна пенсія у зв'язку зі старістю.
16. Необхідно підтримувати дрібних виробників і торговців; великі магазини повинні бути передані їм.
17. Реформа землеволодіння та припинення спекуляції землею.
18. Безжалісне кримінальне покарання за злочини та введення смертної кари за спекуляцію.
19. Звичайне римське право повинно бути замінено на «німецьке право».
20. Повна реорганізація національної освітньої системи.
21. Держава зобов'язана підтримувати материнство та заохочувати розвиток молоді.
22. Заміна найманої професійної армії на національну армію; запровадження загальної військової повинності.
23. Засобами масової інформації можуть володіти тільки німці, не-німцям забороняється працювати в них.
24. Свобода віросповідання, за винятком релігій, небезпечних для німецької раси; партія не пов'язує себе будь-яким винятковим віровченням, але бореться з єврейським матеріалізмом.
25. Сильна центральна влада, здатна ефективно здійснювати законодавство» [2].

Націонал-соціалістична ідеологія володіла високою мірою готовності пристосовуватися, хоч окремі частини вчення суперечили один одному. Зміна одних лозунгів іншими здійснювалася в міру зміни курсу. Завдання цієї ідеології не переконувати людей, а організовувати їх.

Істотною межею нацистської ідеології була особлива прихильність до примітиву, розрахованого на ефектний вплив на маси. Сама ідеологія, розрахована на еліту, багато в чому відрізнялася «від масової продукції». Навіть використання старого символу Вольфсангел (німецькою – *Wolfsangel* – вовчий гак), що був однією з емблем Націонал-Соціалістичної Німецької Робітничої партії (NSDAP) Адольфа Гітлера у перші роки її існування [5].

Нацисти виступали одночасно і в антикапіталістичному, і в антипролетарському образі, зображали себе і як реставраторська, і як революційна сила, проголошували себе націоналістами і водночас соціалістами. У результаті партія зуміла придбати собі прихильників у всіх соціальних шарах німецького народу.

Ті, хто пропагував гасла нацизму, не були ексцентричними одинаками, яких всерйоз можна не сприймати. Насправді у них було багато прихильників. Йдеться про дуже шанованих у свій час людей, які користувалися впливом і авторитетом не тільки в Німеччині, але і в інших країнах Європи. В. Шалльмеєр, який у Німеччині вважається засновником расової гігієни, вимагав стерилізації «фізично або психічно неповноцінних» людей і виселення з країни всіх інвалідів.

Уже в кінці XIX ст. у науковій літературі можна знайти положення, які в майбутньому увійдуть у Гімmlеровську програму «виведення» ідеальної людської раси – «Лебенсборн». Так, празький професор філософії Х. Еренфельс пропонував скористатися для цього методом штучного запліднення і узаконити для расово бездоганих чоловіків полігамію.

Ідеєю переваги німецької раси над іншими були просякнуті надзвичайно популярні на рубежі століть історичні романи Ф. Дана та Г. Фрейгатен, П. Лагард і Ю. Лангбена. До початку XX ст. значно поширилася концепція про вікову расову боротьбу між германцями і слов'янами. Доктрина расової переваги визначала агресивність зовнішньої політики фашизму, яка була спрямована на створення Середземноморської імперії в Муссоліні й тисячолітнього Третього рейху в Гітлера.

Основною працею, в якій були сформовані ідеї соціал-нацизму стала книга А. Гітлера «*Mein Kampf*» («Моя Боротьба»). Погляди А. Гітлера загалом не відзначаються особливою оригінальністю і ґрунтуються на інтерпретації поглядів ранніших німецьких філософів. Зокрема, Г. Гегелю належить ідея сильної держави, її ролі у визначенні культури і впливі на діалектику історії, яка виправдовує війну сильнішої держави проти слабшої. А. Шопенгауєр ставив бажання вище розуму, Ф. Ніцше вірив у можливість створення надлюдини, раси вищих людських істот. У поєднанні з ретельно відібраними науковими відкриттями про природний добір та природу поділу людства на раси, ці погляди покладено в основу ідеології соціал-нацизму, що знаходила значний відгук у політично нестабільних умовах Веймарської Німеччини.

На відміну від німецького, італійського фашизм, хоча й використовував ті самі причини соціального та політичного невдоволення, а також аналогічні методи здобуття влади – масові мітинги і вуличні сутички – набагато менше наголошувалося на расизмі. На протидію нацизму, притягальна сила вождя тут поєднувалася зі спробами створити корпоративну структуру представництва, в якій брали участь церква, армія, асоціації роботодавців і навіть робітничі синдикати. Незважаючи на певні відмінності, загалом для них були характерні чимало спільних ознак, що і дає підстави для об'єднання їх в одну ідеологію.

Такими спільними ознаками були: культ сильної державної влади, на протидію слабосилому лібералізму; ідея вишості державних інтересів над інтересами особи; вождизм – сліпа віра в лідера (фюрера, дуче); нація і держава як найвища цінність і мета; нетерпимість до інакомислення; відверта ставка на силові методи досягнення мети (люди діла, а не слова); агресивні форми поведінки; провокування суспільної напруженості та здійснення підіривних акцій [6].

Звичайно ж, доти, поки нацизм не зайняв панівне становище в державі, агітаційні гасла його прихильників були менш радикальними, ніж їхні ідеї, але для передвибірчих кампаній це цілком закономірне явище, до того ж згодом простежується посилення нацистської політики, яка стає такою, якою вона і повинна бути згідно з основними положеннями нацизму.

Здійснюючи нові дослідження в галузі расової теорії, нацистська верхівка намагалась надати їм привабливу форму і укоренити у свідомість народу. В расистській пропаганді в цей період настирливо підкреслювались «ведуча роль» і «обдарованість» німців» у всіх галузях науки, техніки,

виробництва і культури, їх «благотворний вплив» на інші народи, особливо тих, хто населяє територію на Схід від Німеччини.

У підручнику з історії для середньої школи прямо заявлялось, що «нордична раса завжди була провідною». Вихваленню ведучої ролі німців у світовому розвитку присвячувались не тільки наукові праці, але й різноманітні масові заходи на кшталт виставки «Німецька велич», відкриту у Мюнхені 8 листопада 1940 р., експонати якої потім демонстрували у багатьох містах Німеччини.

Пересічному німцю навівали, що німці – «найвищі представники» нордичної раси і тому є природженими «будівниками культури», носіями «організаційного генія» і «творчого начала державності». Нацисти знайшли застосування і в законі про спадкове здоров'я (що передбачав недопущення появи на світ хворих дітей), який був покликаний не допустити, щоб «менш цінні» представники народу псували співтовариство. Необхідність подібних заходів дискутувалася ще у часи республіки, однак закон з цього питання тоді так і не був прийнятий.

Важливою особливістю німецького нацизму став т. зв. «фюрер-принцип», згідно з яким «вождь», фюрер, оголошувався відповідальним лише перед Богом та історією. Фюрера не можна було змістити чи усунути, навпаки, він міг здійснювати будь-які адміністративні чи кадрові пересування, призначати свого наступника тощо [7].

Вплив церкви на населення Німеччини був беззаперечний, і А. Гітлер це досить добре усвідомив ще на початку своєї політичної кар'єри. Він був переконаний, що вершину політичної могутності й усевладдя необхідно досягти не за допомогою релігії й церкви, а всупереч їм. Церква обмежує сферу ідеологічного й політичного впливу на маси, а отже, є конкурентом у боротьбі за встановлення тотального контролю над суспільством. Силу церкви А. Гітлер бачив у здатності до відстоювання своїх інтересів, незважаючи ні на які досягнення науки, а також у знанні й використанні природних людських слабостей. Фюрер відкидав організаційну структуру католицької церкви. Вона не вписувалася в систему націонал-соціалістичної держави. Він прагнув повільно підточувати основи католицизму [8].

Провідні ідеї стосовно народної освіти та виховання молоді розробив А. Гітлер у 1923–1924 роках, під час перебування у в'язниці м. Ландеберг, після провалу «пивного путчу». Саме тоді вони були викладені на сторінках сумнозвісної автобіографії «Моя боротьба». Проблема молодіжної політики він присвятив приблизно 17 сторінок.

Своїм першим завданням фюрер вважав «захист і систематичну підтримку кращих елементів раси», починаючи від дитини до дорослого члена суспільства. Провідним гаслом виховної роботи стали слова: «Держава бачить своє головне завдання не в тім, щоб накачувати наших дітей можливо завеликою кількістю знань, а насамперед у тому, щоб виростити цілком здорових людей. Лише у другу чергу ми думатимемо про розвиток духовних здібностей. Але й у цій сфері ми думатимемо насамперед про те, щоб розвинути в нашій молоді характер, волю, силу, рішучість, а в сполученні з цим систематично працюватимемо над тим, щоб розвинути в ній і почуття відповідальності. Гітлер вже заздалегідь наголошував, що НСДАП не потрібні слабкі, хоча б всебічно розвинені люди, – націонал-соціалізму були потрібні лише «фізично здорові люди з твердим характером, рішучі, енергійні». Фізичне здоров'я молоді ставало надбанням нації і держави. Виховну роботу Гітлер вважав за необхідне розпочати з юних дівчат і домогтися того, щоб вони народили Батьківщині здорових дітей.

Напередодні війни публікувались описання походів німецьких військ до Східної і Південно-Східної Європи, докладні дані про кількість німців, які мешкали в тій чи іншій країні, про пам'ятки німецької культури тощо. Так, у травні 1941 р. у низці газет було надруковано декілька нарисів про прикордонні радянські міста (Перемишль, Сувалки та ін.), в яких підкреслювалось, нібито в них панує повне запустіння, майже завмерло життя. Незважаючи на осуд фашизму, після Другої світової війни в багатьох країнах утворилися організації, які кваліфікували як неофашистські, або неонацистські. На відміну від класичного націонал-соціалізму, неонацизм, хоча і визнавав роль Гітлера, відкидав низку характеристик/дій гітлерівської Німеччини; заперечувався арійський расизм, натомість наголошувалося на вищості європейських народів; роль і значення фюрера/вождя пропагували значно менше; заперечення демократії було обмеженим, багато організацій визнавали

позитивні властивості демократії, зокрема політичний плюралізм і виборчу демократію; активно виступали проти іммігрантів, гомосексуалізму. Найбільший резонанс отримала діяльність неонацистських угруповань/об'єднань у ФРН, особливо в східній частині, Сполученому Королівстві; відбувається активізація неонацистських угруповань у Росії [9].

Вважається, що національні різновиди фашизму існували в таких країнах, як Японія, Іспанія, Португалія, Польща, Угорщина, Румунія та ін. Фашистськими вважалися диктатури А. Стресснера у Парагваї та А. Піночета у Чилі. Можлива також поява фашистських режимів у майбутньому, особливо в тих країнах, що характеризуються соціальною нестабільністю, кризовою економікою, корумпованістю державного апарату, організованою злочинністю – словом, тими факторами, що змушують пересічного обивателя мріяти про диктатуру «сильної руки», «господаря», який наведе лад і порядок [10].

У науковій літературі, як і в політичній практиці, немає одностайності щодо однозначного трактування багатьох існуючих політичних партій як неонацистських/неофашистських утворень. Суперечки точаться щодо Народного фронту в Франції під керівництвом Ж.-М. Ле Пена, Партії свободи Йорга Гайдера в Австрії, Республіканської партії в Німеччині, Британської народної партії (BNP), Соціального руху в Італії (MSI-AN) та інших європейських партій [9].

Так, можна зробити висновки, що ідеологія нацизму, яка ґрунтувалась на популістських гаслах і низці обіцянок для усіх верств німецького народу, містила грубе порушення прав та свобод громадянина, була насильницькою, що з часом привів до повного краху ілюзорної ідеології нацизму. І тому важливим кроком є детальне вивчення історичної теоретико-практичної бази німецького нацизму, який у ХХІ ст. зазнавав видозмін і час від часу проявляється в програмах радикальних партій країн Центрально-Східної Європи, зокрема України, які навіть не усвідомлюють наскільки це може бути загрозою для розвитку вільного громадянського суспільства. Перспектива цього дослідження є очевидною і має багату спадщину для аналітичної роботи, оцінка та переоцінка історичного явища «німецького нацизму» у майбутньому дасть нові бачення, нові стратегії розвитку та кроки до позитивних змін у суспільстві.

1. Галкин А. Фашизм – его сущность, корни, признаки и формы проявления / А. Галкин // *Полис*. – 1995. – № 2. – 44 с. 2. Гитлер А. Майн Кампф / А. Гитлер. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hrono.info/libris/lib_g/meinkampf00.php. 3. Желев Ж. Закат тоталитарных систем / Ж. Желев // *Политика*. – 1991. – № 4. – 44 с. 4. Желев Ж. Фашизм. Документальне дослідження німецького, італійського та іспанського фашизму / Ж. Желев // *Філософська та соціологічна думка*. – 1991. – № 1. – 38 с. 5. *История второй мировой войны 1939–1945. Т. 1–12 / Гл. ред. комиссии А. А. Гречко*. – М.: Воениздат, 1973–1982. – Т. 3. – С. 328. 6. Иванов О. Ф. *Политика немецкого нацизма щодо релігії і церкви в період боротьби за владу* / О. Ф. Иванов // *Питання нової і сучасної історії*. – 1998. – Вип. 44. – С. 105. 7. Ковальчук В. *Теоретико-методологічні засади вивчення політичних партій* / В. Ковальчук // *Студії політологічного центру «Генега»* – 1995. – № 2. – 54 с. 8. Лессер Йонас. *Третий рейх. Символы. Злодейства. История нацизма в Германии 1933–1945* / Й. Лессер. – М.: Центрполиграф, 2010. – 288 с. 9. Романюк А. С. *Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи* / А. С. Романюк. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – С. 340–353. 10. Четверикова О. *История нацизма: о стратегических целях корпоративных элит* / О. Четверикова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsland.com/news/detail/id/1124305>. 11. W. Hahn. *Das Erbe des Kirchenkampfes: Christliche Verantwortung im politischen Raum* / W. Hahn // *In Verantwortung für Deutschland. 50 Jahre CDU*. – Köln: Erste Verlag, 1996. – S. 24–36.

ДОСЛІДЖЕННЯ І ТЕОРЕТИЗУВАННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ

© Кукарцев О., 2014

Досліджено історію виникнення та формування дискурсу глобалізації, а також проаналізовано підходи до розуміння глобалізації. Зроблено висновок про відсутність у науці якоїсь єдиної загальної теорії глобалізації та висновок про наявність багатьох концепцій глобалізації, які по-різному тлумачать її суть, генезу, історію, структуру та логіку розвитку.

Ключові слова: глобалізація, глобальність, глобалізм, взаємозалежність, людство, теорія, теоретизування, дискурс.

Oleg Kukarcev

THE GLOBALIZATION STUDIES AND THEORISATION: TO THE HISTORY OF ISSUE

© Kukarcev Oleg, 2014

The article researches the history of origin and formation of globalization discourse and analyzes the approaches to understanding of globalization. On the basis of the research there is made a conclusion about the absence of some single general globalization theory in science. There is also a conclusion about the existence of many globalization conceptions that use different approaches to interpret its essence, genesis, history, structure, and logic of development. Over a period of two last decades, the term «globalization» has been used for marking the increasing world interdependency in economic, social, cultural, and political spheres. It is significant that the term is considered to be so clear, that the majority of authors do not provide its definition even in the works that directly cover the globalization theory. The representatives of different areas of science inclined to interpret the globalization on the basis of their own ideas and science interests. Hence there emerges a necessity to study the given standpoints.

In general, this research shows that theorisation of globalization has evolved unevenly in spite of a numerous theoretic debates and a literature boom. Particularly, it is observed that in the analysis of the globalization the most active are the experts of the fields of social philosophy, sociology, economics, political science, cultural studies, whereas in the other spheres of knowledge the globalization remains a marginal subject: it does not appear on the forefront and does not represent a subject of particular scientific interest.

Assessing the scientific state of the development of the problematic field of globalization, it seems reasonable to talk not about globalization theory, but about globalization theories, or considerably better about discourse and studies of globalization. The feature of globalization discourse consists in the fact that this discourse can not be localized on any one problem, in this connection the diversity of this issue broadens the field of scientific research and theoretical notions about globalization.

Key words: globalization, globality, globalism, interdependence, mankind, theory, theorisation, discourse.

Одним з ключових понять, яке використовують сучасні дослідники для характеристики процесів світового розвитку, є глобалізація. Наприкінці ХХ ст. цей термін прижився, проте слід визнати, що за всієї поширеності він нерідко виявляється позбавленим конкретного змісту. Передусім, у міркуваннях про глобалізацію у публіцистиці та науковій літературі йдеться про певний всеосяжний, об'єктивний процес, що стосується усієї земної кулі. Так, представники економічної науки під «глобалізацією» розуміють утворення світового ринку. Культурологи та соціологи зосереджують увагу на змінах у характері соціокультурних комунікацій, пов'язаних із зростанням взаємозалежності людства та посилення людських взаємодій. Спеціалісти в галузі історії намагаються з'ясувати витoki та часові межі процесу глобалізації, дослідити його динаміку. Представники різних сфер знання схильні трактувати глобалізацію з позиції власних уявлень та наукових інтересів. Звідси виникає потреба вивчення цих поглядів.

Процеси глобалізації породжують безліч теоретичних дебатів на різних рівнях: від публіцистичного до академічного. Пік зацікавлення проблемами глобалізації припадає на 90-ті рр. ХХ ст. Глобалізація виходить на порядок денний політиків, відомих письменників та громадських діячів, активістів політичних рухів так само, як представників академічної науки. Серед останніх, наприклад, можна назвати таких знаних дослідників, як Р. Робертсон [11], Е. Гіденс [4], У. Бек [3], З. Бауман [2], Дж. Стігліц [12], Д. Хелд [13], Е. МакГрю [9] та багатьох інших. Теоретичні дебати з проблеми глобалізації у цей період оцінюються неоднозначно: від негативного визначення як глобальної балаканини (*global babble*) до широкого зачарування глобалізацією.

Незважаючи на численні теоретичні дебати та бум літератури теоретизування з цієї проблеми розвинене нерівномірно. В дослідженні глобалізації найбільшою активністю вирізняються фахівці у галузі соціальної філософії, соціології, економіки, політичної науки, культурології, тоді як в інших сферах знання глобалізація залишається маргінальною темою, не будучи першочерговим і не стаючи предметом спеціального наукового інтересу.

Мета статті полягає у розкритті особливостей виникнення та формування дискурсу глобалізації, а також аналізі підходів до її розуміння.

Термін «глобалізація» – один з найуживаніших, і водночас один із найбільш беззмістовних у лексиконі сучасної суспільної теорії. Якщо простежувати його виникнення, треба визнати, що він з'явився у перші повоєнні роки (2СВ) та «виріс» із дієслова «глобалізувати» (*to globalize*), наявність якого як самостійного поняття зафіксована ще у 1950-ті рр. Так, у 1944 р. американські дослідники Олівер Рейзер та Болдвін Девіс у праці «Планетарна демократія» неодноразово використовували поняття *globalize* та *globalism*. На початку 1970-х рр. європейські управлінці використовували для позначення зростаючої взаємозалежності національних економік французьке слово *mondialisation*, із зворотного перекладу якого англійською виникла «глобалізація» у тому значенні цього слова, у якому його зараз застосовують. Цей термін, який використовувався до цього епізодично, вперше поставив у центр концептуального дослідження у 1981 р. американський соціолог Дж. Маклін, який закликав «зрозуміти історичний процес наростання глобалізації соціальних відносин і дати йому пояснення». У 1983 р. британський дослідник Роланд Робертсон вперше вжив термін *globality* у назві однієї із своїх статей [16], у 1985 р. він же дав докладне тлумачення поняття *globalization* [17], а у 1992 р. виклав основи власної концепції у спеціальному дослідженні [18]. До середини 1990-х рр. концепція глобалізації, у межах якої цей процес тлумачився як один з найважливіших в умовах сучасного світу, була поширена настільки широко, що М. Вотерс писав: «Подібно тому, як основним поняттям 80-х рр. був постмодернізм, ключовою ідеєю 90-х рр. може стати глобалізація, під якою ми розуміємо перехід людства у третє тисячоліття» [цит. за 8, С. 32].

Протягом двох останніх десятиліть термін «глобалізація» використовується для позначення наростаючої взаємозалежності світу – економічної, соціокультурної та політичної. Характерно, що він вважається настільки зрозумілим, що більшість авторів не дають йому визначення навіть у роботах, безпосередньо присвячених теорії глобалізації. Спроби зрозуміти смислове значення цього терміна починаються тільки тоді, коли він протиставляється іншим однокореновим словам – таким як, наприклад, «глобалізм» (*globalism*) або «глобальність» (*globality*). Одним з класичних визначень цих понять можна вважати дефініцію німецького вченого Ульріха Бека, який розуміє під першим

«переконання в тому, що світовий ринок долає або поборює політичні бар'єри... або ідеологію домінування ринкових сил (неолібералізм)», а під другим – сам факт того, що «ми вже тривалий час живемо в умовах світового суспільства у тому сенсі, що «закритість» окремих просторів є ілюзією» [3, С. 23–25]. Водночас цей підхід – тільки лише один із багатьох; так, наприклад, відомий американський дипломат і вчений Струоб Телбот стверджує, що термін «глобалізм» просто відображає той «факт, що людство тисячоліттями встановлює зв'язки [між своїми окремими частинами], зокрема такі, що простягаються через моря та океани» [19, С. 257]. Докладно дискусія про розрізнення глобалізації та глобалізму викладається у відомій праці Роберта Кохейна та Джозефа Ная «Влада та взаємозалежність» [15], де автори доходять висновку, що таке розрізнення не має серйозного наукового значення, а суперечки навколо нього є суто схоластичними.

Так, поняття «глобалізація» не має сьогодні чіткого визначення. Незважаючи на те, що термін «глобалізація» став систематично використовуватись лише з кінця 1980-х рр., вже через десять років дослідники відзначили парадокс: хоча нікому не зрозуміло, чим є глобалізація, ніхто не сумнівається в її реальності. По суті, кожний автор вкладає у нього власний сенс, зміст якого коливається залежно від ідеологічних вподобань та дисциплінарної належності автора. Тому будь-яка серйозна спроба писати про глобалізацію має, на думку Р. Робертсона, містити аналіз подібності та відмінності між дискурсами про глобалізацію [11, С. 128]. Але у працях про глобалізацію ці дискурси виявились переплетені так тісно, що сталася ідеологічна абсолютизація концепту глобалізації, за допомогою якого часто намагаються пояснити всі значні зміни в сучасному світі, попередньо не з'ясувавши сутності цього історичного феномену.

Цю тенденцію помітив російський дослідник Владіслав Іноземцев, який дотепно порівняв теорію глобалізації з релігійною доктриною, «оскільки низка основоположних її тез приймається на віру, а найавторитетніші її адепти зазвичай ухиляються від обговорення принципових проблем, наче бояться порушити якесь ідеологічне табу» [7, С. 58]. До таких принципових проблем автор справедливо зарахував питання про суб'єкти та рушійні сили глобалізації, яка, на його думку, насправді є нічим іншим, як вестернізацією – тобто «експансією «західної» моделі суспільства та пристосування світу до потреб цієї моделі», що почалася з середини XV ст.

Залишаючись осторонь питання про наявність теорії глобалізації та продуктивність ототожнення глобалізації з вестернізацією, слід визнати, що більшості праць з глобалізації не вистачає емпіричного обґрунтування історією, внаслідок чого глобалізація справді виглядає спонтанним, самопідтримним процесом, який «виводиться, по суті, з безсуб'єктності цього феномену». Але це свідчить не стільки про відмову сучасного суспільствознавства виявити реальні рушійні сили глобалізації, скільки про реальні епістемологічні утруднення, які виникають у зв'язку з можливістю її суттєво різних дисциплінарних та міждисциплінарних (комплексних) трактувань, своєрідність яких, своєю чергою, об'єктивно обумовлена, з одного боку, проникненням у соціальні науки фундаментальних ідей сучасної наукової картини світу (НКС), а з іншого – конкурентоспроможністю різних концептуалізацій історії людства, в межах яких питання про рушійні сили та суб'єкти глобалізації або знімаються, або інтерпретуються у різний спосіб.

Так, використовуючи ідеї універсального еволюціонізму та категоріальний апарат синергетики, яка претендує на те, щоб стати ядром сучасної НКС, глобалізацію тлумачать, наприклад, як «об'єктивну еволюцію геобіосоціосистеми» [14, С. 407] або як «цільову функцію» нелінійного процесу самоорганізації «соціальної системи» у «надскладний організм – Мегасоціум», який, будучи «представлений локальними соціальними організмами (соціумами)», своєю чергою, «має ідеальну програму життєвого циклу»: «проходить стадії зародження, росту та вмирання» [1, С. 65]. У межах цієї, як багато хто вважає, нової парадигми історичного знання глобалізація людства інтерпретується як етап *універсальної* або *глобальної історії*, які є циклічними.

Хоча категоріальний апарат синергетики і теорії систем доволі активно використовується майже в усіх великих працях, спроб послідовного системно-синергетичного тлумачення глобалізації в контексті універсальної історії поки небагато і вони невдалі. Не тільки через метафоричність використання як метамови мови синергетики, а й через незрозумілість епістемологічного статусу як самої синергетики, так й проблеми універсального еволюціонізму,

яку, не без підстав, вважають метафорою для «позначення традиційної філософської проблеми», «дослідницьким проектом» постнекласичної науки, філософські та наукові основи якого «далеко ще не прояснені, а часто навіть не усвідомлюються» [цит. за 6, С. 117]. Тому більшість дослідників воліють працювати в межах традиційних – соціологічних – тлумачень історії людства, в межах яких глобалізація розуміється або як одна з декількох тенденцій історії, які протистоять одна одній, або як одна – підсумкова – тенденція історичного розвитку.

У першому випадку, ставлячи глобалізацію в один ряд з такими тенденціями, як «локалізація», «націоналізація» та «регіоналізація», її тлумачать як «процес (або сукупність процесів), який втілює у собі трансформацію просторової організації соціальних відносин та взаємодії, яка породжує міжконтинентальні або міжрегіональні потоки та структури активності, взаємодій та проявів влади. В другому випадку по суті той самий процес – зміни просторово-часових характеристик (таких як зростання швидкості, масштабів, ущільнення або стиснення) та порядку (наприклад, новий світовий порядок) економічних, політичних, культурних та інших взаємодій між народами та державами – інтерпретують як *набуття історією якості глобальності (загальності)* в результаті: розвитку науки та техніки, техносфери (техніцистський підхід); розвитку економічної (капіталістичної) світ-системи (світ-системний підхід); поширення (зіткнення) світових та локальних культур і цивілізацій (соціокультурний підхід) або; модернізації суспільств по лініям: «аграрне – індустріальне – постіндустріальне» суспільства або «традиційне – модерне – постмодерне» суспільства (модерністський підхід) [5, С. 8].

У багатьох працях ці підходи поєднуються або перетинаються. Але, як відзначає Ян Недервеен Пітерзе, серед усіх інтерпретацій глобалізації найпоширеніша та, що світ стає більш уніфікованим і стандартизованим через технологічну, комерційну та культурну синхронізацію, яка виходить із Заходу, і що глобалізація тісно примикає до модерності [10, С. 73]. У більшості досліджень домінує позиція, згідно з якою глобалізація втілює очевидне збільшення взаємозалежності та взаємопов'язаності людства на основі однієї – західної – моделі розвитку, експансія якої поділила світ на розвинений центр та відсталу периферію, яка вимушено засвоює науково-технічні, політичні та культурні досягнення та стандарти Заходу. Відповідно до цього вибудовуються історичні періодизації вестернізованого варіанта глобалізації: її перший етап зазвичай зараховують до «довгого XVI ст.» (1453–1648) (І. Валлерстайн), пов'язуючи із становленням капіталізму в Європі та колонізацією світу європейцями, другий – до XIX ст. – століття індустріальної революції та формування світового ринку, третій – до середини XX ст.: епохи НТР та міжнародних організацій. Існують інші, масштабніші періодизації, які вважають початком глобалізації неолітичну революцію або Вісьовий час. У цих випадках глобалізацію інтерпретують, наприклад, як циклічно-хвильовий «процес інтеграції різних держав та цивілізацій, який ніколи не закінчується, але прагне до завершення».

За словами Юрія Граніна, усі зазначені трактування і періодизації глобалізації взаємодоповнювані, якщо ми інтерпретуємо глобалізацію як *мегатенденцію до об'єднання цивілізаційно, економічно, культурно, політично та інакше розділеного людства в глобальну (планетарну) спільність або «глобальну вселюдську цілісність»*, яка реалізується (але з різною швидкістю та успіхом) одночасно за всіма вказаними розмежувальними лініями та у багатоманітності конкретно-історичних форм [6, С. 118]. Важливо лише, вказує вчений, вчасно знімати звичні в таких випадках абсолютизації та уникати об'єктивізму, найкращими ліками від яких була й залишається філософія, яка інтерпретує соціальну історію людства не як поле дії певних безособових «сил» або «систем», а як процес, цілісність та єдність якого забезпечується «вплетеною» у нього свідомістю [6, С. 118]. У цьому соціально-філософському аспекті глобалізація не редукується до однієї з багатьох своїх сторін, а розглядається як складний історичний феномен, який від епохи до епохи змінює свої зміст та форми.

Отже, можна зробити висновок, що існуючі концепції глобалізації по-різному тлумачать її суть, історію, структуру та логіку розвитку. Загалом слід визнати відсутність у науці якоїсь єдиної загальної теорії глобалізації. Оцінюючи науковий стан розроблення проблемного поля глобалізації, коректніше говорити не про теорію, а про теорії глобалізації, або ще краще про дискурс та

дослідження глобалізації. Особливість дискурсу з приводу глобалізації полягає у тому, що цей дискурс не може бути локалізований на якій-небудь одній проблемі, у зв'язку із чим багатоманітність проблематики розширює поле наукових досліджень і теоретичних уявлень про глобалізацію. Перспективи подальших досліджень полягають у систематизації існуючих концепцій і теорій, а також у розробленні їхніх класифікацій.

1. Азроянц Э. Глобализация: катастрофа или путь к развитию? / Эдуард Азроянц. – М.: Новый век, 2002. – 416 с. 2. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Зигмунт Бауман; [пер. з англ. І. Андрущенко; за наук. ред. М. Винницького]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 109 с. 3. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / Ульрих Бек; [пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника; Общ. ред. и послесл. А. Филиппова]. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с. 4. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Ентоні Гіденс. – К.: Альтерпрес, 2004. – 104 с. 5. Гранин Ю. Д. Глобализация и вестернизация: pro и contra / Ю.Д. Гранин // Новое в психолого-педагогических исследованиях. – 2009. – № 3 (15). – С. 5–20. 6. Гранин Ю. Что такое «глобализация»? / Ю. Гранин // Высшее образование в России. – 2007. – № 10. – С. 116–121. 7. Иноземцев В. Л. Вестернизация как глобализация и глобализация как американизация / В. Л. Иноземцев // Вопросы философии. – 2004. – № 4. – С. 58–69. 8. Иноземцев В. Л. Современная глобализация и ее восприятие в мире / В. Л. Иноземцев // Век глобализации. – 2008. – № 1. – С. 31–44. 9. Мак-Грю Е. Транснаціональна демократія: теорії і перспективи / Ентоні Мак-Грю // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 1025–1050. 10. Пітерзе Я. Н. Глобалізація як гібридизація / Ян Недервесн Пітерзе // Глобальні модерності / За редакції М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Ніка-Центр, 2008. – С. 73–105. – (Серія «Зміна парадигми»; Вип. 12). 11. Робертсон Р. Дискурси о глобализации: предварительные размышления: Реф. сб. / Р. Робертсон, Х. Хондкер // Глобализация: контуры XXI века. – М.: РАН ИНИОН, 2004. – Ч. 1. – С. 127–131. 12. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар / Джозеф Стігліц; [пер. з англ. Андрія Іщенко]. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 252 с. 13. Хелд Д. Глобальные трансформации: политика, экономика и культура / [Дэвид Хелд, Дэвид Гольдблатт, Энтони Макгрю и др.]; пер. с англ. В. В. Сапова и др. – М.: Праксис, 2004. – 576 с. 14. Чумаков А. Н. Глобализация. Контуры целостного мира / А. Н. Чумаков. – М.: Проспект, 2011. – 432 с. 15. Keohane R. Power and Interdependence: World Politics in Transition Politics / Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, Jr. – 3rd ed. – New York: Longman, 2000. – 352 pp. 16. Robertson R. Interpreting Globality / Roland Robertson // World Realities and International Studies / Ed. by R. Robertson. Glenside. – PA: Pennsylvania Council on International Education, 1983. – P. 7–20. 17. Robertson R. The Relativization of Societies: Modern Religion and Globalization / Roland Robertson // Cults, Culture, and the Law: Perspectives on New Religious Movements / Ed. by Thomas Robbins, William C. Shepherd and James McBride. – Chicago: Scholars Press, 1985. – P. 31–42. 18. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. – London: Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1992. – 224 p. 19. Talbott S. The Great Experiment: The Story of Ancient Empires, Modern States, and the Quest for a Global Nation / Strobe Talbott. – New York, NY: Simon & Schuster, 2008. – 496 p.

Наталія Нікулішин

Національний університет «Львівська політехніка»

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗКРИТТЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «М'ЯКА СИЛА» У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУЦІ

© Нікулішин Н., 2014

Розглянуто провідні ідей вітчизняних науковців щодо визначення змісту «м'якої сили» і можливості її реалізації сучасною Україною. Виділено три тематичні підходи до визначення змісту «м'якої сили». Перший орієнтується на культурну політику, враховуючи освіту та спорт, а два інших – на демократичні цінності та публічну дипломатію у широкому її розумінні. Доведено доцільність реалізації «м'якої сили» України саме через культурну її складову.

Ключові слова: «м'яка сила», Україна, публічна дипломатія, віртуальна дипломатія, культурна політика, діаспоральна політика, інформаційні операції, спортивний потенціал, ноополітика.

Natalia Nikulishyn

PRINCIPAL APPROACHES TO THE CONTENT OF THE «SOFT POWER» IN MODERN DOMESTIC SCIENCE

© Nikulishyn Natalia, 2014

The article considers the leading ideas of domestic scientists to determine the concept of the «soft power» in the context of public and virtual diplomacy, cultural and diaspora policy, sports image, peacekeeping capacity, noopolitics, etc.

Special attention is paid to the analysis of the projects by the Institute of World Policy, namely «Ukraine's Soft Power in the Region: The tool for effective foreign policy» and «Three Scenarios of EU-Ukraine Relations After the Election», in which practical aspects of Ukrainian «soft power» and potential sources of national «soft power» such as tourist attraction, energy partnership, democratization, etc are investigated. Also recommendations to further strengthening of the capacity of the «soft power» in the Ukrainian state are given.

The three thematic approaches to determining the content of «soft power» have been distinguished. The first one focuses on cultural policy, including education and sports, and the other two identify the values of democracy and public diplomacy in their broadest sense. Within the framework of the distinguished approaches expediency of realization of Ukrainian «soft power» is well-proven exactly through its cultural constituent that is predefined first of all, by existent political and economic instability, which, in recent years, became considerably sharp in connection to the vagueness of foreign-policy course of the Ukrainian state.

Key words: «soft power», Ukraine, public diplomacy, virtual diplomacy, cultural policy, diaspora politics, information operations, sports potential, noopolitics.

Під впливом різноманітних чинників змінюється сутнісне наповнення міжнародних відносин, а також принципів та механізмів їх реалізації. У контексті цієї проблематики альтернативними є ідеї професора Гарвардського університету Дж. Ная, акумульовані у концепцію «м'якої сили» (soft power), яка передбачає здатність отримувати бажаний результат радше через привабливість

(attraction), ніж через примус, залякування та підкуп. «М'яка сила» реалізується через низку складових: культуру, політичні цінності, зовнішню політику [23, С. 11]. Справді, і це аргументовано доводить американський дипломат Дж. Най, в епоху глобалізації та інформаційної революції дуже важливо розуміти той факт, що «не завжди силою володіє той, чия армія перемагає» [15]. У сучасній системі міжнародної взаємодії важливим є вміння переконувати, а головною метою держави (зокрема і України) – будувати відносини на принципах партнерства та співробітництва.

Структурні елементи «м'якої сили», зазвичай, використовують ті держави, які є світовими лідерами – США, країни ЄС, Росія або Китай та гармонійно поєднують як механізми «жорсткої сили», так і «м'якого впливу» на політику інших держав. Саме такий підхід є найефективнішим до впровадження концептуальних засад зовнішньої політики країн світу на початку третього тисячоліття.

Україна, яка порівняно нещодавно здобула державну незалежність і утверджується у статусі активного суб'єкта міжнародних відносин, повинна враховувати новітні тенденції, які характеризують сучасну сферу міждержавних взаємин. Саме використання Україною її багатих культурних надбань, підтримка демократичних цінностей може стати надійною основою для запровадження «м'якої сили» у реалізації зовнішньополітичного курсу країни. Такий підхід створить можливість визначити коло союзників (зокрема і нових) та суттєво покращити імідж країни у світі.

Вивченням стратегії «м'якої сили», з метою її практичної імплементації в зовнішньополітичні курси держав, займається чимало сучасних дослідників. З-поміж них виокремлюються теоретичні напрацювання Дж. Ная, Р. Кеохейна, Зб. Бжезинського, Е. Карра, П. Кеннеді, Б. Гілла, Я. Хуанга, В. Бурматова, Є. Панової, О. Русакової, О. Дугіна та ін. Про можливість застосування «м'якої сили» у зовнішньополітичному курсі України вітчизняні дослідники заговорили порівняно нещодавно. Відтак теоретичний рівень вивчення цього питання ще досить незначний у зіставленні з США, Китаєм чи РФ і зосереджений, головне, у працях М. Цюрупи, І. Слісаренка, О. Тищенко-Тишковець, С. Гуцал, Л. Чекаленко, О. Семченка, А. Луценко, Г. Піскорської, Є. Макаренка, Н. Марецької, І. Мусієнко, П. Гай-Нижника та ін. Тому **метою публікації** є розкриття ідей провідних вітчизняних науковців щодо змісту «м'якої сили» і можливості застосування її складових у зовнішній політиці сучасної України.

Концептуальні засади та особливості застосування «м'якої сили» у різних вимірах сучасної світової політики відображені у працях М. Цюрупи. Так, у *культурно-цивілізаційному* – «м'яка сила» є результатом формування нової політичної культури, за якої відбувся перехід від жорсткої до більш витонченої сили; у *ментальному* – важливим елементом «м'якої сили» в умовах протистояння є непрямі дії, а саме: морально-психологічний, інформаційно-пропагандистський вплив на противника; у *глобалізаційному* – важливу роль у структурі «м'якої сили» відводять засобам тиску, елементам насилля тощо. Натомість у сфері воєнної політики та національної оборони наближеною за змістом до «м'якої сили» є концепція «суспільної оборони», сутність якої розкривається через можливість залякування потенційного противника у спосіб використання опору населення потенційному агресорові [22].

Інша група дослідників, О. Зернецька, О. Скаленко, Д. Дубов, О. Литвиненко, В. Коломієць, Є. Макаренко, Н. Піпченко, Н. Марецька, А. Луценко, Г. Піскорська, О. Ваганова, М. Ожеван та ін., розглядають «м'яку силу» як ефективний інструмент реалізації національних інтересів у глобальному інформаційному середовищі.

У наукових працях О. Зернецької основна увага надається впливам засобів масової комунікації на світові політичні процеси, їх використання у зовнішньополітичній діяльності держав та реалізації національних інтересів у глобальному інформаційному просторі. Також досліджується проблема використання блогосфери (термін, що позначає сукупність усіх блогів та їхніх зв'язків) як чинника реалізації «м'якого впливу» [6; 7].

Є. Макаренко та Н. Піпченко обґрунтовують доцільність використання віртуальної дипломатії як складової «м'якої сили». На переконання дослідників, в інформаційну еру саме

віртуальна дипломатія перетворюється на ефективний інструмент реалізації зовнішньополітичних стратегій держави, позаяк сприяє поширенню політичної ідеології держави, її національних та культурних цінностей, а також посилення міжнародного іміджу у глобальному інформаційному середовищі тощо [11].

Теоретично обґрунтованим є підхід О. Скаленка щодо потенціалу «м'якого впливу», де увага акцентується на реалізації національного науково-інформаційного ресурсу з урахуванням інноваційних підходів, зокрема і у розвитку національного господарства. До прикладу, необхідною умовою успішної економічної інтеграції О. Скаленко визначає мобілізацію суспільства навколо комплексу «інформація + інтелект + інновації» [18].

Через призму інформаційних впливів (публічна та віртуальна дипломатія, медіадипломатія тощо) осмислюють стратегію «м'якої сили» А. Луценко та Г. Піскорська. Окрім застосування зовнішньополітичних комунікативних технологій у дипломатичній діяльності, дослідники звертають увагу на інші можливості нарощення «м'якої сили» держави, наприклад, через політику демократизації та реформування, розвиток регіонального партнерства тощо. Зокрема, наголошується на доцільності застосування запропонованих шляхів нарощення м'якого потенціалу і для України [10].

О. Ваганова також доводить ефективність використання засобів масової комунікації (віртуальна дипломатія, медіадипломатія тощо) під час реалізації «м'якої сили» у зовнішньополітичній діяльності. Використання таких форм реалізації дипломатії дасть змогу державі покращити інформаційне забезпечення національних інтересів, позиціонувати себе як самостійного, компетентного та потужного гравця на світовому інформаційному полі [3].

В умовах інформаційно-комунікативної революції головним завданням кожної держави, на думку М. Ожевана, є збереження державного суверенітету саме в інформаційній сфері. Адже боротьба за інформаційний суверенітет (або «м'яка війна») створила умови для виникнення різноманітних зовнішньо-інформаційних маніпулятивних впливів, так званих «м'яких загроз». Стратегічним пріоритетом у здійсненні зовнішньої та безпекової політики М. Ожеван називає концепцію «м'якої сили». Доцільність її застосування пояснюється з позиції можливості застосування елементів «м'якої сили» як засобів протидії відповідним «загрозам», а також механізмів здійснення неформальної інформаційної влади у міжнародній політиці [16].

О. Литвиненко та В. Бондаренко аналізують роль м'яких методів впливу (спеціальні інформаційні операції, пропаганда) в сучасному глобальному світі. У межах концепції «м'якої сили», на їх переконання, саме застосування інформаційних операцій є важливим інструментарієм вирішення не лише наявних, а й запобігання можливим конфліктам. Значний інтерес викликають висновки дослідників щодо становища України, де обґрунтовується доцільність та необхідність розвитку потужної наукової школи з вивчення спеціальних інформаційних операцій на теренах нашої держави, засадничі положення котрої вже розробили Національний інститут стратегічних досліджень, Національний інститут українсько-російських відносин, Інститут міжнародних відносин Київського університету ім. Т. Шевченка [2].

Інформаційна революція, на переконання В. Коломійця, призвела до зміни самої природи сили, надавши «м'якій силі» потенційного забарвлення. В сучасному інформаційному суспільстві «м'яка сила», у розумінні дослідника, – це достовірність інформації, що зумовлено розвитком інституту вільної (громадської) інформації. В. Коломієць вводить поняття ноополітики як методу реалізації зовнішньої політики в інформаціологічну епоху, яка визначає пріоритетність ідей, духовних цінностей, моральних норм, законів і етики, заснованих на застосуванні «м'якої сили». Відтак, встановлення та розвиток ноополітичних технологій, за В. Коломійцем, сприятимуть вирішенню конфліктів мирними засобами, посилять співробітництво між суб'єктами міжнародної взаємодії тощо [8].

Інша група дослідників, Н. Белоусова, І. Слісаренко, О. Тищенко-Тишковець, С. Гуцал та ін. розглядають «м'яку силу» у контексті теми публічної дипломатії. Так, Н. Белоусова наголошує на тому, що у вирішенні міжнародних проблем провідну роль відіграє публічна дипломатія, яка ефективно виражає волю громадянського суспільства, є рівноправним партнером держави у

розвитку міжнародного діалогу й співробітництва. Більше того, публічна дипломатія є дієвим механізмом залучення суспільної уваги міжнародної спільноти до нових викликів і загроз, вирішення глобальних проблем тощо. Дослідник доходить висновку про те, що в сучасному світі відбувся перехід до так званого «м'якого» впливу у вирішенні проблем міжнародного рівня. Це, своєю чергою, наштовхує уряди світових держав на усвідомлення необхідності трансформації національних зовнішньополітичних концепцій з «жорстких» на «м'які» [1]. Подібної думки дотримується й І. Слісаренко. Дослідник зазначає, що в сучасному світі публічна дипломатія слугує ефективним інструментом покращення іміджу держави, підвищення рівня її статусу у регіоні та в світі, а також дієвим важелем впливу на прийняття державних рішень [19].

Розуміння публічної дипломатії як інструментарію зовнішньополітичної комунікації з метою успішного впровадження «м'якої сили» у світі декларує і О. Тищенко-Тишковець. Особливу увагу дослідник звертає на характеристики публічної дипломатії України, наголошуючи на необхідності її зарахування до інструментарію популяризації вітчизняної політичної культури. До дієвих засобів зовнішньої політики О. Тищенко-Тишковець віднесла культурно-освітню політику, створення веб-сторінок про Україну, проведення в Україні заходів міжнародного масштабу для кращої поінформованості населення іноземних держав тощо [20].

Важливість практичного впровадження публічної дипломатії обґрунтовує і С. Гуцал, пояснюючи це зростанням ролі «м'якої сили» у світі. Для України публічна дипломатія, на думку дослідника, є найефективнішим інструментом реалізації національних інтересів та просування позитивного міжнародного іміджу [5].

Дещо інший підхід до розуміння «м'якої сили» представлений науковим доробком Ю. Константинової. Використання «м'якої сили» у сфері культурної дипломатії трактується як здатність впливати на міжнародні події за допомогою іміджу країни та її репутації, як своєрідний механізм компенсації малим державам нестачі «жорсткої сили» (військової, економічної та ін.) [9].

Подібно й П. Гай-Нижник та Л. Чупрій наголошують на необхідності активізації культурної та освітньої дипломатії як основної складової «м'якої сили» України в контексті підвищення її зовнішньополітичного авторитету. Така необхідність зумовлена тим, що саме освітні і культурні проекти, а також наукові обміни вважаються найефективнішими, найперспективнішими і найтривалішими в часі. Дослідники зазначають і той факт, що культурно-освітня діяльність якнайкраще сприяє формуванню в зарубіжних країнах «агентів впливу» та просуванню на лідерські позиції осіб, які репрезентують цінності певної країни [4].

Натомість О. Семченко досліджує «м'яку силу» України через складову спортивного іміджу країни. Вчений акцентує увагу на необхідності проведення в Україні якомога більшої кількості знакових спортивних заходів. Активізація позиції у сфері спорту дасть змогу нашій державі підвищити рівень популярності за кордоном, а також стане привабливим чинником для іноземних туристів, інвесторів і організаторів різних спортивних турнірів. Відтак, на думку О. Семченка, саме репутація спортивної держави має стати основою зовнішньополітичної стратегії «м'якої сили» України [17].

Кожна сучасна держава прагне створити дієве міжнародне лобі, щоб впливати на владну еліту іноземних держав задля успішного просування національних інтересів, нарощення потенціалу «м'якої сили», підвищення позитивного іміджу власної держави тощо. За сучасних геополітичних умов функцію етнічного лобі виконує діаспора, яка набуває політичної суб'єктності та стає самостійним впливовим міжнародним актором. З огляду на це, І. Мусієнко наголошує на доцільності активізації саме етнічного лобізму як інструменту реалізації вітчизняної «м'якої сили». Для України, яка належить до країн із найбільшою діаспорою, діяльність діаспоральних груп є важливим ресурсом у зовнішній політиці держави. Враховуючи існуючі проблеми у сфері етнічного лобіювання нашої держави, дослідник наголошує на переосмисленні та посиленні вітчизняної діаспоральної політики, головно, через позиціонування Української держави як суб'єкта діаспоральної політики та повноцінне науково-методичне, нормативно-правове, інституціональне, фінансове, кадрове, інформаційне її забезпечення. Важливим фактором сприяння тут є виділення коштів на фундацію за кордоном наукових центрів, кафедр україністики, а також

залучення діаспорних кадрів до реалізації проектів з посилення інформаційної присутності України в закордонному медіапросторі тощо [13].

Цікаву позицію щодо смислового навантаження «м'якої сили» України висловив М. Михальченко. «М'яка сила» сучасної України, на думку дослідника, реалізується через її миротворчий потенціал при вирішенні численних конфліктів, здійснення ненасильницької політичної революції тощо. В праці також наголошується на перспективі посилення вітчизняної «м'якої сили» у контексті розвитку зв'язків між країнами Європи та Азії, за якого Україні буде відведено роль своєрідного «містка» між Сходом та Заходом [12].

Значний внесок у дослідження практичних аспектів реалізації «м'якої сили» України здійснює Інститут світової політики (ІСП). Особливо значущим є проект «М'яка сила» України в регіоні: інструмент ефективної зовнішньої політики», який є першим комплексним дослідженням регіональної значущості України (політичний та економічний рівні, а також рівень публічної дипломатії) у шести державах: Польщі, Румунії, Молдові, Грузії, Білорусі та Росії. Результати дослідження зафіксовані в аналітичній доповіді про потенціал «м'якої сили» України в регіоні, а також рекомендації щодо його подальшого зміцнення. Ключовим для України тут є вдосконалення економічної і політичної моделі розвитку держави, позаяк саме такий образ стане для сусідніх держав яскравим прикладом для наслідування. Не менш важливим є розвиток віртуальної та медіадипломатії, сприяння вивченню українознавчих дисциплін закордоном, збільшення кількості програм обміну в сфері освіти та науки, а також квот для іноземних громадян та закордонних українців на безкоштовне навчання у вітчизняних вишах тощо [14]. До потенційних джерел вітчизняної «м'якої сили» зараховують спортивний потенціал, політику нерозповсюдження ядерної зброї, туристичну привабливість, енергетичне партнерство тощо. Акцент на політичну складову, зокрема демократизацію через вибори, як важливого джерела «м'якої сили» України зроблено в іншому дослідженні ІСП «Три сценарії розвитку Україна-ЄС після виборів» [21].

Цілком очевидно, що на сьогодні питання змісту «м'якої сили», шляхів її реалізації сучасною Україною займає вагомe місце серед досліджень вітчизняних науковців. Проте, все ще неперіоритетне. З огляду на постійний розвиток та трансформацію системи міжнародних відносин, дослідження цієї теми для України зумовлено потребою у реформуванні не лише зовнішньої, а й внутрішньої політики, можливості покращення іміджу держави як у регіоні, так й у світі загалом тощо. Водночас відкритим залишається питання щодо шляхів реалізації Україною політики «м'якої сили». Умовно можемо виокремити три тематичні підходи до визначення змісту «м'якої сили». Перший орієнтується на *культурну політику*, враховуючи освіту та спорт, а два інших – *демократичні цінності* та *публічну дипломатію* у широкому її розумінні. Очевидною є доцільність реалізації вітчизняної «м'якої сили» саме через культурну складову. Це зумовлено, насамперед, існуючою політичною та економічною нестабільністю, яка, останнім часом, значно загострилась у зв'язку з невизначеністю зовнішньополітичного курсу Української держави. Оскільки питання змісту «м'якої сили», шляхів її реалізації сучасною Україною залишається поки що відкритим, актуальною залишається потреба у дослідженні перспективних джерел вітчизняної «м'якої сили» та здійсненні порівняльного аналізу ефективності використання одного ресурсу у зіставленні з можливостями інших, що створює основу для подальших наукових досліджень.

1. Белоусова Н. Б. «М'яка» сила як потенціал зовнішньополітичного впливу держави / Н. Б. Белоусова // *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр.* – К.: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2012. – Вип. 107 (Частина I). – С. 148–151. 2. Бондаренко В. О. Інформаційні впливи та інформаційні операції / В. О. Бондаренко, О. В. Литвиненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.defpol.org.ua/site/index.php/uk/publikaci/doc_download/24. 3. Ваганова О. В. Роль засобів масової комунікації у процесі глобалізації: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політичних наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / О. В. Ваганова. – К., 2003. – 16 с. 4. Гай-Нижник П. Культура як основа «м'якої сили» держави Україна в контексті підвищення її зовнішньополітичного авторитету / П. Гай-Нижник, Л. Чупрій [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: http://www.bulava.info/hai-nyzhnyk_chupriy.html. 5. Гуцал С. А. Публічна дипломатія як сучасний пріоритет зовнішньої політики держави / С. А. Гуцал // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 3 (16). – С. 106–113 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sp/2010_3/106-113.pdf. 6. Зернецька О. Жорстка боротьба за м'яку владу у світі: (конкуренція в Інтернеті та за Інтернет) / О. Зернецька // Зовнішні справи. – 2010. – № 7/8. – С. 42–46. 7. Зернецька О. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні взаємовідносини / О. Зернецька. – К.: Освіта, 1999. – 352 с. 8. Коломієць В. Ф. Формування ноополітичних технологій – атрибут інформаціологічного розвитку цивілізації / В. Ф. Коломієць [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pmv/2010_1/09%20kolomiets.pdf. 9. Константинова Ю. В. Поняття «культурна дипломатія» в сучасному науковому дискурсі / Ю. В. Константинова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://istfak.org.ua/tendentsii-rozvytku-suchasnoi-systemy-mizhnarodnykh-vidnosyn-ta-svitovoho-politychnoho-protsesu/186-zovnishnia-polityka-derzhav-svitu-v-umovakh-hlobalizatsii/658-ponyattya-kulturna-dyplomatiya-v-suchasnomu-naukovomu-dyskursi>. 10. Луценко А. В. «М'яка сила» в сучасній геополітиці: Монографія / А. В. Луценко, Г. А. Піскорська. – К., 2011. – 216 с. 11. Макаренко Є. А. Віртуальна дипломатія: підр. / Є. А. Макаренко, Н. О. Піпченко. – К.: Центр вільної преси, 2010. – 302 с. 12. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. – Дрогобич: Відродження, 2004. – 488 с. 13. Мусієнко І. В. Етнічний лобізм як інструмент нароцування «м'якої сили» України / І. В. Мусієнко // Гілея: науковий вісник. – К., 2013. – Випуск 77 (10). – С. 280–283. 14. «М'яка сила» України в регіоні: інструмент ефективної зовнішньої політики / А. Гетьманчук, Є. Єнін, К. Зарембо та ін. / Інститут світової політики. – К., 2011. – 111 с. 15. Най Дж. Якщо у сусідів України різне бачення політики, досить важко підібрати шлях, який зацікавить всі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iwrp.org.ua/ukr/public/340.html>. 16. Ожеван М. А. Основні напрями зовнішніх інформаційно-маніпулятивних впливів на суспільні трансформації в Україні: засоби протидії / М. А. Ожеван // Стратегічні пріоритети: наук.-аналіт. щокв. зб. / Нац. ін-т стратегічних дослідж. – К.: НІСД, 2011. – № 3 (20). – С. 118–126. 17. Семченко О. Спортивний імідж України / О. Семченко // Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікація. – № 4. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.social-science.com.ua/публікація/924_Спортивний%20імідж%20України. 18. Скаленко О. К. Глобальні резерви поступу: інформація + інтелект + інновації / О. К. Скаленко. – К.: Основи, 2000. – 398 с. 19. Слісаренко І. Теорія і практика «м'якої сили» в міжнародних відносинах / І. Слісаренко // Social-science. – 2008. – №1-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.socialscience.com.ua/публікація/24_Теорія%20і%20практика%20«м'якої%20сили»%20в%20міжнародних%20відносинах. 20. Тищенко-Тишовець О. М. Публічна дипломатія у системі зовнішньої політики: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. політ. наук: 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / О. М. Тищенко-Тишовець. – К., 2011. – 20 с. 21. Три сценарії розвитку Україна-ЄС після виборів: вплив виборчих перегонів на «м'яку силу» України / А. Гетьманчук, О. Пиливець, С. Солодкий / Інститут світової політики. – К., 2012. – 54 с. 22. Цюрупа М. Поняття «м'якої сили» держави та особливості її застосування в сучасній світовій політиці / Михайло Цюрупа // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2007. – Вип. 36: Курасівські читання Влада і суспільство в сучасній Україні: механізми взаємодії. – К.: Знання України, 2007. – С. 47–59. 23. Nye J. S. Soft Power: The Means to Success in World Politics / J. S. Nye. – New York: Public Affairs Group, 2004. – 191 p.

Юрій Тишкун

Національний університет «Львівська політехніка»

ДО ПРОБЛЕМИ ЗМІСТОВОГО НАПОВНЕННЯ ТЕРМІНА «СВІТОВА ПОЛІТИКА»

© Тишкун Ю., 2014

Розглянуто проблему змісту терміна «світова політика». Констатовано, що сучасні дослідники не прийшли до консенсусу з приводу змістовного наповнення і не сформулювали остаточного визначення терміна. Для вирішення проблеми використовують термінологічний аналіз понять «світ», «політика», «світова політика», застосовний у лінгвістиці. Підкреслено, що поняття «світ» як одне з найбільш багатозначних і широких, у рамках політичної науки можливо використовувати лише в двох значеннях: «світ» як Всесвіт і «світ» як «життєвий простір», визначений межами певної культури (національної, цивілізаційної) і сфери комунікації, що її формує. Зазначено, що світова політика як всесвітня неможлива за визначенням. Натомість світова політика як політика в межах певного «життєвого світу» по суті є політикою в межах певної цивілізації (в розумінні С. Гантінгтона) та між цивілізаціями. З огляду на це, можна стверджувати, що світова політика в буквальному розумінні є явищем ідеальним, трансцендентним і тому нереальним для досягнення. Замість нього краще вживати складний термін «глобальна політика», як такий, що точніше відображає політичні процеси на глобальному рівні, оскільки «світова» і «глобальна» політики співвідносяться подібно до демократії та поліархії, за Р. Далем.

Ключові слова: світова політика, глобальна політика, поняття, термін, теорія політики.

Jurij Tyshkun

TO THE MEANING PROBLEM OF THE TERM «WORLD POLICY»

© Tyshkun Jurij, 2014

The article provides the analysis of the problem of determining the content of the term «world policy». It is noted that modern researchers have not reached the consensus of «world policy» content and have not formulated its final meaning. Modern Ukrainian, Russian and Western scientists describing global policy, policy between communities, international policy and international relations use the term «world policy» in the political discourse and education courses. Therefore, we use linguistic analysis of the term for solving the problem of its meaning. The analysis of the term of «world», «policy» and «world policy» is undertaken. It is emphasized that the concept of «world» is very wide and polisemantic, e. g. world as Universe, space, Earth, living space, cultural space. So it can be used correctly in political science only in two meanings. As the universe the term means something ideal and unreal. As the space it explains the life-world defined within a particular culture (national, religious, ethnic, language and so on). This cultural space is formed by the sphere of communication. Instead, world policy, as a policy within a certain life-world, in fact is a policy within framework of certain

civilization, defined by S. Huntington at al. Also we can say about world policy, as about policy between civilizations. Therefore, we can argue that world policy is an inappropriate term of describing the policy on global level. It is concluded that the political process on the global level is better described with the global policy term.

Key words: world policy, global policy, term, category, political theory.

Входження України в міжнародні відносини після відновлення її незалежності як їх повноправного учасника робить необхідним для вітчизняних соціально-гуманітарних наук (зокрема і для політичної науки), дослідження політичних взаємодій на вищому, за окрему державу, рівні і, відтак, вироблення необхідного категоріального апарату для опису політичних феноменів цього просторового рівня. Особливу увагу в цьому випадку привертає поняття «світова політика».

Проблемою для українських суспільних та гуманітарних наук є те, що поняття світова політика не має свого чітко окресленого змісту, з яким би погодились більшість вітчизняних і зарубіжних науковців. «Світова політика» є радше найзагальнішим (трансцендентним) поняттям (у розумінні І. Канта) [9, С. 123–124], що актуалізує його детальне дослідження. Водночас трансцендентність цього поняття ставить під сумнів статус досліджень «світової політики» як науки та навчальної дисципліни, а не як частини філософії і створює проблему побудови фундаментального підґрунтя вищезгаданої дисципліни в Україні (як дидактичного, так і наукового). Його має закласти понятійний і термінологічний аналіз базових понять, зокрема поняття «світова політика».

Поняття «світова політика» активно вживається як в публіцистиці, так і в дидактичній і науковій літературі англійською, українською й російською мовами. Однак прикметно, що ні автори «Короткого оксфордського політичного словника», ні вітчизняного «Політологічного енциклопедичного словника», ні російського «Політологічного словника» не дають однозначного трактування цього поняття. Хоча в першому із згаданих словників автор статті «Глобалізація» поняття «світова політика» розглядає як центральний елемент риторики сучасної світової політики [2, С. 127]. В українському політологічному енциклопедичному словнику згадується пов'язане поняття – «Світовий політичний процес», яке розглядається як «функція макросистеми» (людського суспільства), «своєрідна форма інтегративних тенденцій у [його] розвитку» [10, С. 311]. У назвах розділів навчально-методичних праць із «Політології» вживається поняття «світова політика» – у Ф. Кирилюка, І. Дзюбка (Київ), а похідне поняття – «світовий політичний процес» – у М. Вегеша (Ужгород), Ю. Розенфельда (Харків), І. Дзюбка, О. Бабкіної (Київ).

Отож, згадане базове поняття і похідні від нього активно використовуються у західних, російській та українській школах політичної науки, а спектр його тлумачень надзвичайно великий. Подібно, як впливає з текстів згаданих вище праць, в Україні як синоніми трактують «міжнародні відносини» і «світову політику» представники вітчизняної політичної науки – М. Вегеш, Ф. Кирилюк, І. Дзюбка, Ю. Розенфельд, О. Бабкіна, В. Горбатенко, а також автори згаданої політологічної вітчизняної енциклопедії. Щобільше, В. Космина стверджує, що у вітчизняній дидактичній літературі з політичної науки як синоніми використовують більше понять: світова політика, міжнародні відносини і міжнародний політичний процес [3, С. 69, 70]. Як зазначає російський дослідник А. Богатуров: «у науковому співтоваристві США взагалі відсутня проблема розмежування світової політики й міжнародних відносин» [7]. Наприклад, у монографії П. Кальвокрессі історія світової політики по суті ототожнюється з історією міжнародних відносин [5, С. 109].

Окремі західні автори-неореалісти (напр. Дж. Модельскі, Р. Менсбах, Е. Родс та ін.) ототожнюють «світову» і «глобальну» політику [див. напр: 5, С. 119]. Для цих авторів застосовне зауваження, яке російський дослідник А. Богатуров застосовує до російських дослідників світової політики: вони «безладно» вживають термін «світова політика» як синонім або «майже синонім» міжнародних відносин; не бажають скільки-небудь ясно висловлюватися із приводу самого поняття «світова політика», зокрема не дають визначення, зокрема її робочого визначення як дисципліни. Визначення або «добудування поняття світової політики» можливе, на думку цього автора, через аналіз методологічного співвідношення між дослідженнями світової політики, з одного боку, і

міжнародних відносин – з іншого, методологічно коректне, а не інтуїтивне, розмежування предметних полів «світової політики» та «міжнародних відносин» [7].

Ціллю статті є розглянути змістовне наповнення поняття «світова політика». Визначена мета зумовлює такі завдання: 1) проаналізувати поняття «світова політика» з огляду на змістовне наповнення поняття «світ»; 2) визначити межі вживання цього терміна у професійній лексиці та його адекватні замітники.

Аналіз «світової політики» як поняття і терміна передусім можливий у межах термінознавства як частини лінгвістики. На межі цієї дисципліни з політичною наукою можна виділити міждисциплінарну галузь досліджень – політичне термінознавство, яке вивчає специфіку лексики і понять політики. В межах останньої виділяють загальне політичне термінознавство, яке вивчає закономірності вживання та розвитку лексики політичної науки загалом, зокрема і теорії міжнародних відносин, прикладне політичне термінознавство, яке вивчає, описує і оцінює терміни політичної науки, когнітивне (гносеологічне) політичне термінознавство, що досліджує роль термінів у науковому дискурсі політичної науки та політичних знаннях.

З т. з. термінознавства якість термінологічного апарату політичної науки залежить від його впорядкованості, стандартизованості та уніфікованості. Даючи визначення поняття через відповідні йому терміни, представники цієї науки повинні їх ієрархізувати, що сприятиме удосконаленню понять. Однак така (термінологічна) робота можлива тоді, коли рівень розвитку термінології в галузі політичної науки відповідатиме сучасному рівню її розвитку, науковцям стануть відомі всі національні та іноземні (перекладні) наукові терміни та їх синоніми, уніфікується їх використання у різних галузях соціально-гуманітарних наук та філософії, що й дасть змогу критично переглянути наявну термінологію. У зв'язку з цим можна згадати зауваження Н. Косолапова про «загальний дефіцит методологічної і термінологічної чіткості в сучасному вітчизняному (рос. – Ю. Т.) суспільствознавстві» [4, С. 93], який вважаємо характерним і для українських соціально-гуманітарних наук.

Можемо зазначити, що «термінологічний вибух», викликаний дослідженням явища глобальної політики породив чималу кількість понять, термінів та дефініцій. Однак можна стверджувати, що дослідники, які розглядають цей феномен, саме як «світову» політику, не спромоглися дати опис відповідного поняття, дефініції чи сформулювати відповідний термін. Тлумачення терміна – надзвичайно відрізняються.

Залежно від контексту термін «світова політика» набуває різного змісту. Як ілюстрацію можемо навести можливі визначення терміна «світова політика», які дає російський дослідник Н. Косолапов. У цього автора під час вживання словосполучення «світова політика» йдеться про політику:

1) локальну («...для людини давнини, якій потрібно було провести дні в дорозі, щоб досягти сусіднього поселення, прихід в останнє був виходом у світ – потрясінням, емоційним й інтелектуальним... Якщо людина не знала нікого, крім найближчих сусідів, то політичні відносини з ними суб'єктивно для неї були світовими» [4, С. 103]). По суті, в цьому контексті Н. Косолапов під політикою описує стосунки між згаданими І. Валлерстайном міні-системами – дуже простими, примітивними, суспільствами-громадами чисельністю 200–300 ос., осілими або кочовими; недовговічними й автономними мисливсько-збиральницькими або землеробськими колективами, заснованими на внутрішньому взаємному обміні – «народи без історії», за К. Марксом, всередині яких існував повний розподіл праці і єдині культурні рамки [1, С. 24]. Їх представники, які перебували на рівні дикості чи варварства, взагалі не змогли освоїти виробництво продовольства, вийти за межі мисливства і збиральництва та поза стадію додержавних суспільств.

2) в межах певної цивілізації («з початком «холодної війни» світ зримо розколовся на два непримиренні табори. ...у двох світів, об'єднаних лише антагонізмом їхніх протиріч, які вони поділяють, не може бути нічого спільного. ... Що може поєднувати ворогів, окрім факту й процесу війни?» [4, С. 95–96]); В такому разі політика зводиться до проблеми взаємовідносин між «Заходом і рештою» цивілізацій (у розумінні С. Гантінгтона): «взаємовідносини між владою і культурою Заходу і владою і культурами інших цивілізацій», які за цим автором, є «найбільш всеохопною

характеристикою світу цивілізацій» [13, С. 281], або за О. Шкаратаном, дихотомії стосунків двох типів цивілізацій, які виникли внаслідок історичного розвитку сучасного індустріального суспільства: Заходу і Сходу. Перший складають католицькі і протестантські суспільства – побудовані на капіталістичній ринковій економіці й обмеженій ролі держави, а другий – етакратії – решта суспільств планети, які не знали зрілих буржуазних відносин і для яких характерний необмежений контроль держави над суспільством і економікою [14, С. 50, 53].

3) «окремий випадок» міжнародної політики, який водночас є політикою між цивілізаціями: «... міжнародна політика є явищем, основу якого утворюють країни й народи, що визнають наявність між собою хоча б мінімальної спільності (polity), що й опираються у своїх взаємодіях на норми єдиної для цієї спільності культури (а не «суми» культур); для якого характерний процес ... політичних взаємодій ... (politics); і де ... відбувається розвиток спільності (сьогодні... світового співтовариства, регіональних і глобальних еліт і ін.) та її інститутів» [4, С. 107]. У такому разі можна говорити про політику в межах: «руського мира», «Великого Китаю», іберо-американської співдружності, Заходу і ЄС як спільнот, об'єднаних на основі певною культурою (китайською, латинською, російсько-православною тощо).

4) політики в межах Всесвіту: «світовою» ... повинна вважатися будь-яка політика, яка вбирає в себе весь доступний її учасникам «всесвіт» [4, С. 103].

Окрім того, як вже згадувалось, світова політика може розглядатись як політика в межах планети Земля – «глобальна» політика або синонім стосунків між державами.

Отже, як бачимо, огляду на таку багатозначність терміна втрачається його евристичне значення. Тому розгляд «світової політики» саме як терміна і, відповідно, його термінологічний аналіз виявляються неприйнятним для використання в межах досліджень світової політики.

Як впливає із прикладів, наведених вище, такі визначення не відповідають вимогам до терміна, а саме: однозначності, чіткості змісту, обсягу і меж, несуперечності термінів, які описують поняття, один одному. Це дає змогу говорити не про сукупність термінів, які доповнюють один одного, формуючи цілісний опис поняття, а про спроби дефініції поняття, які втім є не дуже вдалим через відсутність у ньому чіткого переліку ознак розглянутого феномену. Отож, відсутність чіткого і однозначного наповнення терміна «світова політика» дає змогу говорити про те, що саме поняття «світової політики» так і не набуло ознак пізнаного і загально визнаного науковою спільнотою. Тому розгляд «світової політики» саме як терміна і, відповідно, його термінологічний аналіз виявляються неприйнятними для використання в межах досліджень світової політики. В такому разі прийнятним виявляється понятійний аналіз як розкриття змісту цього складного поняття на основі аналізу його складових.

Оскільки поняття політика є більш однозначним і чіткіше окресленим, у межах понятійного аналізу можна відштовхуватись саме від нього. Так, згаданий Н. Косолапов визначає політику як: особливу сферу діяльності, у якій і за допомогою якої соціум (polity) у властивий для нього спосіб (загальної й політичної культури) виробляє правила своєї (само) організації (politics), змінює раніше створені правила, ухвалює правила зміни подібних правил, а також вирішує найважливіші питання практичного застосування правил (policies), ... у процесі цієї діяльності відбувається розвиток соціуму і його політичної сфери (інститутів, права, громадянського суспільства та ін.). Це визначення застосовне до всіх періодів і до всіх рівнів політики – від сімейного до глобального [4, С. 106]. Це трактування політики є доволі широким, внутрішньо-несуперечливим, компоненти якого здатні до синтезу між собою, що, відтак, дає змогу його прийняти і використовувати як опис поняття «політика», який може бути способом опису однойменного феномену.

Натомість поняття «світ», набагато складніше. Його концепт, як зазначає А. Ільїна, через граничну повноту не має власної семантичної (або предметної) визначеності, своєю чергою, виступаючи змінною, що залежить від регіональної специфікації. Світ – це завжди світ чогось. Мислимий як впорядкована множина (разом із принципом впорядкування) концепт світу визначається двома провідними параметрами: предметності та просторовості [6, С. 49–50]. Отож, питання «що є світ?», як відзначає Ю. Богатий, є одним із найфундаментальніших філософських питань [6, С. 23]. До того ж «...раніше, ніж ми задумуємось про поняття [світ] ми маємо справу із

самим світом» [6, С. 20]. Відтак, на наш погляд, це істотно вплинуло на сприйняття цього поняття і зокрема, відобразилось у розгляді Н. Косолаповим «світової політики» як об'єктивного явища і як суб'єктивного феномену свідомості учасників політики. В. Лимонченко зазначає, що подвійність сприйняття «світу» долається через розведення аналізу поняття і явища за двома різними типами філософування – онтологічним і гносеологічним (епістеміологічним) [6, С. 20]. У такому разі під першим розглядаємо об'єктивне явище, а в другому – його суб'єктивне сприйняття, з яких будуть впливати принципово відмінні тлумачення «світової політики».

Так, щодо першого (об'єктивного) сприйняття В. Лимонченко зазначає: «маючи справу із самим світом, ми не можемо не фіксувати словесні відтінки слів-понять. У групі слов'янських мов (у цьому разі в російській) слово «світ» має як одну із смислових коннотацій «світ як всесвіт (універсум) ...» [6, С. 20], а Ю. Богатий доповнює: «... наближчими до поняття світ є поняття буття, існуюче й існування, природа, ціле, Всесвіт, космос. На наш погляд, представлений понятійний ряд слід було б розширити, введенням поняття Універсум (хоча дуже часто терміни Всесвіт і Універсум ототожнюються)» [6, С. 24]. Водночас, до такого філософсько-природничого тлумачення світу можна застосувати тлумачення, яке дав російський політолог Д. Песков: ... що таке ... «світ» – це «... горизонт подій», рівнем аналізу якого є «сучасність» [8, С. 156–157].

Натомість у другому випадку, пізнавальному, йдеться про внутрішнє і зовнішнє оточення людини, суб'єктивно сприйняте нею. Воно може бути як набагато вужчим за Всесвіт (внутрішній світ шизофреніка чи аутиста), а може максимально-дорівнювати об'єктивному світу-Всесвіту (психологічний світ фізика, який досліджує космос). Як зазначає І. Карівець «вона [людина] не сприймає себе як «космічну істоту». Світ [для неї] зводиться до повсякденного світу, різновидами якого є «життєсвіт» (Гуссерль) і «тут-буття» (Гайдегер)» [6, С. 37–38]. Поняття «життєвий світ», за Е. Гуссерлем, відбиває первісну сферу безпосередньо даного і очевидного донаукового досвіду, а за Ю. Габермасом є «фон комунікативної дії», який «співвідноситься із процесом взаєморозуміння...», «те, що дає нам можливість взагалі вести будь-яку розмову про світ і розуміти» його. Він є тілесно втілений і комунікативно усупільнений, відтворюється через комунікативні дії. Своєю чергою, «повсякденний світ» відрізняється від життєвого тим, що він містить «не лише перформативно звичне, але й сприйняте оточення, яке з нами стикається лобом», те що з нами стикається у великому світі і що існує незалежно від життєвого горизонту, розчиняє в союзі життєвий світ і відображається у філософських і релігійних картинах світу або світоглядах. Об'єктивний світ – це те, що постає перед нами внаслідок очищення від проєкцій життєвого світу. «Глибокі розрізи» проєкцій життєвого світу, когнітивні поштовхи, зумовили об'єктивніше бачення світу [6, С. 121–123]. Тут можна згадати твердження Н. Косолапова, сказане ним в іншому контексті про те, що «світ виявлявся цілісним у філософсько-історичному розумінні, у розвитку через протиріччя» [4, С. 96].

На основі цих двох тлумачень, об'єктивного і суб'єктивного, можна говорити про дві площини бачення світу – об'єктивний світ як Всесвіт, який все глибше пізнається і досліджується засобами науки, та внутрішній життєвий світ і його соціальне оточення (повсякденний світ), який ми можемо ототожнити із культурою (локальною, регіональною, національною, глобальною, культурою певного регіону, який становить т. зв. цивілізацію). Розширення світогляду людини з часу появи первісної людини, і зазначеного Ю. Габермасом, «осьового часу» дотепер веде до того, що обсяги суб'єктивних психологічних життєвого і повсякденного світів та об'єктивного світу (всесвіту) завдяки телескопу ім. Е. Хаббла чи Великому адронному коллайдеру починать збігатись, хоча й не можуть бути цілковито включені (в матеріальному, а не духовному вимірі) в людську діяльність, зокрема політичну.

Так, маючи два способи філософування щодо «світу» можемо прикласти до них вищезгадані тлумачення політики за Н. Косолаповим.

Зокрема, за першого, об'єктивного онтологічного тлумачення світу як Всесвіту гіпотетична світова політика постає як складова світового суспільства – чи то людства, яке колонізувало Всесвіт, чи то людства, яке стикнулось з іншими, позаземними космічними цивілізаціями і колонізувало Всесвіт у взаємодії з ними, або вплинуло на них чи зазнало їх впливу – силового чи

культурного. На цей момент такі міркування є абстрактним спекулюванням поза межами науки. По суті в такому розумінні це поняття виявляється ідеальним, яке відображає явище неможливе для досягнення, аналогічне до відзначеної Р. Далем поняття демократії, яка також є явищем ідеальним, неможливими для втілення, до якої можна наблизитись нескінченно [11, С. 406].

Своєю чергою, розглядаючи світ у значенні суб'єктивному – як повсякденний чи життєвий світ можна стикнутись з тим, що в разі застосування його до політики йтиметься про соціальний простір, у межах якого для осіб, що в ньому перебувають, можлива успішна соціальна комунікація. По суті йдеться про єдині знакові простори, які можуть об'єднувати як примітивні спільноти (міні-системи за І. Валлерстайном), чи спільноти, об'єднані спільною мовою без політичного зв'язку (міста-держави Греції і Фінікії як світ-економіки), чи об'єднані єдиним політичним, економічним та культурним простором соціальні структури (світ-імперії), які Н. Розов ототожнює із цивілізаціями. В такому разі розгляд історії міжнародних відносин від появи перших, примітивних, політичних систем (імперії Давніх Єгипту та Месопотамії й згадані міста-держави) цілком можливий, однак, тоді виникає питання того, що для розгляду так зрозумілої «світової» політики окрема наукова і навчальна дисципліна в межах політичних наук виявляється непотрібною. Для їх дослідження достатньо традиційних дисциплін політичної науки: теорії міжнародних відносин, історії дипломатії тощо. Водночас, за такої постановки питання, коли світова політика є управлінням в межах певної культурної спільноти (по суті – цивілізації), за Н. Косолаповим, а політичні стосунки є стосунками винятково між такими політичними спільнотами, з цього логічно виводиться ідея політики в межах цивілізацій і війни цивілізацій, яка добре описана постреалістом С. Гантінгтоном в його праці «Зіткнення цивілізацій», що призводить до зміни єдиної світової політики їх множиною і до воєн між світами, а отже – до ліквідації єдиного поняття.

Отже, в англо-, російсько- і україномовних наукових і навчальних працях термін «світова політика» переважно тлумачиться як політичний процес глобального рівня, або ж (у частині російських праць) як політика в межах окремої цивілізації (в розумінні А. Тойнбі, О. Шпенглера чи Н. Данілевського). За таких умов у науковій літературі виникає проблема розуміння, в якому саме з двох контекстів використовується це поняття. Водночас, аналіз базового для розуміння цього просторового рівня політики поняття «світ» засвідчує надмірну багатозначність цього терміна, а також його переважне вживання в значенні суб'єктивно відомого людині «світу», який в одних випадках може ототожнюватись із згаданою вище культурною «монадою» – цивілізацією, а в іншому – із Всесвітом (Universe). Це робить термін «світова політика» некоректним, оскільки в одному випадку він виявляється вужчим за глобальну політику, а в іншому – набагато ширшим. З огляду на це, коректнішим є використання термінів «глобальна політика» і «глобальний політичний процес» для позначення боротьби за владу, політичних комунікації й управління в межах всього людства та планети Земля. Відтак поняття «світова політика» виявляється ідеальним, аналогічним до «демократії», яка, за Р. Далем, є ідеальним поняттям, неможливим для втілення.

З огляду на цю неоднозначність, навіть, багатозначність змістовного наповнення терміна «світова політика», його широту і концептуальну невизначеність постає необхідність його заміни вужчим, коректнішим та змістовно обмеженішим терміном «глобальна політика», який вже опрацьований у наукових школах Заходу після початку нової «хвилі» глобалізації. Відтак, слід присвятити особливу увагу як аналізу вживання останнього поняття у фаховій науковій та навчальній літературі, так і аналізу його змісту.

1. Валлерстайн І. *Анализ мировых систем и ситуация в современном мире* / Валлерстайн И. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 416 с. 2. *Короткий оксфордський політичний словник*. – К.: Основи, 2006. – 789 с. 3. Космина В. Г. *Світова політика чи система світової політики?* / Космина В. Г. // *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. – 2012. – Вип. 19. – С. 69–76. 4. Косолапов Н. А. *Мировая политика как явление и предмет науки (К дискуссии на страницах «Полиса» и «Международных процессов»)* / Косолапов Н. А. // *ПОЛИС*. – 2005. – № 6. – С. 92–100. 5. Лебедева М. М. *Мировая политика: учеб.* / Лебедева М. М. – М., 2007. – 365 с. 6. *Людина і світ: способи та аспекти взаємовпливів: Тези Міжнар. наук. конф. XXIV-ті Читання, присв. пам'яті*

засновн. Львів.-варш. філос. шк. К. Твардовського (Львів, 10–11 лютого 2012 р.). – Львів: Ліга-прес, 2012. – 300 с. 7. Мировая политика: теория, методология, прикладной анализ [Електронний ресурс] / Отв. ред. А. А. Кокошин, А. Д. Богатуров. – М.: КомКнига, 2005. – Режим доступу: http://www.obraforum.ru/Mirovaja_politika/chapter6.htm. 8. Песков Д. Н. Мировая политика, или Бег на месте / Д. Н. Песков // ПОЛИС. – 2005. – № 1. – С. 156–161. 9. Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів / Віктор Петрушенко. – Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – 264 с. 10. Політологічний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 1997. – 400 с. 11. Політологія: навч. посіб. / А. Колодій, Я. Косміна, Л. Климанська, В. Харченко. – К.: Львів: Ельга; Ніка-Центр, 2003. – 664 с. 12. Современные международные отношения и мировая политика: учеб. / [А. В. Торкунов, И. Г. Тюлин, А. Ю. Мельвиль и др.]. – М., 2004. – С. 16–65. 13. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Хантингтон С. – М.: Изд-во АСТ, 2003. – 603 с. 14. Шкаратан О. И. Этакратизм и российская социетальная система / О. И. Шкаратан // ОНС. – 2004. – № 4. – С. 49–62.

УДК: 32.01:323.173

Олег Цебенко

Львівський національний університет імені Івана Франка

ФОРМИ ВИЯВУ СЕПАРАТИЗМУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

© Цебенко О., 2014

Проаналізовано основні форми сепаратизму, також розглянуто особливості його виявів у міждержавних та міжетнічних відносинах. Подано типологізацію форм виявів означеного явища з огляду на відомі типології та класифікації вітчизняної політичної науки. Наведені варіанти типології сепаратизму дають можливість підкреслити багатоаспектність і варіантність його вияву, вказують на різні суспільно-політичні значення цього феномену. Наведено відомі світові приклади, а також основні загрози сепаратизму в Україні.

Ключові слова: сепаратизм, конфлікт, сецесія, іредентизм, СРСР, Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах, Україна.

Oleg Tsebenko

THE MAIN FORMS OF SEPARATISM: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT

© Tsebenko Oleg, 2014

The article analyzes main forms of separatism. The features of separatism in international and inter-ethnic relations are reviewed. Typology of main forms of separatism which is based on existing typologies and classifications of the domestic political science is submitted. Given determination of separatism as a socio-political phenomenon made it necessary to identify the characteristics and forms of separatism, their quantitative and qualitative indicators. This prevents speculations with the interpretation of the concept of separatism. Moreover, the intensity of expression of separatism allows us to talk about the gravity of this phenomenon for the state. The article includes well known manifestations of separatism. Main threats of separatism in Ukraine are investigated.

Ideological criterion identifies the ethnic, racial and religious separatism. Ethnic separatism is based more on cultural and linguistic differences than religious or racial differences, which also may exist.

Racial separatism means that some groups seek to separate from others along racialist lines. They oppose inter-marriage with other races and seek separate schools, businesses, churches and other institutions or even separate societies, territories and governments.

Religious separatism is the separation of people according to their religion. The term has been applied to cases of religious-based segregation occurring as a social phenomenon. Religious separatist groups and sects want to withdraw from some larger religious groups and/or believe they should interact primarily with co-religionists.

According to the strategic objectives separatist movements may take the following forms: secession is the act of withdrawing from an organization, union, or especially a political entity; irredentism is any position of a state advocating annexation of territories administered by another state on the grounds of common ethnicity or prior historical possession, actual or alleged; devolution is the statutory granting of powers from the central government of a sovereign state to government at a subnational level, such as a regional, local, or state level.

Determination of separatism as a socio-political phenomenon makes it necessary to identify the characteristics and forms of separatism, their quantitative and qualitative indicators. It will prevent speculation with the interpretation of the concept of separatism. Moreover, the intensity of expression of separatism allows us to talk about the gravity of this phenomenon for the state.

Key words: *separatism, conflict, secession, irredentism, USSR, Transnistria, Abkhazia, South Ossetia, Nagorno-Karabakh, Ukraine.*

Визначення сепаратизму як соціально-політичного явища, яке в своєму розвитку пройшло декілька стадій і на різних етапах супроводжувалось вимогами різного ступеня радикальності, потребує виявити ознаки та форми прояву цього феномену, його кількісно-якісних показників. Це дасть можливість уникнути спекуляцій самим поняттям сепаратизм. Окрім цього, інтенсивність проявів явища дає змогу говорити про рівень його загрози державній цілісності.

Аналіз явищ і подій, безпосередньо пов'язаних з дезінтеграційними процесами, свідчить про те, що найпоширенішою формою сепаратизму в міжнародній практиці є етнічний (етнотериторіальний), який за десятиліття, дослівно, змінив устрій різних держав і в загальному – політичну карту світу. Під впливом етнічного сепаратизму відбувся розпад найбільших у сучасній історії поліетнічних держав: Радянського Союзу та Югославії.

Аналіз цієї проблематики є актуальним і для України, оскільки сепаратизм є загрозою для національної безпеки нашої держави. В Україні існує значна кількість сепаратистських тенденцій, які потребують теоретичного і практичного вивчення та дослідження.

Спроби комплексно, всебічно проаналізувати таке багатопланове явище, як сепаратизм бачимо в працях В. В. Дівак («Сепаратизм як феномен сучасної політики»), А. В. Володіна (Региональний сепаратизм: проблемы теории и практики, А. А. Ахметова («Сепаратизм в России и на постсоветском пространстве и пути его преодоления»), М. А. Домаревої («Сепаратизм в постсоветской России: факторы возникновения, функционирования и нейтрализации»). Однак феномен сепаратизму та його основних форм досі недостатньо вивчений, дослідження цієї теми фрагментарні і потребують глибшого аналізу.

Основна мета статті – політологічний аналіз форм сепаратизму. Головні завдання дослідження: класифікація форм сепаратизму, аналіз особливостей та важливих аспектів перебігу його різноманітних форм. Основний акцент зроблений на теоретико-методологічному дослідженні форм цього явища.

Очевидно, що сепаратизм у різних державах і в різних регіонах має свої особливості. Проте можна знайти низку спільних ознак. Проблема типології сепаратизму дотепер не була предметом вивчення або ж розглядалась частково. Необхідність такого дослідження очевидна: вона спростить

обробку та аналіз фактів, допоможе визначити масштаби й ступінь небезпеки сепаратизму в тому чи іншому регіоні. Типологію явища можна провести за такими критеріями: сфера прояву, кількість акторів, ідеологічна основа, цілі, динаміка функціонування, соціальне значення, тривалість і особливості прояву.

Залежно від сфери прояву сепаратистських тенденцій можна виокремити політичний, економічний, правовий та ідеологічний сепаратизм.

Так політичний сепаратизм визначається як «різновид політичної опозиції, мета якої – відокремити частину території держави для створення нового (приєднання до вже існуючого) державного утворення або для надання певній частині держави автономії». Політичний сепаратизм притаманний внутрішньодержавному рівневі політичних стосунків і є одним з його форм, поряд з культурою, економікою, екологією та ін. Але на відміну від інших видів саме політичний сепаратизм вимагає територіального відокремлення як єдиного способу вирішення політичних проблем [9, С. 3]. Прикладом такого типу є ситуація у Криму, де окремі політики, зневажаючи закони України, висловлюють прагнення приєднатися до Росії. Зокрема, деякі російські політики, використовуючи антиукраїнські настрої, намагаються обґрунтувати поняття «народ Криму», що нібито має право на самовизначення. Цю ідею частково взяли на озброєння кримські сепаратисти для реалізації своїх радикальних прагнень щодо зміни державно-правного статусу автономії. Особливо яскраво це проявилось на виборах президента АР Крим 30 січня 1994 р., коли за лідера проросійських сил Ю. Мешкова віддали голоси 73 % виборців [12, С. 110]. Сьогодні проросійські сили в Криму репрезентують такі організації (структури) – «Русская община», «Русское единство», «Севастополь-Крым-Россия», «Русский Крым», «Объединение казаков АРК».

Визначальною рисою економічного сепаратизму є намагання регіону вийти із загальнодержавної економічної системи, розірвати господарські зв'язки, що може супроводжуватись самоізоляцією чи переорієнтацією на зовнішньоекономічних партнерів. Характерним прикладом такого типу є економічний сепаратизм віддалених російських регіонів, які мають потужний економічний потенціал (зокрема Калінінградська область), а також прагнення відокремитись від Республіки Молдови економічно багатого Придністровського краю. Такий сепаратизм досить небезпечний, оскільки означені території мають значні ресурси і можуть самостійно існувати без фінансової допомоги центральної влади.

Правовий сепаратизм полягає у встановленні та використанні в регіоні системи правових норм, спеціально не узгоджених із загальнодержавними. Відомо, що деякі автономні республіки у складі Російської Федерації, Грузія та Молдова у складі СРСР проголошували пріоритет своїх законів над загальнодержавними. На початку 90-х років «війна законів» у СРСР стала однією з причин його розпаду. Сьогодні спостерігаємо «друге видання» такої війни, але вже між центром і новими його суб'єктами. У жодній іншій країні світу з федеративним устроєм регіональні закони не мають переваги над федеральними [10, С. 2].

Ідеологічний сепаратизм пропагує пріоритет регіональних інтересів над загальнодержавними та поширення «місцевої» ідеології, яка протистоїть громадянській єдності. Класичний приклад – Чеченська Республіка, де ідеологи сепаратизму здобули підтримку ідеї відокремлення. Можна виокремити дві головні складові ідеологічного сепаратизму, а саме:

- класична партизанська, заснована на моделі «опору агресорові»;
- контрпропагандистська, поширена не стільки для внутрішнього, скільки для зовнішнього впливу, бо її «аудиторією» є закордонна громадська думка.

Чеченські радикали демонструють готовність до опору, жорстке протистояння «агресору», наявність серйозного військового потенціалу, апеляцію до світової громадської думки.

Відмінності в характері та особливості проявів сепаратизму дають змогу виділити фактичний і формальний цього явища.

Фактичний сепаратизм виявляється у втраті центром влади на території регіону під час захоплення владних повноважень місцевою елітою, невиконанні рішень, що приймаються на рівні центральної влади, формуванні в регіоні нових владних структур, які порушують загальнодержавну

систему управління. Сепаратистський уряд Республіки Абхазія ще у 1992 р. проголосив власну незалежність від Грузії, встановив свою владу та прийняв власне законодавство.

Формальний сепаратизм супроводжується проголошенням регіональною політичною елітою радикальних вимог політичної незалежності. Прикладом стали події 2004 року, коли сепаратистське рішення прийняла міська рада Одеси на чолі з тодішнім міським головою Р. Боделаном. Вона ухвалила резолюцію про створення «загонів самозахисту» з робітників, інтелігенції, студентів і «патріотів міста» для забезпечення охорони всіх життєвоважливих об'єктів та органів місцевого самоврядування. Одеська міськрада вирішила: якщо в ході «помаранчевої революції» переможуть «антидемократичні націоналістичні сили», то вона вимагатиме оголосити Одесу і всю Одеську область вільною територією, на якій діятимуть розпорядження органів місцевого самоврядування. Отже, йшлося про створення «Новоросійського краю». Р. Боделан навіть заявив: Я обіцяю зробити все для того, щоб Одеса могла користуватися всіма демократичними правами. Я буду захищати інтереси міста аж до прийняття рішення про його самостійність [11, С. 82].

Типологізувати сепаратизм можна й за кількістю суб'єктів-учасників. Згідно з цим критерієм виокремлюємо двосторонній і багатосторонній сепаратизм.

Двосторонній передбачає участь двох акторів, які протистоять один одному: центральній владі державного утворення та регіону в його складі. Прикладом є самопроголошена Республіка Придністров'я, котра відділилась від Молдови.

У багатосторонньому активними учасниками, крім вищезгаданих, є додаткові організації та структури (інші державні утворення у разі іредентизму, етнічні діаспори, конфесійні інституції тощо). Існують тенденції трансформації двостороннього сепаратизму в багатосторонній. Найяскравіше вони виявляються, коли сепаратизм має етнічну чи релігійну складову. Яскравим прикладом багатостороннього сепаратизму є ситуація в Грузії, де центральній владі протистоять сепаратистські уряди Абхазії та Півд. Осетії, які мають досить сильну підтримку з боку Російської Федерації.

За ідеологічною класифікаційною ознакою розрізняємо етнічний, релігійний та цивілізаційний сепаратизм.

Етнічний сепаратизм трактує вимоги політичної незалежності правом етнічних меншин створити власну державу. Це право має підтримку в міжнародній політичній теорії та практиці, що робить етнічний сепаратизм особливо небезпечним для територіальної цілісності багатонаціональних держав. Небезпека ескалації етнічного сепаратизму надзвичайно велика, оскільки його основою є національна самоідентифікація людини. Етнічна ідентичність ґрунтується перш за все на усвідомленні меншинами свого походження, традицій, цінностей, вірувань, відчутті історичної спадковості. Тому вона є одним із найстабільніших і сталих елементів людської суб'єктивності, яка фактично не залежить від зміни соціальних ролей, статусів, видів діяльності, політичних чи інших орієнтацій [5]. Сьогодні саме етнічний фактор є найбільшим джерелом сепаратизму. Прикладом є ситуація в Україні, коли після розпаду СРСР на Закарпатті поширився сепаратистський рух. Користуючись етноісторичною непоінформованістю багатьох жителів Закарпаття, політизоване русинство почало використовувати їх мовні особливості у власних цілях, добиваючись створення на теренах України своєї держави – Підкарпатської Русі. Щоб досягти мети, ці політики намагаються довести, що русини не мають нічого спільного з українцями та їхньою культурою. Вчені довели, що політичне русинство не має жодних історичних, лінгвістичних, етнокультурних аргументів для втілення ідеї автономної держави [12, С. 107–108].

Основна ідеологія релігійного сепаратизму – конфесійна належність населення регіону. Часто релігійний сепаратизм доповнює та посилює етнічний. На перший погляд, роль релігії в політиці мала б стрімко зменшуватись, однак вона залишається потужним фактором самоідентифікації та консолідації людей, що зумовлює політизацію конфесійних спільнот. Аналіз сучасної релігійно-політичної ситуації в світі дає змогу дослідникам, зокрема політологу С. Хантінгтону, говорити про наступ нової цивілізаційної кризи, основою якого є культурна несумісність християнської та мусульманської цивілізацій.

Термін “релігійний сепаратизм” часто вживають як такий, що об’єднує явища релігійного та етнічного сепаратизму. Цим терміном можна позначити сепаратизм у регіоні, населення якого не є етнічною чи конфесійною меншиною. Наприклад, сепаратистські тенденції трапляються серед держав пострадянського простору, ідеологічною основою яких є ідея локалізації задля реалізації місцевих інтересів, збереження регіонального соціального суспільства тощо [8, С. 54].

Одним із найдраматичніших прикладів цивілізаційного сепаратизму став розпад Югославії, де жорстке розмежування відбулося за цивілізаційною ознакою, в результаті чого сталися збройні зіткнення між представниками різних цивілізацій (православних сербів, хорватів-католиків, боснійців-мусульманів).

Прикладом прояву сепаратизму на цивілізаційній основі став конфлікт у Російській Федерації на початку 90-х років ХХ ст. (Республіка Тува), корінне населення якої сповідує буддизм. Досі найпроблемнішими регіонами з цього погляду є Далекий Схід та Сибір, де неконтрольована експансія китайського населення набула характеру загрози національній безпеці [8, С. 59].

Так, цивілізаційний аспект, як і етнічний та релігійний, достатньо вагомий фактор, що визначає характер і динаміку сепаратизму.

Сепаратизм як рух за відокремлення частини держави матиме різні цілі. Відомі такі форми сепаратистських рухів: сецесія, іредентизм, енозис та деволуція.

Сецесія – це відокремлення задля створення власної держави. За сепаратизму сецесійного типу політичні сили та населення регіону орієнтовані на вихід із складу однієї держави задля формування власної незалежної. Розвиток такого сепаратизму досить швидко переростає в збройне протистояння, він є затяжним і супроводжується соціальними потрясіннями, людськими жертвами та матеріальними втратами. Згідно з Конституцією Радянського Союзу кожна союзна республіка зберігала за собою право вільного виходу з СРСР (право на сецесію).

Іредентизм – це відокремлення частини території задля приєднання до сусідньої держави. Сепаратизм у формі іредентизму виникає, коли кінцева мета регіональної політики – приєднання до іншої держави. За приклад може слугувати прагнення Абхазії та деяких політичних сил Криму об’єднатися з Росією. Характер еволюції сепаратизму цього типу аналогічний регіональній сецесії, однак він має особливу рису: активним учасником політичної взаємодії є третя сторона, тобто та держава, до котрої в перспективі має намір приєднатися регіон.

Можлива активізація сепаратистського руху для досягнення більшої політичної автономії без орієнтації на вихід із складу держави. На перший погляд, цей вид сепаратизму здається найбезпечнішим, оскільки не загрожує цілісності держави. З іншого боку, для центру виникає загроза втрати політичної влади та контролю. Окрім цього, вимоги політичної автономії легко переростають у вимоги повної незалежності. Найвиразніше іредентизм виявився на етапі розпаду СРСР у вигляді намагань приєднання деяких політичних сил Республіки Молдови до Румунії, Азербайджану до Ірану, Південної Осетії до Осетії, Абхазії до Краснодарської області Російської Федерації [7, С. 28].

Однією з форм сепаратизму є енозис – відокремлення задля возз’єднання з державою, де проживає основна частина однойменного етносу (наприклад, намагання осетинського населення Південної Осетії відокремитися від Грузії та приєднатися до Республіки Північна Осетія, яка знаходиться в складі Російської Федерації) [7, С. 29].

Деволуція – процес, під час якого регіони всередині держави вимагають і отримують політичну владу й дедалі більшу автономію від центральної влади. Прикладами осередків деволуційного тиску є Придністров’я в складі Молдови, Калінінградська область у складі Росії.

Ще одним критерієм, за яким можна виділити типи сепаратизму, є динаміка функціонування, що визначає еволюційний і радикальний сепаратизм.

У сепаратизмі еволюційного типу взаємодія між центром і регіоном визначається переговорами, під час яких реструктуризують владні, економічні та соціокультурні відносини між державним утворенням і територією в його складі. Відмова сторін від силових дій, без сумніву, знижує негативні соціальні наслідки сепаратизму, переговорний процес може призвести до нейтралізації сепаратистських тенденцій у регіоні. Однак цей процес передбачає значні поступки з боку центральної влади, відмову на користь регіону від низки повноважень і прав. Непримиримі

позиції сторін, навпаки, до загрози використання сили: регіональна еліта погрожує збройною боротьбою, центральна влада має право ввести війська. Тому еволюційний сепаратизм досить легко трансформується в сепаратизм радикальний.

Радикальний сепаратизм відрізняється особливо жорстокою позицією сторін і орієнтацією на застосування силових засобів. Його основою досить часто стає етнорелігійна ознака населення регіону. Як правило, радикальний тип сепаратизму ініціює центральна влада, яка не бажає йти на поступки та компроміси, викликаючи цим радикалізацію вимог політичних сил регіону, готових відстояти їх силою. Такий тип сепаратизму дестабілізує соціально-політичну обстановку на всій території, впливає на довіру до влади, її легітимність, створює напругу у відносинах між центром та регіонами. Як правило, він триває довго.

Згідно з основними завданнями політичної еліти регіону сепаратизм можна поділити на стратегічний і тактичний.

Стратегічний сепаратизм означає зміну об'єму власних повноважень регіональної політичної еліти (політична автономія) чи вихід із складу держави. Прикладом є від'єднання Абхазської республіки від Грузії у 1994 р., обрання власного президента й уряду та подальша боротьба за власну незалежність.

Тактичний сепаратизм класифікується у разі, якщо його лозунги й деякі акції є лише засобом тиску на центральну владу. Проросійські політичні сили, сформовані у Автономній Республіці Крим, час від часу висловлюються за приєнання півострова до Росії. Такі заклики переважно звучать під час політичних виборів в Україні.

За тривалістю сепаратизм поділяємо на постійний і тимчасовий.

Постійний притаманний етнорегіонам у складі багатонаціональних державних утворень, для його активізації потрібні відповідні каталізатори – трансформація соціально-політичної системи і пов'язане з нею послаблення центральної влади. Самопроголошена Республіка Нагірний Карабах протягом усього періоду з 1991 р. і дотепер бореться за власну незалежність від Азербайджану.

Тимчасовий сепаратизм зумовлений неглибокими соціокультурними причинами, викликаними дестабілізацією та погіршенням економічного, соціального і політичного стану регіону, кризою довіри до центральної влади. Цей сепаратизм нівелюється, як тільки втрачають актуальність фактори, що його викликали. У 2004 р. Донецька обласна рада, висловивши недовіру Верховній Раді України, доручила губернаторові області створити й очолити її виконком та місцеву міліцію та рекомендувала районним радам створити свої виконкоми, підпорядкувавши їх облраді. Позачергова сесія Донецької обласної ради 5 грудня 2004 року ухвалила рішення про проведення референдуму щодо надання Донецькій області статусу самостійної республіки у складі Південно-Східної автономії [11, С. 83]. Згодом це питання втратило актуальність.

Аналіз соціального стану сепаратистськи налаштованих меншин визначає архаїчний і прогресивний сепаратизм.

При архаїчному (регресивному) сепаратизмі відбувається «замикання» регіону, вилучення його із системи економічних і соціокультурних зв'язків. Регресивний сепаратизм характерний для відсталих етнорегіонів, політична еліта яких так намагається відгородити традиційні соціальні та політичні інститути від деструктивного впливу зовнішнього середовища. Цей тип викликає стагнацію та консервацію суспільного життя.

Прогресивний сепаратизм проявляється в економічно та соціально розвинутих регіонах, потенціал яких переважає над потенціалом решти територій цієї держави. Інакше кажучи, політична самостійність дає регіонові більше можливостей для розвитку та економічного зростання.

Згідно з характерним спрямуванням сепаратизм поділяється на внутрішній та зовнішній.

Для зовнішнього обов'язкова наявність зовнішнього ініціатора, його підтримки фінансовими, економічними ресурсами, дипломатичними та політичними засобами, навіть військового втручання в конфлікт.

Прикладом є втручання Російської Федерації в грузино-осетинський конфлікт і намагання приєднати автономну республіку Півд. Осетію, що входить до складу Грузії, до Півн. Осетії, котра підпорядкована Росії.

• При внутрішньому сепаратизмі відсутній або мінімалізований вплив зовнішніх факторів на процеси в країні, що допомагає локалізувати конфлікт і не допустити його поширення за межі суверенної території. Прикладом є політична боротьба баскських сепаратистів в Іспанії за створення власної держави Каталонії [4, С. 83].

За територією, яку охоплюють сепаратистські рухи, сепаратизм поділяється на регіональний і локальний (місцевий).

Регіональний сепаратизм передбачає значні політичні досягнення регіональної влади в регіоні. Основними суб'єктами у цьому разі стають регіональні політичні структури, які виступають за розширення своїх владних повноважень і відповідно обмеження влади центрального уряду.

Локальний сепаратизм виявляється в намаганні політичних еліт місцевого значення вийти з-під контролю центральної влади та самоутвердитись як самостійна політична сила.

За характером причин сепаратизм поділяється на оправданий (раціональний) та на міфологічний (іраціональний).

Виправданий сепаратизм передбачає наявність реальних утисків національних меншин. Прикладом можуть слугувати процеси в Грузії, політична еліта якої використовувала націоналістичні лозунги «Грузія – для грузинів, представників інших етнічних меншин, що проживають у республіці, треба розглядати як «гостей» Грузії» [8, С. 61].

Міфологічний сепаратизм найяскравіше виявився в період розпаду СРСР у республіках Закавказзя, Прибалтики та в Україні. Його основною мотивацією стало використання ідеології примусового приєднання території вищезгаданих республік.

За об'єктами спрямування розрізняють безадресний, односторонній та обопільний сепаратизм.

Безадресний передбачає загальне незадоволення своїм положенням. Усі суб'єкти колишнього Радянського Союзу (від союзних до автономних республік) були незадоволені своїм членством у складі Радянського Союзу.

Односторонній спрямований проти конкретного регіону, але без реакції з його боку (Прибалтійські держави).

Обопільний сепаратизм передбачає взаємну ворожнечу двох конфронтуючих сторін. Прикладом може слугувати конфлікт у Нагірному Карабасі.

За методами досягнення мети можна класифікувати ненасильницький та силовий сепаратизм.

До проявів ненасильницького сепаратизму зараховує провінції Квебек у Канаді та фламандський сепаратизм у Бельгії, де процес від'єднання відбуваються з використанням політичних, економічних, юридичних та конституційних засобів.

В основній частині світу переважають силові форми та методи реалізації цілей сепаратистських, іредентистських й аналогічних їм рухів у боротьбі за незалежність. Саме тому силовий сепаратизм асоціюється з використанням усіх можливих методів боротьби, передовсім, збройних. Прикладом є Придністровський, Абхазький, Осетинський та Нагірно-Карабаський конфлікти, де сторони неодноразово бралися за зброю, наслідком чого були масові людські жертви, значна руйнація та дестабілізація країни.

Отже, необхідно підсумувати, що жоден із сепаратистських конфліктів у світовій історії не був точною копією іншого. Кожний конфлікт мав певні особливості як щодо причини виникнення, засобів, складу конфліктуючих сторін, так і за специфікою перебігу подій. Саме тому будь-які типологічні схеми, очевидно, є доволі штучними та узагальненими моделями реальних ситуацій.

Необхідність типології має важливе значення для глибокого наукового дослідження. Порівняльна характеристика різних форм сепаратизму, причин, особливостей і рушійних сил дає змогу вивчати їх більш точно та науково аргументовано, фіксує спільні й відмінні риси. Очевидно, що наведені варіанти типології сепаратизму дають змогу підкреслити багатоаспектність і варіантність проявів сепаратизму, вказують на різні суспільно-політичні значення цього феномену.

Актуальні приклади сепаратистських проявів у світі допомагають чіткіше уявити особливості тієї чи іншої форми сепаратизму. Актуальними є й приклади сепаратистських явищ в Україні, які становлять значну загрозу для нашої національної безпеки. Перспективи подальших досліджень полягають у необхідності пошуку нових підходів для вивчення різних аспектів сепаратизму, щоб шукати ефективних шляхів боротьби з цим явищем.

1. Абдулатипов Р. Г. *Этнополитология. Этнос и государство. Этнополитические конфликты – причины и пути их разрешения: учеб. пособ.* / Р. Г. Абдулатипов. – СПб, 2004. – 189 с.
2. Ахметов А. А. *Сепаратизм в России и на постсоветском пространстве и пути его преодоления: диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук: спец. 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии»* / А. А. Ахметов; Москов. гос. ун-т. – М., 2013. – 184 с.
3. Бочарников И. В. *Противодействие сепаратизму: теоретико-политологический анализ: диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук: спец. 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии»* / И. В. Бочарников; Москов. гос. ун-т. – М., 2008. – 374 с.
4. Горло Н. В. *Етнічний сепаратизм і іредентизм як шляхи реалізації права нації на самовизначення: порівняльний аналіз* / Н. В. Горло // *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. – К., 2011. – Вип. № 46 (4). – С. 165–170.
5. Горчаков Л. О. *Історичне коріння етносепаратизму як об'єкта політологічних досліджень* / Л. О. Горчаков // *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. – Миколаїв, 2009. – Т. 110. *Політологія*. – № 97. – С. 66–71.
6. Дівак В. В. *Сепаратизм як феномен сучасної політики* / В. В. Дівак. – К.: Логос, 2010. – 223 с.
7. Домарева М. А. *Сепаратизм в постсоветской России: факторы возникновения, функционирования и нейтрализации: диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук: спец. 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии»* / М. А. Домарева; Москов. гос. ун-т. – М., 2004. – 167 с.
8. Наконечний В. С. *Сепаратизм: поняття та підходи до тлумачення* / В. С. Наконечний // *Политические процессы и институты*. – К., 2007. – № 3. – С. 1–6.
9. Савойська С. *Мовно-сепаратистські тенденції у політичному просторі України* / С. Савойська // *Політичний менеджмент*. – К., 2008. – № 2. – С. 76–88.
10. Ярмоленко М. *Сепаратистські рухи в незалежній Україні: витоки, суб'єкти та об'єкти процесу* / М. Ярмоленко // *Наукові записки: Серія «Історія»*. – Тернопіль, 2011. – № 2. – С. 106–111.

Микола Яворський
Національний університет «Львівська політехніка»

ПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ ЯК ПОЛІТОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ

© Яворський М., 2014

Проаналізовано вибрані підходи та теорії щодо дослідження поняття «політична стабільність» як однієї із найважливіших характеристик політичного життя сучасних країн глобалізованого світу. Розглянуто підходи до класифікації політичної стабільності. Виокремлено ключові акценти у визначеннях політичної стабільності в межах різних теоретико-методологічних підходів.

Ключові слова: стабільність, політична стабільність, типологія політичної стабільності, теоретико-методологічні підходи.

Mykola Iavorskyi

MAIN APPROACHES TO POLITICAL STABILITY AS A CONCEPT OF POLITICAL SCIENCE

© Iavorskyi Mykola, 2014

The aim of the article is to analyse the chosen approaches and theories for research of political stability concept which belongs to one of the most important characteristics of coexistence of contemporary states in the globalized world. This work is grounded on the following research methods, namely comparative analysis and synthesis, system analysis and classification. We have distinguished two classifications. These are A. Makarychev's typology and synthesis approach to the concept of political stability. Our choice is due to the fact that in the first case, the conducted work gives an idea of the stability concept at the level of definitions and the subject of political science research, as well as analysis of the most common interpretations of the concept of political stability in Western literature, and, in the second case, chosen approach introduces a wide scope of different theoretical and methodological perspectives in political science. The main points in definitions of political stability in the framework of different approaches and theories are distinguished in conclusion. They include the absence of threat of illegitimate violence (F. Bealey) legitimacy and support for it fundamental values (S. Lipset, J. Zaller), «order plus continuity» (S. Huntington), effective economy and institutional development (E. Duff, D. Makkamant), adaptive capabilities of the system and its ability to manage structural changes (T. Parsons; structural functionalism), contrasting conditions of political stability and instability in conflict approach, understanding the political stability as a system characteristic of the political space (system approach), as well as a set of institutions and actual indicators within the institutional approach.

Key words: stability, political stability, typology of political stability, theoretical and methodological approaches.

Політична стабільність – один із основних об'єктів політологічного аналізу, який зазнає серйозних викликів у контексті глобалізації, а в пострадянському суспільстві – ще й системної політичної та соціально-економічної кризи перехідної доби. Виклики ж несуть не лише загрози, але й можливість ширшого погляду на цей феномен, переосмислення його ключових характеристик та

потребу у виробленні основ нової дослідницької програми, яка б забезпечила розуміння специфіки політичної стабільності сучасних суспільств у глобальних трансформаціях.

Одним із наслідків стрімких суспільно-економічних змін, що сталися в Україні за останні два десятиліття, є диверсифікація розуміння поняття «стабільності» та різкі коливання характеристик політичної ситуації в країні. Політична стабільність в Україні дедалі частіше стає ефемерним та відносним поняттям, яке швидше доцільно називати «крихкою стабільністю», а то й взагалі «нестабільністю». У такому контексті політична стабільність держави набуває особливої актуальності, а актуалізація у сучасному українському політологічному полі проблематики, пов'язаної із вивченням динаміки політичної стабільності, особливо у світлі останніх подій («Євромайдан», 2013 р.), вкрай необхідна.

Питання політичної стабільності і споріднених аспектів проаналізовано у працях таких зарубіжних вчених, як Р. Арон, З. Бжезінський, Р. Дарендорф, М. Олсон, Ф. Фукуяма, С. Гантінгтон тощо, а також у роботах вітчизняних дослідників – І. Бекешкіної, Є. Бистрицького, А. Колодій, М. Мариновича, Ю. Мацієвського, М. Романюка, А. Крапа та ін. Однак треба зазначити, що немає єдиного трактування політичної стабільності, бачення її суті та особливостей. Це викликає необхідність систематизації основних підходів до розуміння політичної стабільності.

Метою статті є огляд вибраних підходів та теорій щодо дослідження поняття «політична стабільність» як однієї із найважливіших характеристик політичного життя сучасних країн глобалізованого світу.

У найузагальненішій формі термін «стабільність» (від лат. *stabilis* – постійний, стійкий) означає «здатність системи функціонувати, не змінюючи власну структуру, і знаходитися в рівновазі. Ця здатність повинна бути незмінною в часі» [14]. У соціогуманітарних дисциплінах стабільність зазвичай розглядається не як абстрактне поняття, а у прив'язці до певної сфери життя суспільства: економічної, політичної, соціальної, культурної тощо.

Питання політичної стабільності ще з античних часів є невід'ємною складовою будь-яких політичних досліджень [6]. Одним із понять, що пов'язане із категорією політичної стабільності, є політична стійкість. У різних працях автори по-різному співвідносять ці поняття, а саме: розглядають їх або як характеристики різного стану політичної системи, або не розмежовують ці поняття, використовуючи їх як взаємозамінні, або протиставляють одне одному [12]. Ми дотримуємося першого погляду на співвідношення понять стабільності та стійкості і, відповідно, вважаємо, що політична стабільність – це складна система різнорівневих зв'язків між різними політичними суб'єктами, для яких характерна цілісність і функціональність протягом значного проміжку часу, а стійкість, – «здатність системи відновлювати втрачену рівновагу» [12].

Із багатьох типологій політичної стабільності доцільно виокремити дві класифікації – авторську А. С. Макаричева, а також більш узагальнюючий підхід до поняття політична стабільність з огляду на структуру політологічної теорії [10]. Наш вибір зумовлений тим, що у першій типології проведена робота дає уявлення про поняття стабільності на рівні дефініцій та предмета політологічного дослідження. Також це аналіз найпоширеніших інтерпретацій поняття політичної стабільності у західній літературі. У другій типології вводиться ширший простір різних теоретико-методологічних підходів та перспектив у політології. Далі розглянемо детальніше позиціонування поняття політичної стабільності в межах кожної із цих класифікацій.

А. С. Макаричев у своїй статті «Стабільність и нестабільність при демократії: методологічні підходи і оцінки» (1998) описує найпопулярніші підходи до поняття політичної стабільності і шляхи її досягнення у західній політичній науці [10]. Автор виокремлює декілька параметрів означення політичної стабільності, навколо яких групуються дефініції політичної стабільності.

Перша група означень стосується *співвідношення понять стабільність і загроза нелегітимного насилля*. В цьому разі стабільність – відсутність у суспільстві реальної загрози нелегітимного насилля або ж наявність у держави можливостей подолати його у кризових умовах [10]. Шотландський політолог Ф. Білі означає стабільність як «здатність держави до самозбереження в умовах, загрозливих для ідентичності суспільної системи чи навіть самої держави» [15, р. 687].

Американський політолог Дж. Яворські пропонує дещо іншу класифікацію з огляду на рівень суспільного розвитку і засобів її досягнення. Тут йдеться про мінімальну і демократичну стабільність. «Мінімальний рівень політичної стабільності означає просто відсутність на території держави громадянських війн та інших форм збройних конфліктів. Така стабільність може бути досягнута, зокрема, авторитарними методами. Демократична ж стабільність ґрунтується на здатності демократичних структур швидко реагувати на зміни громадського настрою для забезпечення досягнення миру і громадянської згоди» [16, р. 3–4].

Російські дослідники пропонують подібні класифікації. Стабільність може бути «резистентною» і «пружною» (Л. А. Паутова); «статичною» і «динамічною» (А. А. Зіновьев); «мобілізаційною» і «автономною» (Д. Савін). Останній, зокрема, вважає, що політична стабільність може досягатися двома способами: шляхом диктатури або демократичним шляхом [14]. Серед вітчизняних дослідників ці методи досягнення політичної стабільності згадуються і у А. Крапа [8].

Друга група означень політичної стабільності групується навколо такого явища як *наявність і підтримка в країні конституційного порядку*. Відомий американській політолог С. Гантінгтон визначав стабільність за формулою «порядок плюс спадкоємність». Більше того – влада зберігає свої сутнісні характеристики протягом тривалого проміжку часу [13].

Спорідненим трактуванням тут є ті визначення, що організовуються навколо розуміння *стабільності як наслідку легітимності влади*. Проте трактування поняття легітимності і її джерел є різним у різних політологів. Так, наприклад, С. Ліпсет і С. Гантінгтон зазначають не про легітимність як таку, а про підтримку населенням певної політичної системи та її фундаментальних цінностей [2].

С. Ліпсет запропонував поширену сьогодні чотирирівневу класифікацію політичних режимів на основі легітимності і ефективності. Чотири рівні означені як «А», «В», «С» і «D». «А» – високий рівень легітимності і ефективності (сучасні розвинуті демократичні країни); «В» – режими легітимні, але неефективні (сучасна Італія, деякі пострадянські країни); «С» – ефективні, але нелегітимні (Італія і Німеччина 1930-тих рр¹); «D» – неефективні і нелегітимні режими (Сомалі, Центральноафриканська Республіка). Політична стабільність прямо пов'язана із співвідношенням ефективності і легітимності: політичний режим стабільний за умови легітимності й ефективності та нестабільний – за їх відсутності. За наявності лише одного з цих компонентів режим перебуває в нестійкому положенні [9].

Третя група дефініцій політичної стабільності передбачає її розгляд як *відсутність структурних змін у політичній системі чи як наявність можливості і способів управління ними*. Інакше кажучи, в стабільній політичній системі різні політичні процеси не призводять до радикальних трансформацій або ж існує ефективна система управління ними [10].

Четверта група дефініцій інтерпретує стабільність як *модель поведінки і суспільний атрибут*. Вона прирівнюється, на думку американських дослідників Г. Гортц і Х. Старр, до того положення в суспільстві, за якого його члени обмежують себе соціально прийнятною поведінкою [17].

П'ята група дефініцій політичної стабільності об'єднує тих дослідників (Е. Даффі, Д. Маккамонт), які вважають, що на практиці проблеми політичної стабільності і нестабільності доцільно *аналізувати на основі даних соціологічного моніторингу*, а саме тієї його частини, де населення оцінює політичний процес і соціально-економічний курс, а також на основі даних, які б дали можливість оцінити внутрішні резерви самої політичної системи [1, С. 27].

В історії розвитку політологічної думки політична стабільність і пов'язані з нею концепти розглядалися у контексті різних теоретичних перспектив: структурного функціоналізму, конфліктологічного напрямку, системного підходу, інституціоналізму тощо.

У *структурному функціоналізмі* Т. Парсонса стабільність є важливою характеристикою функціонування соціальної системи: «система стабільна чи знаходиться в стані відносної рівноваги,

¹ Політичні режими в Італії та Німеччині 1930-х рр. були і легітимними, і популярними у своїх країнах [14].

якщо відносини між її структурою і процесами, що протікають всередині її та між нею і оточуючим середовищем такі, що якості і характеристики названої нами структури виявляються незмінними» [11, С. 93]. У разі динамічних систем підтримка рівноваги залежить від гнучких процесів та механізмів, які здатні «нейтралізувати» як зовнішні, так і внутрішні зміни, що можуть призвести до незворотної зміни структури [14]. У цьому підході також важливими є функції адаптації системи та її інтеграції. У першому випадку йдеться про кращу можливість реалізації системою певних функцій і пристосування до навколишнього середовища, а в другому – забезпечення цілісності її складових елементів.

У сер. 60-х рр. ХХ ст. з'являється новий підхід, який значною мірою заперечує структурно-функціональне бачення соціальної, а зокрема і політичної, системи. У *конфліктологічній* перспективі на зміну «ідеї соціальної рівноваги», порядку і стабільності приходять «ідея соціальної зміни», конфлікту та нестабільності. Основною рисою політичних систем у межах конфліктологічного підходу є уявлення про те, що вони внутрішньо суперечливі і прагнуть до змін, а в основу політичного життя покладено непримиренні інтереси, тому конфлікт є постійним органічним станом кожної політичної системи. Саме тут доцільно розглянути співвідношення понять «стабільність» і «нестабільність». У широкому розумінні нестабільність є станом протилежним до стабільності. Її конкретні прояви залежать від співвідношення політичних сил, специфіки прийняття політичних рішень, стабільності в інших сферах життя суспільства (економічній, соціальній тощо), рівня активності населення в політичному житті країни тощо [8].

Система як центральне поняття *системного підходу* визначається як «сукупність елементів, що піддаються безперервним змінам і формують єдине ціле, відношення між елементами формують структуру, яка управляє поведінкою системи» [12]. Д. Істон, який ввів основи системного аналізу у політичну науку у 1950-ті рр., запропонував формалізований спосіб дослідження політичної системи будь-якої країни через визначення і дослідження всіх складових політичної організації. «Політична система – це динамічне утворення, що перебуває у постійній взаємодії з оточуючим середовищем та є відкритим до впливів» [5]. Політична стабільність тут вважається системною якістю. Отже, специфікою системного підходу є введення багаторівневого підходу до розуміння політичних явищ та процесів та формалізованого методу дослідження політичного простору.

В основі *інституціонального підходу* – поняття інституту. Це «елемент соціальної структури, історичної форми організації та регулювання суспільного життя – сукупність закладів, норм, цінностей, культурних зразків стійких форм поведінки» [4]. Політичний інститут, відповідно, – це складова політичної системи, що у широкому сенсі стосується індивідів, які наділені владними повноваженнями, політичні організації та установи, сукупність матеріальних і нематеріальних ресурсів, що формуються або набуваються упродовж політичної діяльності, та сукупність соціальних ролей, статусів і ціннісно-нормативних матриць [3]. Доволі багато моделей політичної стабільності вивчаються саме через поняття інституту, який, зазвичай, легко ідентифікувати. Часто наявність або відсутність інституту, а також внутрішньо-інституційні процеси та його взаємодія із соціальним середовищем можуть вважатися індикатором поточної політичної стабільності. Політична стабільність – це сукупність інститутів і фактичних показників; те, що сприймається, а не системна якість [12].

Станом на сьогодні існують різноманітні, ширші та вужчі, класифікації факторів впливу на політичну стабільність країн. Це зумовлено тим, що на стабільність впливає велика кількість різних факторів як соціальних у широкому сенсі цього слова² (політичні, економічні, соціальні і культурні), так і природних (екологічні катаклізми, поступова зміна навколишнього середовища внаслідок людської діяльності). Виокремлюють такі критерії політичної стабільності: домінування

² У цій публікації застосовуємо поняття «соціальне» у широкому значенні, тобто як таке, що охоплює всі види людських дій і взаємодій у соціумі, зокрема політичні, економічні, культурні, соціальні у вузькому значенні тощо. У останньому випадку йдеться про вузьке трактування поняття «соціального»; воно стосується дій і взаємодій індивідів у соціальній сфері – між собою та з певними соціальними інститутами (громадськими організаціями, неформальними об'єднаннями тощо).

соціальної допомоги над соціальною мобілізацією; високі темпи економічного розвитку; рівномірний розподіл доходів; наявність резервів політичних можливостей; поширеність інституціоналізованих політичних партій з широким членством [1]. Варто зазначити, що не всі дослідники погоджуються з тим, що стабільність напряду залежить від рівня економічного розвитку. Йдеться про те, що тісний зв'язок економіки і держави може призвести до їх «злиття», а відтак політичний режим стане репресивним і корумпованим. Також у країнах, що розвиваються, економічний розвиток може виступати дестабілізуючим фактором [14].

Розглянемо детальніше авторську класифікацію факторів стабільності політичної системи вітчизняного дослідника А. А. Ковалевського, яка містить вісім показників. Деякі з них збігаються із наведеною вище типологізацією. Це ефективність функціонування політичної системи і всіх її підсистем; функціонування партійної системи, що підтримує відтворення якісної політичної системи; наявність негативного «зворотного зв'язку» в політичній системі; наявність ефективної правової системи; наявність численного «середнього класу»; відсутність різкої соціальної диференціації суспільства; недопущення і ефективне вирішення гострих соціальних, національно-етнічних і релігійних конфліктів; вміння керівників владних структур і суспільних рухів використовувати міжнародний досвід, міжнародні і регіональні стабілізаційні фактори в інтересах національного розвитку, соціального прогресу і політичної стабільності суспільства [7, С. 65–66]. Як бачимо, серед наведеного вище переліку факторів впливу на політичну стабільність демографічного чинника немає. Отже, проблема демографічних детермінант та її вплив на політичну стабільність у вітчизняній політології не є достатньо дослідженою темою і потребує подальшого наукового пошуку.

Підсумовуючи, виокремимо ключові акценти у визначеннях політичної стабільності в межах різних теоретико-методологічних підходів. Це відсутність загрози нелегітимного насилля (Ф. Білі), легітимність влади та її підтримка її фундаментальних цінностей (С. Ліпсет, Дж. Заллер), «порядок плюс наступність» (С. Гантінгтон), ефективна економіка та інституційний розвиток (Е. Дафф, Д. Маккамант), адаптаційні можливості системи і її здатність управляти структурними змінами (Т. Парсонс, структурний функціоналізм), протиставлення станів політичної стабільності та нестабільності (конфліктологічний підхід), розуміння політичної стабільності як системної якості політичного простору (системний підхід), а також як сукупності інститутів і фактичних показників в межах інституційного підходу.

Варто зазначити, що результати проведеного дослідження вказують на те, що основні тренди у розумінні поняття політичної стабільності сформувалися та були розроблені у західній політологічній думці. Це означає, що пропонувана тема є перспективною для вітчизняної політичної науки не лише у контексті необхідності апробації ключових понять до українських політичних реалій, а й у необхідності вироблення власного теоретико-методологічного апарату дослідження політичної стабільності, який би враховував особливості розвитку пострадянського суспільства та його соціокультурну специфіку. Окрім цього, залишається відкритим питання взаємозв'язку політичної стабільності та менш очевидних, але не менш впливових, детермінант (наприклад, демографічних, екологічних тощо). Це становитиме перспективи наших подальших наукових досліджень.

1. Алисова Л. Н. *Политическая социология* / Л. Н. Алисова, З. Т. Голенкова – М.: Изд-во РАГС, 2006 – 377 с. 2. Заллер Дж. *Происхождение и природа общественного мнения* / Дж. Заллер – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 559 с. 3. Запрудский Ю. Г. *Институт политический* / Ю. Г. Запрудский // *Политология. Словарь*. – РГУ: В. Н. Коновалов, 2010. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology>. 4. *Институт // Современная энциклопедия, 2000; Академик*. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc1p/19790>. 5. Истон Д. *Категории системного анализа политики* / Д. Истон // *Политология: хрестоматия*. / Сост.: М. А. Василик, М. С. Вершинин. – М.: Гардарики, 2000 – С. 319–331. – Режим доступу: <http://grachev62.narod.ru/hrest/chapt27.htm>. 6. Кіянка І. Б. *Політична стабільність: суть і основні засоби її досягнення в Україні. Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02* / І. Б. Кіянка. – Львів: Львів нац. ун-т ім.

1. Франка, 2003 – 18 с.
7. Ковалевський А. А. *Суцність и факторы стабільности политической системы* / А. А. Ковалевський // *Вісник СевНТУ: зб. наук. пр.* – Севастополь, 2010. – Вип. 112. Серія: Політологія. – С. 63–66.
8. Крап А. *Сутність політичної стабільності: індикатори та функції* // *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку* – 2006 – Вип. 18 – С. 118–124.
9. Лінсет С. М. *Политический человек. Социальные основания политики* // *Политическая наука.* – 2011. – № 3. – С. 195–245.
10. Макарычев А. С. *Стабильность и нестабильность при демократии: методологические подходы и оценки* / А. С. Макарычев // *Полис.* – 1998. – № 4. – С. 86–94.
11. Парсонс Т. *Понятия общества: компоненты и их взаимоотношения* / Т. Парсонс // *Thesis. Теория и история экономических и социальных институтов и систем.* – М.: Весна, 1993. – С. 93.
12. Соболева И. В. *Перспективы политической стабильности в России: интерпретация снижения интереса к проблемам стабильности в 2008–2009 гг. сквозь призму институционального подхода* / И. В. Соболева. – Режим доступу: <http://www.hse.ru/data/2010/09/08/1219562544/%B8.pdf>.
13. Хантингтон С. *Политический порядок в меняющихся обществах* / С. Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004 – 480 с.
14. Ярославцева А. О. *Политическая стабильность: современные параметры и коннотации* / А. О. Ярославцева. – М.: РУДН, 2012. – С. 11–45.
15. Bealey F. *Stability and Crisis: Fears about Threats to Democracy* / F. Bealey // *European Journal of Political Research.* – 1987. – Vol. 15. – № 6. – P. 687–715.
16. Jaworsky J. *Ukraine: Stability and Instability* / J. Jaworsky // *McNair Paper 42.* – INNS – August 1995. – 90 p.;
17. *Necessary Conditions: Theory, Methodology and Applications* / [Ed. by G. Goertz, H. Starr] – Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2003.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК: 324:342.843

Микола Бучин

Національний університет «Львівська політехніка»

ІНДЕКС ДЕМОКРАТИЧНИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

© Бучин М., 2014

На основі розробленої комплексної моделі демократичних виборів досліджено її особливості в Україні. Використовуючи власну методику, автор обчислює Індекс демократичних виборів під час виборчих кампаній в Україні. Індекс є відносною величиною, що показує відповідність реального стану конкретних українських виборчих перегонів ідеальній моделі демократичних виборів.

Ключові слова: демократія, вибори, виборче законодавство, виборча практика, демократичні принципи виборів, індикатори демократичних виборів, Індекс демократичних виборів.

Mykola Buchyn

AN INDEX OF DEMOCRATIC ELECTIONS IN UKRAINE

© Mykola Buchyn, 2014

In the article the author on the basis of the designed comprehensive model of democratic elections researches its peculiarities in Ukraine. The model is based on democratic principles of elections. On the basis of their analysis the author distinguishes the indicators of democratic elections, in other words, the conditions of realization of elections, observance or nonobservance of which will testify to the level of democratic character of electoral process. Each indicator is divided into constituents. They can be considered in two planes: in the sphere of legislation (de jure constituents) and in the sphere of electoral practice (de facto constituents). It gives an opportunity to fully describe the institute of democratic elections and define its Index.

Each of democratic principles of elections, indicators, and their constituents has its appropriated amount of points according to their «weight», importance in providing the democratic character of elections. The author introduces into a scientific circulation such category as Index of democratic elections. It is a relative value that shows accordance of the real state of particular electoral races to the ideal model of democratic elections.

The Index of democratic elections can acquire a numerical value from 0 (elections are fully undemocratic) to 1 (elections are fully democratic). Using own methodology, the author examines the peculiarities of electoral campaigns in Ukraine from 1990 to present time, calculates Index of democratic elections in our state. It is found out, that until 2004 the Index of democratic elections had been declining. After «orange revolution» the level of democratic character of elections grew substantially, however, since 2007 it has been gradually declining again.

Key words: democracy, elections, electoral legislation, electoral practice, democratic principles of elections, indicators of democratic elections, Index of democratic elections.

У сучасних умовах мрія побудувати такий державний лад, у якому всі громадяни були б рівними, вільними, добровільно та спільно здійснювали управління практично є втілена в демо-

кратичному політичному режимі. Сучасну демократію важко уявити без наявності періодичних виборів, які є основним механізмом формування владних структур. Водночас виборча практика України показує наявність значних порушень під час проведення виборів. В цьому контексті актуальною стає необхідність розроблення методики обчислення рівня демократичності виборчих процедур (варто зауважити, що у вітчизняній політичній науці таких методик немає). Це дасть змогу визначити рівень демократичності кожних виборчих перегонів в Україні та їх співвідношення із демократичним ідеалом, з'ясувати тенденції розвитку виборчого законодавства і виборчої практики в нашій державі. Своєю чергою, це допоможе вдосконалювати українське виборче законодавство, сприятиме проведенню виборчих кампаній на демократичнішому рівні.

Мета публікації – на основі власної методики обчислити рівень демократичності виборів в Україні.

На вивчення проблем демократичності виборів звертали увагу такі українські та зарубіжні науковці, як: А. Романюк, Ю. Ключковський, Р. Даль, С. Князев та ін. Однак проблема розроблення методики обчислення рівня демократичності виборів залишається невирішеною.

Відомий американський науковець Р. Даль слушно зазначає: «Сьогодні ідея демократії отримала всезагальне визнання. Більшість режимів претендує на право називатись словом “демократія”. Ті ж, кому це не до снаги, наполягають на тому, що їхні особливі різновиди недемократичного правління є необхідним щаблем на шляху до повної «демократії». В наші дні навіть диктатори, схоже, вірять в те, що необхідна складова їхньої легітимності – та чи інша словесна данина демократії» [1, С. 9].

Вибори і демократія тісно пов'язані категорії політичної науки. Відомий український дослідник А. Романюк влучно характеризує їхній взаємозв'язок та взаємовплив: «Вибори і демократія є свого роду сіамськими близнюками, їх неможливо розділити, або абстрагуватися при розгляді одного явища від іншого. Ми в рівній мірі можемо говорити про те, що вибори є умовою становлення демократії, її ключовим індикатором і в певній мірі її результатом... Тобто, лише за демократії вибори стають виборами» [17, С. 3].

Вибори будуть демократичними лише за умови їх проведення на основі демократичних принципів. Проте стає зрозуміло, що демократичні принципи виборів є загальними і розкриваються через певні складові. Тому виникає потреба у виробленні на основі кожного з принципів його структурних складових, які дають змогу визначити рівень демократичності будь-якого виборчого процесу. Такі структурні елементи назовемо індикаторами демократичних виборів, оскільки вони даватимуть можливість ідентифікувати вибори як демократичні чи, навпаки, недемократичні.

Але хоч індикатори демократичних виборів деталізують демократичні принципи, однак вони все ж є доволі загальними. Водночас визначення рівня демократичності виборів вимагає їх конкретизації. Тому ми вважаємо за доцільне розбити кожен з індикаторів демократичних виборів на структурні компоненти, кожен з яких буде наділений певним числовим значенням (воно залежатиме як від стану, так і від рівня дотримання конкретного компонента). Відповідно, сума числових значень усіх компонентів дасть нам змогу визначити відсоток демократичності конкретних виборчих перегонів порівняно з ідеальною моделлю демократичних виборів.

У контексті вищезазначеного найпроблемнішим моментом стає саме обґрунтованість наділення конкретних індикаторів демократичних виборів та їх структурних компонентів певними числовими значеннями, адже від цього залежатиме як дієвість методики, так і достовірність визначення рівня демократичності виборів.

Також варто зазначити, що досконале виборче законодавство ще не є гарантією демократичності виборчої практики. Тому вбачаємо доцільність, розглядаючи складові індикаторів демократичних виборів, поділяти їх на дві групи: складові де-юре (показують рівень демократичності виборчого законодавства) та складові де-факто (є свідченням рівня демократичності виборчої практики). Але слід зробити одне суттєве зауваження – фактичні складові індикаторів демократичних виборів не є простим практичним втіленням правових. Це пояснюється тим, що, з одного боку, не всі складові де-юре мають практичне втілення (наприклад, відсутність/наявність імперативного вотуму чи порогу явки в законодавстві автоматично означатиме його відповідне

застосування/незастосування і не становитиме окремого аналогу складових індикаторів демократичних виборів де-факто). З іншого боку, виборча практика дає змогу виділити окремі елементи складових індикаторів демократичних виборів де-факто, які не матимуть правових аналогів або ж дещо модифікуватимуть останні.

Крім того, вищезгадані складові індикаторів демократичних виборів також слід розділити на позитивні та негативні. Перша група матиме складові, наявність яких сприятиме рівню демократичності виборчого процесу (наприклад, наявність у виборців однакової кількості голосів). До другої групи, навпаки, належатимуть складові, відсутність яких означатиме демократичність виборів (наприклад, наявність імперативного вотуму зменшуватиме рівень демократичності виборчих перегонів, і, навпаки, його відсутність сприятиме демократизації виборів).

На нашу думку, для визначення рівня демократичності виборів необхідно ввести в науковий обіг таку політологічну категорію, як «Індекс демократичних виборів». Такий показник повинен бути відносним: показувати, наскільки рівень демократичності конкретної виборчої кампанії відповідає ідеальній моделі демократичних виборів.

З урахуванням наведеного вище формула визначення Індексу демократичних виборів (IDE – Index of democratic elections) виглядатиме так:

$$\text{IDE} = \frac{\sum_{i=1}^{11} P_i}{\sum_{i=1}^{11} P_i^{\max}} + \frac{P_0}{P_0^{\max}},$$

де P_i – бали за дотримання демократичних принципів виборів під час конкретної виборчої кампанії; P_i^{\max} – максимально можливі бали за дотримання демократичних принципів виборів; P_0 – бали за дотримання інших індикаторів демократичних виборів під час конкретної виборчої кампанії; P_0^{\max} – максимально можливі бали за дотримання інших індикаторів демократичних виборів.

Своєю чергою, P та P^{\max} вираховуються за такими формулами:

$$P = \sum_{i=1}^n K_i,$$

де K_i – бали за дотримання індикаторів демократичних виборів.

$$P^{\max} = \sum_{i=1}^n K_i^{\max},$$

де K_i^{\max} – максимально можливі бали за дотримання індикаторів демократичних виборів.

Нарешті, K_i та K_i^{\max} можна обчислити так:

$$K = K_I + K_f,$$

де K_I – бали за реалізацію індикаторів демократичних виборів у виборчому законодавстві; K_f – бали за дотримання індикаторів демократичних виборів у виборчій практиці.

$$K^{\max} = K_I^{\max} + K_f^{\max},$$

де K_I^{\max} – максимально можливі бали за реалізацію індикаторів демократичних виборів у виборчому законодавстві; K_f^{\max} – максимально можливі бали за дотримання індикаторів демократичних виборів у виборчій практиці.

Запропонована методика обчислення Індексу демократичних виборів має певні особливості, які вимагають детальнішого пояснення:

1. Різні демократичні принципи виборів мають різну «вагу» (по-різному впливають на рівень демократичності виборчого процесу). Відповідно до цього різним принципам слід надавати різне числове значення (кількість балів). На нашу думку, найважливішими для забезпечення демократичних виборів є принципи рівних, вільних та загальних виборів, адже без їх дотримання важко взагалі говорити про демократичність виборів як таких. Тому їм ми надамо числове значення по 200 балів кожному. Дещо менш важливими і тому «оціненими» по 150 балів є принципи таємного голосування, загального пасивного виборчого права та рівності суб'єктів виборчого процесу. Принципу свободи агітації слід, на нашу думку, присвоїти 100 балів,

а принципам гласних виборів, адміністрування виборів спеціальними органами та відповідальності за порушення виборчого законодавства – по 90 балів. Нарешті, найменш важливим з погляду забезпечення рівня демократичності є принцип прямих виборів, якому слід, на наше переконання, присвоїти 50 балів.

2. Пропонована методика обчислення рівня демократичності виборів є розроблена лише для держав з «перехідним» політичним режимом і не може ефективно застосовуватись для вимірювання виборів у країнах із стабільною демократією. Це можна пояснити специфічністю політичного ладу країн, що трансформуються, оскільки політичний режим таких держав (як, зрештою, й інститут виборів) вимагають додаткових механізмів забезпечення його демократичності порівняно з країнами із західною моделлю демократії. На підтвердження сказаної тези можна навести такі приклади: інститут міжнародних спостерігачів та адміністрування виборів виборчими комісіями не є обов'язковими елементами виборів у стабільній демократичній політичній системі. В останніх контроль під час виборів забезпечується внутрішніми механізмами та спостереженням; вибори можуть адмініструватися органами влади без ущербу для демократії завдяки високому рівню політичної культури та традицій. Водночас у «перехідних суспільствах» вищезгадані механізми є атрибутивними складовими інституту демократичних виборів. В іншому разі завжди існуватиме загроза втручання влади у хід виборчих перегонів, її спроби адмініструвати вибори так, щоб надавати певним суб'єктам виборчого процесу переваги.

3. Індекс демократичних виборів, враховуючи його відносність, може набувати числового значення від 0 (вибори є повністю недемократичними) до 1 (вибори є повністю демократичними).

4. Для того, щоб зробити результат обчислення рівня демократичності виборів більш комплексним та вірогідним, ми вважаємо за потрібне розглянути індикатори демократичних виборів у двох площинах: де-юре (рівень демократичності закладених у виборчому законодавстві правових положень) та де-факто (рівень дотримання демократичних принципів виборів у виборчій практиці).

5. Деякі індикатори демократичних виборів залежать від типу виборчих систем чи типу виборів за об'єктом обрання. Наприклад, для забезпечення рівної «ваги» голосу кожного виборця необхідно формувати виборчі округи з приблизно однаковою кількістю виборців. Проте цей нюанс важливий лише для мажоритарної та змішаної виборчої системи на виборах до парламенту чи під час обрання депутатів місцевих рад. Водночас за пропорційної виборчої системи, а також під час обрання президента чи голів місцевих рад цей нюанс не є принциповим. Тому відсутність правових норм та практичних дій, що передбачають формування рівних за чисельністю виборчих округів в одних випадках означатиме присвоєння цьому індикатору 0 балів, а в інших – максимальної кількості балів.

6. Порушення індикаторів на практиці може мати різні особливості, які, на нашу думку, слід поділити на чотири групи. Так, порушення можуть: набувати системного, масштабного та цілеспрямованого характеру (в такому разі цьому індикатору присвоюватиметься 0 балів); бути частими, однак не бути цілеспрямованим та системним (у такому разі цьому індикатору присвоюватиметься від 1/4 до 1/2 від максимальної кількості балів залежно від масштабності правопорушень); носити поодинокий та випадковий характер (в такому разі цьому індикатору присвоюватиметься від 2/3 до 3/4 від максимальної кількості балів залежно від масштабності правопорушень); бути відсутніми (в такому разі цьому індикатору присвоюватимуть максимальну кількість балів).

7. На нашу думку, є ще певні індикатори демократичних виборів, які не можна віднести до жодного з проаналізованих демократичних принципів виборів, але які, однак, впливають на рівень демократичності виборів та не можуть бути невраховані під час обчислення Індексу демократичних виборів.

Із вищесказаного загальна ситуація із розподілом балів та методикою обчислення Індексу демократичних виборів виглядатиме так.

Таблиця 1

Загальний розподіл балів для обчислення Індексу демократичних виборів

Позначення	Демократичні принципи виборів	Макс. сума балів
P1	Принцип вільних виборів	200
P2	Принцип загальних виборів	200
P3	Принцип рівних виборів	200
P4	Принцип прямих виборів	50
P5	Принцип таємного голосування	150
P6	Принцип загального пасивного виборчого права	150
P7	Принцип рівності суб'єктів виборчого процесу	150
P8	Принцип свободи агітації	100
P9	Принцип гласних виборів	90
P10	Принцип адміністрування виборів спеціальними органами	90
P11	Принцип відповідальності за порушення виборчого законодавства	90
P0	Інші індикатори демократичних виборів	30
Максимально можлива кількість балів		1500

Проаналізувавши українське виборче законодавство та вітчизняну виборчу практику (на основі звітів Комітету виборців України, звітів ОБСЄ тощо) числові дані щодо визначення Індексу демократичних виборів у сучасній Україні виглядатимуть так:

Таблиця 2

Числові дані щодо демократичних принципів виборів «де-юре» в Україні [2–12]

Позначення	1990	1991	1994 през.	1994 парл.	1998	1999	2002	2004	2004- 3 тур	2006	2007	2010	2012
P1L	40	35	35	42	52	52	62	72	72	70	63	72	70
P2L	115	113	116	114	120	123	128	136	139	148	141	139	142
P3L	113	119	121	121	123	124	124	126	126	127	127	127	121
P4L	28	28	28	28	28	29	34	34	34	34	34	34	34
P5L	55	55	55	55	65	65	65	70	75	70	70	70	70
P6L	52	78	78	77.5	89.5	86.5	86	91	91	84	84	87	81
P7L	26	61	61	47	37	67	73	74	74	48	48	48	48
P8L	5	10.5	15	15.5	21.5	24	29.5	30.5	30.5	34	34	31	32
P9L	3.5	10	13.5	12.5	23	27	32.5	35.5	35.5	39.5	39.5	35.5	40.5
P10L	42	43	43	43	47	47	50	52	54	55	57	52	57
P11L	28	33	33	34	39	35	51	50	50	55	55	52	54
P0L	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Разом	507.5	585.5	598.5	589.5	645	679.5	735	771	781	764.5	752.5	747.5	749.5

Таблиця 3

Числові дані щодо демократичних принципів виборів «де-факто» в Україні [13–16; 18–23]

Позначення	1998	1999	2002	2004	2004–3 тур	2006	2007	2010	2012
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
P1F	75	68	74.5	23.5	99	104.5	97.5	89.5	78.5
P2F	6	18	20	12.5	24.5	25.5	12	22.5	25.5
P3F	55.5	61	55.5	37	70.5	73	73	73	58.5
P4F	10	10	13	13	16	16	12	13	13
P5F	45	57	37	37	57	45	57	57	57
P6F	46	45	35	41	30	40	35	40	40
P7F	38	37.5	31.5	11.5	54	54	41.5	31.5	22
P8F	40	32.5	38	21	47.5	45	46.5	42.5	38
P9F	39	39	39	17.5	35	35.5	34.5	35	31

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
P10F	14	14	10	10	24	25	25	20	20
P11F	–	20	20	17.5	22.5	22.5	25	20	20
P0F	6	6	6	14	0	17	8	12	9
Разом	374.5	408	379.5	255.5	480	503	467	456	412.5

Отримавши числове значення кожного із складових індикаторів демократичних виборів сучасної України, починаючи з 1990 р. і закінчуючи останніми парламентськими виборами 2012 р., ми маємо змогу обчислити Індекс демократичних виборів «де-юре» і «де-факто». Він обчислюватиметься поділом сумарної кількості балів за складові конкретних виборчих перегонів на максимально можливу кількість балів.

Також варто зауважити, що з максимально можливих 1500 балів на складові де-юре припадатиме 876 балів, а на складові де-факто – 624 бали. Щодо останніх, однак, максимальна кількість балів відносно різних виборчих кампаній може бути меншою від 624.

Таблиця 4

Індекс демократичних виборів «де-юре» в Україні – IDE (L)

Вибори	1990	1991	1994 през.	1994 парл.	1998	1999	2002	2004	2004– 3 тур	2006	2007	2010	2012
Бали реальні	507.5	585.5	598.5	589.5	645	679.5	735	771	781	764.5	752.5	747.5	749.5
Бали макс.	876	876	876	876	876	876	876	876	876	876	876	876	876
IDE (L)	0.58	0.67	0.68	0.67	0.74	0.78	0.84	0.88	0.89	0.87	0.86	0.85	0.86

Таблиця 5

Індекс демократичних виборів «де-факто» в Україні – IDE (F)

Вибори	1998	1999	2002	2004	2004–3 тур	2006	2007	2010	2012
Бали реальні	374.5	408	379.5	255.5	480	503	467	456	412.5
Бали макс.	497	598	608	624	606	616	608	608	608
IDE (F)	0.75	0.68	0.62	0.41	0.79	0.82	0.77	0.75	0.68

Нарешті, ми можемо обчислити загальний Індекс демократичних виборів для кожного виборчого періоду в Україні. Від становитиме середнє арифметичне Індексів «де-юре» і «де-факто» за конкретні виборчі перегони.

Таблиця 6

Загальний Індекс демократичних виборів в Україні – IDE (Z)

Вибори	1990	1991	1994 през.	1994 парл.	1998	1999	2002	2004	2004– 3 тур	2006	2007	2010	2012
IDE (L)	0.58	0.67	0.68	0.67	0.74	0.78	0.84	0.88	0.89	0.87	0.86	0.85	0.86
IDE (F)	–	–	–	–	0.75	0.68	0.62	0.41	0.79	0.82	0.77	0.75	0.68
IDE (Z)	–	–	–	–	0.745	0.73	0.73	0.645	0.84	0.845	0.815	0.8	0.77

Як ми бачимо, з 1990 р. в Україні виборче законодавство постійно вдосконалювалося і ставало все більш демократичним. Водночас вітчизняна електоральна практика показувала зворотні тенденції: незважаючи на покращення виборчого законодавства, демократичні принципи виборів все більш порушувалися у виборчих перегонах. Найменш демократичними була президентська кампанія 2004 р., яка стали логічним завершенням процесу зниження демократичності виборів. В подальшому Індекс демократичних виборів різко зріс. Проте останні виборчі перегони показують знову тенденцію до зниження рівня демократичності виборів, що може стати загрозою побудови у нашій країні стабільної демократії і вимагає відповідної реакції влади та українського суспільства.

Як бачимо, політологічні дослідження у сфері виборчих відносин можуть піддаватися формалізації. Запропонований Індекс демократичних виборів комплексно охоплює всі демократичні принципи виборів та містить індикатори, що їх деталізують. Крім того, позитивним моментом є врахування під час обчислення демократичності виборів як правового забезпечення принципів та індикаторів у виборчому законодавстві, так і реального їх дотримання у конкретній виборчій практиці. Тому Індекс демократичних виборів може слугувати дієвим та науково коректним способом визначення рівня демократичності виборчих кампаній як в Україні, так і на всьому пострадянському просторі. Це може стати перспективним напрямом для наших подальших наукових досліджень.

1. Даль Р. *Демократия и ее критики* / Р. Даль / Пер. с англ.; Под ред. М. Ильина. – М.: РОССПЭН, 2003. – 576 с. 2. Закон «По вибори народних депутатів Української РСР» від 27 жовтня 1989 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/8304-11>. 3. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-1. 4. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 18 жовтня 2001 р. // *Відомості Верховної Ради*. – 2001. – № 51–52. – С. 1058–1112. 5. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 18 листопада 1993 р. // *Відомості Верховної Ради*. – 1993. – № 48. – С. 1099–1122. 6. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 р. // *Відомості Верховної Ради*. – 1997. – № 43. – С. 787–822. 7. Закон України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 р. // *Відомості Верховної Ради*. – 1999. – № 14. – С. 274–304. 8. Закон України «Про вибори Президента України» від 5 липня 1991 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1297-12>. 9. Закон України «Про вибори Президента України» від 18 березня 2004 р. – К.: Парламентське видавництво, 2004. – 129 с. 10. Закон України «Про вибори Президента України» від 24 лютого 1994 р. // *Відомості Верховної Ради*. – 1994. – № 8. – С. 200–220. 11. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» від 21 серпня 2009 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1616-17>. 12. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України»» від 7 липня 2005 р. // *Відомості Верховної Ради*. – 2005. – № 38–39. – С. 1454–1574. 13. Звіт КВУ за підсумками спостереження за голосуванням та підрахунком голосів на виборах Президента України 31 жовтня 2004 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/doc.php?lang=ukr&mid=docs&id=804>. 14. Звіт КВУ за підсумками спостереження за повторним голосуванням і підрахунком голосів на виборах Президента України 21 листопада 2004 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/doc.php?lang=ukr&mid=docs&id=826>. 15. Підсумковий звіт за результатами спостереження за виборами народних депутатів України 2012 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.issui.com/press.kvi.kyiv/docs/report_cvu_lto_2012_final_ukr. 16. Підсумковий звіт КВУ за результатами спостереження за ходом підготовки та виборів народних депутатів України 31 березня 2002 року // *Точка зору*. – 2002. – № 10 (90). – С. 3–11. 17. Романюк А. *Демократичні стандарти виборів* / А. Романюк // *Виборчий процес-2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості*. – Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – С. 3–5. 18. *Україна: вибори до Верховної Ради України 26 березня 2006 р.* / Звіт Місії ОБСЄ/БДПІЛ зі спостереження за виборами. – Варшава, 2006. – 35 с. 19. *Україна: вибори Президента України 17 січня та 7 лютого 2010 р.* / Остаточний звіт Місії ОБСЄ/БДПІЛ зі спостереження за виборами. – Варшава, 2010. – 37 с. 20. *Україна: вибори Президента України 31 жовтня, 21 листопада та 26 грудня 2004 р.* / Заключний звіт Місії ОБСЄ/БДПІЛ зі спостереження за виборами. – Варшава, 2005. – 56 с. 21. *Україна: парламентські вибори 28 жовтня 2012 р.* / Остаточний звіт Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПІЛ. – Варшава, 2013. – 50 с. 22. *Україна: позачергові вибори до Верховної Ради 30 вересня 2007 р.* / Звіт Місії ОБСЄ/БДПІЛ зі спостереження за виборами. – Варшава, 2007. – 36 с. 23. *Republic of Ukraine parliamentary elections 29 march 1998. OSCE/ODIHR*. – Warsaw, 1998. – 23 p. 24. *Ukraine presidential elections 31 October and 14 November 1999. OSCE/ODIHR final report*. – Warsaw, 2000. – 46 p.

Володимир Зубар

Національний університет «Львівська політехніка»

РОЛЬ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

© Зубар В., 2014

Розглянуто діяльність суспільно-політичних рухів у сучасній Україні, їх типи та функції, вплив на розвиток громадянського суспільства та демократії. Особливу увагу звернено на аналіз діяльності Народного руху України, руху «Пора», Євромайдан.

Ключові слова: суспільно-політичні рухи, демократія, громадянське суспільство, політичні партії, політична система.

Volodymyr Zubar

ROLE OF CONTEMPORARY SOCIAL AND POLITICAL MOVEMENTS IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN NATIONHOOD

© Zubar Volodymyr, 2014

The article covers the activities of social and political movements in contemporary Ukraine, their types and functions, impact on the development of civil society and democracy. The subject matter of this research is of immediate interest because social and political movements play an important role in the development of the political system, are a form of expression of people's civil and political involvement. In democratic countries, public political movements act as an important institutional channel for engaging people in politics, forming the ruling elite, developing the state policy.

The article generalizes theoretical foundations of the activities of social and political movements, specifies their structural and functional features, expands on the concept of a «social and political movement». It applies general scientific methods such as historical, comparative, structural functional methods. They allow a comprehensive analysis of the evolution of contemporary social and political movements in Ukraine, the reasons of their emergence and results of their activities. A significant empirical base has been applied, including materials from the press that allow analysis of current activities of social and political movements.

The following were subject to detailed examination: special features of the functioning of transformation movements (aimed at radical changes in societies); reform movements (aimed at changing only some aspects of the existing social order); rescue movements (aimed at liberating people from such path in life that is considered as sinful), and alternative movements (intended to achieve partial change).

Special focus is put on the analysis of the preceding conditions of emergence and activity of the People's Movement of Ukraine, «Pora» Movement, Euromaidan, their functions are defined and the results of their activity and prospects of further development are shown. Successful social and political movements are transformed with time into political parties or other institutions of civil society.

Key words: social and political movements, democracy, civil society, political parties, political system.

Під час розбудови в Україні відкритого демократичного суспільства важливу роль відіграють суспільно-політичні рухи, які виступають важливим інституційним засобом залучення людей до політики, формування правлячої еліти, розвитку державної політики. Також суспільно-політичні рухи мають важливе значення для розвитку політичної системи як своєрідна форма вияву політичної активності людей. Активізація ролі суспільно-політичних рухів пов'язана із неспроможністю традиційних інститутів держави розв'язувати назрілі завдання.

Суспільно-політичні об'єднання громадян є невід'ємним компонентом будь-якого демократичного суспільства і тому їх вивчення та аналіз є важливим та актуальним питанням. Виникнення та діяльність суспільно-політичних рухів зумовлене проблемами, які існують у суспільстві і які вони покликані розв'язувати. Актуальність досліджуваної проблеми підсилюється і тим, що суспільно-політичні рухи мають велике значення для формування партійно-політичних структур суспільства, а в перехідних суспільствах вони часто виконують їх функції. Зарубіжний досвід показує, що існування наприкінці ХХ ст. впливових екологічних, жіночих та інших рухів у багатьох країнах світу свідчить про те, що за будь-яких умов, будь-якої партійної системи рухи виконують притаманні їм функції і мають свою соціальну та політичну нішу. Важливо, що суспільно-політичні рухи віддзеркалюють настрої громадян та суспільства загалом, є компонентом системи груп тиску на центри прийняття політичних рішень, інституційним каналом залучення громадян до політичного життя. Суспільно-політичні рухи є суттєвим фактором подолання авторитарних і тоталітарних режимів.

Проблема діяльності суспільно-політичних рухів залишається малодослідженою як у зарубіжній, так і вітчизняній політологічній науці. Зарубіжні дослідники проблем розвитку суспільних та політичних рухів – Г. Блумер, Є. Вятр, Ю. Габермас, П. Гунделах, Р. Інгельхарт, Г. Лебон, А. Мелучі, Р. Тернер, А. Турен, Е. Фром та ін. Серед українських вчених проблематику суспільно-політичних рухів вивчали М. Головатий, О. Корнієвський, В. Якушик, В. Кулик, О. Голобуцький, Я. Ярош та ін. Аналіз наукової літератури засвідчив, що незважаючи на актуальність досліджуваної проблеми, її поки що належно не відображено у комплексних дослідженнях. По суті немає праць, які б системно розглядали особливості формування та розвитку сучасних суспільно-політичних рухів, їх вплив на процес демократизації та розвиток політичної системи загалом.

Мета статті – проаналізувати діяльність суспільно-політичних рухів у сучасній Україні, їх типи та функції, вплив на розвиток громадянського суспільства та демократії.

У політології термін «рух» використовується під час вивчення різних явищ. У політологічній літературі рухи не завжди називаються суспільно-політичними, часто використовуються терміни «соціальні», «громадські» та інші рухи. Однак усі вони є соціальними, оскільки безпосередньо стосуються громадянського суспільства, є його породженням або передумовою створення.

Суспільно-політичні рухи слід аналізувати з позиції теорії мобілізації ресурсів, тобто як один із видів організації, що має внутрішні і зовнішні ресурси розвитку. За такого підходу головне в суспільно-політичних рухах – організація, яка визначає їхню життєздатність. З позиції теорії колективної поведінки суспільно-політичні рухи виступають як форма колективної діяльності в умовах правової держави. Саме така держава забезпечує механізми розв'язання соціальних конфліктів у межах існуючого суспільно-політичного ладу. Окремо виділяють соціально-психологічну теорію, яка пояснює причини участі в рухах психологічною мотивацією.

Представники теорії нових суспільних рухів – Ю. Габермас, А. Мелучі, П. Гунделах, Р. Інгельхарт зазначали, що великий вплив на розвиток суспільно-політичних рухів має розвиток демократії. Рухи в сучасних умовах зосереджені на нових проблемах, нових аспектах соціальних конфліктів. Як зазначає Н. Смельзер «старі суспільні рухи – рух за об'єднання робітничого класу та революційні рухи, які розуміються в контексті марксистського світогляду, – були в основному вичерпані, так само як і марксистський аналіз суспільства» [7, С. 62].

Е. Гідденс запропонував таку типологію суспільно-політичних рухів: трансформативні рухи, реформаторські рухи, рухи порятунку, альтернативні рухи [2, С. 89]. У західній політології політичні рухи часто позначають терміном «латентні (приховані) політичні сили», які можуть у разі

необхідності трансформуватися в активні політичні сили. Треба зауважити, що існують форми об'єднань, у яких поєднуються ознаки громадських організацій і рухів, – це так звані фронти, наприклад, Народний фронт, Фронт національного порятунку.

Суспільно-політичні рухи впливають на політичне життя країни, на політичну владу, часто діючи як групи тиску. Політичний рух виступає як політична сила всередині держави, як складова політичної системи або істотний фактор її заміни чи вдосконалення. Суспільно-політичні рухи не ставлять перед собою мету завойовувати державну владу, що є характерним для політичних партій. Проте вони можуть зіграти істотну роль зі зміною правлячих сил і навіть характеру влади. На відміну від політичних партій, рухи не входять у державні інститути, хоча є частиною політичної системи суспільства, їх вплив на уряд здійснюється опосередковано. Характерною рисою, що відрізняє політичний рух від усіх інших суспільних течій і об'єднань є те, що політичний рух використовує для досягнення політичної мети політичні засоби, методи і способи, тобто завойовує політичну владу шляхом масових політичних заходів і виступів або впливає на засоби та методи здійснення політичної влади, добиваючись реалізації економічних і соціальних проблем.

До суспільно-політичних рухів належать об'єднання громадян, що виникають для реалізації певної мети, вони є масовими і споріднені з громадськими організаціями. Суспільно-політичний рух може бути структурно неформальним, але його сила відчутна в суспільстві. Найчастіше діяльність суспільно-політичних рухів зумовлюють: поглиблення кризи в різних сферах суспільного життя; зростання екологічної небезпеки; відстоювання прав і свобод людини тощо. Практика показує, що після вирішення поставлених завдань такі рухи або розпадаються, або консолідується в нові політичні партії чи громадсько-політичні організації.

У своїй діяльності суспільно-політичні рухи можуть керуватися загальнонаціональними або загальнолюдськими завданнями чи інтересами, а життєздатність суспільно-політичного руху визначає як його організація, так і внутрішня та зовнішня діяльність.

У недемократичних режимах суспільно-політичні рухи виступають засобом політичної мобілізації населення для зміни політичного режиму, рухи стають загальнонаціональною силою, на яку можуть опертися опозиційні сили. Нові рухи виникають тоді, коли державна влада, існуючі політичні партії не спроможні вирішити існуючі проблеми в суспільстві. Суспільні рухи, які об'єднують на основі однієї-двох ідей політичні сили, що стоять на різних політичних та ідеологічних платформах, не можуть існувати впродовж тривалого часу. Важливим є й значення рухів у формуванні й поповненні правлячої еліти, зокрема, за рахунок контреліти, представленої провідниками опозиційних урядові громадсько-політичних рухів.

Виділяють характеристики соціальних рухів, незалежно від суспільної сфери, в якій вони діють. До таких характеристик руху слід зарахувати: наявність об'єктивних соціальних обставин, що спонукають виникнення руху, стихійність руху, відсутність фіксованого членства, статутів і програм, норм діяльності, часто й керівництва; масовість – рух містить велику кількість людей, що об'єднуються єдиним інтересом; висока соціальна активність – будь-який рух існує доти, поки він відчуває в собі можливість впливати своєю активною діяльністю на ті соціальні зміни, до яких прагне рух.

Польський науковець Є. Вятр зауважує, що за умов правління авторитарного режиму передавання влади в руки демократично обраним представникам народу може відбуватися за трьома формами. Перша – реформа згори. Така реформа може здійснитися за умов, коли авторитарні правителі за власною волею, а не під тиском масових рухів, вирішують змінити існуючу систему, і в них вистачає мудрості й волі втілити програму демократичних перетворень. Друга форма – «абдикація» (відмова від влади, посади або сану); третя – поступові реформи, узгоджені між можновладцями й опозицією [4, С. 185].

Досліджуючи розвиток суспільно-політичних рухів, Є. Вятр виділяє такі стадії, як:

1) передумова виникнення руху, коли існує незадоволення існуючим станом речей, і у людей з'являється потреба в діях, спрямованих на його зміну.

2) артикуляція вимог, коли відбувається об'єднання індивідуальних політичних прагнень і вираження з них спільного, найістотнішого.

3) реалізація завдань суспільно-політичного руху.

4) припинення діяльності руху, коли проблема вирішена або ж виявилась нездійсненною [4, С. 190].

О. Здравомислова, досліджуючи діяльність рухів, порівнює їх із натовпом, публікою [3, С. 89]. Важливими є складові суспільного руху, фактори ефективності, результативності рухів, організаційна структура, тактика, взаємодія з соціальними інституціями, мобілізаційні можливості організації. Особливе значення мають і ресурси руху – можливості, які суспільство надає суспільному руху і які рух свідомо використовує. До зовнішніх ресурсів належать організаційні умови, що наявні в суспільстві (організаційна інфраструктура, розвинутість формальних та неформальних комунікативних мереж, екологічна концентрація однорідних груп з однаковими вимогами). Внутрішні ресурси охоплюють лідерство та солідарність. Наприкінці ХХ ст. поширюється аналіз культурних особливостей суспільно-політичних рухів. Важливою проблемою дослідження сучасних суспільних рухів є ціннісні компоненти культури, що формують колективну дію, політичні ідеї. Практика показує, що сучасні суспільні рухи відкидають формальні, бюрократичні способи організації, надаючи перевагу гнучкості, використовують інтернет-ресурси, швидко мобілізуються.

Суспільно-політичні рухи сьогодні функціонують у більшості держав світу, і особливо активними вони стають напередодні повалення тоталітарних режимів та переходу до демократії. Наприклад, серед потужних суспільно-політичних рухів посттоталітарних держав можна назвати «Солідарність» у Польщі, Союз демократичних сил у Болгарії, Фронт національного порятунку у Румунії, Народний Рух в Україні.

Останнім часом значно активізувався процес утворення масових організацій і рухів. Причини активності зумовлені такими обставинами: наростанням явищ і процесів у різних сферах людського життя; актуалізацією гуманістичних цінностей та ідеалів у суспільній свідомості й боротьбою за їхнє практичне втілення в життя; зростаючим культурним рівнем широких верств населення; стрімким розвитком усіх видів комунікацій, які полегшують спілкування людей та сприяють їхньому об'єднанню [6, С. 163].

Наприкінці ХХ ст. в Україні почали формуватись такі суспільно-політичні рухи, як народні фронти, регіональні рухи; громадянські ініціативи. Історія України свідчить, що в нашій державі найбільший політичний вплив на процес державного відродження справив Народний Рух, який виник як суспільний потяг до перебудови тогочасного суспільства і згуртував широкі верстви населення на боротьбу за подолання тоталітаризму і побудову національної державності. Рух виник як суспільно-політична організація відкритого типу, яка доступна для всіх, незалежно від соціального і професійного стану, партійної, конфесійної й етичної належності.

У Народному Русі об'єдналися люди різних політичних переконань – від ліберальних комуністів до тих, хто сповідував ідеї інтегрального націоналізму. Домінували настрої національної демократії, що привели до виходу з Руху частини комуністів і національних радикалів. У перший же рік свого існування Рух організував низку великих масових заходів, метою яких була боротьба за державну незалежність, відродження української нації, відтворення історії українського народу і державності. Особливу увагу в пропагандистській роботі Рух надає вихованню історією. Найбільшими заходами Руху були: «Живий ланцюг» до дня Злуки ЗУНР та УНР (22 січня 1990 року). Зарєєстрований Радою Міністрів 9 лютого 1990 року, цього ж року Рух досяг значних успіхів у виборчій кампанії, що дало змогу створити у Верховній Раді України впливову фракцію Народна рада та забезпечити більшість у ряді місцевих рад Західної України. Робота депутатів в областях і Верховній Раді, масові заходи Руху, активна позиція Руху під час референдумів та інших політичних акцій мали вирішальний вплив на становлення незалежної української держави і забезпечили перемогу незалежної ідеї на референдумі 1 грудня 1991 року.

Також важливою рисою була висока інтелектуальність, адже біля витоків Народного Руху України стояла Спілка письменників України та Інститут літератури АН України. Саме представники інтелігенції, насамперед творчої, були активно залучені до громадсько-політичного життя. Це додавало особливого авторитету Народному Руху України, оскільки саме національна

інтелігенція була покликана відновити віру народу в українську державність. У грудні 1992 року Народний Рух України фактично перетворився на політичну партію.

Дієвим в Україні виявився рух «Пора», котрий виник у 2004 році і виступав за зміну існуючого політичного ладу. Активна діяльність «Пори» розпочалася з 2004 року участю у контролі за виборами Мукачівського міського голови на Закарпатті. Цей досвід, а також вибори до ВРУ у на Полтавщині і в Одесі, дали можливість виробити ефективну систему протидії фальсифікаціям майбутніх виборів Президента України. Вже до осені 2004 року «Пора», володіла 73 територіальними підрозділами і десятками тисяч активістів, діяльність яких покривали всю територію України. Пріоритетом своєї діяльності «Пора» визначила проведення системи інформаційно-просвітницьких заходів через розгалужену мережу регіональних осередків на всій території України та захист результатів виборів у випадку їх фальсифікації. Головними перевагами «Пори» стало використання унікальних інструментів і факторів, серед головних: аналіз досвіду і практики подібних рухів у ЦСЄ (Польща, Угорщина, Сербія, Грузія тощо); залучення до планування і управління кращих фахівців і передових технологій; активне використання сучасних систем комунікації та організація менеджменту; наявність великої та успішної практики громадської діяльності серед лідерів кампанії; відсутність політичного і фінансового домінування з боку місцевих та іноземних «донорів». «Пора» стала впливовим, масовим і активним громадським рухом за останнє десятиліття в Україні.

У сучасних умовах активним в Україні виявився Громадський рух «Чесно», який був започаткований групою активістів спільно з представниками партнерства «Новий Громадянин». Рух є відкритою платформою для приєднання громадських організацій та індивідуальних учасників, він не підтримує жодного політика чи політичну силу. Рух здійснює постійний моніторинг діяльності представників влади, зокрема, було розроблено 6 критеріїв доброчесності політиків: відсутність фактів порушень прав і свобод людини; незмінність політичної позиції відповідно до волевиявлення виборців; непричетність до корупційних дій; прозорість задекларованих доходів та майна та їх відповідність способу життя; особисте голосування в парламенті; участь у засіданнях парламенту та роботі комітетів. Спільно з журналістами та громадськими активістами аналітична команда руху «Чесно» перевірила спочатку 450 народних депутатів, а потім – понад 2500 кандидатів на відповідність цим критеріям.

У 2013 р. в Україні сформувався новий громадсько-політичний рух – Євромайдан, головна його ідея – європейський вибір України. Народжений Євромайданом громадсько-політичний Рух ґрунтується на політичному плюралізмі, різних структурах управління. Наскільки ефективним стане цей рух покаже час. Багато залежить від волі всіх учасників Євромайдану, а головне – від його лідерів. Сьогодні ведуться дискусії про висунення єдиного кандидата у президенти, який візьме зобов'язання підписати Угоду про Асоціацію з ЄС. Структура управління рухом має відповідати настроям у суспільстві, зокрема, тому факту, що громадськості довіряє більше людей, ніж політичним партіям, адже Рух не може бути утворенням партійних структур, він має бути відкритим.

Підсумовуючи, варто наголосити, що суспільно-політичні рухи є однією з форм реалізації самоврядування та суспільних зв'язків; індикатором демократичності політичної системи й режиму; відображенням рівня політичної свідомості й культури; формою реалізації суспільних інтересів. Сучасні суспільно-політичні рухи в демократичних державах є невід'ємним компонентом їхнього політичного буття, вони є виявом плюралізму, посилюють ефективність багатопартійності. Аналіз діяльності суспільно-політичних рухів в Україні показав, що особливий вплив на розвиток української держави мали Народний рух України, рух «Пора», Євромайдан.

Для подальших досліджень важливим є вивчення особливостей суспільно-політичних рухів з погляду теорії мобілізації ресурсів, впливу міжнародних акторів на розвиток суспільно-політичних рухів.

1. Бек У. *Общество риска: на пути к другому модерну* / У. Бек – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с. 2. Гідденс Э. *Соціологія* / Э. Гідденс. – К.: Основи, 1999 – 726 с. 3. Головаха Є. *Європейський вибір України у дзеркалі громадської думки* / Є. Головаха, Т. Телічко // *Українське*

суспільство 1992. – 2010. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 90–101. 4. Здравомыслова Е. А. Парадигмы и модели социологии общественных движений / Е. А. Здравомыслова // Социология общественных движений: концептуальные модели исследования. – М., 1992 – С. 28–42. 5. Іщенко В. О. Сучасні дослідження суспільних рухів: головні теоретико-методологічні підходи / В. О. Іщенко // Соціальні виміри суспільства. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2006.– С. 183–194. 6. Павлова Т. В. Социальные движения как фактор трансформации институциональной среды: проблемы теории / Т. В. Павлова // Политические исследования. – 2008. – № 5. – С. 113–124. 7. Смелзер Нейл Дж. Проблеми соціології / Н. Смелзер. – Львів, 1995.; 8. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.

УДК: 316.346.32

Климанська Лариса

Національний університет «Львівська політехніка»

ГЕРОНТОЛОГІЧНА ПЕРСПЕКТИВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

© Климанська Л., 2014

Досліджено соціокультурні чинники проблеми «соціальний статус людей старшого віку». За допомогою аналізу соціокультурних ціннісних елементів соціальної геронтології виділено чинники, які визначають базис у формуванні соціальної політики старості на сучасному етапі розвитку суспільства. Зазначено основні стереотипи і поведінкові практики, які впливають на врегулювання соціальної проблеми статусу людей старшого віку.

Ключові слова: соціальна проблема, соціальний статус людей старшого віку, ейджизм, соціальна політика старості.

Larysa Klimanska

GERONTOLOGICAL PERSPECTIVE OF SOCIAL POLICY

© Klimanska Larysa, 2014

This article presents the research of the social and cultural factors of the problem of «social status of senior people». The aim of the paper is to identify the factors that determine the basis for the formation of social policy of old age in modern society by analyzing the social and cultural values of the elements of social gerontology. There are indicated the basic attitudes and behaviors that affect the regulation of the social problem of the status of senior people.

The notable process of growth of the older population, which coincides with the worldwide trend of population aging, is accompanied by the emerging of social problems, which can be considered as a result of interaction of the age groups of the society and social policy courses. Competitiveness among age groups, changes in social status as a result of transformation processes give rise to the so-called social distance which indicates feeling of social differences in status positions. The need to adopt appropriate to the situation social

policy courses sometimes is caused not only by economic or demographic factors, but also by the system of social and cultural values. In order to understand how the social policy courses are adopted, there is a need to distinguish the factors that affect those courses. Thus, it is necessary to consider the mechanisms that in general make it possible for the social system to aid other people, to allow them not to be left with their problems on their own, and to provide them with the real chance of solving problems with the help of other people.

In modern society, the situation is such that the status of the majority of senior people has deteriorated. This can be partly explained by the fact that our society has formed a negative portrait of an elderly person which appears as being unnecessary, aggravating, and passive. It all adds up to an older person difficulty in dealing with the representatives of other social groups, and often the senior person merely is under heavy pressure of neglect, negative emotions, negative attitudes of society towards older people and old age in general.

The discourse of social problems often becomes their source, in particular, it can be a source of stereotypical attitudes. Therefore, it is important to analyze the attitudes and stereotypes towards aging as one of the factors that affect the self-esteem of the elderly person, the level of social claims and, ultimately, the status of the individual as a subject or an object in a social interaction.

Key words: social problem, social status of older people, ageism, social policy of old age.

Загалом у статті йдеться про соціальну проблему старіння з погляду факторів, що формують соціальну політику та забезпечують соціальну підтримку людей похилого віку. Помітний процес зростання людей похилого віку, що збігається із загальносвітовою тенденцією старіння населення супроводжується виникненням соціальних проблем, які можна вважати наслідком взаємодії вікових груп суспільства та курсів соціальної політики. Конкурентність між віковими групами, зміна соціального статусу внаслідок трансформаційних процесів породжують так звану соціальну дистанцію, тобто соціальні відчуття відмінностей у статусних позиціях. Необхідність прийняття адекватних до ситуації курсів соціальної політики часом зумовлена не тільки економічними і демографічними чинниками, а ще і системою соціокультурних цінностей. Щоб зрозуміти, як приймають курси з соціальної політики, слід виокремити фактори, які впливають на ці курси, тобто розглянути механізми, які уможливають взагалі систему соціальної допомоги іншим людям, сприяють тому, що людина із своєю проблемою не залишається сам на сам, а в неї з'являється реальний шанс вирішити цю проблему за допомогою інших людей.

Серед існуючих теоретичних підходів, які так чи інакше розглядають феномен старості можна виокремити дослідження психологічних аспектів соціальної проблеми старіння [14; 15; 17], життєвого шляху людини, феномена довголіття [2; 18]; соціальних, психологічних та філософських аспектів старечого віку [1; 5; 8; 9] тощо. Що ж до соціальної політики старості можна констатувати, що таких досліджень явно недостатньо. Вплив расових ознак або гендерних особливостей на сприйняття «іншого» і на соціальну політику держави досліджують досить інтенсивно, натомість проблеми вікової дискримінації, базованої на категоризації людей за віковими ознаками, майже не досліджують [10; 21].

Мета статті – за допомогою аналізу соціокультурних ціннісних елементів соціальної геронтології виділити чинники, які визначають базис у формуванні соціальної політики старості на сучасному етапі розвитку суспільства.

Рівень цивілізованості суспільства багато в чому визначається тим, наскільки комфортно почувають себе представники старшого покоління. Соціальна обумовленість тривалості життя стала сьогодні настільки очевидна, що часом заступає всі інші аспекти цієї проблеми. У всіх без винятку сучасних країнах сьогодні існує проблема, яку можна умовно позначити «соціальний статус людей старшого віку». Вона має дві складові: об'єктивні тенденції «старіння населення» і суб'єктивні прагнення врегулювати цю проблему в різних версіях соціальної політики. Як правило, між першою і другою частинами цієї проблеми існує соціокультурна «подушка», яка або пом'якшує, або робить жорсткішими умови реалізації цієї соціальної політики. Соціокультурні

фактори, які визначають політику щодо старших людей у суспільстві, можна розглядати за схемою: стереотипи – поведінкові практики – соціальна політика.

Старіння населення є довгостроковими. У доповіді Організації Об'єднаних Націй «Розвиток в умовах старіння світу. Загальний огляд» відзначено, що у XXI ст. старіння населення спричинятиме значний вплив на суспільство і вимагати, щоб директивні органи приділяли цьому процесу все більше уваги. Якщо у 1950 році частка літніх людей становила 8 % населення світу, то у 2000 році – уже 10 %, а до 2050 року передбачають, що цей показник становитиме 21 % [13, С. 1].

В Україні кількість людей похилого віку становить приблизно 24 % населення країни, а за прогнозами, у 2051 році частка осіб, старших 60 років становитиме майже 33 %. За даними Держкомстату України, кожен п'ятий мешканець – це особа похилого віку, шоста їх частина – самотні люди. Половині із самотніх людей потрібна допомога в повсякденному житті, надто сьогодні, коли для багатьох пенсіонерів основним джерелом існування є пенсія, розмір якої не забезпечує нормального життя. Понад 80 % із них вимушені існувати нижче «межі бідності», отримуючи пенсії менше 1108 грн, що аж ніяк не може забезпечити достойної якості життя [4]. В останні роки тема старіння населення України, соціальних проблем літніх людей достатньо чітко позначена офіційними структурами, науковими колами. Водночас в Україні не сформувалась сучасна державна соціальна політика, яка би виражала ставлення до людей похилого віку як до численної соціально-демографічної групи населення, здатної активно впливати на соціально-економічний розвиток.

Питання соціальної політики стосовно людей похилого віку неодноразово розглядала ООН, починаючи з 1948 року, коли було підготовлено попередню декларацію про права літніх людей. У 1982 році проведено Всесвітню асамблею з проблем старіння. Наслідком проведення цієї асамблеї стало прийняття Віденського міжнародного плану дій з проблем старіння. Його першочергові завдання полягали у розширенні можливостей ефективно вирішувати проблеми, пов'язані зі старінням населення і задовольняти потреби людей старшого віку. Однак з часу прийняття Віденського плану дій з проблем старіння ситуація у світі докорінно змінилася. Старіння суспільства поступово перетворюється на глобальний феномен. «Епіцентр» демографічного старіння перемістився в країни, що розвиваються [22, С. 5].

Вказані чинники обумовили те, що на Другій Всесвітній асамблеї ООН з питань старіння (м. Мадрид, Іспанія, 2002 р.) демографічне старіння за його значенням для суспільства було прирівняне до глобалізації. На цій асамблеї було прийнято Мадридський міжнародний план дій з питань старіння, відповідно до якого побудова суспільства для всіх вікових груп стане основним завданням політики і програм у сфері старіння. За визначенням ООН, йдеться про суспільство, в якому різні покоління сприяють своєму спільному розвитку на основі двоєдиного принципу взаємності та справедливості у взаємовідносинах різних поколінь [10].

На Асамблеї в Мадриді уряди держав-членів ООН постановили, що їхні дії з питань старіння на національному і міжнародному рівнях здійснюватимуться за трьома пріоритетними напрямками: літні люди і розвиток суспільства; здоров'я та добробут у похилому віці; умови, які сприяють індивідуальному розвитку людини і підтримують цей розвиток протягом усього життя. Мадридський план – це глобальна стратегія, з якою уряди зобов'язались зв'язати напрям і зміст дій у сфері старіння на національному рівні.

Вказані міжнародні акти, розроблені в межах ООН є декларативними рекомендаційними документами. Один з останніх міжнародних документів у сфері прав літніх людей, названих вище – Мадридський міжнародний план з проблем старіння – в Україні фактично не розглядався. Проблеми людей похилого віку українська держава вирішує не сповна і непослідовно. В Україні діє Закон «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та людей похилого віку в Україні» (1993 р.) [12]. Законодавчі акти спрямовані на підтримку громадян похилого віку, повернення їх до самостійного життя. Але часто в реальному житті проблеми літніх людей залишаються непоміченими суспільством або вирішуються за формальними ознаками.

Процес старіння населення в Україні збігся із періодом суспільних перетворень, які спричиняли погіршення соціального стану більшості літніх людей, різко загостривши проблему

незатребуваності цієї категорії громадян, що призводить до їх вилучення зі сфери економічної діяльності, культурного і соціально активного життя. Межі соціальної політики зводяться до оцінки і регулювання витрат на соціальне забезпечення пенсіонерів. Практично не беруться до уваги потенційні можливості цієї категорії громадян, зокрема, їхній позитивний вплив на молодші та середні вікові групи.

Усе більш очевидно стає необхідність подолання нетерплячого ставлення до людей літнього віку, ейджистських установок щодо них, виховання культури толерантності, розроблення світоглядних установок на «інтегровану старість» і формування «суспільства для всіх вікових категорій», що ґрунтується на принципах взаємозалежності, взаємності і справедливості. Кардинальний перегляд позиції держави стосовно людей старшого віку передбачає не тільки посилення захисних функцій щодо них, але й залучення останніх до активної діяльності.

Отже, в сучасній Україні існує потенційна потреба у прийнятті соціальної програми, яка би відображала глобальні тенденції у ставленні до людей старшого віку і вирішувала їх на національному рівні.

Виконання цього завдання неможливо без наявності правової основи взаємодії цієї вікової групи і соціуму. Як відомо, соціальна політика держави та окремих її суб'єктів виражається, перш за все, в нормативно-законодавчій базі. Натомість, під час первинного аналізу законодавства чітко простежується стереотипний або «категоріальний» підхід законодавців до сприйняття пенсіонерів. Пенсіонери – це категорія громадян, яка в термінах законодавства автоматично прирівнюється до категорій «незможні» та «інваліди». У значній частині нормативних документів ці адресати перераховуються через кому. Терміни «інваліди» і «пенсіонери» використовуються як «паралельні», що позначають категорії громадян з однаковими потребами. Або «пенсіонери» виділяються всередині ширшої категорії «малозабезпечені громадяни». Так, із законодавства практично вилучено потенційне поле для здорових, активних пенсіонерів.

Найбільшу групу законодавчих актів становлять акти з найзагальнішим формулюванням: підвищення якості життя, соціальна підтримка. Окремо виділяються акти, спрямовані чітко на виділення прямої грошової допомоги (доплати до пенсій, надання матеріальної допомоги), а також надання не грошової допомоги (наприклад, виділення продуктових наборів). Аналіз зазначених нормативно-правових актів демонструє однозначну картину.

Найважливішим і найпріоритетнішим напрямом соціальної політики щодо літніх людей у всіх розглянутих документах є підвищення матеріального достатку, тому що більше 30 % з них прямо належать до встановлення прямих фінансових виплат. І знову у пропозиціях щодо бюджету 2014 року від Федерації професійних спілок України прозвучало: «...передбачити кошти для фінансування у повному обсязі державних гарантій щодо надання соціальних пільг і компенсацій ветеранам війни, ветеранам праці, інвалідам усіх категорій, особам, що відносяться до жертв нацистських переслідувань, та іншим пільговикам; підвищення рівня соціального захисту малозабезпечених верств населення та надання соціальних послуг людям похилого віку, інвалідам...» [4].

Серед нормативно-правових актів можна виділити і такі, які сприяють участі літніх людей у подіях соціального життя, сприяють підвищенню поваги до цієї частини населення в суспільстві, та її включеності в життя суспільства. На жаль, треба зазначити, що більша частина таких нормативно-правових актів пов'язана з святкуванням Дня перемоги, проведенням заходів до Міжнародного дня людей похилого віку.

Отже, можна сказати, що нормативна база все ще далека від сучасних вимог міжнародної спільноти. Законодавчим органам слід звернути увагу на всі сфери життя літньої людини, а не тільки на підвищення матеріального стану, оскільки якість життя можна підвищити і іншими заходами (описаними в Мадридському плані дій з питань старіння).

Другим напрямом у вирішенні соціальної проблеми «соціальний статус людей старшого віку» можна вважати формування як на рівні держави, так і у масовій свідомості усвідомлення потреби у розробленні на національному рівні політики у сфері старіння. Саме у виконанні цього завдання слід покладатись на основні елементи геронтокультури суспільства. Геронтокультура

розглядається як «сукупність певних життєвих принципів, позицій, ставлення до літніх людей і літніх людей до життя, до соціуму, до самих себе». При цьому вони підкреслюють, що, на відміну від молодіжної субкультури, яку створює собі молодь, геронтокультура не є культурою для літніх. «Геронтокультура є свого роду філософією життя і старіння» [16, С. 32].

Геронтокультура як вид субкультури містить систему цінностей. Насамперед це цінності, які існують у суспільстві і пов'язані з культурно-історичними особливостями конкретного соціуму. Вони зафіксовані у суспільній свідомості у вигляді прислів'їв, проявляються в тій реальній політиці, яку проводить держава стосовно людей старшого віку, наприклад, у встановленні вікових норм виходу на пенсію, в наявності реальних, а не декларованих пільг, соціальних програм, зорієнтованих на вікову категорію людей, і, навіть, у семантиці слів, якими іменуються представники старшого покоління. Самі слова «старість» і «люди похилого віку» передають негативне семантичне значення, що відбивається і у свідомості самих старших людей і на ставленні до них молодших верств населення. У Німеччині, наприклад, людей похилого віку не називають старими людьми або навіть людьми «третього віку», їх з повагою називають *Senioren* (шановний). Мабуть, саме тому в одній з публікацій, присвячених відзначенню Міжнародного дня людей похилого віку в Україні 1 жовтня 2013 року цих людей запропоновано називати «людьми поважного віку» [11].

Важливим моментом формування геронтокультури є ставлення суспільства до людей похилого віку. Це ставлення змінювалося залежно від економічних умов, а також домінування цінностей. Так, на початку цивілізації найшанованішим періодом життя людини вважалася зрілість на підставі того, що зріла людина мала достатній досвід у добуванні їжі (збирання плодів, ловля риби, полювання тощо), тому на неї дивилися, як на Вчителя, вона передавала свої знання і секрети майстерності молодшим. До старості ставилися з повагою в багатьох східних культурах, оскільки в ній бачили насамперед пору мудрості, «осмислення власних помилок і нагромадженого досвіду». У східній ідеї реінкарнації виражений циклічний підхід до життя людини – все крутиться по колу. У цій системі уявлень старість виявляється часом проміжного підбиття підсумків на певному витку космічного життя. Вважалася, що в цей період людина знаходиться ближче до вічності, ніж будь-коли у своєму житті [3; С. 120-121].

А. Г. Левінсон наводить протилежний приклад ставлення до людей похилого віку в аграрних суспільствах, де існувала традиція штучного припинення життя старших людей. «Умертвіння не мало нічого спільного із злочином з корисливих мотивів або вбивством ворога. Надійно захищене ритуалом і його міфологічними інтерпретаціями переселення людей похилого віку в країну предків у слов'ян, наприклад, містилося в контексті свята весняного оновлення природи. Не скорбота, а веселощі, гуляння супроводжували катання, що завершуються спуском стариків «на санчатах» або «на рогожці» вниз, у яр» [7].

У суспільствах, у яких панував культ фізичної краси, інтереси людей похилого віку ущемлялися; в суспільствах, де приймалися символічні ідеали, переважала орієнтація на духовну красу, до цих людей ставилися з підкресленою повагою [6]. Кожне суспільство намагалося вирішувати проблеми старіння за допомогою чудодійних методів.

Діапазон статусної позиції людини старшого віку у державі за час існування людства був дуже широкий: від обов'язку умертвіння старих батьків до геронтократії, що існувала в Давній Греції, коли в управлінні державою могли брати участь лише люди, які досягли 60 років. Сучасне суспільство також до кінця не визначилося у своїй позиції. У ньому існують два усталених, протилежних за своєю суттю, образи старих людей: позитивний (поважний мудрець з сивою головою і багатим досвідом) і негативний (старий у маразмі). Водночас від ставлення суспільства до покоління, що старіє, залежить вирішення багатьох практичних завдань, зокрема, характер, напрямок соціальної політики. Наприклад, суспільству необхідно визначитися, чи повинна соціальна політика бути спрямована на продовження активності старіючих людей або на забезпечення спокійної, але пасивної старості. Не менш важливим є питання про те, чи повинно суспільство стимулювати формування геронтокультури або, навпаки, не підкреслюючи специфіки старіння, акцентувати увагу на тому, що літні люди – це, насамперед, дорослі люди.

У сучасному суспільстві на сьогодні ситуація є такою, що становище більшості старших людей значно погіршилося. Це можна пояснити частково тим, що в нашому суспільстві формується негативний портрет літньої людини – як непотрібної і обтяжуючої, пасивної. Дискурс соціальних проблем найчастіше стає їх джерелом, зокрема, може слугувати джерелом стереотипного ставлення. Тому важливо проаналізувати стереотипи і атитюди старіння як один з факторів, що впливають на самооцінку літньої людини, на рівень соціальних домагань і врешті на позицію особистості як суб'єкта або об'єкта в соціальній взаємодії.

Для опису байдужої зневажливої установки щодо людей похилого віку існує спеціальний термін «ейджизм», який ввів американський дослідник Р. Батлер. Ейджизм припускає сприйняття літніх людей як інтелектуально неспроможних, старомодних у своїх поглядах, в способі життя яких імпліцитно міститься презирство молодих і сильних до старих і слабких. Ейджизм було названо упередженням, яке народжує дискримінацію. Ейджистські установки є надзвичайно поширеними і виявляються у багатьох аспектах життя суспільства. На інституціональному рівні – це може бути юридично закріплена дискримінація людей певної вікової групи, на міжособистісному рівні – образливі, принизливі дії, які включають негативні міжперсональні взаємодії, ініційовані представниками молодого покоління відносно осіб літнього й похилого віку; зневажливі висловлювання про старість і старих людей (прислів'я, приказки – «старий що малий», «стара калоша») та існуючі у сучасному суспільстві переконання, що ґрунтуються не на реальних фактах, а на застарілих поняттях про період пізньої дорослості винятково як часу регресу й занепаду.

Кожний прояв стереотипного ставлення до літніх людей визначається передовсім факторами сучасної для нього епохи, але нині доводиться констатувати негативне ставлення до людей літнього віку. Вважається, що особам літнього й, особливо, похилого віку властиві такі риси, як: негативізм, консерватизм, інертність, упертість, запальність, підвищена уразливість, егоїзм, дратівливість, дріб'язковість, скнарність та ін. Разом з описовими стереотипами існують ще так звані «розпорядчі стереотипи», які узагальнюють інформацію про те, як саме літні люди мають себе поводити, і це часто призводить до дискримінаційної поведінки та практики. «Розпакування» розпорядчих стереотипів виявило, що вони зосереджуються на трьох центральних питаннях:

- наступність, тобто ідея, що літні люди мають звільнити місце для молодих людей і не вимагати для себе високооплачуваних робочих місць і відомих соціальних ролей;
- ідентичність, тобто ідея, що літні люди не повинні намагатися поводити себе так, щоб виглядати молодше, ніж вони є;
- споживання, тобто ідея, що літні люди не повинні споживати так багато дефіцитних ресурсів, особливо у сфері охорони здоров'я.

Із стереотипів і установок народжуються поведінкові практики ейджистського характеру, які опосередковано впливають на соціальну політику. Поведінкові ейджистські практики – це поведінка, що дискримінує людей на основі хронологічного віку. Така поведінка може варіюватися від пасивних до агресивних форм взаємодії зі старими людьми (представниками періоду пізньої дорослості). Найочевиднішою формою такої поведінки можна назвати «мову зверхності» (*patronizing language*). Два основних типи «мови зверхності» були визначені дослідниками: «демонстративне пристосування» (*overaccommodation*) і «розмова по-дитячому» (*baby talk*).

У разі демонстративного пристосування (*overaccommodation*) фіксується надмірна ввічливість, підвищення тону голосу та повільності мовлення, практика мовлення високим тоном, простими реченнями зі старшими людьми [20]. Це все ґрунтується на стереотипі, що літні люди мають проблеми зі слухом, зниженням інтелекту і уповільненням когнітивних функцій. Більш дискримінаційною називають розмову по-дитячому (*baby talk*), яка є «спрощеною реестрацією мови на високих нотах і перебільшеною інтонацією». Як специфічний вид мовлення «розмова по-дитячому (*baby talk*)» використовується, щоб поговорити з немовлятами (первинна дитяча мова), часом у «розмові» з домашніми тваринами, неживими предметами, і у спілкуванні з людьми старшого віку, народжуючи у них утриманські настрої, тому що, як правило, об'єкт розмови по-дитячому (*baby talk*) залежить від мовця. Використання цього типу мовлення ймовірно, пов'язане із

стереотипом, що всі люди старшого віку мають дефіцит у пізнавальних здібностях, і, отже, потребують особливого спілкування на повільнішому, простому рівні.

Діапазон невербальних практик ейджистського характеру може коливатися від байдужого або зневажливого ставлення мікросоціальних груп або окремих її членів до осіб літнього й похилого віку до непрямого або прямого насильства над ними, а саме обмеження юридичних, трудових і цивільних прав людей похилого віку; порушення припустимих меж у фармакотерапії; халатне ставлення під час догляду за старими людьми, яке здатне спричинити фізичні або психічні травми; порушення режиму харчування; пасивне ставлення до процесу хвороби або вмирання; соціальну агресію; психологічний терор; економічне насильство; насильницьку ізоляцію; позбавлення можливості реалізації гігієнічних вимог і потреб; позбавлення відпочинку або сну; позбавлення їжі й/або води; застосування прямої фізичної сили; відмова в необхідному лікуванні, позбавлення медичної допомоги (пасивна евтаназія); вбивство.

Отже, в сучасному суспільстві існує соціальна проблема умовно позначена як «соціальний статус людей старшого віку», зумовлена низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. Подолання дискримінації людей старшого віку є сьогодні вкрай важливим і необхідним завданням для будь-якого суспільства, а також і для України. Врегулювання цієї проблеми потребує зусиль не тільки на державному рівні. Процес врегулювання соціальної проблеми має багатьох суб'єктів, які можуть як «проблематизувати», так і «депроблематизувати» складні соціальні обставини. Подальші розвідки у цьому напрямку могли би містити дослідження ролі недержавних громадських організацій, засобів масової інформації, думок експертів в оцінках статусу людини старшого віку і подоланню ейджизму, конструювання старості в риторичі і практиці соціальної політики.

1. Александрова М. Д. Проблемы социальной и психологической геронтологии / М. Д. Александрова. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – 136 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 340 с.
3. Вольнская Л. Б. Престижность возраста / Л. Б. Вольнская // Социологические исследования. – 2000. – № 7. – С. 120–124.
4. Інтерв'ю з Ю. Куликом, головою Федерації Професійних спілок України. 26 грудня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psv.org.ua/arts/intervyyu/view-1821.html>.
5. Карсаевская Т. В. Философские аспекты геронтологии / Т. В. Карсаевская, А. Т. Шаталов. – М.: Наука, 1978. – 216 с.
6. Краснова О. В. История старости как история формирования аттитудов к пожилым и старикам в обществе / О. В. Краснова // Психология зрелости и старения. – 2001. – № 1 (13). – С. 28–41.
7. Левинсон А. Старость как социальный институт / А. Левинсон // Отечественные записки. – 2005. – № 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.strana-oz.ru/?numid=24&article=1061>.
8. Лишаев С. А. Старое и ветхое: Опыт философского истолкования / С. А. Лишаев. – СПб.: Алетейя, 2010. – 208 с. – (Сер. «Тела мысли»).
9. Лишаев С. А. Старость и современность / С. А. Лишаев // Вестник Самарской гуманитарной академии. Сер. «Философия. Филология». – 2007. – № 1. – С. 71–81.
10. Мадридский международный план действий по вопросам старения [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/397/53/PDF>.
11. Новини міста: Сергій Крушановський: «На моє глибоке переконання – не має людей похилого віку, є люди поважного віку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://darn.kievcity.gov.ua/news/1191.html>.
12. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України № 372-III від 16.12.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.dov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
13. Развитие в условиях старения мира. Общий обзор / ООН, Департамент по экономическим вопросам. – Нью-Йорк: [б. и.], 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/en/development/desa/policy/wess/wess.../2007wess_ru.Pd.
14. Роцак К. Психологические особенности личности в пожилом возрасте / К. Роцак // Психология старости: хрестоматия / ред. составитель Д. Я. Райгородский. – Самара: Издательский Дом БАХРАХ-М, 2004. – С. 512–524.
15. Стюарт-Гамильтон Я. Психология старения / Я. Стюарт-Гамильтон. – [4-е изд.]. – СПб.: Питер, 2010. – 320 с. – (Серия «Мастера психологии»).
16. Сухобская Г. С. Пожилой человек в современном мире: Пособие для социальных педагогов / Г. С. Сухобская, Н. М. Божко. – СПб.,

1998. – 168 с. 17. Толстых А. В. *Возрасты жизни* / А. В. Толстых. – М.: Мол. Гвардия, 1988. – 223 с. – (Эврика). 18. Фролов И. Т. *О человеке и гуманизме: Работы разных лет* / И. Т. Фролов. – М.: Политиздат, 1989. – 559 с. 19. Butler R. *Age-ism: Another form of bigotry.* / R. Butler // *The Gerontologist.* – 1969. – № 9. – P. 243–246. 20. Giles H. *Patronizing the elderly: Intergenerational evaluations* / H. Giles, S. Fox, E. Smith // *Research on Language and Social Interaction.* – 1993. – 26 (2). – P. 129–149. 21. Nelson T. D. (Ed.). *Ageism: Stereotyping and prejudice against older adults* / T. D. Nelson. – Cambridge, MA: MIT Press, 2002. – 372 p. 22. *Regional Dimensions of Ageing Situation / Economic and Social Affairs UN.* – N.-Y.: [s. n.], 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://undesadspd.org/LinkClick.aspx?fileticket=E0b_uwzSjY8%3D&tabid=502.

УДК: 321.7:002.1

Антоніна Митко

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

УКРАЇНА Й ІНФОРМАЦІЙНА ДЕМОКРАТІЯ: НОВИЙ ВИМІР ПОЛІТИКИ

© Митко А., 2014

Розглянуто новітнє для України явище – інформаційну демократію як новий вимір ведення політики. Проаналізовано як інформаційна демократія впливатиме на процеси та прийняття рішень у політичній сфері. Охарактеризовано проблеми, з якими стикається наша держава під час входження в інформаційне суспільство. Досліджено позитивні та негативні наслідки для країни під час входження у глобалізований інформаційний простір.

Ключові слова: інформаційна демократія, інформаційне суспільство, політика, система.

Antonina Mytko

UKRAINE AND INFORMATION DEMOCRACY: A NEW DIMENSION OF POLITICS

© Mytko Antonina, 2014

The purpose of the article to analyze how the information influences the processes of democracy and decision-making in the political sphere. The problems which are faced by Ukraine from the entry into the globalized information environment are described. The article is about the newest phenomenon in Ukraine – information democracy, as a new dimension of politics. It is analyzed how information democracy will affect the processes and decision-making in the political sphere. The challenges facing our state, from entry into the information society are described. The positive and negative consequences for the country when entering the globalized information space are studied. It is proved that the main issues that need immediate resolution of the position information of democracy are necessary to include open partnership of government, law enforcement agencies, businesses, civic and international organizations in the development of information and communication technologies, the

introduction of e-governance and self-development of e-commerce, cybercrime, the protection of freedom of expression and media pluralism, good management of critical Internet resources, the preservation of cultural diversity, the development of e-learning, e-health, e-environment protection. It will ensure transparency, accountability and responsibility in decision-making in the development of information democracy in Ukraine. The investigation of the formation and development of democracy in Ukraine information is fragmented, holistic research with a focus on some positive and negative aspects of it.

Key words: information democracy, information society, politics, system, positive and negative aspects.

Явище інформаційної демократії для політики європейських країн є не новим: використання е-голосування, е-урн, е-уряду стали звичним для демократичних держав. Для України ж ведення такої політики є доволі проблематичною, оскільки рівень добробуту населення, оволодіння комп'ютерною грамотою, корупція серед політичних діячів, органів влади, правової системи та інші нагальні проблеми не дають змоги використовувати новітні інформаційні технології для побудови нового рівня демократичного керування державою. Саме з цим і пов'язуємо актуальність дослідження цієї проблематики.

Тематика інформаційної демократії в розумінні можливості допомогти політичній системі та державі функціонувати, на нашу думку, недостатньо досліджена. Подекуди окремі питання інформаційної демократії висвітлені в наукових працях дослідників, а саме проблему категоріального апарату вирішували В. Ковалевський та Н. Ржевська, особливості інформаційної демократії через призму електронної розглядали О. Голобуцький та О. Шевчук, С. Чукут, О. Ємельяненко, Я. Турчин, Н. Ротар. Крізь дослідження значення інформації та комунікації у демократичному суспільстві вивчали Р. Бедрик, С. Матвієнків та багато інших. На нашу думку, дослідження питань становлення та розвитку інформаційної демократії в Україні є фрагментарним, цілісного дослідження з акцентом на позитивних та негативних аспектах у нашій державі немає. Тому вважаємо цю проблематику перспективною і важливою для вивчення.

Мета статті – проаналізувати як інформаційна демократія впливатиме на процеси та прийняття рішень у політичній сфері; охарактеризувати проблеми, з якими стикається Україна під час входження в глобалізований інформаційний простір.

Американський учений-транзитолог С. Хантінгтон ввів поняття «хвилі демократизації» – група переходів від недемократичних до демократичних режимів, яка відбувається в заданий період і значно переважає чисельністю групу переходів у протилежному напрямку. До цієї хвилі належить також лібералізація або часткова демократизація в тих політичних системах, які не стають повністю демократичними. С. Хантінгтон прийшов до висновку, що в сучасному світі були три хвилі демократизації. Кожна з них заторкувала порівняно невелику кількість країн, і під час кожної відбувалися переходи і в недемократичному напрямку. За кожною з перших двох хвиль демократизації наставав відкат, під час якого деякі країни, які здійснили колись перехід до демократії, переходили до недемократичного правління.

Україна на початку 1990-х років ХХ ст. потрапила в пік третьої хвилі демократичного транзиту, що надало їй можливість отримати довгоочікувану незалежність та досить швидкими темпами увійти до групи країн з демократичними поглядами та цінностями. Глобальні риси інформаційної демократії у межах демократичного транзиту, такі як інтернетизація політичних інститутів, залучення більшої кількості громадян до державних справ через застосування електронної демократії тощо, притаманні й Україні. Однак загальний спад хвилі демократизації не міг не заторкнути політичних процесів у нашій країні, чим пояснюємо нинішній стан розвитку інформаційної демократії як головного зовнішнього показника розвитку країни.

Розвиток новітніх інформаційних технологій і глобальної комунікаційної мережі великою мірою позначається на політичній сфері. Теорія і практика їх застосування в реалізації громадянських цінностей, реформуванні та трансформації політичних інститутів, що становлять державу, соціальні спільноти та окремих індивідів, свідчить про позитивний бік пристосування цих

технологій до політичного життя, що виявляється як на глобальному, так і на національних рівнях [5].

У сучасному постіндустріальному суспільству політика переходить у новий вимір – інформаційний. Хоча нині швидше можна почути про електронний формат політики, так звані е-уряд, е-голосування тощо. Ми наполягаємо на терміні «інформаційний вимір», оскільки нинішня політична система функціонує не лише в електронному форматі, а й у вигляді кібердемократії, теледемократії й ін. Поняття «інформаційної демократії» охоплює значно ширший обсяг ніж може запропонувати е-демократія, саме тому послуговуємося цим терміном. Термін «інформаційна демократія» запропонував французький політик і політолог М. Рокар, який вважає, що серцевиною демократії є реальність взаємозв'язків між виборними особами, засобами масової інформації та виборцями. Новизна цієї форми демократії полягає в тому, що її складовими є загальне виборче право і вільна інформація. У такому разі дотримується умова, що обидві сторони працюють чесно, без маніпуляцій і політичного обману політтехнологів (спіндокторінгу, гейткіпінгу тощо). Природно, що народ може реалізувати своє право вибору тільки в умовах вільного поширення інформації, коли відсутні політичні заборони і політичний терор. Якщо раніше демократія будувалася майже цілковито на виборчих бюлетенях, то тепер між виборцем і його актом вибору знаходиться інформація. Інформація прямо визначає демократичні дії громадян.

Такий тип народовладдя як інформаційна демократія за сутністю процесу прийняття рішень має партисипаторний (демократія участі) та деліберативний (демократія обговорення) характер, що відкриває нові горизонти реалізації політики в будь-якій країні та в системі міжнародних відносин [5]. Така «міцна демократія» потребує міцних діалогових зв'язків між державою і громадянським суспільством, між урядом і керуванням. Саме новітні інформаційно-комунікаційні технології відкривають для України перспективи національної та локальної державної політики, що доходить до громадян через Інтернет, електронну пошту і суспільні кіоски інформації, підтверджується певними західними експериментами з електронним голосуванням, електронними посібниками виборця тощо [8]. Таку позицію також підтримує Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, наголошуючи на тому, що сталість глобального інформаційного суспільства ґрунтується на демократичних цінностях, які стимулюють розвиток людини, таких як вільний обмін інформацією і знаннями, взаємна терпимість і повага до особливостей інших людей [2].

Інформаційну демократію можна визначити як елітарний тип народовладдя, що має високий рівень інтеграції і ґрунтується на інтелектуальному ресурсі власних суб'єктів та об'єктів. Вона передбачає ефективну організацію інтерперсональної комунікації на всіх рівнях реалізації влади, є харизматичним типом правління, підкріпленим використанням нових технічних можливостей [7], що відкрилися з появою і розвитком інформаційно-комунікаційних технологій.

Насамперед треба зазначити, які позитивні моменти отримає демократична Україна, переходячи на новий рівень політики – інформаційний. Як зазначає Н. Ржевська, розвиток новітніх інформаційно-комунікаційних технологій створюють підґрунтя для формування специфічного дискурсу суспільства, зокрема політики. Крім того, він набуває характеру дискурсивної теорії демократії нового типу, основаної на дослідженні інформаційних інтеракцій у політичному просторі. Цей дискурс передбачає певну діалоговість, інтерактивну зануреність у політичну реальність, трансценденцію віртуальності і ґрунтується на функціонуванні інформаційних потоків, масивів знань в умовах зростання їхніх обсягів та становленні систем глобальної комунікації. В інформаційному дискурсі наголошується на його принциповій відмінності від попередніх досліджень, яку створюють новітні інформаційно-комунікаційні технології. Інформаційні інтеракції як основа цього дискурсу в сучасних умовах набувають універсальності, вони великою мірою визначають феноменологічний зміст людського буття, інтерперсональної комунікації, взаємодії людини і природи [5].

У своїй основі політичний простір можна трактувати як систему корелятивних зв'язків між суб'єктами політичного процесу, серед яких держави, різні організації, владні органи, політичні та неполітичні інститути, окремі громадяни та групи громадян, які мають здатність впливати на політичний процес. Новий політичний простір відрізняється динамікою змін, обумовлених

розвитком та оновленням інформаційних технологій, і через це розширюються можливості впливу на більші аудиторії по всьому світу. Це може призвести до того, що розмиються кордони матеріальної та віртуальної складової політичного простору і тоді буде важко визначити реальність тієї чи іншої події. Тому неможливо досліджувати сучасні явища та процеси методами, які втратили свою актуальність та новизну, хоча на їх основі відбувається створення нових підходів до вивчення сучасних проблем [3].

У політиці, як і в інших сферах суспільного життя, важливими є комунікаційні й інформаційні технології. Саме вони визначають швидкість прийняття політичних рішень, їх поширення у суспільстві, визначають громадську думку, сприяють формуванню національних та транснаціональних інтересів [1]. Держава в інформаційному суспільстві залишається важливим політичним інститутом, який регулює суспільні відносини. На думку Д. Белла, держава повинна забезпечувати громадянам рівність доступу до інформації. В. Хмелько зазначає, що держава постає ідеальним варіантом органічної солідарності, який організовує інформаційне суспільство [4].

Розвиток інформаційного суспільства в Україні – це найважливіший інструмент подолання економічного занепаду, забезпечення дотримання демократичних стандартів в українському суспільстві. Це необхідна складова європейської інтеграції України, ключ до успішної боротьби з корупцією, впровадження якісного державного управління і самоуправління, підвищення рівня свідомості, забезпечення сучасної бази для інтелектуального та культурного розвитку України [6].

Водночас ми не можемо не враховувати й негативи від такого формату політичної системи як інформаційна демократія. Досить дивно виглядає поєднання таких термінів, як «негатив» та «демократія», оскільки суспільство звикло до того, що демократія само по собі втілює позитив. Але все ж такі вони існують.

До основних питань, які потребують негайного вирішення, необхідно зарахувати відкрите партнерство уряду, правоохоронних структур, бізнесу, громадянських та міжнародних організацій у справі розвитку інформаційних та комунікаційних технологій, впровадження електронного врядування та саморозвитку електронної комерції, боротьби з кіберзлочинністю, захистом свободи вираження та медіаплюралізму, належного адміністрування критичними ресурсами Інтернету, збереженню культурного розмаїття, розвитку електронної освіти, електронної охорони здоров'я, електронного захисту навколишнього середовища. Так буде забезпечена прозорість, підзвітність та відповідальність процесів ухвалення рішень з цих проблем [6].

Розбудова інформаційного суспільства має дуже важливі економічні та політичні аспекти. Вона може допомогти подолати корупцію; відкрити нові економічні можливості; поглибити транскордонне співробітництво. Освіта, підвищення рівню обізнаності, спілкування можуть стати ключовими елементами нового інформаційного «світового порядку». На жаль, проголошення українським урядом 2011 р. «роком інформаційного суспільства» так і залишилось лише порожньою декларацією намірів. Під час виступу на круглому столі «Презентація Європейського Діалогу з управління Інтернетом» у Верховній Раді 11 квітня 2012 р. президент МНУО «Європейська Медіа Платформа» Х. Северінсен за підсумками роботи у 2011 р. зазначила, що український ІТ-бізнес, заради свого виживання, мусить вести щоденні бої з новими податками, новими обмеженнями, вимогами нових ліцензій та дозволів. Українське громадське та експертне суспільство знаходиться в стані перманентної війни з українським парламентом та урядом (кожного року у Верховній Раді реєструється понад 70 законопроектів у медіасфері, більшість з яких проголошуються як «європейські», але які насправді суперечать європейським стандартам щодо захисту прав людини) [6].

Оскільки головною цінністю демократії такого типу є інформація, то критерієм демократичності є доступ до інформаційних баз даних, вільної, правдивої, неупередженої та об'єктивної інформації. Гарантом цього повинна виступати система права, заснована на інформаційних чинниках, яка набуває в інформаційну епоху нових рис. Реалізація цього права надає людині інформаційного суспільства нового статусу та можливостей, ап'орі рівних для всіх [5]. Знову ж таки мусимо говорити про те, що в Україні існують досить серйозні проблеми з питаннями дотримання прав та корупційністю правової системи загалом. Подолання цих проблем

введе нашу державу на новий рівень сприйняття світовою спільнотою та урахування України як серйозного та чесного гравця на міжнародній арені.

Очевидно, що побудова інформаційного суспільства, до якого сьогодні прагне Україна, не зводиться до простого нарощування кількості веб-сайтів і користувачів Інтернету. Щоб сучасні інформаційні мережі насправді могли ефективно використовуватися для підвищення якості життя населення нашої країни, необхідно вирішити багато взаємопов'язаних проблем. Наприклад, без відповідного правового врегулювання використання електронних даних в економіці та управлінні не може істотно підвищитись їх ефективність. Адже взаємодія (обмін даними) між різними суб'єктами, як і раніше, відбуватиметься через повільне паперове листування. Наповнення електронного інформаційного простору (живлячої сьогодні все традиційне газетне і радіотелевізійне інформаційний простір) нічого очікувати якісним без правового врегулювання роботи електронних інформаційних ресурсів (інтернет-ЗМІ або урядові портали): захисту авторських прав, відповідальності за достовірність інформації. Ні громадяни, ні підприємства, ні держава не ризикнуть активно бути присутнім у мережі без гарантій захисту їх інформації, розміщеної в електронному просторі. І це лише мала частина питань, вирішення яких передбачено розроблюваної нині Концепцією розвитку державної інформаційної політики України.

Утвердження демократичних інститутів є головною проблемою завершення перехідного періоду розвитку нашої держави. Реальна самокерована демократія – це, перш за все, інформаційна демократія, тобто демократія, ціль якої формування інформаційного суспільства. Суть інформаційної демократії для України полягає у створенні інфосуспільства як «переплетення» мереж взаємодії людських спільнот за всіма напрямками гуманітарного розвитку держави, суспільства, економіки, що в майбутньому забезпечить правопорядок, сталий економічний розвиток та добробут населення, повагу та довіру громадян держави до влади та політичної системи.

На нашу думку, дослідження інформаційної демократії є перспективним та необхідним для українського суспільства та держави загалом. Саме на основі інфодемократії в державі можна побудувати відкриту, зорієнтовану на вирішення проблем громадян, політичну систему; сформувані зріле громадянське суспільств з освіченими та свідомими громадянами.

1. Дацаківська О. Політична еліта в теоріях інформаційного суспільства: особливості діяльності та структури / О. Дацаківська // Вісник Львів. ун-ту. Філософсько-політологічні студії. – 2010. – Вип. 1. – С. 81–245. 2. Окинавская хартия глобального информационного общества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iis.ru/events/okinawa/charter.ru.html>. 3. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа / [Под ред. Мелешиной Е. Ю.]. – М.: Издательство «Весь мир», 2001 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.shpp.com.ua>. 4. Пукіш Ю. Я. Порівняльний аналіз концепцій постіндустріального та інформаційного суспільств (Деніел Белл, Валерій Хмелько) / Ю. Я. Пукіш [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/NZV21_2003_sociol/06_pukish_uyuua.Pdf. 5. Ржевська Н. Вплив інформаційного суспільства на формування категоріального апарату політичної науки: інформаційна демократія як політична категорія / Н. Ржевська // Вісник Львів. ун-ту. Філософсько-політологічні студії. – 2010. – Вип. 1. – С. 81–245. 6. Северінсен Х. Інтернет, демократія та свобода вираження: [Виступ (листом) на круглому столі «Презентація Європейського Діалогу з управління Інтернетом»], (Верховна Рада України, 11 квітня 2012 р.) / Х. Северінсен [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://euromediaplatform.org/Hanne_speech_ukr.html. 7. Современное государство и вызовы постиндустриального общества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.law.net.ru/stat_is/2a.htm. 8. E-democracy Programme [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.edemocracy.gov.uk/eDemocracy.htm>.

Роман Пасічний

Національний університет «Львівська політехніка»

ЄВРОМАЙДАН: ТЕХНОЛОГІЇ ЗНИЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ

© Пасічний Р., 2014

Незадовільна соціально-економічна ситуація в країні призвела до вивільнення радикальних настроїв у суспільстві. Каталізатором подій стала ситуація щодо підписання договору про асоціацію з ЄС, що зібрало велику кількість людей, налаштованих на дії. На хвилі революційного, протестного настрою виникла нова «мітингова демократія» – Євромайдан у Києві. Як і кожна маса, Євромайдан може піддаватись впливу. Усі політичні гравці у цій ситуації намагаються за допомогою політичних технологій вплинути на Євромайдан для досягнення власної мети. Технології впливу на маси та як вони діють розглянуто у цій статті.

Ключові слова: Євромайдан, політичні технології, маніпуляція, залякування.

Roman Pasichnyy

EUROMAIDAN: TECHNOLOGY TO REDUCE POLITICAL ACTIVITY

© Pasichnyy Roman, 2014

Nowadays, the majority of Ukrainian citizens considers social and economic situation in the country unsatisfactory. Corruption, old and unbalanced economic structure, unsatisfactory conditions for small and medium businesses – there are the core of the problems. Inoperative system of social justice, absence of development perspectives, population which is vulnerable to arbitrary from the side of authority resulted in society radicalization and appearance of revolutionary sentiments, which were waiting for a good moment to manifest.

The decision of Ukrainian government to make a sudden turn few days before the Vilnius summit and rejection to sign an agreement about association with EU was a trigger that led to gathering of mass rallies. On the ground of revolutionary and protesting sentiments appeared a new «rally democracy» – Euromaidan in Kiev with clones in other cities of Ukraine.

When there are the masses of people the task of the policy is to organize them. Political players, such as oppositional leaders and protesting groups in empowered environment got essential lever, but without long-term strategy they weren't able to use a big potential energy formed for their benefit. A great number of centers which attempted to make an influence on a situation and non-compliance of aims didn't allow any of them to consolidate their strategic aspirations. At the same time, inability to reach an agreement doesn't allow any of centers to build a contractual path in order to win the situation.

The energy of Euromaidan goes out together with people passion. It is caused by subjective and objective factors namely technology of decreasing citizens' political activity and competent strategy of government. Considering reasons of Euromaidan formation and analyzing the chronology of events we will try to follow which influence technologies on masses were used by oppositional leaders, public activists and authority. We are interested in such

technologies of Euromaidan management as fight with panic, foreign manipulations and provocations in order to avoid its transformation to aggressive crowd of people.

Key words: *Euromaidan, political technologies, manipulation, intimidation.*

Євромайдан – це не тільки місце чи процес, це ще й велике скупчення людей, котрі, як і кожна маса, можуть піддаватись впливу маніпуляціям, як ззовні, так і зсередини. Наслідки таких маніпуляцій можуть бути різноманітними – від позитивних до негативних (навіть призвести до людських жертв). Тому вивчення технологій впливу на маси, на прикладі Євромайдану, є **актуальною** і має практичну значущість.

Розглядаючи революційний процес в Україні, який виник внаслідок не підписання угоди про асоціацію з Євросоюзом, поставимо **мету** – простежити, які політичні технології застосовувались для зниження політичної активності громадян. Для досягнення мети необхідно виконати низку **завдань**: визначити технології та їх тип, охарактеризувати їх та розглянути механізм їх впливу на маси. Визначимо Євромайдан як **об'єкт** дослідження та, аналізуючи події, спробуємо простежити які технології впливу на маси застосовувала влада та провладні сили, що є **предметом** цього дослідження. Перспективою розвитку цієї теми є дослідження технологій керування Євромайданом з метою уникнення перетворення його на агресивний натовп, боротьба з панікою, зовнішньою маніпуляцією та провокаціями.

Вивчення натовпу з погляду управління людьми Е. Тоффлер визначив як вплив засобів масової інформації та маніпуляція свідомістю натовпу, А. Грамші як проблеми маніпуляції штучними масами; А. Максимов, А. Поніделков, А. Лукашевич як аналіз здійснення управлінського впливу на маси під час виборів; Г. Почепцов, В. Корольков, В. Бебик як управління через аналіз паблік рилейшнз та технології виборів); Г. Рейнгольд як організація людей за допомогою засобів масових комунікацій. **Новизна дослідження** полягає у тому, що Євромайдан є явищем новим в українській політиці і ще не піддавався вивченню, з погляду управління масами.

Євромайдан виник несподівано, хоча не можна сказати, що неочікувано – соціальна напруженість у країні зростала, отож десь і колись вона мала виявитись. Значну роль у цьому відіграли соціальні мережі як засіб комунікації, що, до речі, стає характерною рисою ХХІ ст. (як приклад, під час «арабської весни»).

Це сталося неочікувано для влади, для опозиції та для самих громадян. Але, незважаючи на розгубленість, влада не збирається іти на поступки, а опозиція не взяла на себе відповідальність і не запропонувала суспільству план системних змін у країні.

Опозиційні лідери та протестні групи у владному середовищі, отримали суттєві важелі, але, не заявивши довгострокової стратегії, не можуть використати на власну користь велику потенціальну енергію, яка зараз утворилась і трансформується у некеровану. Велика кількість центрів впливу на ситуацію не дає змогу жодному з центрів закріпитися у своїх стратегічних прагненнях. Водночас неможливість домовитися не дає змогу жодному з центрів побудувати збалансований договірний шлях виходу із ситуації.

Найбільшу вигоду із ситуації, що склалася, отримують ті політичні гравці, котрі провадять активні дії та маніпуляції, змушуючи пасивних гравців вже діяти відповідно до ситуації та фактично «тримати оборону».

Влада та провладні сили вдало перехопили ініціативу 30 листопада і у своїх активних діях постійно випереджають активістів Євромайдану, яким доводиться реагувати на дії влади, а опозиція є просто ситуативним гравцем, який намагається на хвилі змін отримати власну вигоду, чи хоча б залишитись при власному інтересі.

Стратегія опозиції – спочатку її не було, пізніше під впливом зовнішніх чинників були сформовані вимоги. Влада на них не реагувала – отож вимоги постійно змінюються та зменшуються – що свідчить про неефективність дій.

Стратегія влади – затягування часу та ігнорування вимог. Втома і прийдешні свята знизять політичну активність і протестний рух згасне. Влада має досвід боротьби з «Автомайданом», «Підприємницьким майданом», «Врадіївською ходою», тоді ця стратегія спрацювала, і зараз вона також показує хороший результат.

Для досягнення мети антимайданівські «сили» застосували низку тактичних прийомів і технік досягнення бажаного результату (мобілізаційних, чи точніше антимобілізаційних політичних технологій).

Згідно з обраною стратегією та з прицілом на майбутні президентські вибори обрано тактичний прийом відсторонення президента від кризової ситуації або технологію «цар хороший, бояри погані». У момент кризи Президент України В. Янукович відбув за кордон, що дало йому змогу уникнути персональної відповідальності за події 30 листопада та не заплямувати репутації силовим розгоном мітингувальників. Пізніше як «хороший цар» пообіцяв розібратись з ситуацією, покарати винних, підписав закон «Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань» [3], який практично не діє. Багатьох активістів продовжують притягати до відповідальності за Євромайданівські події.

Технологія заміни важливого ще важливішим. Заміщення важливої події – Євромайдан та політична діяльність на важливішу/приємнішу – святкування Нового Року і Різдва. Цю технологію використовували у ключі стратегії – тобто час працює на владу, тому можемо оцінити її як тактичний прийом.

Залякування – застосовано кілька видів, від прямого (фізичного) до психологічного тиску. Перший вид – «ми не боїмося застосовувати силу» (силовий розгін мітингувальників 30 листопада), другий вид – «безкарність дій» (висвітлення розгону у мас-медіа, як необхідний, навіть вимушений захід, за який виконавці і замовники до сьогодні не покарані), третій – «паніка в рядах противника» застосовується разом з «СМС-атакою» та в руслі силового розгону, четвертий – «небезпека для здоров'я» (подається інформація про небезпеку для власного здоров'я перебувати на Майдані).

Перша та друга технології є простими та зрозумілими, це фактично «жорсткі» політичні технології, побудовані на примусі і страху.

Розглянемо детальніше третю технологію «паніка в рядах противника» та четверту – «небезпека для здоров'я». Метою третьої технології є психологічний тиск і залякування, тримання у постійній напрузі. Постійно в інфопростір викидується повідомлення про штурм майдану, можливі репресії, підвіз техніки з «Беркутом» тощо. Технологія мала сильний вплив після силової акції 30 листопада, особливо коли оголосили про зниклих безвісти і, можливо, вбитих під час розгону. Закидувались навіть повідомлення, що опозиція підкидатиме трупи загиблих [4].

Ця інформація не принесла «антимайданівським силам» бажаного результату, тому що прозвучала практично одночасно з обох сторін і відбувся «ефект погашення» [1].

Паралельно з сіянням паніки застосовувалась СМС-атака. На телефони людей на Майдані та неподалік нього постійно приходили СМС-ки типу: «Здавайтеся. Ви оточені. Теплі речі і чай гарантовані». «Виходь на Майдан за 150 гривень». «Всі на Майдан. Починається штурм» для реалізації цього методу застосовується спеціальне обладнання, що підміняє соту. Під час ввімкнення він вклинюється в існуючі мережі всіх мобільних операторів і охоплює телефони, що працюють у радіусі трьох кілометрів. Одноразово він може розіслати до 10 тисяч повідомлень.

Суть технології «небезпека для здоров'я» – внесення інформації про можливість заразитись на Майдані важким захворюванням зі смертельним наслідком, у цьому разі туберкульозом. Ця технологія є ситуативною, яку використали після повідомлень ЗМІ, що 6 грудня 2013 р. 51-річний житель Львівської області помер на Майдані внаслідок відкритої форми туберкульозу [6]. В інтернеті запустили рекламу про паличку, яка косить усіх на площі. А проплачені коментатори згадали, що в Україні епідемія туберкульозу. Інформаційний «вірус туберкульозу» вже пішов гуляти в маси, хоча напередодні Антимайдану інформація про туберкульоз практично зникла з інформаційного простору.

Антимайдан – суть цієї технології – показати, що відмова від євроінтеграції йде знизу, за ініціативи народу України [9], але цей прийом, як і більшість проплачених мітингів [10], не дав бажаного результату.

«Мінування» – суть технології блокування стратегічно важливих будівель чи транспортних точок під приводом замінування. Це дає можливість силовикам створити незручності або взагалі

закрити доступ до «замінованих» об'єктів на невизначений час. Наприклад: 10 грудня станції метро «Хрещатик», «Майдан Незалежності», «Театральна», «Золоті ворота» виявились «замінованими». Наступного дня «замінували» Центральний та Південний залізничні вокзали та аеропорти Бориспіль і Жуляни. Блокування транспортних шляхів утруднює добирання нових протестувальників; «факт мінування» – відлякає ще частину; центральна частина міста фактично закрита внаслідок діяльності Євромайдану (що створює незручності для киян), а блокування важливих транспортних точок покликане посилити ці незручності та спрямувати незадоволення та агресію киян на мітингувальників, які внаслідок цього можуть втратити підтримку на місці; для силовиків тимчасове закриття метро, вокзалу та аеропортів – можливість провести репетицію на випадок введення надзвичайного стану в країні.

Паралельно з цими технологіями відбувалась дискредитація Євромайдану. В інформаційний простір закидувались замовні статті про те, що: майданівці стоять за гроші, мітингувальникам платять по 100–150 грн за добу [11], проститутки облюбували майдан та «обслуговують» мітингувальників [5], «математичні підрахунки» людей на майдані з висновком – їх всього кілька тисяч і ті проплачені [7] тощо. Окремо працює штат коментаторів, котрі залишають негативні коментарі або заклики не йти на майдан з метою створити негативний фон і думку «більшості» (котра не може помиляться), навіть у нейтральних чи позитивних статтях, а також у соціальних мережах. Як результат багато ЗМІ були змушені відікнути можливість коментування статей на власних інтернет-сторінках. Також була спроба дискредитувати Майдан гей-парадом [8].

Для дискредитації Євромайдану в інтернеті було затрачено значні кошти. Це можна простежити за цінами на рекламу – вона різко зросла. За даними статистики AdSense (Google AdSense – сервіс контекстної реклами від Google, автоматично розміщує на веб-сайтах текстові та графічні оголошення, які підходять за контекстом) середня вартість кліка (по рекламному банеру) за день зросла майже в 2 рази, приблизно з 11–12 до 22 центів – у проєкті Osvita.com.ua.

Статистика на Work.ua показала аналогічний сплеск – з 12 до 24 центів. Різкий сплеск цін спровокувала поява банерів про фашистів на майдані, напад на «Беркут», можливість заразитись туберкульозом на майдані і померти. Як наслідок, було прийняте рішення заблокувати обидва домени (ukrpravda.ua і vlasti.net) в даних AdSense акаунтах [2].

Паралельно з антирекламою Євромайдану стартувала активна кампанія з просування сайта «Ми за мир» і однойменних сторінок у соцмережах, де користувачів закликали утриматися від протестів на Євромайдані.

Приблизно тоді само з'явилася кампанія з просування блогів і статей, де стверджувалося, що протести зрежисовані олігархами, які борються за владу, штурм на Банковій – справа рук демонстрантів, а на майдані легко підхопити туберкульоз. Банери розміщувалися на багатьох новинних сайтах, враховуючи korrespondent.net і Vlasti.net.

Кампанія «Ми за мир» виявилася настільки масштабною, що увійшла в топ-10 в українському Інтернеті. За підрахунками дослідницької компанії Factum Group Ukraine, її охоплення досяг 4,8 млн користувачів, а на її частку довелося 0,76 % всієї реклами в українській мережі. Просування блогів і статей було трохи менш помітним, але також досить масштабним. Аудиторія цієї кампанії могла досягти приблизно 3,2 млн українців, стверджує Іван Дубинський, гендиректор Factum Group Ukraine. У результаті бюджет кампанії «Ми за мир» становив близько 800 тис грн за два тижні, вартість просування блогів – ще близько 100 тис грн. Обидві рекламні кампанії проводилися за цінами в кілька разів дорожчими від середньоринкових – від 2 до 3 грн за клік, тоді як зазвичай це коштує близько 1 грн за клік, говорить гендиректор агентства інтернет-реклами UaMaster Євген Шевченко.

Керівник порталу Work.ua Артур Міхно припускає що, організаторам кампанії було вкрай важливо зробити її масовою і провести її в той момент, коли користувачі активно обговорюють протести на Євромайдані. Впадає в очі нераціональне використання бюджету. Виконавці виставили максимальну ціну за клік. Виглядає, що було завдання максимально охопити інформацію користувачів Інтернету і гроші не мали значення (для порівняння зазвичай онлайн-кампанії навіть топових брендів обходиться в 100–200 тис грн на тиждень з вартістю кліка близько 1 грн).

Кампанія «Ми за мир» вирішила не обмежуватися Інтернетом. Цю рекламу розміщували також у пресі, на радіо і зовнішніх носіях. «За своїм розмахом кампанія дуже схожа на активність руху «Український Вибір» Віктора Медведчука», – зазначає керівник Асоціації зовнішньої реклами Артем Біденко.

У Києві зовнішня реклама «Ми за мир» з'явилася 5 грудня і включала від 100 до 150 достатньо якісних площ. «Масштаб кампанії як мінімум у два рази перевищує активність будь-якого з топових комерційних брендів. Думаю загальний бюджет міг становити від 350 тисяч гривень на місяць», – говорить Артем Біденко. Так загальний медіабюджет цих компаній за два тижні становив понад 1 млн грн [12].

Отже, енергія Євромайдану згасає разом із запалом людей. Цьому сприяє низка суб'єктивних і об'єктивних факторів, зокрема технології зниження політичної активності громадян та грамотна стратегія влади. На Євромайдані присутня велика кількість громадських активістів, котрі хочуть діяти без політиків, але разом з тим вимагають від них захисту та сприяння в реалізації власних інтересів. Вони проводять власну політичну діяльність, дивуючись, що політики їх не підтримують чи не захищають. У політиків може бути власна стратегія чи перспективи діяльності, і тимчасові акції громадських активістів «не вписуються» у їхній формат, або навіть шкодять досягненню стратегічних цілей. Невідповідність цілей і завдань різних груп інтересів також шкодить Євромайдану як єдиному протестному руху. Відсутність єдиного керівного центру, грамотно побудованої стратегії та чітко зазначеної мети не дало можливості активістам Євромайдану реалізувати свої вимоги.

Тоді як чітка стратегія та ефективне застосування власних ресурсів, здатність аналізувати ситуацію дає змогу «антимайданівським силам» стимулювати зниження політичної активності та рівень протестних настроїв, а також методично і чітко йти до поставленої мети – розпуск майдану, зневіра мітингувальників у власних силах та можливості щось змінити, недовіра до опозиційних політиків. Влада перевірила на дієвість власну стратегію, політичні технології та отримала можливість провести репетицію можливої позаштатної ситуації після президентських виборів.

Євромайдан як позаполітичне явище зник, тому основна роль зараз відводиться громадським активістам та опозиції, яким у такій програшній ситуації потрібно знайти вихід – домогтись власних вимог (чи частини з них), або гарно піти, зберігши довіру людей. На нашу думку, важливу роль у цьому процесі мають відіграти грамотно дібрані та застосовані політичні технології, зокрема аналітичні та мобілізаційні. Пошук таких технологій та методи їх застосування становлять **перспективу розвитку цієї теми.**

Перспективами подальшого дослідження може бути вивчення діяльності релігійних НУО в Україні, їх вплив на формування громадської думки та замученість у політичне життя країни.

1. В оппозиции уверены в планах власти подкинуть на Майдан трупы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vesti.ua/kiev/28054-v-oppozicii-pronjuhali-o-planah-vlasti-podkinut-na-majdan-truru>. 2. Загиблий на Майдані помер від туберкульозу легенів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukr.net/news/zagiblij_na_majdan_pomer_v_d_tuberkulozu_legen_v-25352203-1.html. 3. Закон України «Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/712-18>. 4. Луганчане редут на Майдан. Стали известни расценки для участников пропрезидентських митингов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lugradar.net/2013/12/8244>. 5. Майдан за Деньги!!! Платят по 50-105 грн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vybor.ua/article/Spravedlivyj_sud_maydan-za-dengi-platyat-po-50-105-grn.html. 6. Майдан хотят дискредитировать гей-парадом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lenta-ua.net/novosti/politika/43249-maydan-hotyat-diskreditirovat-gey-paradom.html>. 7. Мер Луганска призвал ехать в Киев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cxid.info/mer-luganska-prizval-gorojan-ehat-v-kiev-n110264>. 8. Михно А. Информационная война. Теперь с помощью AdSense. Стоимость клика в Украине за день выросла в 2 раза // Артур Михно [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ain.ua/2013/12/06/504820>.

9. Оппозиция обещает платить на Майдане по 100 грн. за 3 часа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minprom.ua/news/139391.html>. 10. Проститутки с Окружной перебрались на Майдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vesti.ua/kyev/31612-putany-s-okruzhnoj-perebralis-na-majdan>. 11. Регионалы предупредили о готовящихся на Майдане провокациях с трупами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vesti.ua/kyev/28000-regionaly-predupredili-o-gotovjajih-sja-na-majdane-provokacijah-s-trupami>. 12. Яблонський С. Скільки стоить PR-кампанія проти Євромайдана? // Яблонський Станіслав [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theinsider.com.ua/techno/gruppa-my-za-mir/>

УДК: 323.22/.28:32.019.51

Олег Ямельницький

Національний університет «Львівська політехніка»

ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ МОБІЛІЗАЦІЇ ДО ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ

© Ямельницький О., 2014

Розглянуто значення політико-культурних чинників, які визначають спрямованість та форми дій з мобілізації політичної участі громадян. Наголошено, що особливе значення під час вивчення мобілізаційних механізмів активізації політичної участі належить джерелам активності – мотивам та мотивації. Досліджено сукупність мотиваційних сфер, щодо яких можуть бути застосовані чинники мобілізації: організаційно-практичної (утилітарної) мотивації; організаційно-інституційної мотивації; організаційного менталітету.

Ключові слова: політична мобілізація, політична культура, мотиваційні сфери, мотив-спонукання, мотив-готовність, мотив-цінність, демократія.

Oleg Yamelnytskuj

THE POLITICAL AND CULTURAL FACTORS OF MOBILIZATION TOWARDS THE POLITICAL PARTICIPATION

© Yamelnytskuj Oleg, 2014

The role of political and cultural factors that determine the direction and the forms of actions that comes from the mobilization of the political participation of citizens is observed. It is noted that the particular importance in the study of the mechanisms of activation of the mobilization of political participation belongs to sources of activity – the motives and motivations that determine its important parameters such as energy, direction and duration. The work investigates a set of motivational areas for which can be applied the mobilization factors: organizational and practical (utilitarian) motivation (a group of specific factors of mobilization that are related with benefits and the practical usage), organizational and institutional motivations (factors that are related to the creation of the sustainable social and organizational experience of a joint activity, the activation of grouped, substructural and intergroup relations and communications), the organizational mentality (the system of

underlying values that pre-determines the position of the personality in a complex system of a social relations). It is argued about the need for the formation of participatory civil society that is characterized by the transition from «the cultural domination» to «the culture of coordination»; the substitution principle «knowledge is a power» to «knowledge is the possibility of action», the transition from elite to mass political communication, from elitist to participatory democracy, a combination of vertical and horizontal authority in networked democracy, the representative democracy, in lieu of mass direct participation by means of a mass communication; the departization and the decentralization of the apparatus of a state power, etc.

Key words: political mobilization, political culture, motivational spheres, motive inducement, motive willingness, motive value, democracy.

Демократію зазвичай трактують як суспільний лад, за якого кожен громадянин має вміти самостійно аналізувати реальність та за результатами цього аналізу приймати відповідальні рішення, які реалізують його особистий та суспільний інтерес. Однак ефективність виконання цієї важливої ролі залежить від багатьох чинників, зокрема й політико-культурних (до прикладу, готовності людини до дії, володіння точною інформацією та методикою ухвалення рішень, досвідом тощо).

Сьогоденною тенденцією є те, що люди у політичному процесі, зокрема у межах процедури виборів не бачать механізму впливу на своє життя, не завжди здатні розуміти мети та наслідків взаємодій політичних еліт, і як наслідок – раціонально обумовити свій суспільний вибір. Відтак, результатом цього стає їх голосування за підказкою або ж, узагалі, ігнорування виборів.

Більшість громадян кожної держави не здатні брати на себе відповідальність, що переважно визначається компонентами їх політичної культури. В українському суспільстві також важливу негативну роль відіграє відсутність сформованої системи громадянського суспільства та як причина і наслідок цього факту водночас – недостатня здатність наших громадян до самоорганізації, яка породжує у суспільстві потребу в авторитарному лідері, веде до розростання бюрократичного апарату для управління різними сферами життя «згори», зростання суспільної напруги в умовах атмосфери нерозуміння, недовіри між правлячою елітою та народом. Тому у масовій свідомості виникають відчуття розчарування та песимізму, які є наслідком здійснення «невмілих» реформ з погляду масових потреб та інтересів, нездатності істеблїшменту політичними засобами змінити ситуацію в суспільстві в позитивному для його розвитку напрямі. Така ситуація ще більше підсилюється зниженням життєвого рівня більшості населення, зростанням рівня корупції серед чиновництва та політичного істеблїшменту, що спричиняє «втому» «пересічних» громадян від політичних гасел та обіцянок.

Політична культура широких мас українців має дві основні складові. По-перше, згадують її недоідеологічність, що пов'язана з реакцією на радянську спадщину, що виявляється у відсутності в сучасного українського громадянина чітко окресленої ідеологічної належності до будь-якої політичної сили за наявності високого рівня недовіри до політичних інститутів та інституцій загалом. Другу складову пов'язують з постматеріалістичним розвитком української культури, її «медіаспрямованістю», відходом її носіїв від «традиційних» уявлень про політику. Усе це зумовлює низький рівень знань більшості суспільства про політику та політичний процес, низький рівень політичної участі, що становить значну небезпеку для розвитку поліархії в нашому суспільстві.

У цих умовах особливого значення набуває політична мобілізація громадян – її змагального та авторитарного типів, особливо під час подолання абсентеїстичних тенденцій у самосвідомості людей, їх пасивності, а також формування здатності та готовності кожного з них поставити проблему політичної участі до переліку найактуальніших питань, що потребують першочергового обговорення й розв'язання. Готовність до політичної активності є визначальною, а найважливішим є усвідомлення громадянами наслідків їх відмови від участі у політичному житті. Кожному необхідно усвідомити свій громадянський обов'язок щодо участі у житті спільноти та готовності відмовитись від позиції пасивного спостерігача. Саме тому **актуальним** є дослідження політико-

культурних чинників, які визначають спрямованість та форми мобілізаційних дій під час активізації політичної участі громадян.

Аналізуючи публікації, присвячені зазначеній проблемі, варто зазначити комплексні роботи – дослідження значення політико-культурного чиннику у політичному процесі, адже саме політична культура відіграє головну роль у розгортанні всіх його фаз. Політичну культуру вважають «потужним механізмом, який рухає весь політичний процес, що визначає ставлення громадян до політики, ставлення політиків до волі громадян, співвідношення раціонального, традиційного та ідеологічного в політиці» [3, С. 232].

Політичну культуру вважають однією з найважливіших характеристик суспільства, під якою розуміють якісний стан його політичного життя, що визначається співвідношенням правових, соціальних та психологічних регуляторів політичної сфери та ступенем їх розвитку. Саме вони конституційовані в політичних інститутах, суспільній свідомості і політичній поведінці суб'єктів політичної діяльності та сприяють політичній соціалізації особистості [2, С. 18–19].

Рівень компетенції як елемент політичної культури, що визначає ймовірність активізації політичної участі відзначають й американські вчені Н. Най, Д. Джейн і К. Стелік-Баррі. Останні зробили висновок, що «добре освічені громадяни виявляють істотно вищий рівень розуміння засад демократичного уряду, мають значно кращу здатність ідентифікувати чинних місцевих та національних лідерів і частіше можуть давати правильну відповідь на питання про поточні політичні факти» [15].

Отож, слід зазначити про чималу кількість досліджень, присвячених політичній культурі як важливому елементу політичної системи суспільства. Попри те, є небагато досліджень політичної мобілізації та політико-культурних чинників, що визначають спрямованість дій з мобілізації громадян до участі у політичних процесах.

Метою цієї статті є дослідження політико-культурних чинників, які визначають спрямованість та форми мобілізаційних дій під час активізації політичної участі громадян.

Політична участь є складним багатовимірним, багаторівневим феноменом. Під час дослідження політико-культурних чинників суспільно-політичної активності основну увагу звертають на аналіз кожної конкретної групи суб'єктів (їх вік, стать, освіта, кваліфікація, професійний статус, міра матеріальної забезпеченості тощо). Ці об'єктивні чинники та їх суб'єктивне сприйняття особистістю дають змогу сформуванню ціннісного ставлення до суспільно-політичної практики, а відтак, тією чи іншою мірою реалізуватись у її активності. Отож особливе значення під час вивчення мобілізаційних механізмів її активізації належить джерелам активності – мотивам та мотивації, які визначають такі важливі її параметри, як енергію, спрямованість, тривалість тощо.

У контексті вищесказаного цікавою є позиція В. Казміренка, який виділяє сукупність мотиваційних сфер, на які можуть вплинути чинники мобілізації. До них дослідник зараховує:

1. *Сферу організаційно-практичної (утилітарної) мотивації, що містить три блоки мотивацій:*

- трудових ресурсів;
- творчої актуалізації;
- досягнень, кар'єри, винагороди.

2. *Сферу організаційно-інституційної мотивації, що охоплює три блоки мотивацій:*

- співучасті, співробітництва та взаємодопомоги;
- авторитету та соціального визнання;
- незалежності та підкорення, дисципліни та відповідальності;

3. *Сферу організаційного менталітету, що складається із таких блоків мотивацій:*

- організаційної приналежності;
- престижу соціальної діяльності організації;
- впевненості у майбутньому;
- сенсу життя [5, С. 241–246].

Подібну позицію займає й А. Міскевич, який стверджує, що для виявлення стійкості системи мотивів, що визначають міру політичної участі, слід аналізувати три фактори. По-перше, реальну, практичну включеність особистості в суспільно-політичну діяльність, її важливість для людини, причини, які спонукають нею займатися. По-друге, міру участі індивіда в суспільно-політичній діяльності (добровільно чи з примусу). По-третє, передбачувану поведінку людини, її міркування щодо громадської діяльності. Отож дослідник виділяє:

- *мотив-спонукання*. Він свідчить про відсутність інтересу до громадської діяльності, який не входить до складу системи ціннісних орієнтацій. Характерними для неї є орієнтація на пасивний відпочинок і розваги;

- *мотив-готовність*. Суспільно-політична діяльність ще не стала «цінністю» особистості. Людина теоретично усвідомлює її необхідність, висловлює бажання займатися нею. Вона може виконувати окремі громадські доручення, передусім для досягнення інших, більш значущих для себе цінностей. Активність характеризується орієнтаціями на споживання матеріальних і духовних благ, працю, родину, колективне спілкування;

- *мотив-цінність*. Суспільно-політична діяльність належить до системи ціннісних орієнтації людини. Переважною є орієнтація на громадську участь, розвиток здібностей особистості, набуття соціального та політичного досвіду [9, С. 168].

Під час врахування мотиваційних сфер, запропонованих В. Казміренком, та мотивів, за А. Міскевичем, слід усвідомлювати, що вплив на кожен з них вимагає застосування особливих мобілізаційних чинників. Наприклад, під час мотивації першої сфери слід застосовувати групу конкретних, найтісніше пов'язаних з вигодою та практичною користю, чинників мобілізації, які працюють «вже і зараз». Втім, так звана утилітарність не суперечить творчій актуалізації, адже реалізуючи потреби у трудових досягненнях, отримуючи за це винагороду (матеріальну, духовну тощо), індивід формує програму (проект) майбутнього професійного зростання, кар'єри, тісно пов'язану із конкретною трудовою діяльністю.

Мотивація другої сфери вимагає застосування чинників, які пов'язані із формуванням у громадян стійкого досвіду спільної діяльності, соціальної організації, активізацією їх групових, підструктурних і міжгрупових відносин та зв'язків. Йдеться про спільну реалізацію ними рішень, самоорганізацію, відповідальну залежність, самоконтроль та саморозвиток тощо, що формують стійкий організаційний клімат, сприяють зменшенню конфліктів, оформленню та розширенню зон співробітництва, активному інформаційному та діловому обміну, взаємодопомозі тощо.

Чинники мотивації третьої сфери стосуються системи глибинних цінностей, які заздалегідь визначають місце особистості у складній системі соціальних відносин. На цьому рівні твориться стійка, добре керована, ефективна структура, у межах якої суб'єкти політичної діяльності володіють механізмами соціального захисту, наділені гарантіями майбутнього, усвідомлюють соціальний престиж своєї діяльності в організації, формуючи так самоповагу та відчуття надійної діяльності у кожен момент [5, С. 241–246].

Так, особливе значення для активізації політичної участі має самодетермінація особистості, тобто її здатність діяти внутрішньо усвідомлено і послідовно, на основі вищих рефлексивних внутрішніх критеріїв та опорів у прийнятті рішення і управління поведінкою, а не прогнозовано з позиції зовнішнього спостерігача. Основними вимірами самодетермінації є воля та відповідальність. Волі притаманне свідоме управління активністю у будь-якій її точці, тобто вибір напряму змін. Під відповідальністю розуміють форми виявлення активності, регуляції, якій властиве переживання за свою здатність змінювати себе та навколишній світ.

Все-таки під час дослідження проблематики мобілізації політичної участі громадян, попри значення внутрішніх мотиваційних факторів визначальними вважають зовнішні впливи/чинники. Дослідники до останніх зараховують: чинне законодавство (загальнодержавне та місцеве) і тенденції його зміни, наявний стан розвитку держави та «глобального співтовариства» загалом, діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, взагалі будь-яку інформацію та події, що можуть вплинути на поведінку та інтереси осіб, що діють у політичній сфері суспільства [13, С. 15].

На нашу думку, зовнішні впливи є малоефективними без внутрішнього мотивування до активності. Йдеться про те, що зростання активності пов'язане із перенесенням зовнішньої детермінації у внутрішню. Отже, активність є однією з конструюючих характеристик людської діяльності, які доводять її здатність до саморозвитку, саморуку через ініціювання суб'єктом цілеспрямованих продуктивних предметних дій [12, С. 85].

Важливе значення під час мобілізації до політичної участі громадян має їхній інтерес, який є спонукальною силою діяльності людей, реальною причиною їх дій. Відтак, мобілізація є ефективною лише тоді, коли безпосередні інтереси осіб є основною причиною їх взаємодій. Значення має й почуття спільної відповідальності громадян за загальну справу. Дослідники стверджують, що навіть найпасивніших членів суспільства воно поступово перетворює на соціально активних особистостей, справжніх «господарів своєї долі». Коли кількість таких людей серед населення перевищує певну критичну позначку, тоді вже можна говорити про наявність громадянського суспільства в певній країні [11, С. 52].

Окреме значення має й досвід особистості. А. Осинський виокремлює п'ять компонентів цього суб'єктивного досвіду:

- ціннісний, що орієнтує зусилля людини, джерелом якого є формування інтересів, моральних норм та переконань;
- рефлексії як наслідок знань про себе та власні можливості, передбачувані самоперетворення та зміни відповідно до вимог дійсності;
- первинної активізації, що визначається наявною підготовленістю людини до нестабільних умов, оперативною адаптивністю до них, сподіванням передбачуваного рівня досягнень;
- операціональний, який передбачає відповідний рівень загально-професійних знань та умінь, навичок саморегуляції, що інтегрує конкретні засоби перетворення ситуації і себе;
- співробітництва – взаємодії з іншими учасниками спільної діяльності, що сприяє об'єднанню зусиль для спільного вирішення завдань [10].

Отже, для кожного конкретного громадянина, що усвідомлює важливість і необхідність спільних зусиль для вирішення питань загальнодержавного та місцевого значення, самоідентифікує себе як члена суспільства – носія певних інтересів, задовольняє власні індивідуально-особистісні потреби та інтереси через активну діяльність готовий, за необхідності, підпорядкувати свої інтереси колективним і розуміє те, що в реалізації цих інтересів реалізується і його індивідуальний інтерес, усвідомлює значущість власних дій та відчуває відповідальність за них, така діяльність перетворюється на позитивну цінність [7, С. 21]. Водночас, важливо розуміти, що в межах суспільства інтерес окремого його члена часто повинен збігатися з інтересами багатьох його співгромадян, і що разом через інститути самоорганізації, громадські рухи вони мають можливість реалізувати їх якнайкраще. З цієї позиції й спільна діяльна участь у парцелярних політичних процесах набуває все більшого значення для громадян, які водночас закріплюють свій соціальний статус.

Втім, останнє наражається на основну перешкоду – низьку мотивацію населення до громадської участі. Її низький рівень й інші об'єктивні перепони зумовлюють низьку політичну активність громадян. Остання визначається й тим, що для активної суспільно-політичної діяльності, зокрема, й на низовому рівні, яка, втім, не дає жодних особистих переваг, необхідною є певна міра ідеалістичного настрою, чимало часу і, окрім цього, значні матеріальні можливості [6, С. 225]. Громадяни стверджують про брак часу, сил і ресурсів для участі у будь-яких громадських заходах; значення має й те, що значна частина трудоактивного населення України працює у тіньовому секторі економіки, через що вона унеможливує публічну діяльність, вважаючи за краще «не виділятися» і займаючи, переважно, політично-пасивну позицію [6, С. 224–225].

Зміна такої ситуації потребує мобілізації участі (як у її авторитарному, так і змагальному вимірах) з метою підвищення рівня політичної мотивації та активності громадян, чому має сприяти створення таких соціально-економічних умов, за яких людині буде не вигідно працювати в

тіньовому секторі економіки й у неї з'явиться більше вільного часу. Важливе значення має й переконаність людей у тому, що їх власні інтереси та інтереси інших людей збігаються, є спільними, а спільна активна діяльність громадян може ефективно вплинути на реалізацію їх інтересів, а водночас – на різноманітні чинники та умови їх життя. Через мобілізацію політичної участі громадян можливе розкриття їх внутрішніх сил, загального соціального потенціалу, про який, як стверджують сучасні дослідники, громадяни часто навіть не підозрюють [14, С. 94].

З іншого боку, дослідники визначають, що політична мобілізація на пострадянському просторі більшою мірою тяжіє до авторитарного її типу. Структурний та культурний потенціал демократичної мобілізації змагального типу в Україні поки що невисокий. Основною причиною такого стану справ є відсутність самодостатніх структур артикуляції прагматичних суспільних інтересів, а також недемократичність панівного типу політичної культури громадян.

Політичну мобілізацію змагального типу ускладнює низка факторів:

- відсутність структур соціалізації, адекватних соціокультурним запитам змагальних політичних систем;
- традиційний вплив «ідеологічних» чи «програмних» партій, а також авторитарних ідеологій;
- домінування в індивідуальній когнітивній карті виборця рис недемократичної особистості;
- низька питома вага таких форм участі, як місцева участь та ініційовані пересічними громадянами контакти з офіційними особами та урядовими організаціями;
- значна роль протестної поведінки, орієнтованої на непрагматичні, ідеологізовані типи соціального конфлікту в структурі участі. Втім, цей протест не є гострим, відкритим, своєрідно співіснуючи з конформізмом до влади. Головними способами реалізації такого протесту є «протестне голосування» та відмова від участі у політичному житті;
- значна частина громадян під час прийняття електоральних рішень ігнорує апеляції до цінностей демократичної участі, що містяться в структурі мобілізаційного заклику, та орієнтується на патерналістські структури соціальної взаємодії [4].

Відштовхуючись від зазначеного вище, можемо стверджувати, що усвідомлення громадянином своїх прав та можливостей, мобілізація політичної безпосередньої участі громадян визначають рівень реального розвитку суспільства в Україні та ефективності управлінських рішень, що приймають органи державної влади та місцевого самоврядування. Окремі дослідники загалом стверджують про перспективи суспільного розвитку, які неможливі без зрілого громадянського суспільства, у якому громадяниніві забезпечені можливості вільної та активної діяльності як суб'єкта розвинутих ринкових відносин. Саме громадянське суспільство, спонтанно формуючись «знизу», перетворює людей на вільних громадян-власників, які володіють почуттям власної гідності та готові взяти на себе господарську та політичну відповідальність за власні дії [1, С. 5–6]. Йдеться про становлення активної громадської позиції населення, трансформування його з «простої» сукупності жителів певної території в спільноту, яка має спільні інтереси, здатна об'єднати ресурси для досягнення загальної мети розвитку суспільства [8, С. 15].

Отже, усе життя людини – це неперервне прийняття та реалізація рішень. Піти на голосування, пікет, демонстрацію, барикади чи попрацювати на дачі, заперечити начальникові чи промовчати, уважно вивчити різноманітну інформацію про кандидата на виборну посаду або довіритися телекоментаторам – це лише окремі приклади повсякденних ситуацій, у яких людям доводиться робити вибір, іноді, життєво важливий. Прийняття та здійснення політичного рішення, навіть приватною особою, – надзвичайно відповідальний процес.

Сьогодні політики часто обмежуються лише творенням низки формальних, зокрема офіційних демократичних інституцій, схваленням конституції та творенням політичних партій. Однак розвиток стабільної та успішної поліархічної політичної системи залежить не так від структури уряду та політики, як від орієнтацій чи ставлення людей до політичного процесу, тобто від політичної культури. За умови їх впевненості у необхідності забезпечення та дотримання прав

та свобод індивіда, існування політичної терпимості до позицій та прагнень інших людей, настороженого ставлення до політичної влади та законслухняності у поєднанні з готовністю відстоювати свої права, підтримки основних демократичних настанов, цінностей та інституцій, дотримання закону всіма суб'єктами політичної діяльності, лише тоді йтиметься про набуття українським суспільством рис демократичної політичної свідомості та культури, про розвиток громадянського суспільства.

У цьому разі **перспективними** є дослідження формування сучасної політичної культури активістського типу, яка відповідає викликам ХХІ ст., особливо, головному з них – потребі перманентної модернізації соціуму, держави та економіки. Динаміка та масштаби руйнівних і творчих процесів людської цивілізації вимагають адекватної політичної культури з новою системою цінностей, інститутів та інфраструктури. Йдеться про нове громадянське суспільство участі, що характеризується переходом від культури фізичного та соціополітичного панування до культури узгодження в системі відносин «людина–суспільство–природа»; заміщенням принципу «знання – сила» на «знання – можливість дії»; переходом від елітарної до масової політичної комунікації; переході від демократії меншості до демократії більшості; поєднанням вертикалі та горизонталі влади в мережевій демократії; заміщенням представницької демократії демократією масової прямої участі за допомогою засобів масової комунікації; департизацією та децентралізацією апарату державної влади тощо.

1. Бабинов Ю. О. *Гражданское общество и демократия участия* / Ю. А. Бабинов, А. А. Чемшиш, В. Ф. Шрейдер. – Севастополь: Изд-во СевГТУ, 2006. – 418 с. 2. Бебик В. М. *Як стати популярним, перемогти на виборах і утриматись на політичному Олімпі. (Соціопсихологія і технологія політичної боротьби)* / В. М. Бебик. – К.: Абрис, 1993. – 126 с. 3. *Выборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування* / За заг. ред. Є. В. Радченка. – К.: Факт, 2003. – 258 с. 4. Гончаров Д. В. *Политическая мобилизация* / Д. В. Гончаров // *Полис (Политические исследования)*. – 1995. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=392. 5. Казмиренко В. П. *Социальная психология организации: моногр.* / В. П. Казмиренко. – К.: МЗУУП, 1993. – 384 с. 6. Любченко П. М. *Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства: Моногр.* / П. М. Любченко. – Х.: Одиссей, 2006. – 352 с. 7. Любченко П. М. *Політична активність громадян – один із основних факторів розвитку місцевого самоврядування* / П. М. Любченко // *Правничий часопис Донецького університету*. – 2005. – № 1 (13). – С. 18–23. 8. Мамонова В. *Залучення громадськості до участі в управлінні місцевими справами* / В. Мамонова // *Аспекти самоврядування*. – 2004. – № 5 (26). – С. 15–18. 9. Мискевич А. Б. *Общественно-политическая активность: Суцність, проблеми розвитку* / А. Б. Мискевич / Под ред. С. А. Шавеля. – Мн.: Навука і тэхніка, 1991. – 183 с. 10. Осинский А. К. *Умения самореализации в профессиональном самоопределении учащихся* / А. К. Осинский // *Вопросы психологии*. – 1992. – № 1,2. 11. Поживанов М. О. *Українські вектори місцевого самоврядування* / М. О. Поживанов. – К.: Альтерпрес, 2004. – 368 с. 12. Радул В. В. *Соціальна активність у структурі соціальної зрілості (теоретико-методологічний аспект): моногр.* / В. В. Радул. – Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД», 2011. – 256 с. 13. Рубцов В. П. *Індикатори та моніторинг у муніципальному управлінні. Наук.-теорет. посібн.* / В. П. Рубцов. – К.: Гнозис, 2002. – 148 с. 14. Саханенко С. Є. *Політичне управління містом в умовах самоврядування* / С. Є. Саханенко. – Одеса: ОФ УАДУ, 2001. – 380 с.; 15. Nie N. *Education and Democratic Citizenship in America*. – Chicago, 1996 / Nie N., Jane J., Stehlik-Barry K. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/3792204?uid=3739232&uid=2&uid=4&sid=21103094419957>.

ГЕОПОЛІТИКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК: 32.327

Леся Дорош

Національний університет «Львівська політехніка»

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ МОНДІАЛІЗМУ: ГЛОБАЛЬНА ПОЛІТИКА З ПОГЛЯДУ ТЕОРІЇ ЛАТЕНТНИХ СТРУКТУР

© Дорош Л., 2014

Розглянуто діяльність мережі організацій мондіалізму, до яких належать: Рада з міжнародних відносин, Тристороння комісія, Більдерберзький клуб. Зіставлено позиції прихильників та критиків теорії латентних структур щодо міри впливу згаданих мондіалістських інститутів на управлінські державні структури, їх посягання на національний суверенітет, побудови планетарного надуряду. Критично доведено неможливість однозначно стверджувати про зникнення суверенних держав; підкорення національного наднаціональному; перетворення держав на автономні та союзні республіки неформально існуючої глобальної держави.

Ключові слова: мондіалізм, новий світовий порядок, Рада з міжнародних відносин, Тристороння комісія, Більдерберзький клуб, глобалізація, національна держава.

Lesya Dorosh

THE INSTITUTIONALIZATION OF MONDIALISM: THE GLOBAL POLITICS IN TERMS OF THE THEORY OF LATENT STRUCTURES

© Dorosh Lesya, 2014

The article observes the problem of the development of different concepts of the future of mankind, particularly, in terms of the search of hidden (latent) structures of influence on the international community. In the frames of analyzed variants of the global policy development (the scenarios of «global unrest», «balance of interests», «new world order») it is stated that the mondialism is one of the important elements of the possible scenario of the development of current global political system. Its adherents advocate about the merging of all states in a single planetary formation with a single governing body, a global government; the establishment of supranational laws and the federal structure on the whole planet; the elimination of racial, religious, ethnic, national, and cultural boundaries. The author clarifies the features of the institutionalization of the mondialist ideas and the specific character of functioning of the latent institutions of mondialism; analyzes the activity of a network of mondialist organizations which include «Foreign Relations Council» (FRC), «Trilateral commission», «Bilderberg group». The work compares the positions of supporters and critics of the theory of latent structures regarding the extent of the impact of mondialist institutions on the administrative state structures, its encroachment on the national sovereignty, and the creation of the global government. The author critically proves the inability to clearly affirm the disappearance of sovereign states; the national being subjugated by supranational; the transformation of the states into autonomous and allied countries of informally functioning

global state. The author also affirms the research perspective of the future role of the national state in the global system of international relations in the context of the likelihood of the existence of a common supranational political structure headed by the «global government», the peculiarities of the formation of a «new world order», the ways of resolving and the prevention of the military conflicts on the planet.

Key words: mondialism, new world order, «Foreign Relations Council», «Trilateral Commission», «Bilderberg group», globalization, the national state.

Після руйнування двополюсної системи сучасних міжнародних відносин та підйому останньої хвилі глобалізації перед основним міжнародним актором – гегемоном планети (США) і його союзниками постало питання закріплення та підтримки їх статусу наддержав. Однак за умов жорсткої боротьби за визначення майбутнього глобального образу планети дослідники наголошують, що особливо важливо диференціювати глобалізацію як природний, об'єктивний процес та як суб'єктивний, штучний, насильницький – в інтересах так званих глобалізаторів [12].

Отож, важливим напрямом досліджень сучасної глобальної політики, і зокрема міжнародних відносин, стає розроблення представниками наукових шкіл різноманітних концепцій майбутнього людства, зокрема з погляду певних світоглядних парадигм, цивілізаційних засад, пошуків прихованих (латентних) структур впливу на міжнародне співтовариство. Як стверджують вітчизняні теоретики атлантизму, до головних факторів, що визначають сьогоденну геополітичну динаміку «Старого світу», належать фактори: «ризик», «стабілізації» і «нового світового порядку». Тому найбільш ймовірними варіантами розвитку глобальної політики вважають сценарії:

- «глобальної смуги», коли «обвал» держав Заходу спричинить ланцюгову реакцію по всій планеті, «ожививши» так усі лінії соціальних розломів, викликавши тотальний хаос, глобальну війну «всіх проти усіх» із загрозою загибелі людства;

- «балансу інтересів», який призведе до поступового «згасання» атлантичної системи – вихід планети з-під контролю США та їх союзників по НАТО. Впродовж «перехідного періоду» може сформуватись тимчасова нова глобальна політична інфраструктура, основними елементами якої стануть регіональні «центри сили», які контролюватимуть власні «зони геополітичної відповідальності», і знаходитимуть взаємоприйнятні рішення. Позитивну роль у створенні такої конструкції могли б відіграти існуючі структури міжнародного співробітництва (до прикладу – ООН). Однак при цьому відбудеться їхня неминуха «деамериканізація», тобто вихід зі сфери переважного впливу США та їх союзників;

- «нового світового порядку», який передбачає формування жорстко-централізованої системи примусового управління розвитком людської цивілізації, стратегічними компонентами якого є: мондіалізм, інститути наддержавного управління, геополітичне та геостратегічне районування [11].

Отож мондіалізм є одним із важливих елементів ймовірного сценарію розвитку сучасної глобальної політичної системи. Суттю цього напряму є пропагування злиття усіх держав в єдине планетарне утворення з єдиним керівним органом – глобальним урядом, встановлення наддержавних законів і федеративної структури на всій планеті, знищення расових, релігійних, етнічних, національних і культурних кордонів за одночасної поваги до різноманіття культур та народів.

Мондіалістські ідеї набули своєї інституціоналізації, структурної опори в діяльності різноманітних груп еліт, що об'єднані в організації, конкретні інститути, які мають за мету перетворення світу на єдине ціле з єдиним (зазвичай, тіншовим) правлінням, відповідають за реалізацію планів установа нового світового порядку. Так твориться, за визначенням М. Шепелева, політична система мондіалізму як система взаємодії транснаціональних політичних еліт, які втратили національну прив'язку та діють всупереч інтересам власних народів, що виражається у змісті та способах прийняття глобальних політичних рішень [12]. Отже, особливої **актуальності** набуває комплексне дослідження латентної діяльності керівних у глобальній політиці мондіалістських інститутів та організацій, яка проявляється у їх ідейному впливі на правлячі національні еліти, формуючи єдність їхніх думок та дій.

Витоки ідей мондіалізму прихильники теорії латентних структур шукають в утопічних вченнях середньовіччя, творці яких прагнули прискорити встановлення «тисячолітнього Царства Божого» на Землі. Поряд із релігійними (містичними) версіями мондіалізму у Новий час розроблялись його атеїстичні, раціоналістичні версії, наприклад, вчення О. Конта про «Третю Еру» та майбутнє людства як «всесвітньої» батьківщини, яка покликана об'єднати в майбутньому всіх землян, та «Маніфест» К. Маркса та Ф. Енгельса, які сформулювали схожі ідеї («Пролетарі всіх країн, єднайтеся!») [2].

Терміном «мондіалізм» (від лат. «*mundus*», фр. «*monde*» – «світ») прихильники теорії латентних структур (конспірологи) позначають особливий світогляд частини політичного істеблішменту Заходу, носії якого вважають, що настав час для встановлення прямого правління «світового уряду», що змінить форми модерної державної, національної влади з її традиційними вищими державними інститутами – урядами, президентами, парламентами тощо. Фактично, російські геополітики (зокрема, О. Дугін) під мондіалізмом розуміють «скасування національного суверенітету держав і націй, добровільну передачу влади якійсь дивній, тіньовій, наднаціональній еліті, ніким не обраній і ніким не контрольованій» [3]. На їх думку (Ю. Тихонравов), свідченням посилення впливу мондіалізму було створення Ліги Націй у 1919 р. та Організації Об'єднаних Націй у 1945 р. [9].

Англомова транслітерація терміна «мондіалізм» (Mundialization) у Вільній енциклопедії «Вікіпедія» фактично подається без ідеологічних нашарувань як синонім терміна «глобалізація» (globalization) і особливо синонім політичного виміру останньої – демократичної глобалізації [15]. У російській же версії цієї енциклопедії зазначено, що цей термін часто плутають з явищем глобалізації, водночас стверджено, що іноді останній термін застосовують для опису економічного виміру феномену глобалізації, тоді як термін «мондіалізація» – для опису глобалізації політичної [7].

Детальний аналіз проблем формування «нового світового порядку» та трьох основних інститутів мондіалізму з позиції теорії латентних структур здійснив О. Чемшит у статті «Наддержавний рівень політичного правління: «новий світовий порядок»» [11]. Особливої уваги заслуговують дослідження М. Шепелева (з погляду зазначеної позиції), який пропонує використовувати термін «політична система мондіалізму» для опису процесів і станів, що наявні у глобальній реальності [12]. Також слід згадати дисертаційне дослідження А. Задорожного, який розглянув мондіалістські концепції різних періодів [4].

Окремо слід виділити роботу Р. Шульцінгера, у якій він описує амбіції західних експертів із зовнішньої політики – членів «Ради з міжнародних відносин», межі їх впливу у конструюванні цих ідей та їх втіленні. Йдеться про вироблення рекомендацій та їх надії щодо управління взаємозалежною глобальною економікою планети, позицію щодо питання участі США у Другій світовій війні, плани створення післявоєнного порядку тощо. Автор доходить до висновку, що критики відповідних структур та персоналій постійно перебільшують вплив Ради і, отже, через це вона не може претендувати на статус латентної структури глобальної політики [16].

Враховуючи вищезазначене, слід вказати на переважання суб'єктивних критеріїв оцінки певними дослідниками впливу різних латентних структур на розвиток глобальної системи. Йдеться про недостатню кількість критичних досліджень варіантів майбутнього глобального порядку та напрацювань як прихильників, так і опонентів планетарної інтеграції.

Метою цієї статті є аналіз особливостей інституалізації мондіалістських ідей та з'ясування специфіки функціонування латентних інститутів мондіалізму у контексті втілення на практиці положень теорії «нового світового порядку».

Попри згадані вище протоїдеї щодо мондіалізму, все ж слід погодитись, що в сучасний період провідна їх роль пов'язана із реальними в політичній ідеології США претензіями Америки на виключність. Вже зі середини XIX ст. окремі американські ідеологи стверджували, що в недалекому майбутньому США стануть центром, навколо якого всі нації об'єднаються в єдиний народ. Найчіткіше ці ідеологічні установки сформулював американський політолог Г. Моїс 1941 р., який стверджував, що XX ст. має стати значною мірою американським. Ці ідеї 1945 р. були покладені в

основу курсу державної зовнішньої політики США, в яких підкреслювалося, що перемога у Другій світовій війні покладає на американський народ тягар відповідальності за подальше керування планетою. Відтак, у XX ст. США стали головним ідеологічним та політичним центром мондіалізму [2].

Перші організації правомондіалістського напрямку виникли на рубежі XIX–XX ст. Впродовж XX ст., стверджують прихильники теорії латентних структур, мондіалістські організації, які уникали зайвої реклами і часто були секретними, змінили чимало назв. Існували Універсальний рух за світову конфедерацію Г. Девіса, Федеральний Союз і навіть Хрестовий похід за Світовий Уряд (організований англійським парламентарем Г. Асборном у 1946 р.) [9]. Нині, на думку прихильників згаданої концепції, у центрі структури мережі мондіалізму перебувають такі неурядові організації, як Рада з міжнародних відносин (Council on Foreign Relations (CFR)), Тристороння комісія (Trilateral commission), Більдерберзький клуб (Bilderberg group).

Рада з міжнародних відносин виникла після Першої світової війни (1921 р.) як суто американська структура з ініціативи родини Рокфеллерів та за підтримки Дж. П. Моргана як філіал Фонду Карнегі за всесвітній мир, об'єднавши найбагатших людей США. З погляду прихильників теорії змови, примітно, що створення цієї тіньової організації відбувалося синхронно з формуванням офіційної Ліги Націй. Сьогодні цей інститут очолює Річард Хаас (Richard Haass). Від моменту заснування і донині явною метою функціонування CFR є вироблення американської стратегії в планетарному масштабі, а кінцевою ціллю проголошувалась повна уніфікація планети і створення Світового Уряду [9], яку прихильники концепції трактують як скорочення «максимально великої кількості маленьких держав для створення Світового Уряду, контрольованого особливо хижими фінансистами планети» [11].

Офіційно CFR декларує себе як проамериканська організація, видавець, «фабрика думок», що спеціалізується на дослідженні та оцінці курсу зовнішньої політики США та міжнародних справ. На офіційному сайті CFR, місія цієї організації визначається у тому, щоб бути «ресурсом для своїх членів, урядовців, бізнесменів, журналістів, викладачів та студентів, громадських та релігійних лідерів та інших зацікавлених громадян для того, щоб допомогти їм краще зрозуміти світ та вибір зовнішньої політики, що стоять перед США та іншими державами» [14].

CFR, окрім президентів США (сім їх президентів були членами цієї організації, за винятком Р. Рейгана, В. Клінтон та Дж. Буш мол. є ними досі), міністрів, послів і високих державних чиновників, складається сьогодні з провідних банкірів і фінансистів, керівний склад ТНК і найбільших фірм, елітну професуру, власників і топ-менеджерів інформаційних мереж, конгресменів, суддів Верховного Суду США, генералітет НАТО, СІА й інших спецслужб. Саме в цьому колі розробляються основні стратегічні рішення, що потім втілюються за сприяння американської політичної, військової і фінансової міці за підтримки європейських держав, цілком і повністю залежних від мондіалістського лобі [11].

Отож, CFR є «консультативним органом» при американському уряді й видає впливовий журнал «Foreign Affairs». Ця організація часто проводить засідання, на яких урядові чиновники, глобальні лідери та визначні члени зовнішньополітичної спільноти США обговорюють основні міжнародні питання. У межах CFR існує «фабрика думок» – програма досліджень Д. Рокфеллера, до складу якої входять понад 50 вчених, а також 10 стипендіатів з різних регіонів планети, які досліджують важливі питання, що формують порядок денний міжнародного співтовариства.

У статті під назвою «Джерела радянського поведінки» («The Sources of Soviet Conduct») (1947) член цієї дослідницької групи Джордж Кеннан (George Kennan) ввів термін «стримування». Цей есей впливав на формування американської зовнішньої політики впродовж діяльності семи майбутніх президентських адміністрацій. В. Банді (William Bundy) очолив групу дослідників, яка заклала основу для подальшого створення плану Маршалла та НАТО. Д. Ейзенхауер (Dwight D. Eisenhower) очолював дослідницьку групу CFR, коли він займав пост президента Колумбійського університету. Ставши президентом, Д. Ейзенхауер призначив державним секретарем Дж. Ф. Даллеса (John Foster Dulles), іншого члена CFR. Згодом, після засідання з питань «ядерної зброї і зовнішньої політики», на авансцену американської геополітики вийшов Г. Кіссінджер (Henry

Kissinger), якого у 1969 р. президент Р. Ніксон призначив радником з національної безпеки. У подальшому ідеї представників CFR слугували «живильним середовищем» для розроблення важливих напрямів курсу американської зовнішньої політики, таких як взаємне стримування, контроль над озброєннями та нерозповсюдження ядерної зброї [14].

Вчені CFR пропонують висновки та дають політичні рекомендації адміністрації Президента США, звітують перед Конгресом, надають інформаційні та кадрові ресурси для дипломатичної спільноти, взаємодіють із засобами масової інформації, публікують книги, звіти, статті з проблематики зовнішньої політики. Для окремих дослідників парадокс діяльності CFR полягає в тому, що ця організація активно розробляє планетарну концепцію для США, що формується на основі особливих внутрішніх факторів, яка, однак, багато в чому суперечить інтересам Сполучених Штатів Америки, як держави. З цієї причини діяльність CFR і донині гостро критикують [11].

Отже, навколо CFR є чимало дискусій, пов'язаних із теорією змови. Зі свого боку, представники CFR обґрунтовують конфіденційність їхніх досліджень, зазначаючи, що вона необхідна не тому, що вони поділяють або обговорюють секретну інформацію, а тому, що закрита система дає змогу учасникам вигадувати, обговорювати і випробовувати нові ідеї з іншими її членами. З іншого боку, CFR обвинувачують у змові з метою побудови «світового уряду», згадуючи при цьому про значну кількість високопоставлених урядових чиновників (разом з світовими лідерами бізнесу та діячами впливових ЗМІ), що є членами цієї організації, а також аспекти американської зовнішньої політики, до аналізу та регулювання яких її члени були залучені [14].

Ще таємнішою є діяльність Більдерберзького клубу (БК) – організації, створеної за участю американських та європейських політиків, фінансистів, аналітиків та інтелектуалів. Однак зараз режим таємності навколо організації значно послабився, отже, інформацію про нові «саміти» його членів можна знайти у мережі Інтернет. Сенс існування БК – у координації зусиль держав Заходу щодо встановлення «нового світового порядку» та підпорядкування інтересам західних еліт векторів розвитку політичної й економічної ситуації на планеті. Зокрема, російський неоевразієць-конспіролог О. Дугін вважає, що після падіння СРСР цього завдання практично досягнуто. Звідси й ослаблення завіси таємниці» [3]. У перших документах клубу наголошено на довгостроковому плануванні підривної зовнішньополітичної боротьби Заходу щодо СРСР і країн «третього» світу. На зустрічі БК у червні 1997 р. біля м. Атланта (США) розглядали питання про створення трьох адміністративних центрів Світового Уряду: європейського, американського і тихоокеанського [11].

БК також критикують за відсутність прозорості та підзвітності у його діяльності, звинувачують його членів у змовах. Причому критика звучить від представників полярних позицій на політичному спектрі. Так, ліві звинувачують Більдерберзьку групу в змові з метою нав'язати людству капіталістичне панування, а окремі праві, навпаки, звинуватили групу в змові з метою ввести світовий уряд та планову економіку [13].

Отже, з ініціативи Д. Рокфеллера виникли три інститути мондіалізму. Він донедавна їх і очолював. Третій інститут – Тристороння комісія або Трилатераль (ТК) створили у 1973 р. активісти Більдеберзького клубу. Завдання ТК – аналогічне до завдань БК – обговорення глобальних проблем та пошук їх рішень, тільки об'єкт ширший – Американська, Європейська і Тихоокеанська геоекономічні зони, об'єднані під егідою США [17]. Станом на 2010 р. до складу комісії входило понад 390 учасників. Цікаво, що статут Тристоронньої комісії не дає змоги державним службовцям бути її членами. Водночас слід розуміти, що окремі впливові політики були пов'язані з Тристоронньою комісією, будучи в той чи той час її членами [10].

Як і щодо інших мондіалістських організацій, щодо ТК звучать закиди в надмірному впливі на управлінські державні структури, її посягання на національний суверенітет. Так, Б. Голдуотер (Barry Goldwater) критикує дискусійну групу, стверджуючи, що це «майстерні, скоординовані зусилля, щоб захопити контроль і консолідувати чотири центри влади: політичну, грошово-кредитну, інтелектуальну і церковну...; створити всесвітню економічну владу вищого рівня порівню до рівня політичних урядів національних держав». Окрім того, Н. Хомський (Noam Chomsky) зазначає, що Тристороння комісія має за мету викликати так звану більшу поміркованість у демократії, тобто повернути людей до пасивності та покірності, щоб вони не докладали значних

зусиль для впливу на державну владу. Їх турбує роль молоді у політичному процесі, здатної занадто вільно здійснювати власні ініціативи та вирішувати проблеми, а завданням влади є краще їх контролювати. Дослідник згадує й про надмірний вплив групи ТК на адміністрацію президента США Дж. Картера. ТК також вважають одним із «оплотів» вірогідного «світового уряду», звинувачують її представників в організації терористичних атак 11 вересня 2001 р. для започаткування нового світового порядку [17].

Отже мондіалізм та його латентну інституціоналізацію сприймають дослідники, які дотримуються антиамериканських позицій, вкрай негативно. Як стверджує О. Чемшит, така позиція зумовлена тим, що прихильниками мондіалізму у геостратегічному плані передбачено досягнення і закріплення переваги держав з «морським модусом» поведінки над державами з «континентальним модусом» (у термінах Ж. Атталі), через установа контролю над внутрішньою Євразією [11].

«Новий світовий порядок» з погляду антиамериканістів – це набір мондіалістських технологій, спрямованих на встановлення «глобальної диктатури» Заходу в ім'я збереження ним ілюзії свого політичного, економічного і військового лідерства. Це всесвітній, месіанський, есхатологічний, релігійний проект, глибоко продумана утопія» [11]. Йдеться про майбутнє «золоте століття» існування людства, що триватиме під керуванням певного надуряду. Ці ідеї, на думку прихильників теорії латентних структур, все частіше звучать у висловах представників Більдерберзького клубу, Тресторонньої комісії, Американської ради з міжнародних зв'язків та інших інтелектуальних центрів мондіалізму.

Отже, на думку прихильників мондіалізму та представників основних мондіалістських організацій, національне та державне, як мінімум, є другорядним і, як максимум, взагалі не має права на існування. Мондіалізм стверджує про неминучість повної планетарної інтеграції, про перехід від множинності держав, народів, націй і культур до «єдиного світу», єдиної держави (Пангеї). Однак сьогодні дослідники – носії критичних поглядів, які не належать до прихильників теорії латентних структур не можуть однозначно стверджувати про зникнення суверенних держав з їх бюрократичною системою управління, що реалізує право на верхову владу на певній території; підкорення національного наднаціональному, про перетворення держав на автономні та союзні республіки неформально існуючої Пангеї. Відтак, **перспективними є подальші дослідження** майбутньої ролі національної держави у глобальній системі міжнародних відносин у контексті ймовірності існування єдиної наднаціональної політичної структури на чолі з «глобальним урядом», особливостей формування «нового світового порядку», способів вирішення та запобігання військовим конфліктам на планеті.

1. Більдерберзький клуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Більдерберзький_клуб. 2. Геополітична концепція мондіалізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nebook.net/book_geopolitika_573_page_23/. 3. Дугин А. Угроза мондиализма-2 / А. Дугин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://conspi.ru/publ/a_dugin_konspirologija/ugroza_mondializma_2/17. 4. Задорожний А. В. Генезис и эволюция мондиализма: международно-правовые аспекты: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Задорожний А. В. – К., 1988. – 201 с. 5. Кирсанов В. Мировое правительство: тайный заговор против человечества / Кирсанов В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.proza.ru/2009/02/18/37>. 6. Мондиализм – неизвестный, но не загадочный [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading.biz/chapter.php/1001406/9/Yakuceni_Sergey_-_Zavtra_budet_voyna.html. 7. Мондиализм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Мондиализм>. 8. Совет по международным отношениям [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Совет_по_международным_отношениям. 9. Тихонравов Ю. В. Мондиализм // Геополитика / Ю. В. Тихонравов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://society.polbu.ru/tihonravov_geopolitics/ch26_i.html. 10. Трёхсторонняя комиссия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Трёхсторонняя_комиссия. 11. Чемшит О. О. Наддержавний рівень політичного правління: «новий світовий порядок» / О. О. Чемшит [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://otherreferats.allbest.ru/political/00292834.html>. 12. Шепелєв М. А. Політична система мондіалізму як нова реальність глобального світу [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2005/44-31-20.pdf>. 13. Bilderberg Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://en.wikipedia.org/wiki/Bilderberg_Group. 14. Council on Foreign Relations [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://en.wikipedia.org/wiki/Council_on_Foreign_Relations. 15. Mondialisation [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://en.wikipedia.org/wiki/Mundialization>. 16. Schulzinger Robert D. *The Wise Men of Foreign Affairs: The History of the Council on Foreign Relations* / Robert D. Schulzinger // Columbia University Press. – N. Y. – 1984 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: https://webpace.utexas.edu/hcleaver/www/357L/357Lsum_s2_Schulzinger.Htm. 17. Trilateral Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://en.wikipedia.org/wiki/Trilateral_Commission.

УДК: 316.334.3:327.3

Мар'яна Здоровега

Національний університет «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

© Здоровега М., 2014

Висвітлено сутність, особливості становлення та головні ознаки глобального громадянського суспільства в умовах сучасних міжнародно-політичних трансформацій. Виділено комплекс процесів глобалізації, під впливом яких формується глобальне громадянське суспільство, визначено його структурні елементи. Проаналізовано вплив формальних (державних) інститутів на функціонування глобального громадянського суспільства.

Ключові слова: глобальне громадянське суспільство, наднаціональні актори, транснаціональні зв'язки, глобальна взаємодія, контрвлада, космополіт, мегасуспільство, національна держава, детериторіалізація громадянства, соціальна взаємодія.

Marjana Zdorovega

PECULIARITIES OF FORMATION OF THE GLOBAL CIVIL SOCIETY

© Zdorovega Marjana, 2014

In this work it was determined that the formation of the global civil society occurs under an impact of globalization processes such as: influence of supranational actors on the policy of different countries; formation of common interdependent financial market; decentralization of power authorities in the international system structure; expansion of the transnational corporations activity; formation of transnational relations among societies; states' integrations; international migration of population. It was found out that global society is a relatively independent interaction sphere of the non-governmental subjects of international interaction (i. e. individuals, organizations, social movements etc.) that are uniting in order to defend their interests at the global level. The peculiarities of establishment of the global civil society include predominance of man's interests as an individual above the interests of a man

as a citizen in the international life, as well as functioning beyond the scope of the national state in the international relations sphere. The author pointed out that non-governmental organizations of national civil societies that transform themselves into international non-governmental organizations, public movements, and summits are main structural elements of the global society. It was emphasized that compounding of the global society's structure results in blurring of the institutional borders of the governmental and non-governmental sphere; the loss of value of the national identities occurs; the main mechanism of the global civil society formation is the global cooperation of its subjects with the governments of national and supranational structures.

Key words: global civil society, supranational actors, transnational relations, global cooperation, counter-power, cosmopolite, mega society, national state, deterritorialization of citizenship, social interaction.

Глобалізаційні процеси кінця ХХ початку ХХІ ст. зумовили та актуалізували дослідження змін розвитку міжнародної системи та її елементів. Вагомими каталізаторами міжнародно-політичних трансформацій у цьому контексті можемо вважати кризу біполярного світового порядку та формування постіндустріальної системи суспільства; інформаційно-технічну революцію; інтенсифікацію економічних зв'язків та посилення ролі міжнародних фінансових інститутів; міжнародне співробітництво у сфері захисту прав людини; розширення сфери недержавних відносин та зменшення впливу національних держав у міжнародній системі. Можемо констатувати зміну правил, способів та методів міжнародно-політичних взаємодій усіх учасників міжнародного життя. Глобалізація у своїх процесах, зокрема інтеграційних, формує нові тенденції світової політики, які, своєю чергою, модифікують традиційні міжнародні норми та принципи.

Глобальні тенденції сучасного світу загалом збільшують можливості обміну товарами та інформацією у суспільствах та державах, зумовлюють розвиток світових комунікаційних мереж, вільне переміщення товарів та послуг тощо. Зазначимо, що важливою особливістю цих трансформацій є передусім їхня всеохопність. Якщо скажемо, з кінця 60-х років ХХ ст. у західній соціології концепція глобалізації розглядалась здебільшого крізь призму вестернізації, тобто поширення західної моделі технологічного суспільства та цінностей ліберальної демократії за рамки їх історичних кордонів, то вже у 80-х роках очевидним став факт втілення принципів індустріального суспільства у країнах, які не прагнули наслідувати західний стиль життя. Відтак глобалізацію почали розглядати як «поширення модернізації».

Всеохопний характер глобалізації дає змогу стверджувати, що відбувається соціокультурна, політична й економічна взаємозалежність держав та суспільств. Наприклад, розвиток інформаційних технологій та системи глобальної комунікації сприяє інформованості про нові можливості суспільного розвитку та прогресу, вкорінює у суспільній свідомості багатьох народів нові цінності буття, формує міжкультурний діалог.

На тлі цих процесів та тенденцій формується нове глобальне громадянське суспільство, функціонування якого головно спрямоване на захист прав і свобод людини державою, їх пріоритетністю. В умовах сучасних глобалізаційних тенденцій такий підхід надає нових якостей міжнародній системі, спричинює зміни світогляду міжнародних суб'єктів, суспільної свідомості загалом та перебудову ціннісно-орієнтаційних засад розвитку цивілізації. Отож глобальне громадянське суспільство є своєрідним результатом глобалізаційних процесів, що передбачають об'єднання держав та народів через створення єдиної політико-економічної міжнародної системи.

Становлення глобального громадянського суспільства ускладнює структуру системи міжнародних відносин, трансформує відносини між усіма міжнародними суб'єктами. Це, своєю чергою, обумовлює актуальність аналізу особливостей становлення глобального громадянського суспільства в умовах сучасних трансформацій міжнародної системи.

Аналіз цієї проблематики є актуальним і для України, адже євроінтеграційні прагнення нашої держави неабияк пов'язані із урахуванням міжнародних тенденцій та принципів розвитку міжнародної системи. Вагому роль у цьому контексті відіграє пристосування локальних та

загальнонаціональних цінностей та принципів українського суспільства до аксіологічних модифікацій сучасного міжнародного життя, зумовлених глобалізацією.

Проблематика сутності, функціонування та перспектив розвитку глобального громадянського суспільства є достатньо широко досліджена у наукових працях зарубіжних авторів. Серед них варто виділити дослідження Д. Балуєва, У. Бека, І. Валерстайна, В. Іноземцева, В. Кувалдіна, С. Кружала, Ю. Резника, Дж. Розенау, Д. Хелда, М. Чешкова, М. Шоу та ін. Важливим у їхніх працях є обґрунтування взаємозалежності та різних аспектів взаємодії глобального громадянського суспільства та глобальної (транснаціональної, субнаціональної) держави.

З-поміж українських дослідників глобального громадянського суспільства, на наш погляд, варто виокремити праці В. Буряка, В. Бебика, Р. Войтовича, О. Полторакова, В. Співака, В. Степаненка, К. Трима. Значну увагу вони надають аналізу сутності глобального громадянського суспільства, визначаючи його передовсім новою формою соціальної організації, а також – інституційним аспектам його функціонування. Однак, зважаючи на багатомірність глобалізаційних процесів, їхні суперечності на національному та транснаціональному рівнях, можемо констатувати недостатню вивченість українськими дослідниками проблеми глобального громадянського суспільства.

Мета дослідження полягає у комплексному розгляді особливостей становлення глобального громадянського суспільства в умовах сучасних міжнародно-політичних процесів. Поставлена мета визначає формулювання низки таких дослідницьких завдань: визначити сутність глобального громадянського суспільства та проаналізувати основні підходи до його трактування; з'ясувати особливості глобального громадянського суспільства як структурного елементу міжнародної системи; виділити структурні елементи глобального громадянського суспільства; окреслити вплив формальних (наддержавних і міждержавних) інститутів на динаміку розвитку та функціонування глобального громадянського суспільства.

Передовсім слід вказати, що глобальне громадянське суспільство формується під впливом процесів глобалізації, з-поміж яких особливої уваги заслуговують такі:

- вплив наднаціональних акторів — ООН, НАТО, «Велика вісімка», ЄС на політику різних держав та міжнародну політику в цілому;
- формування спільного взаємозалежного фінансового ринку, інструменти якого істотно модифікують економіку окремих держав (Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку);
- децентралізація владних повноважень у структурі міжнародної системи;
- розширення діяльності транснаціональних корпорацій, а також формування транснаціональних зв'язків і, зокрема «мережевого» ієрархічно побудованого суспільства [4];
- інтеграція держав та народів і, відповідно, збільшення міжнародної міграції населення.

Окреслені процеси глобалізації засвідчують головний її напрям – формування цілісного взаємозалежного світу у політичному, економічному, культурному аспектах. Важливо, що становлення глобального громадянського суспільства є результатом взаємодій та взаємозалежностей національних суспільств. З огляду на це, глобальне громадянське суспільство можна визначити як суспільні зв'язки, які перетинають національні кордони, проходять через «глобальний, позатериторіальний простір» та характеризуються глобальним мисленням [13, С. 232–233].

Глобальне громадянське суспільство також трактується як сукупність усіх громадян світу, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, які перебувають за межами глобальної держави (наддержавних, міждержавних і державно-національних політичних структур), її директивного регулювання і регламентації, однак які гарантуються й охороняються політичними структурами глобального світу [3]. Тобто глобальне громадянське суспільство, хоча й існує за межами держав та їхніх структур, однак водночас тісно пов'язане із ними, як такими, що забезпечують його функціонування.

Вартим уваги є підхід до трактування глобального громадянського суспільства як системи співробітництва та співіснування різних соціумів і культур [15]. У межах цього підходу вважається, що окреме суспільство вибирає не парадигму свого розвитку, а передусім – режим співіснування з іншими на основі спільних цінностей та норм.

Слід вказати, що у науковій літературі поняття «глобального громадянського суспільства» доволі часто вживають разом із поняттями «глобальне суспільство», «мегасуспільство», «всепланетне людство» тощо. Так, термін «мегасуспільство» використовує російський дослідник В. Кувалдін, який вважає, що його формування зумовлюють багатогранні сукупні соціальні зміни.

Мегасуспільство він трактує як хаотичний набір глобальних зв'язків, норм, настанов, цінностей, моделей поведінки, режимів, систем, інститутів, які спроможні створити справедливий та гуманний світопорядок [15].

Німецький соціолог У. Бек використовує поняття «глобальне суспільство», розуміючи під ним створення мережі самопідтримуваних зв'язків та різних соціальних просторів як народження багатовимірної тканини взаємних переплетінь та обов'язків, що утворюються за допомогою відповідних транснаціональних відносин [7].

Багато сучасних теоретиків дотримуються думки, що глобальне громадянське суспільство є демократичною альтернативою глобалізації «знизу» як відповідь на глобалізацію «згори» [16, С. 162]. Йдеться про те, що у системі глобального управління немає механізмів контролю за процесом прийняття політичних рішень зі сторони громадськості. Це свідчить про потребу збільшення демократичної участі у глобальному контексті.

Враховуючи вищезазвані трактування поняття «глобального громадянського суспільства», на наш погляд, варто звернути увагу на дві його особливості:

По-перше, це домінування інтересів людини як індивіда над інтересами людини як громадянина. Підтвердженням цього є формування нових концепцій безпеки особистості у сучасній міжнародній теорії та практиці, а також – нових форм міжнародного співробітництва, які зосереджені здебільшого на оптимальному й першочерговому забезпеченні потреб населення, а не національних держав. Окрім того, відбувається цілеспрямоване інвестування у розвиток людського потенціалу з метою максимального використання людських можливостей тощо [9].

По-друге, це його функціонування за межами національної держави, у сфері міжнародних взаємин. Можемо констатувати, що національні громадянські суспільства (сфера недержавних відносин) сьогодні розширюють свої повноваження на основі міжнародного рівня. Відбувається формування структури нового міжнародного громадянського інституту, який ґрунтується на цінностях та принципах демократії.

Зазначимо, що в межах певної національної (демократичної) держави, функціонування громадянського суспільства зводиться до формування партнерських відносин з самою державою і, отже, – тісно пов'язане з нею. І громадянське суспільство, і держава у контексті демократичного режиму виступають як більш-менш рівноправні суб'єкти соціальної взаємодії. Натомість у міжнародному середовищі відносини партнерства між державою та суспільством, його підпорядкування державі значно ускладнюються. Глобальне громадянське суспільство формується внаслідок прагнення населення різних держав впливати на міжнародні події та процеси, зокрема на прийняття політичних рішень міжнародних структур, вирішення важливих міжнародних проблем, що здійснювались переважно автономно від суспільств.

Отже, глобальне громадянське суспільство є порівняно самостійною сферою взаємодії недержавних суб'єктів міжнародних взаємодій (індивідів, організацій, соціальних рухів тощо), які самоорганізуються з метою відстоювання своїх інтересів на глобальному рівні.

Варто вказати, що глобальне суспільство характеризується низкою таких ознак:

- відокремлена від наддержавних, міждержавних і державно-національних утворень сукупність структур, яка складається з громадян, їх добровільних асоціацій і об'єднань, соціальних груп, націй тощо;
- вільні відносини між суб'єктами глобального громадянського суспільства;
- домінування громадянських прав і прав націй та народів над глобальними (наддержавними і міждержавними) угодами та державно-національними законами;
- забезпечення прав і свобод особистості, можливостей реалізації її інтересів і прагнень, політичного, ідеологічного, релігійного, етнічного та інших видів плюралізму;

- наявність приватної власності, вільної конкуренції, вільних відносин обміну діяльністю та її продуктами між незалежними власниками, тобто ринку;
- саморегуляція відносин між людьми, їх асоціаціями і добровільними об'єднаннями на основі соціальних і психологічних норм – регуляторів суспільного життя;
- розмаїття соціальних, інтелектуальних, наукових, культурних та інших ініціатив;
- збереження національних, соціальних та інших традицій, культури тощо [3].

Ці ознаки дають змогу констатувати достатньо складну структуру суб'єктів глобального суспільства. Діючи у міжнародному масштабі, глобальне суспільство об'єднує представників різних держав, народів, спільнот, етносів, які концентрують свою діяльність та активність з метою подолання наслідків гуманітарних конфліктів, захисту прав людини, формування демократичних міжнародних коаліцій тощо. Головними структурними елементами глобального суспільства в цьому контексті виступають недержавні або неурядові організації національних громадянських суспільств, які трансформуються у міжнародні неурядові організації. Прикладами можна вважати «Міжнародну амністію», яка спочатку діяла як незначна британська недержавна організація, а також – «Репортери без кордонів», «Грінпіс», «Міжнародна організація захисту прав людини» та інші, що у своїй діяльності національно не обмежені [16, С. 157]. Метою діяльності цих акторів є вплив на діяльність наднаціональних та національних органів управління.

Виділимо такі типи неурядових організацій:

- орієнтовані на наукові дослідження, надання консультацій, проведення конференцій, семінарів, поширення інформації тощо (так звані «мозкові центри»);
- орієнтовані на лобіювання інтересів, відстоювання тих чи інших політичних поглядів, загальнодержавного курсу тощо;
- орієнтовані на посередництво, які переважно надають мережеві послуги з приводу важливих для них питань (встановлення контактів як всередині країни, так і за її межами) [1].

До структури глобального суспільства також входять суспільні рухи (консервативні чи революційні); паралельні саміти (зустрічі представників міжнародних неурядових організацій, різноманітних груп, окремих громадян та їх організацій).

Важливо, що ускладнення структури глобального суспільства, розширення простору для його функціонування призводять до розмивання інституціональних кордонів державної та недержавної сфер. Зокрема, відбувається загострення проблеми «включення» у громадянське суспільство нових – індивідуальних і колективних міжнародних членів [12]. Головно це стосується проявів діяльності глобального тероризму як деструктивного явища у становленні глобального суспільства.

Окрім того, на переконання багатьох теоретиків, розширення недержавної сфери суспільних взаємодій зумовлює втрату значення національної ідентичності та призводить до ерозії держави. Національна держава втрачає важелі впливу на суспільство через його орієнтацію на транснаціональні структури. Водночас деякі вчені, навпаки, акцентують увагу на позитивному впливі формування глобального суспільства на державу, відзначаючи зміцнення останньої здебільшого через міграційні процеси. Так, грошові трансферти мігрантів в іноземній валюті у багатьох випадках перевищують дохід держави від прямих іноземних інвестицій. Позитивним моментом у цьому аспекті також є збільшення кількості учасників глобального суспільства, формування їх об'єднань, які здійснюють колективні грошові перекази. Важливим також є те, що транснаціональні організації мігрантів впливають на політику держави, змушуючи її вести діалог із своїми діаспорами. Відбувається свого роду «детериторіалізація громадянства», кордони якої визначаються не географічно, а передовсім – соціально.

З огляду на вищезазначене, зауважимо, що основним механізмом становлення глобального громадянського суспільства є глобальна взаємодія його суб'єктів з урядами національних та наднаціональних структур. Водночас можемо констатувати, що традиційна формула взаємодії «національне громадянське суспільство-держава» сьогодні витісняється розгалуженою структурою мережі транснаціональної (глобальної) взаємодії. Відбувається істотна зміна природи самого суспільства, пріоритетів його розвитку. Глобальне громадянське суспільство у цьому контексті виступає, за висловом У. Бека, своєю «контрвладдою» [4].

Показовим прикладом функціонування глобального суспільства як «контрвлади» можна вважати проблему захисту прав людини у державах, які у своїй внутрішній політиці не дотримуються вимог міжнародного права та базових демократичних норм та принципів. Так, міжнародні неурядові організації з метою захисту демократичних прав та свобод доволі часто виступають як групи активного зовнішнього тиску і міжнародної критики недемократичних режимів [16, С. 166]. Утім ефективність такого тиску істотно залежить від якості місцевого руху спротиву та функціонування громадянського суспільства в межах недемократичної держави, готовності національних урядів коригувати або змінювати свою політику, геополітичної значущості конкретних подій.

Отже, функціональність інститутів глобального громадянського суспільства у системі сучасних міжнародних глобальних взаємодій головно спрямована на підтримку або критику політики національних урядів.

Загалом варто наголосити, що контекст процесів глобалізації інтенсифікує становлення громадянського суспільства у міжнародному вимірі. Натомість початковим етапом становлення глобального громадянського суспільства слід вважати зміцнення індивідуальної ідентичності, процеси демократизації та модернізації в межах національної держави. Так, колективна ідентичність з нацією, а згодом із державою поступово переходить в індивідуальну ідентифікацію. Формується громадянське суспільство. Важливим моментом на цьому етапі є становлення національних держав більш демократичними і менш національними.

Наступний етап полягає у досягненні національною державою високого рівня демократизації й модернізації, її подальше інтегрування у наднаціональне утворення (наприклад ЄС).

Останнім етапом формування глобального суспільства є досягнення відповідного рівня модернізації та демократизації всіх суспільств та їхнє інтегрування у єдину світову (космополітичну) державу з єдиним центром управління. Кінцевою метою такого суспільства є ідентифікація космополітів із світом, нівелювання статусу громадян як таких, водночас підвищення значення статусу людини, важливості прав людини тощо [11].

Очевидно, що становлення глобального громадянського суспільства особливою мірою модифікує політичну діяльність та свідомість особи як суб'єкта політики. Аналіз впливу транснаціональних зв'язків на особу буде предметом наших подальших досліджень.

Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що глобальне громадянське суспільство на нинішньому етапі його становлення є перехідним суспільством, для якого характерне співіснування державоцентристського й недержавного, транснаціонального типів соціальної взаємодії. Водночас, на наш погляд, не варто переоцінювати функціональність глобального суспільства в умовах сучасних глобалізаційних процесів. Глобальні громадські структури ще не є вагомими міжнародними акторами, здатними створити більш-менш рівноправну альтернативу конгломерату державно-владним повноваженням у міжнародній системі. Проте проаналізовані особливості становлення глобального громадянського суспільства дають змогу стверджувати про його доволі активну транснаціональну діяльність поза владними структурами.

1. Балувев Д. Г. Так называемое «глобальное гражданское общество» / Д. Г. Балувев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://crisisdata.info/courses/nstate/styled-7/index.html>.
2. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2002. – 130 с.
3. Бебик В. Глобальне громадянське суспільство: теорія, методологія, менеджмент / В. Бебик // Український центр політичного менеджменту. – 2012. – № 4–5. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?t=1&n=56&c=1190>.
4. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно политическая экономия / У. Бек; пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника; послесл. В. Г. Федотовой, Н. Н. Федотовой. – М.: Прогресс Традиция; Территория будущего, 2007. – 464 с. – (Сер. «Университетская библиотека Александра Погорельского»).
5. Буряк В. В. Гражданское общество в эпоху глобальных трансформаций / В. В. Буряк [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sn-philcultpolsoc.crimea.edu/arhiv/2012/fil_24_3/004_buryak.Pdf.
6. Валерстайн И. Конечу

- знакомого мира. Социология XXI века / И. Валерстайн; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2004. – 353 с. 7. Войтович Р. В. Глобальне суспільство як нова форма соціальної організації у сучасних умовах / Р. В. Войтович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/philo/05vrvosu.Pdf>. 8. Иноземцев В. Л. Глобализация: иллюзии и реальность / В.Л. Иноземцев // Свободная мысль – XXI. – 2000. – № 1. – С. 26–36. 9. Кружалова С.Е. Формирование и развитие глобального гражданского общества как способа «гуманизации» и «цивилизации» глобализации / С. Е. Кружалова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/3_KAND_2007/Politologia/16398.doc.htm. 10. Кувалдин В.Б. Президентская и парламентская республики как формы демократического транзита. Российский и украинский опыт в мировом контексте / В. Б. Кувалдин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=434. 11. Кукушкин А. После краха капитализма наступит коммунизм / А. Кукушкин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sorokinfond.ru/index.php?id=1193>. 12. Полтораков О. Ю. Глобальне громадянське суспільство в системі міжнародних відносин / О. Ю. Полтораков // Дослідження світової політики. Зб. наук. пр. – К.: Ін-т світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – 2008. – Вип. 44. – С. 149–156. 13. Резник Ю. М. Глобальное гражданское общество / Ю. М. Резник // Глобалистика: Энциклопедия / Гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. – М.: Радуга, 2003. – 1328 с. 14. Розенау Д. Управление неуправляемым: проблема глобального рассредоточения власти / Д. Розенау [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://polit-inform.ru/showObject/objID/89>; 15. Снівак В. М. Глобальне громадянське суспільство: реалії та майбутнє / В. М. Снівак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2010_1/34.pdf; 16. Степаненко В. Глобальное гражданское общество: концептуализация и посткоммунистические вариации / В. Степаненко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 2. – С. 156–175 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://i-soc.com.ua/journal/08_Stepanenko.Pdf. 17. Трима К. А. Особливості функціонування глобального громадянського суспільства / К. А. Трима [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://istfak.org.ua/tendentsii-rozvytku-suchasnoi-systemy-mizhnarodnykh-vidnosyn-ta-svitovoho-politychnoho-protsesu/183-protsesy-rehionalizatsii/408-osoblyvosti-funktsionuvannya-hlobalnoho-hromadyanskoho-suspilstva>. 18. Хелд Д. Демократия, национальное государство и глобальная система / Д. Хелд // Современная политическая теория. – М.: Nota Bene, 2001. – С. 278–331. 19. Чешков М. Государственность как атрибут цивилизации: кризис, угасание или возрождение? / М. Чешков. – М.: Б. в., 1993. – 40 с. 20. Shaw M. The State of Globalization: Towards a Theory of State Transformation / Martin Shaw // Review of International Political Economy. – 1997. – № 4. – P. 29–35.

ДИНАМІКА СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС: ОСНОВНІ ЕТАПИ

© Івасечко О., 2014

Розглянуто основні етапи еволюції соціальної політики ЄС та ключові досягнення на цих етапах. З'ясовано трактування соціального виміру в межах інтеграційного об'єднання, що передбачає створення універсальної системи соціального забезпечення, дотримання єдиних соціальних стандартів, фундаментальною основою яких є уніфіковане соціальне законодавство.

Ключові слова: соціальна політика ЄС, соціальний вимір, соціальний простір, принципи соціальної політики.

Olga Ivasechko

THE DYNAMICS OF FORMATION OF THE EU SOCIAL POLICY: THE MAIN STAGES

© Ivasechko Olga, 2014

The work observes the main stages of the evolution of the social policy of European Union and key achievements at these stages. It clarifies the interpretation of the social dimension within the association which envisages the creation of a universal social security system, the compliance of the common social standards with the fundamental basis of a unified social legislation. The author describes transformation of structures associated with the social dimension, analyzes the features of distinguishing the EU social policy in the direction of an independent and permanent expansion of competence in this area. The work highlights the integrated vision of social policy that is consolidated in the official declarations and practices of the states and subjects of international relations directed towards the protection and improving the quality of living standards in the member states of the EU. Also, it determines the interstate aspect of social policy that envisages economic, environmental, educational, and ethical activity of geopolitical subjects that is aimed towards changing of the trends or maintaining the status quo in the social environment in the context of international relations development. The article defines a complex mechanism of the implementation of the social policy of the Community that has been forming during several decades. Special attention is paid to separate components of the social policy of the Association such as the following: ensuring the rights of migrant workers, ensuring healthy and safe working conditions, etc. The social values such as equality and non-discrimination have been actively implemented. The current stage of the EU social policy is associated with the construction of a social Europe which foresees gradual creation of a socially homogeneous space across the EU.

Key words: EU social policy, social dimension, social space, the principles of social policy.

Соціальні суперечності різних соціальних груп, які нерозривно пов'язані з економічними та політичними колізіями, стали передумовою зародження спільної соціальної політики Європейського Союзу. Особливої гостроти соціальні проблеми на європейському континенті

набули у післявоєнні роки, наслідком яких була тогочасна політична ситуація. Йдеться про те, що постала проблема: як водночас можна досягти економічного зростання та згладити назрілі соціальні проблеми, серед яких центральне місце посідала проблема нерівності в доходах і соціальна нерівність. Тому одним із варіантів вирішення складних питань соціальної сфери стала євроінтеграція.

ЄС в сучасних умовах глобальних інтеграційних процесів є одним із полюсів багатовимірного світу, об'єднуючи широкомасштабний економічний потенціал 28 держав-членів. Очевидним, є й той факт, що ЄС за роки свого існування перетворився на потужне наднаціональне об'єднання, новий тип економічно та політично регульованої структури, до компетенції якої входить розвинена ідеологія «європеїзму», що передбачає уникнення великомасштабних соціальних криз. Йдеться про вирішення проблеми бідності, регуляцію ринку праці, соціальний захист знедолених, освіти, культуру, захист навколишнього середовища, етнопонаціональні та культурні проблеми.

Однак ситуацію в соціальній сфері, яка склалась на сьогодні, і насамперед її стан у державах-членах ЄС не варто зводити до єдиного знаменника чи повністю розділяти. З одного боку, це пояснюється тим, що соціальні проблеми є транскордонними, а тому відіграють важливу роль у сучасних міжнародних відносинах. З іншого боку, держави опинилися в соціально-економічній залежності одна від одної, оскільки соціальні проблеми не обмежуються їх кордонами. Відтак, неможливість вирішення назрілих соціальних глобальних проблем силами лише окремих держав через об'єктивні та суб'єктивні фактори стали причиною формування спільної міждержавної соціальної політики.

Обмеженість природних ресурсів і зростаючі потреби в них є однією з основних передумов виникнення і розвитку міжнародної співпраці в соціальній сфері, потреби в міжнародно-правовому її регулюванні. І приклад соціальної політики ЄС, який за останні десятиліття досяг значних успіхів у регулюванні та координації соціальних стандартів держав-членів, розвитку нормативно-правової бази соціальної політики та розробленні нових підходів щодо вирішення соціальних суперечностей є зразком наочності для країн, які досягли у цій сфері значно менших успіхів, зокрема України.

Мета роботи полягає у тому, щоб з'ясувати еволюцію соціальної політики ЄС. **Об'єктом** дослідження є соціальна політика ЄС, **предметом** – передумови та етапи формування соціальної політики ЄС.

Обґрунтовано концепції соціальної політики ЄС у працях таких дослідників: Г. Кун, К. Кремаліс, О. Шульц, Б. Янсен, а також Л. Андонова та Б. Сізеніх, які взявши за основу досвід Польщі та Угорщини, дослідили, які висновки зробили щодо винесення уроків зазначені країни-держави під час адаптації соціальної сфери до соціальних стандартів ЄС. Звертаючись до вітчизняного наукового фонду, констатуємо той факт, що переважно увагу звернено на дослідження порівняльного аналізу соціальних стандартів, що діють в ООН, Міжнародної Організації Праці (МОП), Раді Європи, а саме такі ґрунтовні дослідження здійснили Н. Болотіна, М. Буроменський, В. Денисова. Теоретико-правові аспекти права ЄС з'ясували В. Забігайло, В. Опришко та ін.

Проблему адаптації соціальної сфери України до соціальних стандартів ЄС з акцентом на трудове законодавство України, що є невід'ємною складовою соціальної політики загалом, детально розглянули такі вітчизняні вчені, як Н. Мужикова, В. Пузирний, Л. Семиног. Проте сьогодні особливості формування та сучасний стан соціальної політики ЄС є порівняно мало дослідженими у вітчизняній науковій літературі, а тому потребують уточнення та певної деталізації.

Перш ніж безпосередньо перейти до розгляду, базових етапів становлення соціальної політики ЄС, варто з'ясувати саме трактування терміна «соціальна політика». Вдаючись до сутності цього поняття у науковій літературі, можна знайти неоднозначні його визначення. Наведемо два з них, які, на нашу думку, найбільше відповідають значенню досліджуваного терміна. По-перше, соціальною політикою називають курс дій щодо соціальних явищ з метою керування соціальними взаємовідносинами і розподілом соціальних ресурсів [5, С. 88]. По-друге, соціальна політика – система спеціальних програм або заходів для забезпечення добробуту, підвищення рівня і якості

життя всього населення країни або його окремих груп [5, С. 88]. У контексті предмета нашого дослідження ми більше схилиємося до інтегрованої візії соціальної політики та розумітимемо під нею весь комплекс офіційних декларацій та практичних дій держав та суб'єктів міжнародних відносин, спрямованих на захист та підвищення якості життєвого рівня у державах-членах ЄС. Отже, міждержавний аспект соціальної політики передбачає економічну, екологічну, освітню та етичну діяльність геополітичних суб'єктів, спрямовану на зміни тенденцій чи збереження статусу-кво в соціальному середовищі у контексті розвитку міжнародних відносин. Доволі часто об'єктом уваги політиків виступають саме ті соціальні суперечності, через які виникають конфлікти у міжнародній політиці.

Загалом соціальна політика в масштабах ЄС сьогодні є децентралізованою. Йдеться, насамперед, про те, що соціальна політика є прерогативою національних урядів держав-членів ЄС. У цьому разі ЄС вирішує тільки ті питання держав-членів Об'єднання, де його участь є доречною. В інших випадках національні уряди надають перевагу самостійному вирішенню соціальних проблем, не залучаючи при цьому загальноєвропейські структури.

Проте, позитивним є те, що держави-члени наділені компетенцією розширювати правила і стандарти, що перевищують ті, які зафіксовано на загальноєвропейському рівні. Незаперечною характеристикою соціальної політики ЄС є її різноманітність. Так, наприклад, акцентуючи увагу на ключових принципах і установках соціальної політики ЄС, необхідно зазначити про їх загальний характер. Це пояснюється намаганням ЄС уникнути можливих колізій між державами (скажімо, скандинавськими і південноєвропейськими) з кардинально відмінними режимами регулювання ринків праці або соціального забезпечення. Незважаючи на вищезазначене, ЄС по-своєму трактує «соціальний вимір», а саме через: загальну сільськогосподарську політику (ЗСГП); діяльність структурних фондів; трудове законодавство (гігієна і безпека на робочому місці, рівна оплата за рівну працю, соціальний захист робітників-мігрантів); а також заходи із регулювання безпеки виробленої продукції і захисту здоров'я споживачів. Популярним гаслом соціального виміру Об'єднання є «обернутися обличчям до людини». Вдаючись до трактування поняття соціального виміру, доречно вказати, що він передбачає, по-перше, досягнення балансу між глобальними та інтеграційними процесами з одного боку, по-друге, взаємодію процесів, що йдуть зверху від центру, наслідком яких є труднощі на шляху подальшої еволюції ЄС загалом [6, С. 160-161].

Вагомим поступом у цьому напрямку є й те, як Співтовариство трактує соціальний розвиток. Отож ЄС виходить з того, що такі процеси, як демократія і соціальний розвиток є невіддільними. Тому соціального прогресу можна досягти лише в результаті партнерського співробітництва в межах Спільноти. Йдеться про взаємодію між європейськими інститутами, державами-членами, соціальними партнерами та окремими громадянами.

Незаперечним є той факт, що рушійною силою соціальної політики Співтовариства є принципи соціальної солідарності і згуртування. Ці принципи водночас є і фундаментальною основою політики ЄС щодо створення нових соціальних меж, у яких повинен реалізовуватись розвиток невід'ємних компонент сучасного суспільства у зв'язку з висуненням конкретних соціально-політичних вимог з боку значної частини електорату, громадських організацій та політичних структур різних рівнів тощо. З огляду на вищезазначене, роль ЄС в імплементації соціальної політики зростає, оскільки Співтовариство є і активним координатором, і провідником політики, побудованої на врахуванні інтересів різних соціальних груп.

Вдаючись до аналізу становлення основоположних етапів соціальної політики ЄС, то перш за все необхідно зазначити, що координація соціальної політики ЄС не була домінантною метою Об'єднання разом із економічною інтеграцією. Це пояснюється насамперед, тим, що соціальна політика є доволі чутливою сферою національного суверенітету, а тому держави-члени не вважали за потрібне делегувати частину свого суверенітету на загальноєвропейський рівень. У довгостроковій перспективі економічна інтеграція ЄС мала б забезпечити одночасно і соціальний прогрес у державах-членах Співтовариства.

З метою уникнення негативних наслідків економічної інтеграції в усіх установчих договорах зафіксовано положення про проведення низки соціальних заходів. Однак згодом стало зрозуміло,

що ці положення були швидше декларативними і в практику політичного життя Співтовариства не імплементувались.

Наріжним каменем у реалізації соціальних положень була відмінність позицій держав-членів. Про це, наприклад, яскраво свідчить процес соціальної гармонізації, оскільки саме цей аспект виявився найбільш суперечливим під час вироблення текстів основоположних договорів ЄС. Конкретизувавши втілені заходи в життя в соціальній сфері, треба вказати, що в практику вони імплементувались лише у двох напрямках. По-перше, це – процес запровадження принципу вільного пересування працівників, по-друге, – професійна перекваліфікація працівників вугільної і сталеливарної промисловості. Внаслідок запровадження принципу вільного пересування працівників передбачалося максимально ефективно використовувати власні трудові ресурси на спільному ринку праці. Це, передусім, мало вирішити цю проблему в масштабах європейських співтовариств, значення якої полягала у рівномірному розподілі робочої сили, оскільки, її надлишок спостерігався в Італії, а нестача – в ФРН, Франції [2].

Аналізуючи основні тенденції та особливості формування єдиного ринку праці, необхідно відзначити той факт, що він відбувався у три етапи. Хронологічно межі першого охоплювали період 1962–1968 рр. За цей період вагомим досягненням інтеграційного об'єднання було те, що робітники отримали право в'їзду у будь-яку країну без віз на основі документа, який підтверджує право отримання роботи в одній із держав-членів ЄС. Водночас було також створено спеціальний механізм інформування в масштабах Спільноти.

Негативним моментом у вище окресленому процесі, на думку значної частини політичних експертів у цій галузі, була відсутність рівності між робітниками-мігрантами і національною робочою силою. Підтвердженням цьому був той факт, що кожна держава зберігала за собою право обмеження в'їзду іноземних робітників. Тому помітною була тенденція щодо значного припливу робочої сили з таких держав, як Іспанія, Португалія, Туреччина. Особливістю її було те, що працівники мали більше переваг у стейкхолдерів, бо не користувалися низкою прав, а це, своєю чергою, применшувало вартість робочої сили. У результаті цього уряд Італії прийняв Меморандум, яким вимагалось від ЄС проведення узгодженої політики сфері зайнятості та в сфері регулювання міграції робітників у масштабах Співтовариства, оскільки було зафіксовано тотальні порушення принципу пріоритету робітників з-поміж країн-членів ЄС [2].

Незважаючи на запровадження принципу вільного пересування робітників у масштабах ЄС, позитивних прогнозів європейських аналітиків щодо вирішення поставлених завдань не було досягнуто.

У фокусі нашої уваги перебуватиме другий напрям проведення заходів у соціальній сфері, насамперед, перепідготовки, переселення і працевлаштування. Цей напрям соціальної політики був значно продуктивнішим і масштабнішим. Доречно вказати, що приєднання до ЄС нових членів, таких як Греція, Іспанія і Португалія, викликало різке зростання кількості безробітних. Наприклад, з 1974 р. по 1984 р. кількість безробітних зросла з 4 млн ос. до 12 млн ос. [13]

Враховуючи «порівняно» ефективніші заходи, які проводило керівництво ЄС щодо другого напрямку, тобто перепідготовка і працевлаштування, то необхідно констатувати той факт, що діяльність не була продуктивною. Йдеться про те, що перепідготовку пройшли лише 10 % безробітних, що становить 500 тис робітників. У тогочасному періоді ключову роль у нелегкому процесі відіграв Фонд реадaptaції Співтовариства [2].

Отож, можемо висновувати, що перший етап формування соціальної політики ЄС, хронологічні межі якого охоплюють період 1962–1968 рр., характеризувався процесом мінімізації негативних соціальних наслідків, що виникли внаслідок економічної інтеграції.

Увагу необхідно зосередити і на другому етапі розвитку соціальної політики європейських співтовариств, який розпочався на початку 70-х років ХХ ст. Найсуттєвішою інновацією другого етапу формування соціальної політики в масштабах ЄС стала зміна підходу до розуміння соціальної політики, її функцій, інструментів реалізації та запровадження процесу реформування.

Отже, другий етап становлення соціальної політики ЄС характеризувався виокремленням соціальної політики в самостійну галузь, розширенням її конкретних завдань, масштабів і параметрів, а також визначенням умов і методів її реалізації.

Фокусом уваги також є і третій етап становлення соціальної політики ЄС, що охоплює період, визначеного часовими межами з 1970-х по 1990-ті роки, тобто до підписання Маастрихтського договору. Його особливістю було те, що він характеризувався переважно протистоянням або ж негативною позицією Великої Британії щодо здійснення заходів у сфері соціальної політики Співтовариства. Водночас необхідно відзначити роль і місце голови Комісії ЄС Ж. Делора, з ім'ям якого пов'язана певна активізація роботи в соціальній політиці з середини 1980-х р. до підписання Маастрихтського договору. Він розглядав ухвалення корпоративістської моделі соціальної політики як найважливіший крок у розвитку європейської інтеграції. Водночас вчений окреслив три основні принципи, на основі яких базується діяльність Співтовариства в соціальній сфері. По-перше, це принцип субсидіарності, згідно з яким кожній сфері діяльності повинна відповідати найадекватніша відповідь (через гармонізацію, координацію, конверсію, кооперацію). По-друге, передбачалось запровадження принципу поваги до відмінностей національних систем, культур і практик. І третім принципом є збереження конкурентоспроможності підприємств, враховуючи необхідність узгодження економічних і соціальних мотивів [2].

Новим етапом розвитку соціальної політики ЄС можемо вважати 1990-ті роки. У цей період соціальна політика ЄС перейшла на якісно новий рівень свого розвитку. Прихильники активної європейської соціальної політики вносили пропозиції щодо включення основних положень Європейської соціальної хартії 1989 р. у текст Маастрихтського договору. Однак винятком у цій ситуації, як і завжди, була Велика Британія, котра була проти спільної соціальної політики. У результаті положення про соціальну політику решта держав-членів були вимушені виносити окремим протоколом до Договору, що був обов'язковим тільки для 11 держав-членів [2].

Внаслідок економічної кризи 1990-х р. соціальні проблеми в країнах-членах ЄС набули піка розвитку. За оцінками політичних експертів, це, своєю чергою, спричинило активізацію соціальної політики об'єднання. В пошуках створення єдиного соціального простору й здійснення загальної соціальної політики в масштабах ЄС знаменною подією стало прийняття основоположних документів у сфері соціальної політики. Серед них три важливі документи, які відіграли помітну роль у подальшому оформленні європейської соціальної політики: Біла книга «Про зростання, конкурентоспроможність і зайнятість: виклики і шляхи вступу у XXI ст.» (1993 р.), Зелена книга «Європейська соціальна політика, роздуми для Союзу» (1993 р.), Біла книга «Європейська соціальна політика: шлях для Союзу» (1994 р.). У цих документах акцентовано увагу на центральній проблемі, з якою стикнулася Європа в кінці XX ст. – це стан безробіття, його наслідки для системи соціального захисту, рівня життя, економічного розвитку тощо [13].

Отже, висновуючи вищезазначене, окреслимо основні проблеми формування і тенденції розвитку соціальної політики ЄС. По-перше, соціальна політика у традиційному розумінні – це політика держави, спрямована на підтримання гідного рівня життя і розвиток потенціалу громадян. Вона передбачає сукупність дій, що їх вживає держава для компенсації витрат ринкової свободи через розподіл ресурсів і виплат малозабезпеченим і відстоювання прав соціального громадянства, тобто міцного прилучення громадян до демократичного державі, що проводить справедливу соціальну політику. Такої централізованої соціальної політики Європейський союз не має.

По-друге, сьогодні належного рівня розвитку набули окремі складові соціальної політики об'єднання: забезпечення прав робітників-мігрантів, забезпечення здорових і безпечних умов праці, а також введення норм безпеки, продукції, що надходить на ринок. Активно імплементується такі суспільні цінності, як рівність і відмова від дискримінації. Менш «просунутим» виявився ЄС у частині правил, що стосуються умов праці і виробничих відносин. Відповідні стандарти ЄС на належному рівні не розвинені, ніж у найрозвиненіших державах-членах. По-третє, соціальний вимір європейської інтеграції, зважаючи на актуальність і вагомість, «ставити низьку планку»: унеможливити на регіональному ринку суспільні потрясіння. Тому реалізація концепції загальноєвропейської держави добробуту є малоімовірною.

Отже, перспективними є дослідження власної юридичної бази соціальної політики ЄС, спрямованої на позитивне вирішення проблем, що набули соціальних ознак: незбіг інтересів, усунення соціальних суперечностей, згладжування конфліктів, контролювання дій, досягнення компромісів, використовуючи інститути і можливості, що в його розпорядженні. Аналіз сучасних глобалізаційних процесів свідчить про неспроможність окремих держав вирішувати об'єктивно назрілі соціальні проблеми. В цьому контексті дослідження вимагає зростаюча координуюча роль ЄС, оскільки на співтовариство покладаються нові обов'язки і відкриваються нові можливості, орієнтовані на майбутнє.

1. Гайдуцький П. Україна – ЄС: проблема інтеграції / Павло Гайдуцький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/international/ukrayina-yes-problemi-integraciyi-_.html;
2. Гурина М. В. Етапы формирования социальной политики Европейского Союза. / М. В. Гурина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elib.bsui.by/bitstream/123456789/2407/4/09%20ГУРИНА.pdf>;
3. Дарморіс О. М. Становлення і розвиток трудового права ЄС. / О. М. Дарморіс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mydisser.com/en/catalog/view/6/346/7014.htm>;
4. Денисов В. Н. Основні правила конкуренції Європейського Союзу / В. Н. Денисов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-24789.html?page=19>;
5. Донець А. Соціальна політика ЄС: перспективи та шляхи запровадження в Україні / А. Донець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/805689/>;
6. Журкин В.В. Актуальные проблемы европейской интеграции // В. В. Журкин, О. В. Буторина, М. В. Стрежнева и др. – М, 2008. – 220 с.;
7. Климова Г. С. К понятию концептуальной основы социального измерения европейской интеграции / Г. С. Климова // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. – 2009. – № 97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/k-ponyatiyu-kontseptualnoy-osnovy-sotsialnogo-izmereniya-evropeyskoj-integratsii>;
8. Мужикова Н. М. Адаптація соціальної політики та трудового законодавства України до стандартів ЄС: навч. посіб. / Сіверський інститут регіональних досліджень / Н. М. Мужикова, В. Ф. Пузирний, Л. А. Семиног [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.siver.uct.ua/biblioteka/ES.pdf>;
9. Муравйов В.І. Право Європейського Союзу. Трудове і соціальне право Європейського Союзу: Основні етапи розвитку трудового та соціального права Євросоюзу / В.І. Муравйов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1120061148565/pravo/trudove_sotsialne_pravo_yevropeyskogo_soyuzu;
10. Полтавець В. Соціальна робота в Україні: перші кроки / [під ред. В. Полтавця]. – К.: Видавничий дім «КМ Academia», 2000. – 236 с.;
11. Сергеев А. Е. Социальная политика Европейского союза на современном этапе: становление и развитие. / А. Е. Сергеев // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. – 2009. – № 93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-politika-evropeyskogo-soyuz-na-sovremennot-etape-stanovlenie-i-razvitiie>.
12. Сімкіна О. В. Основні засади та історичні етапи становлення й розвитку соціального забезпечення (на прикладах країн Європи та України). / О. В. Сімкіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-4/doc/3/22.pdf>.
13. Ярова Л. Соціальна політика ЄС: етапи розвитку і правова база. / Л. Ярова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Sup/2010_21/Rozdil_3/05_Yarova.pdf;
14. Яцишина І. В. Соціальна складова інноваційної політики ЄС / І. В. Яцишина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Emb/2012_1/yashishe.pdf

Уляна Ільницька
Національний університет «Львівська політехніка»

«СХІДНЕ ПАРТНЕРСТВО» ЯК ВИМІР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ СУСІДСТВА ТА ДІАЛОГОВИЙ РІВЕНЬ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З ЄС

© Ільницька У., 2014

Вивчено актуальну проблему реалізації проекту «Східне партнерство» як виміру Європейської політики сусідства. Розглянуто суспільно-політичні передумови створення проекту, проаналізовано позиції та мотиви держав-ініціаторів; всебічно охарактеризовано суть проекту «Східне партнерство», механізми його реалізації та результати втілення. Значну увагу звернено на аналіз співпраці Європейського Союзу з Україною в межах проекту «Східне партнерство»; висвітлено переваги економічної та політичної євроінтеграції України. Значну увагу звернено на саміт Східного партнерства (м. Вільнюс, 2013 р.); проаналізовано його результати, перспективи подальшої співпраці ЄС з державами-учасницями проекту та з Україною, зокрема.

Ключові слова: регіональні програми та ініціативи Європейського Союзу, проект «Східне партнерство», інтеграційна політика, європейська політика сусідства, саміт Східного партнерства, зона вільної торгівлі, Угода про асоційоване членство; євроінтеграційна зовнішня політика України.

Uljana Ilnytska

«THE EASTERN PARTNERSHIP» AS A DIMENSION OF EUROPEAN NEIGHBORHOOD POLICY AND NEGOTIATION PHASE OF THE EU-UKRAINIAN COOPERATION

© Ilnytska Uljana, 2014

«The Eastern Partnership» is researched as a large-scale project and a regional initiative of the European Union, aimed at expanding and strengthening European integration, activation of the EU cooperation with Eastern European states-partners, holding negotiations between the EU and Ukraine in the economic and political dimensions. This article dwells on the strategy, purposes, and objectives of the initiative regarding both member states and specifically Ukraine. Moreover, the article highlights the evolution and results of the Eastern Partnership project which is considered as an effective political international mechanism.

The Eastern Partnership is regarded as the EU aspiration for the institutionalization and liberalization of the neighborhood policy concerning Eastern European countries, as well as the support of those countries' desire to get closer to democratic values, European standards and norms. The article points out that in the frames of realization of its goals, the project foresees the creation of a new free trade zone, establishment of visa-free regime, cooperation within economic, energy, cultural, educational, and environmental spheres.

The article pays a great attention to the analysis of the social political conditions, under which the project was created, as well as to the research of goals, intentions, and positions of interested and engaged in the project subjects. It analyzes, in particular, the motivation of the

countries which have initiated the project, Poland and Sweden; it also highlights the positions of France and Russia. The author of the article puts a special focus on the bilateral relations between Ukraine and the EU. In addition to that, one can find here the analysis of advantages and benefits Ukraine could achieve within the economic and political sphere in the frames of realization of the terms of the Eastern Partnership project. Moreover, the article highlights the range of unsolved problems concerning the declared differentiated approach of the EU towards the cooperation with member countries and specifically Ukraine. The position of the Russian Federation on promotion of EU regional programs is discussed as well. It is stated that Russia has a biased view toward the EU integration initiatives and is somewhat opposed to that.

The article is largely focused on results and consequences of the Eastern Partnership Summit that was held in Vilnius, on November 28-29, 2013. This important event has grasped attention both of the European society and of the world community. On the basis of results of the Summit, the author analyzes the position of Ukraine concerning the fact that the Ukrainian side unilaterally refused to sign the Association Agreement. The article points out a clear position of the EU towards Ukraine, which is based on the «open-door policy».

Key words: EU regional programs and initiatives, «The Eastern Partnership» initiative, integration policy, European neighborhood policy, Eastern Partnership Summi, free trade zone, the Association Agreement, Ukrainian foreign policy towards European integration.

Інтеграційна політика Європейського Союзу, прагнення активізувати співробітництво зі східноєвропейськими країнами-партнерами, реалізація діалогових відносин з Україною в економічному та політичному вимірах відображені у проекті «Східне партнерство», затвердженому Радою ЄС у 2009 р. Як регіональна ініціатива Європейського Союзу щодо співпраці зі східноєвропейськими державами, Східне партнерство засвідчує транспарентність, прозорість політики сусідства ЄС. Водночас, деякі положення проекту «Східного партнерства» стали предметом дискусій та обговорень як для держав-учасниць, так і для науковців, політологів, незалежних експертів.

Проблеми, які досліджено у статті є надзвичайно актуальними з огляду на суспільно-політичні процеси, що відбуваються на європейському просторі. Резонансною подією кінця 2013 р. став саміт Східного партнерства, який відбувався у м. Вільнюсі 27–28 листопада, і результати та наслідки якого стали темою для обговорення й предметом дослідження науковців та політологів. Україна як одна із країн-учасниць проекту «Східне партнерство» заявила свою позицію, яка стала дещо неочікуваною для європейських партнерів та змінила акценти у вимірі співпраці Україна-ЄС у межах реалізації програми «Східне партнерство». Євроінтеграційна зовнішня політика України, яка значною мірою зумовлена реалізацією проекту «Східне партнерство», вимагає аналізу та осмислення. Крім того, Східне партнерство як специфічний вимір європейської політики сусідства, як програма співпраці України з Європейським Союзом потребує всебічного наукового дослідження, аналізу механізмів реалізації задекларованих у проекті положень, вивчення економічних та політичних аспектів співпраці ЄС з Україною.

Східне партнерство як вимір європейської політики сусідства є актуальною темою досліджень науковців, які всебічно вивчають європейські та євроатлантичні інтеграційні утворення; процеси євроінтеграції України, аналізують перспективи вступу нашої держави до Європейського Союзу. На особливу увагу заслуговують праці українських науковців В. А. Манджолі, В. В. Копійки, О.І. Шниркова, Т.І. Шинкаренко, Н. М. Веселої, які об'єктивно та неупереджено оцінюють функціонування Європейського Союзу, досліджують, різноманітні проекти ЄС (зокрема Східне партнерство), аналізують напрями та сфери співпраці України з Європейським Союзом. Східне партнерство стало предметом наукових розвідок також і аналітиків Центру ім. Жана Моне з європейських студій, заснованого в Національному університеті «Києво-Могилянська академія». Проблема реалізації цілей Східного партнерства щодо держав-учасниць досліджували і науковці регіональних центрів з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України. Однак,

незважаючи на численні публікації, варто зазначити недостатність комплексних аналітичних досліджень проекту «Східне партнерство» як європейської політики сусідства щодо країн-учасниць і щодо України, зокрема. Відсутні наукові праці з всебічним політичним аналізом результатів та наслідків саміту Східного партнерства, який відбувся 28–29 грудня 2013 р. і який актуалізував проблему євроінтеграції України.

Зважаючи на актуальність проблеми, її політичну значущість, враховуючи недостатність комплексних наукових досліджень з проблем реалізації проекту «Східне партнерство» як особливого виміру європейської політики сусідства щодо держав-учасниць проекту (України, Грузії, Молдови, Азербайджану, Вірменії, Білорусі) визначено *завдання статті*: проаналізувати процес інституціоналізації політики Європейського Союзу щодо східних держав-партнерів, втілену у проекті «Східне партнерство»; розглянути суспільно-політичні передумови створення проекту; охарактеризувати механізми його реалізації та результати втілення; проаналізувати результати та перспективи співпраці ЄС з Україною в межах проекту «Східне партнерство»; висвітлити цілі, завдання та результати саміту Східного партнерства, який відбувся у м. Вільнюсі 28–29 листопада 2013 р.; проаналізувати позицію та заяви української сторони щодо євроінтеграційного вектору зовнішньої політики.

Процес інституціоналізації політики Європейського союзу щодо східних сусідів розпочався 26 травня 2008 р., коли до уваги членів Ради ЄС із загальних питань та зовнішніх відносин було представлено спільну польсько-шведську ініціативу – проект «Східне партнерство». У проекті передбачено участь країн Східної Європи – України, Молдови, Білорусі, Грузії, Вірменії та Азербайджану. З Республікою Білорусь було заплановано технічну й експертну співпрацю.

Європейська Рада схвалила та затвердила проект «Східне партнерство» і доручила Європейській Комісії до весни 2009 р. підготувати конкретні пропозиції, наголошуючи на необхідності диференційованого підходу до країн-учасниць у межах Європейської політики сусідства. Для держав, що беруть участь у проекті «Східне партнерство» планувалось створення зони вільної торгівлі, підписання угод про асоціацію, лібералізація візового режиму, співпраця в галузі енергетичної безпеки.

Робота над ухваленням проекту «Східне партнерство» стрімко та динамічно розгорталась, що, значною мірою, було зумовлено серпневим російсько-грузинським збройним конфліктом 2008 р., який набув значного міжнародного резонансу. Крім того, польсько-шведський проект створення Східного партнерства актуалізувався і на противагу Середземноморському союзу, лобійованому президентом Франції Н. Саркозі на початку 2008 р. На відміну від французької концепції, Східне партнерство не передбачало окремого фінансування й створення власного секретаріату. Вже 3 грудня 2008 р. у повідомленні Європейської Комісії і у робочому документі, що до неї додавався, були викладені основні параметри та ідеї Східного партнерства, відкориговані згодом у Декларації Європейської Ради, ухваленій на додаток до висновків від 19–20 березня 2009 р. 20 березня 2009 року Рада ЄС остаточно затвердила проект Східного партнерства, оголосивши про те, що його офіційний старт відбудеться 7 травня 2009 року у Празі [4, С. 29]. 7 травня 2009 р. у м. Прага під час установчого саміту Східного партнерства ухвалено спільну заяву, у якій Східне партнерство розглядається як доповнення до двосторонніх договірних відносин між ЄС та кожною з держав-партнерів, як специфічний вимір європейської політики сусідства. Східне партнерство стало ще однією регіональною ініціативою Європейського Союзу поряд із Північним виміром, Союзом для Середземномор'я, Синергією Чорного моря.

Ухвалення та реалізація Східного партнерства мало велике значення для держав-ініціаторів проекту – Польщі та Швеції. Польща продемонструвала здатність формулювати конструктивні пропозиції, погоджувати і досягати їх реалізацію. Участь Швеції в ініціативі зумовлена прагненням пом'якшити негативне сприйняття політики Польщі, яке поширилося в ЄС на той час, та заручитися підтримкою «старих» членів ЄС. Однак Швеція, крім солідаризації з позицією Польщі, прагнула реалізувати далекосяжну стратегію, спрямовану на збільшення своєї політичної ваги у Євросоюзі через досягнення регіонального лідерства у Північній та Центральній Європі, а

також на створення протидії міцніючому тандему Німеччини і Росії у стратегічному для Швеції Балтійському регіоні [4, С. 29].

Аналізуючи цілі та мету проекту «Східне партнерство», варто відзначити певну їх трансформацію. В.В. Копійка та В.А. Манджолла наголошують: «Якщо спочатку Східне партнерство запроваджувалося з метою поглиблення відносин із сусідами ЄС на Сході і збалансування Союзу для Середземномор'я, то згодом йому була відведена стратегічна роль. Активізація діяльності Росії з відновлення свого впливу на пострадянському просторі змушувала європейські країни потурбуватися про утримання східних сусідів в орбіті своїх інтересів. Військовий конфлікт між Грузією та Росією і його наслідки помітно вплинули на зміст повідомлення Європейської Комісії від 3 грудня 2008 р. Зокрема стверджувалося, що Східне партнерство сприятиме зміцненню державності та територіальної цілісності запрошених до участі в ньому країн і здійснюватиметься на засадах європейської солідарності» [4, С. 30]. Остаточний варіант основних положень, цілей, мети Східного партнерства викладений, як зазначалось вище, у Декларації Європейської Ради (ухваленій на додаток до висновків від 19–20 березня 2009 р.) та у Спільній заяві Саміту Східного партнерства у Празі від 7 травня 2009 р.

Східне партнерство засвідчує прагнення Європейського союзу підтримувати намагання країн-партнерів наблизитись до європейських норм і стандартів, до демократичних цінностей; демонструє згоду ЄС надати допомогу, необхідну для проведення внутрішніх політичних та соціально-економічних реформ з метою прискорення політичної асоціації та економічної інтеграції між Євросоюзом і зацікавленими країнами-партнерами. Стратегічними цілями Східного партнерства є підтримка сталого процесу реформ східноєвропейських країн, утворення зони вільної торгівлі з країнами-учасницями, встановлення безвізового режиму, активізація співпраці в економічній, енергетичній галузях, у сфері культури, освіти, охорони навколишнього середовища. Як специфічний вимір Європейської політики сусідства Східне партнерство ґрунтується на взаємних інтересах і зобов'язаннях, на принципах відповідальності та підзвітності. В основі проекту – принципи міжнародного права та демократичні цінності.

Щодо України – в межах проекту «Східне партнерство» передбачено укладення поглибленої зони вільної торгівлі, підтримку процесу адаптації законодавства та зміцнення інституційної здатності країн-партнерів, сприяння регіональному розвитку на основі політики регіонального вимірювання ЄС, створення інтегрованої системи управління кордонами, співпрацю у сфері енергетичної безпеки; лібералізацію візового режиму.

Реалізація основних цілей та завдань Східного партнерства щодо країн-учасниць, зумовила активізацію фінансування комплексних програм щодо інтеграції економік східноєвропейських країн з економікою ЄС, зближення їх законодавства з законодавством ЄС; створення економічного союзу між учасниками проекту «Східне партнерство»; співпрацю в боротьбі проти корупції, організованої злочинності, нелегальної міграції; збільшення мобільності робочої сили та створення перспективи відкриття ринків праці ЄС; посилення енергетичної безпеки; реалізацію програм, що спрямовані на подолання економічної і соціальної нерівності; реалізацію індивідуальних програм (охорона кордонів, допомога у ліквідації наслідків стихійного лиха, підвищення енергетичної ефективності та відновлюваних джерел енергії); посилення контактів між ЄС та громадянами країн Східного партнерства (наприклад, проект «Євроконкурс»); надання додаткової фінансової допомоги [15].

Східне партнерство передбачає дво- та багатосторонній вимір співпраці. На двосторонньому рівні планується укласти угоди про асоціацію між ЄС та кожною країною-партнером, зміст яких буде різним і відповідатиме цілям та потенціалу конкретного партнера. Маючи найпозитивнішу динаміку відносин з ЄС серед усіх пострадянських держав, Україна підкреслює свою зацікавленість в індивідуальному підході і застерігає від спроб зниження рівня співпраці з країнами-партнерами [4, С. 32]. Багатостороння співпраця в межах Східного партнерства ґрунтуватиметься на чотирьох тематичних платформах: 1) демократія, ефективне врядування і стабільність; 2) економічна інтеграція та конвергенція із секторальними політиками ЄС; 3) енергетична безпека; 4) контакти між громадянами.

Перші установчі засідання усіх чотирьох тематичних платформ відбулись у червні 2009 р. Схвалено загальні принципи і правила процедури їх діяльності, розглянуто основні цілі та презентовано окремі ініціативи-флагмани. Ухвалення цілей та робочих програм тематичних платформ відбулось у листопаді 2009 р. Потім щорічно проводили зустрічі міністрів закордонних справ держав-членів ЄС та країн-партнерів ініціативи ЄС «Східне партнерство».

Східне партнерство посіло належне місце серед регіональних програм-ініціатив Європейського Союзу (Союз для Середземномор'я, Північний вимір, Синергія Чорного моря), які здійснюються протягом останніх років і є перехідним етапом у процесі формування чіткої та узгодженої концепції європейської інтеграції, яка активно втілюється після ратифікації Лісабонського договору, що набрав чинності 1 грудня 2009 р.

Активізація регіональних програм Європейського союзу зумовлює певну протидію з боку Росії. Адже пострадянський простір залишається сферою інтересів Російської Федерації, яка опонує Східному партнерству, сприймаючи його як загрозу поширення впливу у згаданому регіоні лише однієї сторони – ЄС. В цьому контексті Росія вбачає у Євросоюзі політичного та економічного конкурента. Основні аргументи російської сторони зводяться до того, що Східне партнерство: може обмежити можливості «газової» дипломатії Росії (Північний і Південний потік); є альтернативою інтеграційним ініціативам Росії на пострадянському просторі; суперечить більшості положень Концепції довгострокового соціально-економічного розвитку Російської Федерації на період до 2020 р., підписаної у 2008 р. прем'єр-міністром В. Путіним [18]. Прагнучи зменшити напруженість, Високий представник ЄС з питань зовнішньої політики та безпеки Х. Солана запевнив, що Східне партнерство ні проти кого не спрямоване і цю думку потрібно донести до російського керівництва [19].

Ще один подразник, який вплинув на позицію Росії щодо Східного партнерства, – опосередкована присутність США. Адже серед усіх зовнішньополітичних ініціатив Євросоюзу Східне партнерство найбільше відповідає пріоритетам США у Східній Європі. Отже, Східне партнерство доцільно розглядати також у контексті відносин у трикутнику Євросоюз – США – Росія [4, С. 41].

Аналізуючи проект «Східне партнерство» на рівні Україна-ЄС, варто зазначити певні застереження з боку української сторони щодо відсутності задекларованого диференційованого підходу Європейського Союзу до держав-учасниць. Європейський прагматизм України ґрунтувався на прагненні розширеної, особливої співпраці з гарантованістю перспективного членства у Європейському Союзі. Однак очікування України щодо надання особливих гарантій членства у ЄС, на жаль, не справились. У проекті «Східне партнерство» основний акцент сфокусований лише на підписанні Угоди про асоційоване членство та створенні зони вільної торгівлі без надання преференцій Україні. Однак, навіть за таких умов програма «Східне партнерство» є максимально вигідною для України, оскільки інтенсифікує та поглиблює співпрацю з країнами Європейського Союзу в галузі енергетичної безпеки, розвитку транспортних коридорів, регіональної безпеки і стабільності; прикордонної співпраці та регіональної кооперації. Крім того, реалізація євроінтеграційного курсу зовнішньої політики наблизить Україну до норм і стандартів ЄС, зумовить впровадження демократичних цінностей і принципів, а також дасть змогу окремим галузям інтегруватися до економічної системи ЄС.

Європейська політика сусідства засвідчила відкриту позицію ЄС щодо співробітництва та співпраці зі Східними партнерами. Реалізація європейської політики сусідства щодо східноєвропейських країн втілювалась у проведенні саміту Східного партнерства, який відбувся 28–29 грудня 2013 р. у м. Вільнюсі. На Саміті зустрілись глави держав або урядів та представники Республіки Азербайджан, Республіки Білорусь, Республіки Вірменія, Грузії, Республіки Молдова та України, представники Європейського Союзу і глави держав або урядів та представники його держав-членів. Також на саміті були присутні Президент Європейського Парламенту та представники Комітету регіонів, Європейського економічного і соціального комітету, Європейського інвестиційного банку (ЄІБ) і Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР),

Конференції регіональної та місцевої влади Східного партнерства (CORLEAP) та Парламентської асамблеї Європест.

Саміт Східного партнерства став значущою та актуальною подією, яка привернула увагу не лише європейської, а й світової громадськості. На саміті Східного партнерства Європейський Союз успішно парафував Угоди про асоціацію та створення поглиблених і всеохопних зон вільної торгівлі (ПВЗВТ) з Молдовою і Грузією. Крім того, підписано Угоду про лібералізацію візового режиму з Азербайджаном. Учасники Вільнюського саміту та уся євроспільнота вітають значний поступ уперед, здійснений в укладенні нових амбітних угод і наголошують на еволюційному розвитку та результативності ініціативи «Східне партнерство» як ефективного політичного міжнародного механізму. Країни, що підписали угоди з Європейським союзом на вільнюському Саміті декларують, підтримують та впроваджують принципи міжнародного права, демократичні цінності, сталий розвиток, ринкову економіку та належне врядування. Інтеграція з Європейським Союзом – це поступ, прогрес та динамічне економічне зростання.

Основний результат саміту Східного партнерства – оновлена ефективна Європейська політика сусідства щодо східноєвропейських країн, які за підтримки ЄС ще активніше будуватимуть стабільні демократії, в основі яких – належне врядування, верховенство права, домінування демократичних цінностей та принципів.

Наголошуючи на важливості розвитку міцних зв'язків між ЄС та країнами Східного партнерства, учасники Саміту погоджуються, що досягнення тіснішого співробітництва має важливе значення для забезпечення стабільності та процвітання на Європейському континенті, для врегулювання конфліктів, розбудови довіри, співробітництва та партнерських відносин у регіоні.

На жаль, Україна загальмувала свій поступ на шляху наближення до Європейського Союзу. Саміт засвідчив позицію владної еліти України пригальмувати активізацію курсу на євроінтеграцію. Українське керівництво в односторонньому порядку висловило чітку позицію щодо незгоди підписання Угоди про асоціацію. Ще 21 листопада 2013 р. Кабінет Міністрів України своєю Постановою призупинив підготовку до підписання Угоди про асоціацію з ЄС, яка мала бути парафувана на вільнюському саміті Східного партнерства. Також уряд України відновив активний діалог з Росією, іншими країнами Митного союзу та державами СНД щодо поживлення торговельно-економічних зв'язків з метою збереження та зміцнення економічного потенціалу. Відмова від підписання Угоди про асоціацію та створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, як зазначили учасники саміту, матиме негативні наслідки для української економіки та політики. Події на вільнюському саміті, неочікувана категоричність українського Президента щодо небажання підписувати Угоду про асоціацію, активізація діалогових відносин з Російською Федерацією викликали незгоду громадян та зумовили небачений сплеск громадянської активності, масові акції протесту та утворення Євромайдану в Києві та багатьох містах України. Десятки тисяч громадян виступили на захист євроінтеграції, відстоюючи свої європейські прагнення. Крім підтримки Євроінтеграційного курсу, мітингувальники вимагали відставки Уряду, проведення дострокових парламентських та президентських виборів, покарання винних за силові дії з боку влади щодо учасників мирного протесту.

Вільнюський саміт, українське питання, позиція України та громадська активність українців щодо збереження євроінтеграційного курсу держави привернули увагу світової спільноти та викликали резонансне обговорення. Зокрема, Верховний представник Євросоюзу із закордонних справ Кетрін Ештон вважає рішення українського уряду розчаруванням як для Євросоюзу, так і для українського народу. «Реформи, які впроваджувалися протягом останніх місяців, були багатообіцяючими», – заявила вона у своїй заяві щодо України. «Підписання найбільш амбітної угоди, що її ЄС коли-небудь пропонував країні з-поза його меж, мало б і надалі зміцнювати курс реформ України та надіслати сигнал інвесторам усього світу, а також міжнародним фінансовим інституціям, про те, що Україна серйозно ставиться до своєї модернізації, стає передбачуваним і надійним співрозмовником на міжнародних ринках», – додала вона [2].

Стурбовані та розчаровані рішенням України були також і міністри закордонних справ країн ЄС та США. «Це втрачена можливість. Велика Британія залишається прихильницею європейського

майбутнього України, більш тісних відносин із Україною, а також підписання Угоди про асоціацію», – зазначено в заяві Міністра закордонних справ Великої Британії Вільяма Хейга. На думку міністра, угода є найкращою можливістю для України модернізувати і трансформувати свої інститути та економіку, а також побудувати більш процвітаюче та стабільне майбутнє для українського народу. «Двері залишаються відкритими, і підписання Угоди перебуває в руках України», – наголосив він [2].

Отже, Європейський союз засвідчив готовність допомогти Україні завершити необхідні економічні, правові й політичні реформи та забезпечити демократичний розвиток держави, наближення до європейських стандартів, утвердження верховенства права у всіх сферах суспільно-політичного життя та втілення високих моральних, соціальних та економічних стандартів життя кожного громадянина та суспільства загалом.

Отже, у масштабному проекті «Східне партнерство», ініційованого Європейським Союзом, задекларовано прагнення ЄС активізувати співробітництво зі східними державами-партнерами для зміцнення міжнародної конкурентоздатності Європи, для забезпечення стабільності та процвітання держав на Європейському континенті. Крім того, програми «Східне партнерство» засвідчили прагнення ЄС формувати договірно-правові і політичні засади співробітництва з Україною, надати підтримку нашій державі на шляху до інтеграції в європейський економічний і політико-правовий простір. Євроінтеграція залишається ключовим зовнішньополітичним пріоритетом і стратегічною метою України. Адже європейський вибір – це нові перспективи для співробітництва нашої держави з розвиненими країнами континенту, для економічного розвитку, соціального прогресу, зміцнення позицій держави на міжнародній арені. Співробітництво з ЄС сприятиме наближенню до високих соціальних європейських стандартів, підвищенню рівня життя і добробуту населення.

В економічному аспекті євроінтеграція для України – це шлях модернізації економіки, залучення іноземних інвестицій, новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, можливість виходу на єдиний внутрішній ринок ЄС. В політичному аспекті євроінтеграція передбачає модернізацію правового поля України, демократизацію політичної системи. Членство в ЄС – це і зміцнення національної безпеки України, захист її від агресії і територіальних претензій.

Перспективами подальших наукових досліджень є зосередження довкола проблем розширення Європейського союзу на схід; формування нової архітектури Європи, яка зможе об'єднати держави континенту навколо спільних цілей та завдань; дослідження перспектив поглибленої співпраці України з Європейським Союзом та механізми інтенсифікації євроінтеграційних процесів у нашій державі.

*1. Європейські дослідження: навч. посіб. / В. А. Манжоло, В. В. Копійка, О.І. Шнирков та ін.; за ред. В. А. Манжоло. – К.: Либідь, 2008. – 510 с. 2. Західні політики про Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/94616>. 3. Копійка В. В. Європейський Союз: Досвід розширення і Україна / В. В. Копійка. – К.: Юридична думка, 2005. – 448 с. 4. Копійка В. В. Україна та Європейський Союз / В. В. Копійка, В. А. Манжоло, Н. М. Весела. – К.: Знання, 2012. – 78 с. 5. Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко; за ред. Л. В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – 751 с. 6. Манжоло В.А. Європейська безпека та Україна / В. А. Манжоло, О. Л. Хилько. – К.: Знання, 2010. – 85 с. 7. Манжоло В. А. Новий формат взаємодії Україна – ЄС в контексті підготовки нової посиленої угоди (текст) / В. А. Манжоло, А. П. Сапсай // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Серія «Європейські дослідження»: Збірник наукових праць / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнародних відносин Київського ун-ту ім. Т. Шевченка. – Київ: Інститут міжнародних відносин, 2006. – Вип. 63. (У 2 ч.). – Ч. 2. – С. 3-13. 8. Манжоло В. А. Інтеграція України в європейські правові, політичні та економічні системи: Монографія / В. А. Манжоло, В.І. Муравйов, А. С. Філіпенко, А. П. Сапсай, В. В. Копійка; Київ. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 320 с. 9. Нугайред Н. Європі бракує амбіцій щодо «Східного партнерства» / Наталі Нугайред // *Le Monde* (Франція): [El. resource]. – Режим доступу: <http://inozmi.glavred.info/>*

articles/3582.html. 10. Резолюція Європейського парламенту щодо результатів саміту у Вільнюсі та майбутнього Східного партнерства з особливою увагою до України (повний текст документа): [Електронний ресурс] / Резолюція Європейського парламенту щодо результатів саміту у Вільнюсі та майбутнього Східного партнерства з особливою увагою до України (повний текст документа). – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/96568>. 11. Саміт «Східного партнерства»: підсумки, результати, прогнози [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/news/2325/>. 12. Саміт у цитатах: коментарі політиків і експертів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2013/11/131129_vilnius_comments_az.shtml. 13. Спільна Декларація Саміту «Східного партнерства», Вільнюс, 28-29 листопада 2013 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/16631-spilna-deklaracija-samitu-skhidnogo-partnerstva-vilnyus-28-29-listopada-2013-rok>. 14. Східне партнерство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>. 15. Східне партнерство: початок громадського виміру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/archive/press_releases_archive/klphfrseduifdrghj.htm. 16. Україна в Європейському безпековому просторі: монографія / В. А. Манжола, О. Л. Хилько, С. О. Божко, В. М. Вдовенко; кер. авт. кол. В.А. Манжола; за заг. ред. В. В. Корійки. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. – 320 с. 17. Україна впала в очі ЄС [Електронний ресурс] / Україна впала в очі ЄС. – Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/4643-ukrayina-vpala-v-ochah-yes.html>. 18. Polkhov S. EU's «Eastern Partnership» and Russia-Belarus Relations / Svyatoslav Polkhov. – December 19, 2008 [El. resource]. – Режим доступу: <http://www.rbth.ru>. 19. Rettman A. EU leaders soothe Russia over new eastern club / Andrew Rettman // EUOBSERVER. — 07.05.2009 [El. resource]. — Режим доступу: <http://www.euobserver.com>.

Зоряна Куньч, Мар'яна Куньч
Національний університет «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ДИПЛОМАТИЧНОГО МОВЛЕННЯ ЯК РІЗНОВИДУ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ

© Куньч З., Куньч М., 2014

Досліджено особливості дипломатичного підстилю, методику його застосування, правила, критерії, підходи для виявлення особливих рис дипломатичного мовлення, що виокремлюють його як особливий різновид офіційно-ділового стилю літературної української мови. З'ясовано, що дипломатичний підстиль офіційно-ділового стилю залу-чає для свого використання чимало засобів публіцистичного, зокрема, на противагу нейтральній тональності офіційно-ділового мовлення, дипломатія застосовує пошанну тональність, яка виявляється в етикетності дипломатичного підстилю; замість чіткості й однозначності повідомлення, в дипломатичному мовленні виявлено стратегію ухильності.

Ключові слова: українська мова, офіційно-діловий стиль, дипломатичне мовлення, дипломатичний підстиль, пошанна тональність, стратегія ухильності.

Zoryana Kunch, Maryana Kunch

SPECIFIC FEATURES OF THE DIPLOMATIC SPEECH AS A SUBCATEGORY OF FORMAL BUSINESS STYLE

© Kunch Zoryana, Kunch Maryana, 2014

The article studies the characteristics of the diplomatic sub-style, methods of its usage, rules, criteria and approaches to identify specific features of the diplomatic speech which distinguish it as a peculiar variation of formal business style of literary Ukrainian language. It is indicated that the diplomatic sub-style is used in the sphere of interstate official business relations in the areas of politics, economy, and culture, it regulates official business relations of international organizations, institutions and individuals, and it is implemented in conventions (international agreements), communiqués (messages), notes (appeals), protocols, memoranda, agreements, and ultimatum statements. As a specific variation of formal business style the diplomatic sub-style is notable for the block of its traditional genres and compositional language structures – language formula with target instructions of the diplomatic sphere: over politeness, establishing and maintaining contact, search for direct routs or workarounds, finding solutions of predictable and unpredictable situations, etc.

The analysis shows that the diplomatic sub-style of formal business style of speech involves for its usage quite a few publicist means, for example, in contrast to the neutral tone of official business communication, diplomacy applies polite tone, which reveals itself in the diplomatic sub-style etiquette particularly; instead of message clarity and unambiguity the diplomatic speech avoidance is exhibited. The specificity of the diplomatic sub-style manifests itself also through predicate functional formulas, as well as through the uniqueness of the language formulation and text combination, and due to the etiquette binding.

Key words: Ukrainian language, formal business style, diplomatic speech, diplomatic sub-style, polite tone, and avoidance strategy.

У науковій літературі офіційно-діловий стиль окреслено досить докладно. Зокрема пояснено сферу його застосування: він обслуговує правову й адміністративну діяльність державних установ, ділові й дипломатичні переговори, взаємини ділових партнерів під час офіційного спілкування тощо. Офіційно-діловий стиль реалізується у текстах законів, указів, наказів, інструкцій, договорів, угод, розпоряджень, актів, у діловому листуванні установ, організацій тощо, під час виробничої, господарської, юридичної діяльності. Дослідники офіційно-ділового стилю виявили, що цей стиль зазнає серйозних змін під впливом соціально-історичних обставин, та все ж таки він вирізняється з-поміж інших функціональних різновидів мови своєю стабільністю, традиційністю, замкнутістю і стандартизованістю. Сучасне українське мовознавство виділяє кілька різновидів офіційно-ділового стилю: 1) власне офіційно-діловий (канцелярський); 2) юридичний (мова законів та указів); 3) дипломатичний. Дипломатичний підстиль використовують у сфері міждержавних офіційно-ділових стосунків у галузі політики, економіки, культури, він регламентує офіційно-ділові стосунки міжнародних організацій, структур, окремих громадян і реалізується в конвенціях (міжнародних угодах), комюніке (повідомленнях), нотах (зверненнях), протоколах, меморандумах, договорах, заявах, ультиматумах. Саме дипломатичний різновид офіційно-ділового стилю як специфічний його підстиль потребує детального дослідження в молодій Українській державі, яка лише здобуває новий досвід дипломатичного спілкування, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Окремі аспекти дипломатичного мовлення вивчали такі дослідники, як О. М. Мацько (функціонально-стилістичний аналіз мовних формул дипломатичного мовлення), О. М. Пазинич (функціонально-структурні особливості текстів дипломатичного листування), О. В. Пономаренко (лінгвопрагматичні засоби вираження ухильності в сучасному італійському політичному дискурсі), Т. І. Шинкаренко (особливості творення й функціонування дипломатичних документів). Однак комплексного аналізу специфіки дипломатичного підстилю української мови досі ніхто не досліджував. Отож завдання цієї роботи – виявити особливі риси дипломатичного мовлення, що виокремлюють його як особливий різновид офіційно-ділового стилю літературної української мови.

Специфіка офіційно-ділового стилю полягає в певних стильових рисах (ознаках), що притаманні лише йому. Ці риси чітко сформулював М. Зубков [1; С. 27], виокремивши такі:

- нейтральний тон викладу змісту лише в прямому значенні;
- точність та ясність повинні поєднуватися з лаконічністю, стислістю, послідовністю викладу фактів;
- документальність, наявність реквізитів, котрі мають певну черговість, що дає змогу довго зберігати традиційні стабільні норми;
- наявність усталених одноманітних мовних зворотів, висока стандартизація викладу;
- суворя регламентація тексту; для чіткої організації текст поділяється на параграфи, пункти, підпункти.

Ці основні риси, наголошує вчений, «є визначальними у формуванні системи мовних одиниць і прийомів їх використання в текстах ділових документів» [1; С. 28]. Дипломатичний підстиль, як слушно зауважено у праці О. М. Мацько, на загальностильовому фоні офіційної діловитості «виділяється блоком своїх традиційних жанрів та мовно-композиційними структурами – мовними формулами з цільовими настановами дипломатичної сфери: надувчливості, встановлення і підтримання контакту, пошуку прямих і обхідних шляхів, виходу з прогнозованих і непередбачених ситуацій тощо» [2; С. 195]. Як ця специфіка дипломатичного мовлення відображається в основоположних рисах офіційно-ділового стилю, розглянемо в цій роботі на прикладі кожної з ознак.

Одна з найважливіших рис офіційно-ділового стилю – нейтральний тон викладу змісту лише в прямому значенні, що означає насамперед неприпустимість двозначного тлумачення окремих слів чи фраз документа, вживання **слів у їхньому прямому значенні**. Дипломатичний підстиль, безумовно, дотримується цієї вимоги, адже неоднозначне трактування значення того чи того слова може призвести до серйозних непорозумінь. Тому важлива вимога до мови дипломатичних документів полягає в такому: якщо лексичне значення слова у певному контексті можна трактувати по-різному, то таке слово слід замінити іншим. Та в дипломатичному підстилі існує чимало мовленнєвих ситуацій, що відступають від цієї важливої вимоги. До прикладу, етикетні

компліментарні формули не несуть прямого значення. Лексичне значення слів, що виступають їхніми компонентами, нівелюється, бо етикетні компліментарні мовні формули мають специфічне комунікативне призначення – висловити повагу, надати мовленню додаткового ступеня ввічливості: «*щиро Ваш*», «*маю за честь*», «*із задоволенням та приємністю*» тощо. Найчастотнішими в дипломатичних текстах є мовні формули, в яких засвідчення поваги поєднується із повідомленням або із вишуканою формою прохання: *Міністерство закордонних справ України засвідчує свою повагу Посольству Австрійської Республіки в Україні і має за честь повідомити... (звернутися з проханням...)* [6; С. 25]. Отож зауважуємо, що дипломатичний підстиль може залучати до свого використання слова в переносному значенні.

Важливою ознакою офіційно-ділового стилю, як уже було сказано, є **нейтральна тональність** висловлення, адже вважають неприпустимим вживання в текстах цього стилю емоційно забарвлених слів (іменників чи прикметників зі суфіксами суб'єктивної оцінки; слів, що мають певні конотації тощо), прикметників чи прислівників з оцінною семантикою. Цю нейтральну тональність порушують тексти дипломатичного підстилю. Адже виражаючи прохання чи подяку, висловлюючи невдоволення чи здивування, звертаючись зі словами вітання чи співчуття, неможливо говорити неемоційно, стиль дипломатичного документа не може бути в'ялим чи монотонним. Отже, на відміну від нейтральної тональності офіційно-ділового стилю, дипломатичне мовлення характеризується **пошанною тональністю**. Діапазон протокольних формул ввічливості надзвичайно широкий і за його допомогою можна підкреслити суворіший тон або більшу теплоту офіційного документа. Дипломатичне мовлення досить часто послуговується обов'язковими з погляду дипломатичного етикету виразами-компліментами, які виконують досить специфічну комунікативну функцію – підкреслюють ввічливість, шанобливість, пошанність. Компліментарна лексика (протокольні офіційні формули дипломатичної ввічливості) створює особливу тональність дипломатичного документа: *засвідчуючи високу пошану, прийміть запевнення у глибокій повазі, маємо за честь повідомити*. Відсутність комплімента в дипломатичних документах може бути лише у разі вираження протесту, пов'язаного з діями співробітників посольств або держави, які трактуються як незаконна діяльність чи грубе порушення норм поведінки, а також у нотах про оголошення трауру в країні, в нотах із висловлюванням співчуття.

Крім того, актуальними для дипломатичних текстів є прикметники, що характеризують ставлення до адресата як до людини поважної і шанованої: *високоповажний високодостойний, вельмишановний, високошановний* тощо; якісні прикметники в ролі епітетів на кшталт «*прикрий інцидент*», «*добрі взаємини*», «*глибока повага*», «*щира вдячність*» або прислівники з подібним значенням: «*прикро довідатися*», «*щиро вдячні*», «*глибоко вражені*» тощо.

Також у дипломатичному листуванні використовують високу книжну лексику, яка надає дипломатичним документам урочистого звучання, відповідно до їхньої значущості та важливості: *високий гість, візит увічливості* тощо. До цієї ж групи належить етикетна та компліментарна лексика. Правила міжнародної ввічливості вимагають використання певних лексичних одиниць, які сприймаються як історизми української мови: *Його величність, Ваша високість, Королева, принцеса* та ін. Інформаційна частина текстів дипломатичного листування також може містити ознаки **пошанної тональності**, застосовуючи стилістично піднесені, синтаксично повні структури, які засвідчують підкреслене дотримання протоколу та норм увічливості. Особливо продуктивно в дипломатичному листуванні використовують такі конструкції: *маю честь* + інфінітив (*маю честь повідомити, скерувати, просити, повернути* і т. ін.) та *дозвольте люб'язно* + інфінітив (*дозвольте люб'язно повідомити, подякувати, скерувати, привітати, запросити* тощо).

Як слушно наголошує дослідниця дипломатичного підстилю О. М. Мацько [3; С. 12], однією з найважливіших ознак дипломатичного мовлення, що є його відмінною особливістю, вважають етикетність. За допомогою цієї риси дипломатичний підстиль характеризується загальним тоном пошанності, уваги, доброзичливості до адресата, обережності, коректності й толерантності спілкування. **Етикетність** є особливою категорією модальної тональності дипломатичних текстів, яка відрізняє їх від інших текстів офіційно-ділового стилю, яким у певних випадках може бути притаманна категоричність, строгість, навіть деякою мірою погрозливість. Етикетність дипло-

матичного підстилю виражається насамперед через спеціальні етикетні мовні формули. Скажімо, у таких видах дипломатичного листування, як особиста або підписна нота, лист, особисте послання, телеграма, важливу роль відіграють формули звертання. Дипломатичний протокол вимагає ретельного добору формули звертання, оскільки саме за звертанням, яким починається нота і лист, можна визначити тональність документа. Наприклад, широке застосування в українськомовних дипломатичних текстах знаходить так звана формула широкого адресата: *шановний пане + посада, звання, ранг або професія* («Шановний пане Посол», «Шановний пане Міністре»), однак використовують і формулу «Пане Посол» (без слова «шановний»), що може свідчити про стриманий або навіть напружений характер документа. Офіційно-ділове мовлення використовує таку нейтральну форму звертання, як ім'я та по батькові, як правило, у поєднанні з прикметниками «шановний», «вельмишановний»: *шановний Іване Михайловичу*. На думку вітчизняних мовознавців [6; С. 27], звертатися так у дипломатичному спілкуванні можна хіба що з нагоди дня народження і лише до представників держав СНД. Зауважимо, що правильність вживання титулу, звання, посади, імені та прізвища особи, якій адресовано дипломатичний документ, є не менш важливою, ніж зміст самого документа. Недотримання відповідних форм звертання може розглядатися як навмисне ігнорування ввічливості. Так, до вищих коронованих осіб – монархів та їхніх дружин, імператорів, королів слід звертатися *Ваша Величносте, Ваша Імператорська Величносте, Її Величність Королева Великобританії, Государю* («Сер» англійською, «Сір» французькою), *Государине* («Мадам»); до спадкоємців (принців, принцес, принців-консортів, великих князів, великих герцогів, шейхів) звертаються *Ваша Високосте, Його Високість, Сер* (США), *Його Імператорська Високість* (до сина імператора), *Ваша Світлість*; до аристократів (герцог, герцогиня, маркіз, інші титуловані особи) слід вживати звертання *вельможний пане, мілорд герцог, Ваша світлосте, мілорде маркіз, Ваша милість, лорд, леді, сер*; до президентів, прем'єр-міністрів, міністрів, послів або осіб рівнозначного статусу чи рангу прийнято звертатися *пане президенте, пане міністре, пане посол, Ваша Високоповажносте, Ваша Високодостойносте*; до патріархів УПЦ, УГКЦ – *Ваша Святосте*, до Папи Римського – *Святий Отче, Ваше Блаженство*.

З огляду на важливість адекватного розуміння завдань, які обговорюються у текстах офіційно-ділового стилю, очевидною є друга риса – точність та ясність, що поєднуються з лаконічністю, стислістю й послідовністю викладу фактів. Вимога **чіткості** формулювань у мовленні дипломатів часто замінюється на **ухильність** висловлювань, адже автори дипломатичних документів завжди дотримуються вимог англійського прислів'я «Дипломатія – це вміння висловити найбільш неприємні речі в приємних висловах». Залежно від мети ухильність може бути як бажаною, так і небажаною для однієї зі сторін комунікації чи водночас для обох, залишаючись складовою мови та мовлення, їхнім властивим елементом. Дипломати в усному, а іноді й писемному спілкуванні часто застосовують стратегію ухильності – загальну лінію вмотивованої мовленнєвої поведінки, особливістю якої є здебільшого навмисне використання сукупності ухильних комунікативних тактик, націлених на неточний виклад думки, відхід від чіткої номінації, захист іміджу (власного та/чи реципієнта). Зокрема, позитивним випадком реалізації ухильності є її використання дипломатом заради лаконічності, у разі виявлення ввічливості чи для уникнення образ. Для вираження ухильності в дипломатичному підстилі використовують окремі лексичні елементи, їхні сполучення, риторико-стилістичні прийоми та предикативні засоби. Так, аналогами заперечення у дипломатичних текстах активно функціонують такі непрямі мовні формули відмови: «Сумніваюсь, що це можливо» = Це не можливо; «Це було б можливо, якби...» = Отже, зараз це не можливо; «Якщо б це зробили, то...» = Це не зробили.

Ухильні за змістом конструкції виявляють схожі риси, що дає змогу говорити про спільність природи всіх цих структур і простежити існування низки закономірностей. Зокрема, у праці Пономаренко О. В. [5; С. 7] виділено п'ять основних тактик ухильності в мовленні дипломатів. Кожна з них має свої підвиди, вибір яких залежить від мовної компетенції мовця, риторичних навичок, красномовства, комунікативної ситуації, фонових знань адресата й ілюктивної мети мовця. За допомогою тактик ухильності дипломати здійснюють свій комунікативний намір у

мовленні, передають більший чи менший ступінь упевненості, ймовірності, вірогідності, сумніву, недовіри, усвідомлену (а рідше – ненавмисну) приблизність тощо.

Коректність, обережність спілкування у дипломатичному мовленні, спричинена вимогою етикетності дипломатичного підстилю, може виражатися опосередковано через різні мовні одиниці, які створюють у тексті загальний тон пошанності дипломатичних документів, що спричинює широке використання непрямих предикативних мовних формул. Наприклад, у дипломатичних документах формула прохання означає по суті наказ, формула вибачення часто передбачає відмову, формула здивування – це зазвичай обурення, погроза. Саме завдяки цьому досягається непряме вираження змісту, що не може бути притаманно текстам офіційно-ділового стилю, від яких вимагають точності, однозначності вислову, вживання слів лише в їхньому прямому значенні.

Під час написання тексту ділового документа важливо не лише точно, об'єктивно й достовірно подавати інформацію, а й дотримуватися максимальної стислості, **лаконізму**, адже народна мудрість застерігає: «Хто багато говорить, врешті-решт скаже якусь дурницю». Цю рису покладено в основу дипломатичного мовлення, але дещо своєрідно. Дипломати, як ми вже наголошували, мусять подбати про пошанну тональність викладу інформації, а це іноді змушує їх висловлюватися багатослівно, наприклад, вживати безособові конструкції замість активних для пом'якшення вислову: «державою вжито ряд заходів для...», «урядом розроблено систему важелів впливу на...», «запропоновано виробити єдиний план...» тощо. Це дещо ускладнює сприймання змісту повідомлення, однак згладжує можливу гостроту формулювань, притаманну активним конструкціям.

Дотримуючись вимоги лаконічного, максимально стислого викладу, в документах офіційно-ділового стилю широко послуговуються **системою скорочень**, 1998 року навіть запроваджено державний стандарт на скорочення (ДСТУ 3582-97), який регламентує основні правила скорочень. Та на відміну від усіх ділових документів, дипломатичні тексти не допускають жодних, здавалося б, на перший погляд, закономірних скорочень, на кшталт «і т. ін.», «т. п.», «і т. д.». Це можна вважати ще однією особливою ознакою дипломатичного підстилю.

Ще одна риса офіційно-ділового стилю – наявність усталених одноманітних мовних зворотів, висока стандартизація викладу. Усі жанри офіційно-ділового стилю дотримуються певної стереотипності, тобто широко застосовують мовні і текстові стандарти. Дипломатичний підстиль теж значною мірою дотримується цієї норми. На рівні лексики ознакою належності до офіційно-ділового стилю є високий рівень насиченості текстів дипломатичною термінологією і термінологією міжнародного права, а також стандартизованими мовними зворотами. До спеціальної лексики можна зарахувати назви дипломатичних установ, органів, процедур, посадових осіб, дипломатичних документів та їх частин тощо. Наперед заданий параметр дипломатичного тексту складають мовні формули. Саме завдяки мовним формулам текст дипломатичного документа є по суті закритою мовленнєвою підсистемою, що працює за усталеними правилами і вкладається у дозволені форми, не допускаючи індивідуальних особливостей мовлення суб'єктів дії. До прикладу, у текстах міждержавного спілкування обов'язковими є мовні формули номінації країн. Кожен суб'єкт міждержавного спілкування має свою офіційну назву, яка обов'язкова для вживання в текстах, побудованих за аналогією стратегією (договори, статuti, конвенції, угоди). Найчастіше така назва у вигляді розгорненої формули є надто громіздкою і в текстах з нижчим рівнем офіційності здебільша вживають скорочену, неповну назву, яка є зручнішою і звичнішою для широкого загалу: Мексиканські Сполучені Штати – Мексика; Швейцарська Конфедерація – Швейцарія тощо. Багатогранність мовних формул, широка палітра різноманітних нюансів мовної етики дає змогу змінювати тон дипломатичного мовлення від найвишуканішої люб'язності до стриманого ввічливого невдоволення залежно від ситуації, мети і типу документа.

Найпоказовішим типом дипломатичних мовних жанрів є дипломатичне листування (особисті ноти; вербальні ноти; пам'ятні записки; меморандуми; приватні листи напівофіційного характеру). Жанри дипломатичного листування можна вважати найдавнішими, питомими дипломатичними жанрами, в них найповніше проявляються всі особливості дипломатичного мовлення [4; С. 8]. Крім перерахованих вище жанрів дипломатичних документів, що вважаються традиційними й узвичає-

ними, є й інші, в яких дипломатичний підстиль не має суворої форми аналогічних текстів, до прикладу в таких жанрах, як декларації, звертання, виступи, заяви глав держав, урядів, міністрів закордонних справ, законодавчих органів держав із питань міжнародних відносин тощо. До розряду важливих взірців дипломатичного підстилю належать і дипломатичні тексти виразно **суб'єктної стратегії** (авторські): відповіді керівних діячів держав на звертання або запитання представників громадських організацій, кореспондентів газет, промови представників держав на міжнародних форумах, зборах громадськості. Це істотно розширює можливості мовної реалізації авторів. До того ж так звані авторські дипломатичні тексти, які зазвичай публікують у пресі, мають здатність відображати ознаки мовної особистості політика-дипломата – вони практично втрачають ознаку шаблонності офіційно-ділового мовлення. Дипломатичний документ у таких випадках може бути наближений до політичної публіцистики, що виявляється, зокрема, у широкому використанні образів, порівнянь, асоціацій, котрі надають текстові яскравості. Нерідко в таких текстах використовують ідіоматичні вирази, поширені в країні, для якої адресовано документ, що прискорює процес усвідомлення його змісту. Ці приклади дипломатичного підстилю часто називають термінами «мова політиків», «мова політики», «політичний жаргон», «політичне мовлення», «дискурс політичної комунікації», «політична комунікація», «політичний дискурс», «політологічний дискурс», «політичний типолект», «політичні дискурси» тощо, зазначаючи таким чином, що форма чи спосіб спілкування політиків-дипломатів відрізняється від інших узусів. Тому в науковій літературі мовлення дипломатів, як і мовлення політиків, іноді зараховують до публіцистичного стилю літературної мови.

Дипломатична діяльність є двосторонньою (з одного боку, вона звернена в середину країни, а з другого – у зовнішній світ), тому дипломатичне мовлення характеризується значними політичними і соціальними обмеженнями чи навіть табу. Дипломат у будь-яких комунікативних ситуаціях має особливо пильно стежити за своїм мовленням. Підвищений самоконтроль мовця у всіх комунікативних ситуаціях, високий рівень професійної роботи і соціальної культури співрозмовників – ще одна вага риса дипломатичного підстилю офіційно-ділового стилю мови.

Важливою ознакою офіційно-ділового стилю є документальність, наявність реквізитів, котрі мають певну черговість, що дає змогу довго зберігати традиційні стабільні норми. З цього приводу наголосимо, що вимоги до складання й оформлення офіційних документів в установах дипломатичної служби визначено державними стандартами для всієї державної системи України. «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації» установлює обов'язкові для всіх видів документів вимоги, зокрема такі: склад і оформлення реквізитів документів; вимоги до змісту; бланки й оформлення документів. Виконання цих вимог забезпечує єдність правил і практики документування і створює інформаційну сумісність автоматизованих баз даних у межах усєї системи діловодства й документаційного забезпечення дипломатичної служби. Дипломатичний документ своїми реквізитами й оформленням практично не відрізняється від будь-якого іншого ділового документа. Це і є головною підставою вважати дипломатичне мовлення під стилем офіційно-ділового стилю літературної української мови.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що функціональні стилі в українській літературній мові існують як складові єдиної системи, взаємно переплітаючись, зберігаючи специфічні стилістичні ознаки та водночас використовуючи мовностилістичні засоби інших стилів. З проведеного аналізу ми бачимо, що дипломатичний підстиль офіційно-ділового стилю залучає для свого використання чимало засобів публіцистичного, наприклад, на противагу нейтральній тональності офіційно-ділового мовлення, дипломатія застосовує пошанну тональність, яка виявляється, зокрема, в етикетності дипломатичного підстилю; замість чіткості й однозначності повідомлення, в дипломатичному мовленні виявляємо стратегію ухильності.

Специфіка дипломатичного підстилю виявляє себе, звичайно ж, у поширених і непоширених мовних формулах номінацій, сформованих на безпосередній дипломатичній термінології, в етикетних формулах, які є невід'ємною особливістю дипломатичного листування і підносять дипломатичні тексти на рівень надувічливості, фіксуючи їх як своєрідність підстилю. Предикативні функціональні формули, наявні як у текстах дипломатичного мовлення, так і загалом в інших

офіційно-ділових текстах, стають своєрідною ознакою дипломатичного підстилю саме через особливості їх уживання, підтекстову семантику, непрямі форми вираження та частовживані мовні елементи суб'єктивної модальності, адже всі ці риси відступають від вимоги однозначності й точності офіційно-ділового стилю літературної української мови. Як ще одну особливість дипломатичного мовлення можна виділити своєрідність мовного формулювання і комбінування тексту та етикетну обов'язковість, особливе комунікативне навантаження композиційних формул – початкових і прикінцевих. Усе перераховане вище є, по суті, маркерами дипломатичного підстилю, що виокремлюють його на фоні офіційно-ділового стилю.

У перспективі варто було б дослідити кожен із виявлених у нашому дослідженні маркерів дипломатичного підстилю докладніше, виявити та описати типові мовностилістичні засоби, які сприяють виокремленню дипломатичного мовлення в системі офіційно-ділового стилю мови.

1. Зубков М. Г. Сучасна українська ділова мова / Микола Григорович Зубков. – 5-те вид. випр. – Харків: Торсінг, 2004. – 448 с. 2. Мацько О. М. Дипломатичний підстиль української мови / Оксана Михайлівна Мацько // Наука і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – К.: ІЗМН, 1998. – Ч. 1. – С. 194–200. 3. Мацько О.М. Мовні формули у дипломатичних текстах сучасної української мови (функціонально-стилістичний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Оксана Михайлівна Мацько; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 19, [1] с., включ. обкл.: іл. – Бібліогр.: с. 16–17. 4. Пазинич О. М. Функціонально-структурні особливості текстів дипломатичного листування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Оксана Миколаївна Пазинич; Інститут мовознавства ім. О. Потебні НАН України. – К., 2001. – 16 с., включ. обкл. – Бібліогр.: С. 14–15. 5. Пономаренко О. В. Лінгвопрагматичні засоби вираження ухильності в сучасному італійському політичному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.05 «Романські мови» / Ольга Володимирівна Пономаренко; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 20, [1] с., включ. обкл.: іл. – Бібліогр.: С. 17–18. 6. Шинкаренко Т. І. Мова дипломатичних документів: навчальний посібник / Т. І. Шинкаренко, А. Г. Гуменюк, О. Ю. Ковтун. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 112 с.

Галина Луцишин
Національний університет «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

© Луцишин Г., 2014

Розглянуто особливості сучасних збройних конфліктів, причини їх виникнення і розвитку у контексті глобальних політичних процесів. Показано, що більшість збройних конфліктів є відчутними для України, зокрема, через участь у міжнародних миротворчих операціях, міграцію населення з районів конфлікту через Україну, евакуацію українських громадян із зон конфлікту.

Ключові слова: збройні конфлікти, глобалізація, міжнародні організації, миротворча діяльність, тероризм, асиметричні конфлікти, врегулювання конфліктів.

Halyna Lutsyshyn

SPECIAL FEATURES OF CONTEMPORARY ARMED CONFLICTS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

© Lutsyshyn Halyna, 2014

Contemporary armed conflicts pose a significant threat to humanity as they may expand in the context of globalization, development of environmental disasters, negative humanitarian consequences associated with growing numbers of refugees. The article deals with special features of contemporary armed conflicts, identification of reasons for the emergence and evolution of armed conflict in the context of global political processes.

This study is of immediate interest as, among other things, most armed conflicts have some bearing on Ukraine as well, for example, due to more active migration of people from areas of conflict through Ukraine and problems related to the evacuation of Ukrainian citizens from the area of conflict. In addition, Ukraine is involved in international peace-keeping operations. So, the study of special features of contemporary armed conflicts, the role and position of international organizations and some states is an important issue.

The article applies general scientific methods such as systemic, comparative, and structural functional methods. They allow a comprehensive analysis of the evolution of contemporary armed conflicts and the development of practical approaches to conflict resolution. The article is empirically based on UN research, monitoring results of the Stockholm International Peace Research Institute, media materials which are used to analyze the contemporary state and prospects of the evolution of contemporary armed conflicts.

Through the analysis of contemporary armed conflicts, the author identifies their main characteristics – a more pronounced international nature of armed conflicts; engagement of civilians in warfare; frequent application of asymmetric action between conflicting parties which makes conflicts difficult to predict and uncontrollable; transformation of conflict management methods which produces different transitions from conflict escalation to deescalation. The problem of armed conflict is highly relevant and holds a prominent place in the system of contemporary international relations.

Key words: armed conflicts, globalization, international organizations, peace-keeping activities, terrorism, asymmetric conflicts, conflict resolution methods.

Збройні конфлікти створюють значну загрозу людству внаслідок можливого розширення кількості учасників в умовах глобалізації, розвитку екологічних катастроф, негативних гуманітарних наслідків, пов'язаних із зростанням кількості біженців. Проблема збройних конфліктів є актуальною і займає важливе місце в системі сучасних міжнародних відносин. Сьогодні на зміну міждержавним прийшли внутрішні конфлікти, однак зміна характеру конфліктів не означає зниження їхнього міжнародного впливу. Унаслідок процесів глобалізації й тих проблем, які приховують у собі конфлікти кінця ХХ – початку ХХІ ст., появи великої кількості біженців в інших країнах, а також залучення до їхнього врегулювання багатьох держав і міжнародних організацій, внутрішньодержавні конфлікти набувають міжнародного характеру. Практика показує, що особливою рисою сучасних збройних конфліктів є посилення ролі зовнішніх сил та їх вплив на перебіг конфліктів, зокрема, стали сприятливішими умови для втручання у збройні конфлікти міжнародних організацій і окремих держав.

Актуальність дослідження зумовлена і тим, що більшість збройних конфліктів у світі є відчутними для України, зокрема, це пов'язано із активізацією міграції населення з районів конфлікту через Україну, а також проблеми, пов'язані із евакуацією українських громадян із зони конфлікту. Україна бере участь у міжнародних миротворчих операціях і тому вивчення особливостей сучасних збройних конфліктів, ролі і місця міжнародних організацій та окремих держав у їх врегулюванні є важливим питанням. Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена і відсутністю ґрунтовних досліджень з цієї проблематики, необхідністю вдосконалення понятійного апарату, прогнозу та оптимізації способів їх врегулювання, адже останнім часом збройні конфлікти зазнали певних змін.

У науковій політологічній літературі вивчення проблеми збройних конфліктів є порівняно новим і в сучасній зарубіжній і вітчизняній політології. Відомі зарубіжні науковці, які аналізують причини збройних конфліктів та способи їх запобігання – З. Бжезінський, Дж. Джоулвен, Г. Кіссінджер, Дж. Кеннан, Дж. Мак-Конелл, Дж. Робертсон, С. Гантінгтон та ін. У 90-х роках ХХ ст. сформувався окремий напрям наукових досліджень щодо вивчення збройних конфліктів, зокрема, виникли деякі наукові центри – Товариство дослідників проблем миру та конфліктів при Гамбурзькому університеті (Німеччина), Центр дослідження миру та конфліктів при Копенгагенському університеті (Данія), Центр дослідження соціальних конфліктів (Нідерланди) та ін.

Серед українських вчених, які аналізують збройні конфлікти – А. Конопляник, С. Попов, В. Юрківський, В. Сліпченко, С. Пашков, В. Толубко та ін. Вагомим внеском у дослідження теорії збройного конфлікту є напрацювання доктора політичних наук Г. Перепелиці [7]. Питання розвитку збройних конфліктів та особливостей їх врегулювання шляхом проведення міжнародних миротворчих операцій досліджують такі українські науковці, як С.О. Акулов, Г.М. Перепелиця, М.Г. Капітоненко, Л. Г. Троцько та ін. Сучасні науковці звертають значну увагу на вивчення особливостей типології конфліктів, розвитку збройних конфліктів, шляхів їх врегулювання, однак недостатньо уваги надають саме проблемі глобалізації та інтернаціоналізації сучасних збройних конфліктів, що і зумовлює актуальність та важливість цього дослідження.

Мета роботи – дослідити сучасні збройні конфлікти, причини їх виникнення та розвитку у зв'язку із глобальними політичними процесами.

У статті використано такі загальнонаукові методи, як системний, порівняльний, структурно-функціональний, які дали змогу комплексно розглянути проблему розвитку сучасних збройних конфліктів та розробити практичні підходи у пошуку способів врегулювання конфліктів. Емпіричну базу статті складають дослідження ООН, моніторинги Стокгольмського інституту досліджень світу, матеріали засобів масової інформації, які дають можливість проаналізувати сучасний стан та перспективи розвитку сучасних збройних конфліктів. Дослідники сучасних збройних конфліктів наголошують, що пік конфліктності припадає на 90-ті роки ХХ ст. (конфлікти в колишній Югославії, Іраку, країнах Африки тощо).

Категорія «збройний конфлікт» у міжнародних відносинах вперше застосовується у Женевських конвенціях 1949 р. разом з терміном «війна», зокрема, вживається поняття «міжнародний збройний конфлікт» і «не міжнародний збройний конфлікт» [1, С. 8]. Відмінності між «війною» і «збройним конфліктом» доволі умовні, зокрема, вважається, що поняття «збройний конфлікт» є ширшим і охоплює поняття «війна». Однак не кожен збройний конфлікт можна

називати війною, оскільки між ними існує суттєва відмінність, зокрема, війна має такі ознаки, як: акт оголошення війни; розірвання дипломатичних відносин між воюючими державами, що є наслідком оголошення війни; анулювання двосторонніх договорів, особливо політичних. Поняття «війна» вживається для позначення збройного протистояння між двома або декількома суверенними державами. Натомість, коли відбувається громадянська війна або народ чи нація борються за незалежність, застосовують термін «збройний конфлікт». Війна спричиняє зміну усього суспільства, зокрема, державні інститути починають виконувати специфічні функції, що зумовлені війною. Під час збройного конфлікту не відбувається докорінна зміна усього державного механізму на військовий лад. Збройний конфлікт – це збройна боротьба між державами або між державою та антиурядовими військовими формуваннями [1, С. 9].

Разом із категорією «збройний конфлікт» вживаються поняття «військова сутичка», «військовий інцидент». Військова сутичка або військовий інцидент, у який зазвичай залучені невеликі групи людей, нерідко відбувається в результаті непорозуміння, випадкового зіткнення, тоді як збройний конфлікт є наслідком агресивної політики будь-яких військово-політичних сил, які провокують військове зіткнення для досягнення своїх цілей.

Збройні конфлікти поділяють на регіональні та локальні. Регіональний збройний конфлікт визріває на основі історичних, територіальних, економічних, політичних, міжетнічних та інших суперечностей між сусідніми державами або різними соціально-політичними угрупованнями всередині країни. Починається він, як правило, раптово, без офіційного оголошення про початок військових дій, ведеться невеликими військовими силами і засобами, його політичні цілі обмежені, а тривалість невелика. Відхід від вирішення регіональних проблем призводить до загострення ситуації в регіоні і переростання регіонального конфлікту в локальну війну.

Небезпека збройних конфліктів полягає в тому, що вони часто набувають затяжного характеру (Близький Схід, Югославія, Абхазія, Південна Осетія, Чечня та ін.), мають тенденцію до розширення складу учасників, інтернаціоналізації масштабів і переростання в війни з ширшими політичними цілями. Військові події на Близькому Сході, в колишній Югославії та деяких інших регіонах з усією очевидністю показують, що збройні конфлікти створюють загрозу застосування зброї масового знищення з непередбачуваними політичними, соціально-економічними та екологічними наслідками.

На переконання українського дослідника М.О. Воротнока, конфлікти нового покоління – це конфлікти на основі сепаратизму, націоналізму, повстанські рухи, які є виразно асиметричними, що значно ускладнює, а іноді й унеможливує їх швидке та стійке вирішення. Затяжність більшості з сучасних конфліктів є їх характерною рисою. Основною рисою розвитку міжнародної конфліктності останніх десятиліть є стійке закріплення тенденції на постійну присутність збройного насилля, що підтверджується даними більшості існуючих баз даних з розвитку конфліктів [2, С. 42].

Аналізуючи сучасні збройні конфлікти, можна виділити такі основні їх характеристики, як: посилення інтернаціоналізації збройних конфліктів; залучення мирного населення до збройної боротьби; використання широкого спектра озброєнь, зокрема, новітні технології; трансформація методів управління конфліктами, що зумовлює різкі переходи від ескалації конфлікту до його деескалації. В.Г. Радецький наголошує на глибинних причинах конфліктів нового покоління, до яких належать соціально-економічні й соціально-демографічні зміни; розрив у доходах між різними країнами і різними регіонами в межах однієї країни; надмірну урбанізацію; бурхливе зростання населення в найменш розвинених країнах [8, С. 89]. Також конфлікти надзвичайно важко прогнозувати, як з погляду їхнього виникнення, розвитку й поширення, так і з погляду наслідків для конфліктуючих сторін. Науковець наголошує на проблемі взаємодії урядових і неурядових структур з урегулювання конфлікту, відводячи провідну роль багатовекторній дипломатії.

На особливу увагу заслуговує і процес трансформації миротворчості, оскільки за останні десятиліття розширюються способи миротворчості, адже більшість сучасних миротворчих операцій – це реакція на внутрішні, а не міжнародні конфлікти, де миротворчість розглядається як операція із примусу до миру. США під егідою НАТО змогли суттєво розширити свій безпековий простір, а НАТО претендує на роль міжнародних миротворчих сил, як це передбачено статуту ООН ще під час створення цієї організації. Незважаючи на високий авторитет, ООН сьогодні не є ефективною

організацією в питанні врегулювання збройних конфліктів, іноді втручання НАТО у збройні конфлікти передувало рішенням ООН [10, С. 21].

З 90-х років XIX ст. виділяють два основні підходи щодо врегулювання збройних конфліктів. Перший підхід – з орієнтацією на традиційну миротворчість, теоретичні й практичні основи якої заклала ООН, і визнанням її чільної ролі в цій сфері. Другий – військово-силовий, оснований на примусі до миру, причому в окремих випадках з порушенням чинних норм і принципів міжнародного права» [4, С. 7]. Вплив на конфлікт для його мирного завершення здійснюється завдяки: превентивній дипломатії; підтримці миру; збереженню миру; відновленню миру. Превентивна дипломатія використовується для того, щоб не дати конфлікту перейти в збройну стадію. Вона передбачає діяльність, пов'язану з «відновленням довіри» між конфліктними сторонами; роботу місій цивільних спостерігачів зі встановлення фактів порушення миру; обмін інформацією [5, С. 8].

У 90-х рр. XX ст. у світі відбулось більше як 118 збройних конфліктів, які охопили 80 країн. Майже сто конфліктів із 118 – це внутрішньодержавні конфлікти, однак в умовах глобалізації ці війни зачіпали інтереси багатьох країн і переходять у категорію транснаціональних конфліктів. Третина цих конфліктів триває більше двадцяти років [5, С. 10]. За даними Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем миру, у середині 90-х рр. XX ст. понад 70 % збройних конфліктів на всій планеті були міжетнічними [10, С. 206]. Наприкінці 2004 р. у світі нараховувалося від 15 до 28 збройних конфліктів, учасники яких боролися за незалежність або, навпаки, за територіальну цілісність держави. Щонайменше 70–80 рухів, що вважають себе національно-визвольними, теоретично можуть перейти до збройної боротьби за незалежність. Серед них кілька європейських народів, наприклад каталонці в Іспанії, фламандці й валлони в Бельгії, угорці в колишній Югославії, шотландці у Великобританії тощо. Найчастіше загрози вдається уникати політичними методами, надавши подібним рухам більше автономії. Приблизно чверть сепаратистських рухів переходить до збройної боротьби [9, С. 207].

З погляду на територіальний розподіл, на сучасному етапі найбільше збройних конфліктів існує в Африці і в Азії. У цих регіонах політична нестабільність призводить до надмірної концентрації зброї, створюються сприятливі умови для діяльності організованої злочинності, що, зрештою, здійснює негативний вплив на економічний розвиток цих регіонів. Проблему загострюють і старі (заморожені) конфлікти, які періодично відновлюються, незважаючи на укладені угоди про перемир'я. Подібні ситуації сьогодні спостерігаємо в Анголі, Косово, Демократичній республіці Конго. Можна виділити різні причини відновлення збройних конфліктів, однак найпоширенішою є те, що першопричини породження конфлікту не зникли, вони не вирішилися, а призупинилися на певний час.

Основними чинниками переростання конфліктів у збройні науковці називають структурні чинники (структура суспільства, рівень економічного розвитку та його регіональна збалансованість) та процедурні чинники (політика, що проводиться учасниками конфлікту).

Особливості конфліктів і криз нового покоління внесли суттєві корективи в діяльність міжнародних міжурядових організацій. Вітчизняні науковці М. Неліп та О. Мережко вважають, що теоретичне вирішення проблеми правомірності гуманітарної інтервенції створить належні умови та нові механізми «у вигляді гуманітарних силових операцій ООН для повної перемоги світового співтовариства над міжнародними гуманітарними кризами...» [4, С. 11].

Як підкреслює Стасюк С. В., остання чверть XX ст. продемонструвала ще один «силовий спосіб» врегулювання конфліктів – односторонні, короткотермінові військові акції держав – лідерів у царині міжнародних відносин. США періодично здійснюють повітряні напади на об'єкти в інших країнах з використанням високоточної зброї, а також інтервенції до деяких країн (Афганістан, Сомалі, колишня Югославія та Ірак). Не менш парадоксальним виглядають заяви представників США та НАТО про готовність здійснювати повітряні удари по ядерним об'єктам Ірану з метою «запобігання розповсюдженню ядерної зброї» [10, С. 23].

Особливий тип збройного насильства становить інтервенція – насильницьке втручання у внутрішні справи інших держав через введення військ або іншим чином, несумісним з цілями і принципами статуту ООН однієї або декількох держав у внутрішні справи інших держав і

спрямоване проти їх суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності. Розрізняють збройну інтервенцію, гуманітарну, економічну, дипломатичну. Найнебезпечнішою формою інтервенції для сучасного світового порядку слід вважати збройну, яку важко диференціювати від неспровокованої агресії [11, С. 50].

Щодо позиції України у врегулюванні збройних конфліктів, то на переконання українського науковця О. В. Батрименко, особливо активну участь Україна повинна брати у врегулюванні конфліктів на території СНД та забезпечувати контрольовану інтернаціоналізацію цих конфліктів. Пріоритет повинен надаватися несиловим способам врегулювання, що найбільше відповідає реальним фінансовим і військовим можливостям сучасної України [1, С. 10].

Аналізуючи сучасні збройні конфлікти у світі, слід наголосити, що продовжують тривати збройні конфлікти у Республіці Чад, Ефіопії, Сирії, Судані, Сомалі, Анголі, Ізраїлі, Туреччині, Іраку, Афганістані. Загроза виникнення серйозних конфліктів зберігається і в багатьох інших державах світу. Необхідно наголосити на конфлікті у Сирії, який триває з 2011 р. Для координації зусиль опозиційні угруповання Сирії об'єдналися в Національну коаліцію опозиції Сирії, яку вже визнали єдиним легальним представником сирійського народу США, ЄС, Франція, Туреччина, Велика Британія і низка арабських держав. За даними ООН, наприкінці 2012 року кількість сирійських біженців перевищила 500 тисяч, а жертвами конфлікту стали 36 тис людей. Найнебезпечнішими з військово-політичного погляду у 2012–2013 рр. залишались такі країни, як Сирія, Афганістан, Пакистан, Ізраїль. Триває холодна війна між Іраном та США, а також Ізраїлем і Саудівською Аравією, загостреними є відносини між Іраном та Ізраїлем, між Китаєм та Японією щодо спірних островів у Східнокитайському морі. У 2012 року розгорівся новий конфлікт між Суданом і новоутвореним Південним Суданом, зокрема, сутички виникли за спірні, багаті нафтою області. У 2012 році відбулась і низка військових переворотів, зокрема, солдати Гвінеї-Бісау вдалися до спроби державного перевороту, захопивши контроль над дорогами, радіо- й телестанціями та урядовими будівлями у столиці країни Бісау. Подібно до Гвінеї-Бісау у Малі група військових оголосила по телебаченню про державний переворот у країні.

Підсумовуючи, варто зазначити, що навіть стислий аналіз сучасних збройних конфліктів дає змогу стверджувати, що в умовах глобалізації конфлікти створюють значну загрозу людству, вони здатні до швидкої ескалації, перетворення на великомасштабні війни з усіма трагічними наслідками. Практика показує, що розвиток і ескалація збройних конфліктів залежать від багатьох чинників, зокрема: конфлікт виникає як продовження давнього конфлікту; нестабільна політична система; нерівномірний розподіл грошових коштів та бідність; опір авторитарним або деспотичним правителям й антидемократичному режиму; порушення чи ігнорування прав людини і громадських свобод; мілітаризація держави і суспільства, вільний доступ до зброї; порушення прав національних, етнічних і релігійних груп у державі; сепаратистські тенденції, направлені на руйнування цілісності держави.

Вивчення сучасних збройних конфліктів, їх причин виникнення і розвитку у зв'язку із глобальними політичними процесами є актуальним і займає важливе місце в системі сучасних міжнародних відносин. Зокрема, знаючи історію виникнення збройних конфліктів, їх природу, фази і види можна спрогнозувати виникнення нових конфліктів. Важливим для подальших наукових досліджень є вивчення впливу політичних сил різних держав на розвиток збройних конфліктів, дослідження проблеми найманства (діяльність приватних військових компаній) як однієї з складових збройних конфліктів сучасності.

1. Батрименко О. В. Особливості сучасних збройно-політичних конфліктів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О.В. Батрименко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 18 с. 2. Воротнюк М.О. Особливості міжнародних конфліктів пост-біполярного періоду / М. О. Воротнюк // Стратегічна панорама. – 2009. – № 4. – С. 41–44. 3. Лебедева М. М. Политическое урегулирование конфликтов / М.М. Лебедева. – М.: Аспект-Пресс, 1999. – 271 с. 4. Неліп М.І. Силовий захист прав людини / М.І. Неліп, О.О. Мережко. – К., 1998. – 260 с. 5. Никитин А. Международные конфликты и их урегулирование / А. Никитин // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 2. –

С. 3–16. 6. Панова В.В. *Современные западные исследования международного конфликта* / В.В. Панова // *Международные процессы*. – 2005. – Т. 3. – № 2 (8). – С. 128–135. 7. Перепелиця Г.М. *Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи* / Г. М. Перепелиця. – К.: Стилос - ПЦ «Фоліант», 2003. – 256 с. 8. Радецький В. Г. *Класифікація сучасних воєнних конфліктів і види миротворчої діяльності* / В. Г. Радецький // *Вісник Київського міжнародного університету*. – 2009. – Вип.9. – С. 87–104. 9. Стасюк С. В. *Особливості регулювання сучасних збройних конфліктів: проблеми та перспективи* / С. В. Стасюк. // *Юридична наука*. – 2011. – № 1 (1). – С. 206–210. 10. Стасюк С. *Регулювання сучасних збройних конфліктів міжнародними гуманітарними засобами* / С. Стасюк // *Віче*. – 2010. – № 24. – С. 20–24. 11. Чікін О. А. *Ескалація розвитку збройних конфліктів* / О. А. Чікін, О. О. Чікін // *Персонал*. – 2006. – № 9. – С. 48–51.

УДК: 327.7+341.24+327.8

Юлія Олійник

Національний університет «Львівська політехніка»

УГОДА «ПРО АСОЦІАЦІЮ» ЄС З «ТРЕТІМИ» ДЕРЖАВАМИ: ДОСВІД ПОЛЬЩИ

© Олійник Ю., 2014

Розглянуто відносини України та Європейського Союзу через призму відносин ЄС з «третіми» державами. Йдеться про поглиблення співробітництва через підписання угоди «Про асоціацію». Метою дослідження є розгляд досвіду держав, з якими ЄС вже підписав такі угоди та які уже є членами ЄС, а також доведення його значення для України. Особливу увагу звернено на державу-члена ЄС – Польщу. Розглянуто процес адаптації законодавства, який є необхідною умовою для входження цієї держави до Об'єднання, що може послугувати прикладом для України, оскільки йдеться про процес виконання всіх вимог ЄС, що є обов'язковим для подальшої співпраці зі Співтовариством.

Ключові слова: ЄС, угода «Про асоціацію», Україна, Польща, співробітництво.

Yuliya Oliynyk

«ASSOCIATION AGREEMENT» OF THE EU WITH «THIRD» COUNTRIES: POLAND EXPERIENCE

© Oliynyk Yuliya, 2014

We consider the relations between Ukraine and European Union through the prism of EU relation with the «third» countries. It is referred to more intensive cooperation through signing the «Association agreement». The research objective is to study the experience of Member-states and the states with whom the Agreement has already been signed, as well as to research the importance of this experience for Ukraine. Particular attention was paid to the EU Member-State – Poland. It is recognized that the process of the laws adaptation to the EU requirements is a necessary condition for the entrance into the Union, and it is a necessary condition for further cooperation for association.

The «Association agreement» does not include the perspectives of Ukrainian EU membership, but this, according to the researches, will facilitate the cooperation between the

two parties, strengthening the political and economic integration with EU. Though, this is only the beginning of a complex work. After the Association Agreement comes into force, Ukraine will have to fulfill certain obligations, especially in the adaptation of Ukrainian law to the EU requirements within the Agreement. But it is not limited to this, as the law adaptation process is dynamic and in this situation its specific spheres of adaptation and those of the listed legal acts necessary for realization in the national legislation can not be correctly determined. The adaptation of the law of Ukraine to the EU legislation is conducted through the corresponding amendments to the acting law and in the development of new acts with regard to the Association achievements and requires complex approach. The Association achievements include not only the EU regulations (regulations, directives, decisions, resolutions, etc.), but also general principles of EU right, decisions of the European Union, strategies, actions and common positions within the common foreign policy and the security policy. In this context the experience of Poland as our neighbour and as of the state whose integration process was successful, is very important for Ukraine.

Key words: EU, Association agreement, Ukraine, Poland, cooperation.

Відносини між Україною та Європейським Союзом з кожним роком розвиваються все стрімкіше. Проте якими вони будуть у подальшому більшою мірою залежить від української владної еліти.

Процес підписання Угоди «Про асоціацію» між Україною та ЄС потребує перш за все розуміння такого поняття, як «асоціація». Отже, цей термін визначають як налагодження між Об'єднанням і «третьою» державою чи міжнародною організацією привілейованих договірних взаємовідносин, заснованих для досягнення спільних цілей, які реалізують паритетні органи, здатні ухвалювати обов'язкові для сторін рішення, і в межах яких забезпечено часткову участь асоційованого партнера у правопорядку ЄС [17].

Актуальність цієї статті зумовлена тим, що дослідження історії підписання угод «Про асоціацію» ЄС з «третіми» державами надасть можливість простежити досвід з подальшим його використанням для нашої держави та уникнути помилок під час самого процесу виконання всіх поставлених вимог, що висуває Об'єднання до держав-асоціантів, оскільки тепер триває процес підписання згаданої угоди між Україною та Європейським Союзом.

Суттєво вплинули на формування теоретико-методологічних засад нашого дослідження європейської інтеграції наукові праці зарубіжних дослідників, зокрема Е. Маровчика [19], Дж. Догерті [15], С. Стоуна [20], Дж. Варвіка [21] тощо.

Окрім того, слід згадати дослідження українського дослідника М. Микієвич, порівнявши й проаналізувавши Європейські Угоди «Про асоціацію», укладені між ЄС та державами Центральної і Східної Європи та Угоду «Про партнерство й співробітництво», що укладена між Україною та ЄС, визначив передумови вступу України до ЄС і підсумував, що «виконання низки зобов'язань, які несе Україна згідно з Угодою «Про партнерство і співробітництво», дасть змогу еволюційно підготувати правову основу її майбутнього вступу в Європейський Союз в якості повноправного члена» [7, С. 180].

У науковій літературі угоду «Про асоціацію» перш за все розглядають з правового боку, зокрема у працях вищезгаданих науковців, а також у контексті подальшої інтеграції держав до європейського співтовариства. Проте все ще недостатньо досліджена залишається проблема порівняльного аналізу різних типів таких угод, і саме тому **метою** статті є систематизувати досвід ЄС щодо підписання угод «Про асоціацію» з «третіми» державами, а відтак визначити подальші кроки для поглибленого співробітництва з Європейським Союзом.

Перші угоди «Про асоціацію» були укладені ЄЕС у 1963 р. з Грецією, Туреччиною та групою колишніх колоніальних володінь Франції, Бельгії та Італії. На той час асоціація була механізмом налагодження відносин між колишніми метрополією і колоніями шляхом поширення на них торговельних преференцій або ж механізмом переходу до зони вільної торгівлі та створення митного союзу, як у випадку з Грецією і Туреччиною, у згаданий період, а також Кіпром і Мальтою

на початку 1970-х рр. У 1990-х рр. укладено угоди «Про асоціацію» з державами ЦСЄ, що є відомими також як Європейські угоди. В преамбулі і першій статті згаданих угод зазначено, що асоціація є засобом для досягнення членства в ЄС.

Наприкінці 1990-х – початку 2000-х рр., щоб поглибити зв'язки з арабськими державами Середземномор'я та Ізраїлем, ЄС почав укладати Євросередземноморські угоди «Про асоціацію», які не містили жодних натяків на членство в цій організації й обмежувалися створенням зони вільної торгівлі і розвитком політичного та гуманітарного співробітництва.

У 1990-х рр. зростання інтересу ЄС до держав Латинської Америки відбувалося разом із масштабним інвестуванням в енергетичний, банківський та інформаційний сектори. 1 жовтня 2000 р. набув чинності Договір «Про економічну асоціацію, політичну координацію і співробітництво» (Загальний договір) між Мексикою та ЄС. Поспів Європейського Союзу, з яким закінчилися переговори з Мексикою, був зумовлений потребою мати гарантований доступ до ринку держав-членів НАФТА і запобігти виникненню перешкод для реалізації власних економічних інтересів. Хоча назва договору і містить поняття асоціації, все ж дослідники не вважають його угодою «Про асоціацію». Проте, 1 березня 2005 р. набула чинності Угода «Про асоціацію» між ЄС та Чилі, яка за змістом була дуже схожою на Євросередземноморські угоди, але не містила зобов'язань зі створення зони вільної торгівлі чи перспективи членства. Йшлося лише про диверсифікацію та розширення двосторонніх торговельних відносин відповідно до положень СОТ.

Реалізуючи основну стратегію зовнішньої політики і безпеки, що передбачала своє поширення у всіх регіонах землі, Рада ЄС у квітні 2007 р. затвердила мандат на проведення переговорів щодо укладення угоди «Про асоціацію» з державами Центральної Америки та Андського співтовариства націй (АСН). Крім того, досі тривають переговори щодо укладення Угоди «Про міжрегіональну асоціацію» між ЄС та МЕРКОСУР, які розпочалися у 2000 р. Це зумовлено суперечностями між Союзом стосовно лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Окремого розгляду потребують відносини ЄС з державами Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) (Норвегія, Ісландія, Ліхтенштейн, Швейцарія). Відповідно до ст. 1 Угоди «Про Європейський Економічний Простір», членами якого є держави ЄС та ЄАВТ (крім Швейцарії), документ є угодою «Про асоціацію». ЄС консулює ці держави щодо проекту законодавства Союзу, але вони не беруть участі в ухваленні його рішень. Держави ЄАВТ якоюсь мірою можна було б назвати асоційованими партнерами ЄС, але в офіційних документах ЄС їх так не називають. Крім статусу асоційованої держави з ЄС, жодного іншого статусу у його праві не існує.

З інших прикладів угод з «третіми» державами можна назвати Європейські угоди «Про асоціацію», які були укладені ЄС з 10 державами Центральної та Східної Європи (всі вони стали членами ЄС), з Туреччиною (12 вересня 1963 р.) та угоди «Про асоціацію», підписані Європейським Союзом з деякими державами Середземномор'я (Кіпр, Мальта) у 1960-ті рр. Згідно з цими угодами, було визначено умови взаємодії цих держав з ЄС на підготовчому етапі до їх вступу до ЄС. Зміст і текст цих угод є дуже подібний. З огляду на це, дослідники такі угоди називають типовими [16], на практиці ж кожна угода визначає конкретні питання асоціації, беручи до уваги специфіку двосторонніх відносин конкретної держави з Європейським Союзом, пріоритети та сфери взаємних інтересів.

8 березня 1993 року у Брюсселі підписано Угоду «Про асоціацію» між ЄС та Болгарією [3], яка набула чинності 1 лютого 1994 р., після її ратифікації на Народних Зборах Болгарії, Європейському парламенті та у всіх національних парламентах держав-членів ЄС.

Угода містить преамбулу, 125 статей, 16 додатків і 8 протоколів. Вона передбачає співробітництво за широким спектром питань, здебільшого у сфері економіки. Асоціація спрямована на досягнення вільного переміщення товарів, осіб, послуг та капіталів. Згідно з цією Угодою, пріоритетною є побудова тісних економічних взаємин, аж до вступу Болгарії в ЄС, про що йдеться в преамбулі Угоди (Болгарія стала членом ЄС 1 січня 2007 р.). Як і інші угоди «Про асоціацію», ця угода передбачала політичний діалог сторін та визначала організаційну структуру асоціації.

1 лютого 1993 р. укладено Угоду про асоціацію між ЄС та Румунією [4], яка набула чинності у 1994 р., після ратифікації в парламенті Румунії, Європейському парламенті та у всіх національних парламентах держав-членів ЄС. Угода містить преамбулу, 126 статей, 19 додатків і 7 протоколів. У преамбулі угоди також зазначено про перспективу членства Румунії в ЄС (Румунія стала членом ЄС 1 січня 2007 р.).

Угоди «Про стабілізацію та асоціацію» мали бути укладені між ЄС та Македонією (Колишньою Югославською Республікою Македонія), Хорватією, Боснією та Герцеговиною, Сербією, Чорногорією, Албанією і Косово. Проте на сьогодні такі угоди підписано тільки з Македонією (26 березня 2001 р. у Люксембурзі, набула чинності у 2004 р.) і Хорватією. Угода між ЄС та Македонією [8] містить преамбулу, 128 статей, 7 додатків і 5 протоколів. Преамбула угоди також передбачала перспективу членства Македонії в ЄС (сьогодні Республіка Македонія має офіційний статус кандидата, який отримала у грудні 2005 р.).

Відносини між ЄС та Хорватією регламентує Угода «Про стабілізацію та асоціацію» між Республікою Хорватія та ЄС та їх державами-членами, укладена 29 жовтня 2001 р. в Люксембурзі. Ця угода набула чинності 1 лютого 2005 р. Вона містить преамбулу, 130 статей, 6 додатків і 6 протоколів. У цій угоді, як і в інших типових угодах, зазначено про перспективу вступу до ЄС. Хорватія була державою кандидатом на вступ до ЄС ще від червня 2004 р. У червні 2006 р. очільники ЄС заявили про прогнозований вступ Хорватії до ЄС 2010 р. (заява про вступ надійшла 21 лютого 2003 р.). Хорватія була прийнята до членів ЄС у 2012 році [9].

Угода «Про асоціацію» між ЄС та Туреччиною набула чинності у 1964 р., після її ратифікації в турецькому парламенті та національних парламентах держав-членів Союзу [16]. Ця Угода, як і інші міжнародні договори Союзу, укладені спільно Спільнотами та державами-членами, містить преамбулу та 33 статті.

Угода «Про асоціацію» з Туреччиною є однією з досі чинних угод. Вона визначає співпрацю сторін за широким спектром питань, здебільшого в сфері економіки. Окрім економічних положень, Угода «Про асоціацію» з Туреччиною передбачає політичний діалог сторін, визначає організаційну структуру асоціації. Відповідно до Угоди «Про асоціацію», у співпраці між Туреччиною та ЄС у довгостроковій перспективі пріоритетною є побудова міцних економічних відносин, аж до вступу Туреччини до ЄС. Сьогодні Туреччина має офіційний статус держави-кандидата (англ. Applicant country, candidate country) на вступ до Європейського Союзу (з 14 квітня 1987 р.).

Вступ Туреччини до ЄС аналітики прогнозують на 2015 рік за умови здійснення Туреччиною належних соціальних й економічних реформ. Іншою проблемою є те, що лише 3 % території Туреччини належить до Європи, хоча формально, відповідно до копенгагенських критеріїв, географічних вимог немає (є прецедент входження до ЄС держави, фізико-географічно розташованої в Азії – Республіки Кіпр) [6].

Норвегія, Ісландія та Ліхтенштейн у різний час також подавали заяви про вступ до ЄС. Однак, зважаючи на ті чи інші причини (зокрема, негативні результати референдумів у Норвегії), так і не стали його членами. Однак ці держави є учасниками єдиної економічної зони ЄС без набуття членства. Чорногорія отримала статус офіційного кандидата 17 грудня 2010 р., Сербія – 1 березня 2012 р. Албанія, Боснія і Герцеговина офіційно визнані потенційними кандидатами.

6 лютого 2007 р. Україна і ЄС започаткували переговорний процес щодо укладення нової посиленої угоди, перший раунд якого відбувся 5 березня 2007 р. у Брюсселі. У вересні 2008 р. у Парижі під час саміту ЄС-Україна сторони погодилися, що нова угода матиме назву – Угода «Про асоціацію».

Угода «Про асоціацію» не передбачає перспективи членства України в ЄС, однак вона, на думку дослідників, сприятиме поглибленню відносин між двома сторонами, посилить політичну та економічну інтеграцію нашої держави з ЄС. Однак це буде лише початком складної роботи. Після того, як Угода «Про асоціацію» набуде чинності, Україна має виконати визначені нею завдання, насамперед у сфері адаптації українського законодавства до ЄС відповідно до вимог цієї угоди, але не обмежуючись ними, оскільки адаптація законодавства є динамічною і не може бути обмежена визначенням конкретних сфер адаптації та переліком нормативно-правових актів ЄС, що потребують імплементації в національне законодавство.

Складний процес адаптації законодавства України відповідно до *acquis communautaire* через внесення відповідних змін до чинного законодавства та розроблення нових актів з урахуванням *acquis communautaire* потребує комплексного підходу. Зміст поняття *acquis communautaire* охоплює не тільки власне нормативно-правові акти ЄС (регламенти, директиви, рішення, резолюції тощо), а й загальні принципи права ЄС, рішення Європейського Суду, стратегії, дії та спільні позиції у межах єдиної зовнішньої політики і політики безпеки, зважаючи на це, динамічний процес адаптації національного законодавства до *acquis communautaire* не може обмежитися визначенням конкретних сфер адаптації та певними актами законодавства ЄС. Дуже важливими компонентами цього процесу є також імплементація та виконання адаптованого законодавства. Без цих складових адаптація законодавства є суто формальною, що призводить до неефективності цього процесу. Щоб уникнути такої проблеми, процес адаптації в Україні має чітко координуватись завдяки створенню відповідних умов. У цьому контексті досвід Польщі як нашого сусіда й держави, чий євроінтеграційний поступ завершився успішно, є надзвичайно цінним для України.

Політичні трансформації у Польщі з 1989 р. зобов'язали польських урядовців вирішити низку нових проблем, зокрема, пов'язаних з потребою формування нормативно-правової бази, яка б відповідала певним перетворенням.

Відкинувши тривалу традицію розбудови радянської моделі держави, Польща активно запроваджувала принципи демократичного розвитку суспільства та творення правової держави. Кардинальна зміна пріоритетів на користь Заходу стала ознакою її зовнішньополітичного розвитку. Про це свідчить факт оголошення стратегічної мети зовнішньої політики, тобто інтеграції в європейські та євроатлантичні структури. Протягом усього періоду після виходу з РЕВ і Варшавського договору польські дипломати були особливо активними у сфері міжнародної політики, насамперед у напрямку інтеграції їх держави в структури ЄС і НАТО.

Європейська угода (або Угода «Про асоціацію») між Польщею та ЄС в 1991 р. [17, С. 0002–0180] розпочала політичний діалог з приводу інтеграції Польщі до об'єднаної Європи. Відповідно до Європейської угоди Польща взяла на себе зобов'язання наблизити своє законодавство до законодавства Європейського Союзу.

Підписавши угоду «Про асоціацію», Польща повинна була виконати низку нових вимог. Згідно з рішенням Копенгагенського саміту (червень 1993 р.), держави, з якими підписано угоди «Про асоціацію» та які прагнуть до повноправного членства у ЄС, мають відповідати економічним та політичним вимогам і бути спроможними взяти на себе обов'язки членства. Один з них – здатність приведення національного законодавства у відповідність до загальноєвропейського. Польські законотворці зобов'язувалися всі проекти правового регулювання розглядати на предмет їх відповідності праву ЄС. Особливе значення серед копенгагенських вимог мало положення про зобов'язання держави-кандидата забезпечити імплементацію норм права ЄС у національне законодавство та гарантувати його ефективну реалізацію через адміністративні та судові органи.

Це зобов'язання було формальним та його можна характеризувати як належне ставлення до питання, оскільки не визначало ані терміну свого виконання, ані обсягів виконання. Проте воно було дуже важливим, зважаючи на плани Польщі набути членства в Європейському Союзі, особливо при тому, що це бажання підтримувалося ЄС.

Отже, інтеграція кожної з асоційованих держав до внутрішнього ринку ЄС, серед них і Польщі, передбачає складну адаптацію системи законодавства, регулювання та методів сертифікації цієї держави до вимог законодавства ЄС. З огляду на це, важливо не просто увідповіднити законодавство вимогам ЄС, але й створити таку «інфраструктуру», яка б гарантувала ефективне функціонування цього законодавства. Йдеться про створення системи інститутів, структур та адміністративних механізмів, які потрібні для ефективної імплементації адаптованого законодавства.

Для виконання зазначених завдань у Польщі 24 лютого 1994 р. утворено Комісію експертів з гармонізації польського права з правом ЄС. Ця Комісія розробила довгострокову програму адаптації польського законодавства до *acquis communautaire*. Було визначено 23 пріоритетні сфери адаптації законодавства. Згодом було розроблено плани внесення змін до чинного законодавства і,

за потреби, проекти нових законів у зазначених сферах з відповідним обґрунтуванням. Після чого було складено звіти, деякі з них стали основою для розроблення законодавчих заходів з гармонізації. Згодом було затверджено ще декілька національних програм адаптації польського законодавства [6, С. 122–256].

8 серпня 1996 р. законом польського Сейму [17] створено Комітет європейської інтеграції (КЄІ) – інститут, який мав відповідати за європейську інтеграцію Польщі. До Комітету європейської інтеграції увійшло близько 400 осіб. Цей урядовий орган повинен був планувати та координувати курс політики інтеграції Польщі до ЄС, програмування та координації дій щодо пристосування держави до європейських стандартів. Цей орган виконавчої влади повинен був також підготувати експертні висновки, де б зазначалася інформація про відповідність проектів нормативно-правових актів, які розробляли галузеві міністерства, *acquis communautaire*.

У січні 1997 р., готуючись до вступу в європейські структури, Польща ухвалила документ «Національна стратегія інтеграції». У цьому документі була визначена стратегія діяльності урядових органів, а також інших учасників інтеграційного процесу. Завдання програми було досягнення головних цілей інтеграції у Європейський Союз, координація їх реалізації, з'ясування найоптимальніших шляхів входження до структури та підготовки Польщі до членства в ЄС [17].

16 червня 1997 р. на Амстердамському саміті Європейська Комісія затвердила «Порядок денний 2000» (Agenda 2000) щодо перспективи подальшого розгортання розширення ЄС і його можливих наслідків [14]. На підставі аналізу офіційної інформації, рапортів спостерігачів ЄС, доповідей та резолюцій високопосадовців ЄС, висновків міжнародних валютних інституцій та результатів виконання державами-заявниками Європейських угод, у ньому зроблено спробу оцінити трансформації кожного із десяти зацікавлених претендентів, а також визначено межі прийняття нових членів з огляду на фінансові звіти ЄС, беручи до уваги перспективи розширення та його наслідки для стабільності спільноти.

За офіційними результатами оцінювання, 16 липня 1997 р. Польщу, а також Чехію, Естонію, Угорщину та Словенію зараховано до першої групи кандидатів (згодом до них долучився і Кіпр), з якими, за рекомендаціями Комісії, насамперед мали розпочати переговори про вступ. Хоч і жодна із зазначених держав не відповідала копенгагенським критеріям повністю, Європейська Комісія підтвердила їхню спроможність досягти належного рівня у середньостроковій перспективі [2, С. 650].

11–12 грудня 1997 р. на Люксембурзькому саміті ухвалено резолюцію про початок переговорів щодо розширення ЄС. Відповідно до неї, в ЄС запрошували не лише держави першої, але і другої «хвиль розширення». У колі держав «першого траншу» були Польща, Чехія, Угорщина, Естонія, Словенія та Кіпр, а до другої групи зарахували Словаччину, Болгарію, Румунію, Латвію та Литву. За рішенням саміту, Єврокомісія планувала розпочати аналіз прогресу, якого досягли кандидати. Також було заплановано опублікувати на його підставі річні звіти. Згідно з оцінкою Європейської Комісії у Польщі наприкінці 1997 р. було позитивно відзначено її відповідність політичним критеріям, наближення економічних показників до європейських, а стосовно третього копенгагенського критерію (готовності взяти на себе обов'язки членства в Союзі) зазначено, що «в окремих секторах досягнуто прогресу більше, ніж в інших» [2, С. 655].

Щоб оцінити рівень відповідності польського права *acquis communautaire*, у 1998 р. КЄІ провів масштабне дослідження. За його результатами було складено звіт. За результатами дослідження законодавство ЄС було поділене на 29 сфер, у кожній з яких сформульовано перелік розділів для переговорів про приєднання Польщі до ЄС, а саме: вільний рух товарів, послуг, осіб та капіталу, політика у сфері конкуренції, право компаній, сільське господарство, рибальство, транспортна політика, оподаткування, статистика, економічний і валютний союз, соціальна політика і зайнятість, енергетика, промислова політика, малі та середні підприємства, освіта та навчання, наука й дослідження, телекомунікації й інформаційні технології, культура й аудіо-візуальна політика, регіональна політика, захист довкілля, захист споживача й охорона здоров'я, спільна зовнішня та безпекова політика, митний союз, зовнішні відносини, співробітництво у сфері юстиції та внутрішніх справ, фінансовий контроль, фінанси і бюджет. Також КЄІ затвердив робочі

графіки щодо адаптації законодавства, які, відповідно до своєї компетенції, готували профільні міністерства, за участі зовнішніх експертів (науковців, фахівців у сфері євроінтеграції та ін.). Агенти КСІ проводили зустрічі з представниками профільних міністерств, на яких розглядали питання імплементації адаптованого законодавства: чого досягли в цій сфері міністерства, які виникли проблеми та чому. Такий прямий діалог виявився дуже ефективним, оскільки допоміг вчасно виявити проблемні питання, з якими міністерства мають справу під час проведення належної роботи, та, відповідно, вчасно реагувати на це і, що вкрай важливо, ефективно координувати весь процес адаптації [18].

На основі переговорів Комітет європейської інтеграції уряду Республіки Польща документально визначив найпринциповіші та найсуттєвіші аспекти польської позиції у питанні європейської інтеграції у «Національній програмі підготовки Польщі до вступу у Європейський Союз» (23 червня 1998 р.). Програма обґрунтовувала пріоритетні напрями співробітництва Польщі з ЄС та подала приблизну діаграму дій, які треба було виконати протягом 1998–2002 рр. Відповідно до положень документа, було чітко регламентовано діяльність інститутів, які виконували євроінтеграційну стратегію Польщі та контроль за нею, а також забезпечують реалізацію її фінансування. Цей проект став одним з інструментів реалізації програми «Партнерство заради членства» [13].

Хоча Україна, на відміну від Польщі та інших вищезазначених держав, поки що не має підтвердженої перспективи членства в ЄС, однак український соціум підтримує євроінтеграційні наміри, а функції уряду України щодо переговорів в укладенні Угоди «Про асоціацію» суттєво не відрізняються від тих, які свого часу виконував уряд Польщі. На відміну від Польщі, в Україні діє декілька органів, відповідальних за розроблення та координування державної політики у сфері адаптації законодавства, а саме: Координаційне бюро європейської та євроатлантичної інтеграції при Секретаріаті Кабінету Міністрів України, Міністерство юстиції та утворений при ньому Державний департамент з питань адаптації законодавства. Однак немає чіткого розподілу функцій цих органів на законодавчому рівні. Дублювання цих повноважень може зробити неможливою належне виконання потрібних завдань з адаптації права та державних інститутів, що сповільнить темпи інтеграції.

Аналізуючи досвід Польщі в період перед приєднанням до ЄС і механізм адаптації законодавства України до законодавства ЄС, можна зробити висновок, що в нашій державі наявний нечіткий розподіл повноважень державних органів у сфері адаптації законодавства та їх дублювання. Для послідовної та злагодженої роботи з пристосування відзначеного законодавства до європейського передусім потрібно сформувати нормативно-правову базу для його реалізації. Такий механізм має гарантувати уникнення суперечностей у завданнях і функціях різних державних органів. Лише ефективно координуючи ці процеси на національному рівні, можна досягти успішної та швидкої адаптації українського законодавства до *acquis communautaire* та зміцнити переговорний потенціал України. Розгорнутий координаційний механізм процесу адаптації, розділений між різними державними органами та підрозділами, може призвести до безладу і розпорошення сфер відповідальності. На черзі ще один важливий пріоритет адаптації законодавства України до *acquis communautaire* – належна адміністративна спроможність відповідальних органів влади імплемувати адаптоване законодавство. Загалом йдеться про вирішення проблем законодавства про вибори, зокрема перехід до єдиного Виборчого кодексу; виправлення наслідків вибіркового правосуддя і недопущення його нових випадків; реалізація всеохопної програми реформ, передбаченої порядком денним асоціації.

Тому ми переконані, що хоч спроби ЄС реформувати і «європеїзувати» політичну й державну системи в Україні досі не мали успіху, вони можуть стати успішними пізніше. Регулярний моніторинг і надання технічної й фінансової підтримки ЄС доклалися до позитивних зрушень, але не досягли мети загалом. Однією з причин цього є надто слабка система мотивацій для української політичної еліти з боку ЄС, про що свідчать останні події в нашій державі (йдеться про відтермінування Україною підписання угоди «Про асоціацію» та мітинги народу щодо незгоди з такою політикою уряду нашої держави та щодо підтримки європейського напрямку Україною). Перспективним напрямом подальших досліджень все ще залишається процес інтеграції нашої

держави в світове співтовариство. Для реалізації цього курсу перш за все потрібно, щоб в Україні відбулися серйозні зміни та реформи, щоб ЄС прихильніше ставився до неї.

1. Арон Р. *Мир і війна між націями* / Реймон Арон. – К.: Юніверс, 2000. – 688 с. 2. Волес В. *Творення політики в Європейському Союзі* / Вільям Волес, Гелен Волес / Пер. з англ. Р. Ткачук. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 871 с. 3. *Європейское соглашение об ассоциации между ЕС и Болгарией 1994 г.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/eea/eea_bulgaria.htm. 4. *Європейское соглашение об ассоциации между ЕС и Румынией 1993 г.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/eea/eea_romania.htm. 5. Кравчук І. В. *Гармонізація національних правових систем з правом ЄС* / І. В. Кравчук, М. В. Парапан. – К.: Вид. Дім «Слово», 2004. – 320 с. 6. *Майбутнє розширення ЄС* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://all-sci.net/istoriya-ukrainy/maybutne-rozshirennya-28082.html>. 7. Микієвич М. М. *Міжнародно-правові аспекти співробітництва Європейського Союзу з третіми країнами: Дис.... канд. юр. наук.* – Львів, 1996. – 180 с. 8. Троицкий М. *Європейский Союз в мировой политике* / М. Троицкий // *Международные процессы.* – 2004. – Т.2, №2. – С. 43–58. 9. *Транскордонні програми* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.enpi.org.ua/index.php?id=36>. 10. Чубарьян А. О. «Бриановская» Європа / А. О. Чубарьян // *Метаморфозы Европы* / РАН, Ин-т всеобщей истории; Центр по изучению европейской цивилизации. – Отв. ред. А. О. Чубарьян. – М.: Наука, 1993. – С. 17–25. 11. Эмерсон М. *Формирование политических рамок Большой Европы* / М. Эмерсон // *Современная Европа.* – Вып. 3. – Июль – сентябрь 2004. 12. *A new idea for Europe. The Schuman declaration – 1950–2000.* European Commission. Series: European Documentation. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2000 – P. 15. 13. *Communication from the Commission to the European parliament and the Council Eastern Partnership COM (2008) 823/4,* Commission of the European Communities. – Brussels, 2008. – 14 p. 14. *Communication from the Commission to the Council and the European parliament Neighborhood: A new framework for relations with our Eastern and Southern neighbors: 11 March 2003* / Commission of the European Communities. – Brussels, 2003. 15. Dougherty J. *Contending Theories of International Relations. A Comprehensive Survey* / J. Dougherty, R. Pfaltzgraff. – 3d ed. – New-York: Harper Collins, 1990. – P. 433. 16. *EUROPA – European Commission – Homepage.* 17 July 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/glossary/index_en.htm#acquis. 17. *Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Poland, of the other part* // *Official Journal L 348.* – 1993. – 31 desember. – P. 0002 – 0180. 18. Lazowski Adam. *Adaptation of the Polish legal system to European Union law: Selected aspects* / Lazowski Adam. – SEI Working paper № 45. – May 2001. 19. Moravcsik Andrew. *What Lessons to learn from Europe's Crises? Is there really a crisis of European leadership?* – Issue 11, 2004. 20. Stone S. *European Integration and Supranational Governance* / S. Stone, W. Sandholtz. – Oxford; New York: Oxford University Press, 1998. – P. 299–300. 21. Varwick J. «European Neighbourhood policy» *Challenges for the EU– Policy towards the new neighbours* / J. Varwick, K. O. Lang. – Berlin, 2007. – 229 p.

Ірина Сухорольська
Національний університет «Львівська політехніка»

ЗАХОДИ ГРОМАДСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ ЯК ЗАСІБ ВПЛИВУ НА МАСОВУ АУДИТОРІЮ В УКРАЇНІ

© Сухорольська І., 2014

Охарактеризовано засади громадської дипломатії, яка здійснюється стосовно іноземної масової аудиторії. Розглянуто спектр заходів громадської дипломатії США, Великобританії, Німеччини, Росії щодо широких верств населення в Україні, визначено особливості такої діяльності.

Ключові слова: громадська дипломатія, публічна дипломатія, масова аудиторія, інформаційні програми, міжнародне телерадіомовлення, культурна дипломатія.

Iryna Sukhorolska

FOREIGN PUBLIC DIPLOMACY INSTRUMENTS AS A TOOL OF INFLUENCE ON MASS AUDIENCE IN UKRAINE

© Sukhorolska Iryna, 2014

The paper deals with the Public Diplomacy instruments such as international information programmes, international broadcasting, cultural diplomacy aimed at mass audience. Since the time when the concept of public diplomacy was developed and implemented in the United States Ukraine has become its target audience. During the period of Cold War such activity of the Western powers was aimed at breakthrough of information blockade and served as a counteraction to Soviet propaganda. The collapse of the Soviet Union and establishment of Ukrainian independence resulted in growth of foreign players influencing Ukrainian audience. Their activity is getting more complex and diverse in the information society.

The activity of the USA, Great Britain, Germany, and Russia towards the Ukrainian audience is analyzed in the article. The Public Diplomacy instruments of Western countries aimed at building democracy and civil society in Ukraine are thoroughly analyzed. The author makes comparison of Western and Russian practices of Public Diplomacy which resulted in pointing out the purpose of such activities. Special attention is paid to studying the Russian foreign information policy towards Ukraine and its specific target audience in the former Soviet Union. The ideas for improving relations between two countries are presented. The sources of the research include official websites of governments, ministries of foreign affairs, foreign embassies in Ukraine, special Public Diplomacy institutions (the British Council, Rossotrudnichestvo, Goethe-Institute), international broadcasters (BBC, Voice of America, Radio Free Europe/Radio Liberty, Deutsche Welle, Russia Today), other web portals related to the government institutions.

Key words: public diplomacy, mass audience, international information programmes, international broadcasting, cultural diplomacy.

У сучасних міжнародних відносинах громадська (публічна) дипломатія – це діяльність держав, міжнародних організацій, інших впливових міжнародних акторів, метою якої є вплив на іноземну громадськість. В умовах зростаючої взаємозалежності у глобалізованому світу

застосування засобів жорсткої сили все рідше приносить бажані результати. Кількість держав, які намагаються створити власну цілісну систему м'якого впливу на міжнародні процеси, постійно зростає. З іншого боку, практично всі держави, як і їхнє населення, є об'єктами такого впливу зі сторони інших міжнародних акторів. Все це зумовлює значну актуальність вказаних питань для України, діяльність якої у цій сфері є малопомітною.

У країнах Заходу громадська дипломатія (ГД) протягом тривалого часу є одним із пріоритетних напрямів політичних досліджень. Зважаючи на це, роботи таких західних авторів, як Дж. Віллард, М. Кілбейн, Дж. Най молодший, Ф. Тейлор, Я. Меліссен, Ф. Сейб слугують теоретичною основою цієї статті. В Україні протягом останнього десятиліття також зростає зацікавлення науковців питаннями громадської дипломатії. У цьому контексті слід відзначити роботи О. Тищенко-Тишковець, С. Гуцал, С. Бєлей та ін. Однак комплексному дослідженню інформаційної діяльності іноземних держав стосовно населення України все ж надається недостатньо уваги. Завданням цієї статті є визначити особливості громадської дипломатії іноземних держав стосовно масової української аудиторії, проаналізувавши спектр заходів, які здійснюються у межах її реалізації.

Низка дослідників визначають ГД як діяльність, спрямовану на масову аудиторію іноземної держави з метою створення позитивного іміджу держави та її суспільства, а також сприяння досягненню зовнішньополітичних цілей [25, С. 1]. Проте навіть загальний огляд заходів ГД показує, що закордонні аудиторії, на які вона спрямована, можуть бути різноманітними. Крім широких мас населення, ГД націлена також і на спеціальні цільові аудиторії, такі як студенти та молодь, особи, котрі прямо пов'язані з державною владою (політики, державні службовці), журналісти, представники культурної та інтелектуальної еліти, науковці, підприємці, активісти неурядових організацій [12, С. 80]. Робота з кожною цільовою аудиторією у межах ГД має свої особливості. У цій статті зосередимо увагу на заходах ГД, які реалізують іноземні держави саме щодо масової аудиторії в Україні.

Як і у науці масових комунікацій, особливостями масової аудиторії як адресата діяльності в межах ГД, порівняно із вказаними спеціальними аудиторіями, є її соціальна неоднорідність, територіальна розпорошеність, часто анонімність [2, С. 71]. Діяльність іноземної держави, спрямована на таку аудиторію, здійснюється з метою подальшого впливу населення на органи влади через демократичні процедури, а також за допомогою засобів громадського тиску.

В Україні за роки незалежності найпомітнішою у сфері громадської дипломатії є діяльність низки держав, серед яких можна виділити світових та регіональних лідерів та країни, що межують чи є територіально близькими до України. Найактивнішими державами у сфері ГД, спрямованої на населення нашої держави, є США, Російська Федерація, Великобританія та Німеччина. В еру інформаційного суспільства США були і залишаються лідером у сфері громадської дипломатії та взаємодії із людьми у всьому світі. Україна не стала винятком. США вдається достатньо успішно й у довготерміновій перспективі реалізовувати заходи ГД та здійснювати комунікацію із населенням України. Активно заявляє про себе й Російська Федерація, для котрої Україна є не лише країною, з якою вона межує на заході, а й важливим об'єктом впливу і складовою геополітичних проєктів. Росія не полишає спроб влитися в український інформаційний простір та підтримує постійний зв'язок із окремими категоріям населення. Цікавою така діяльність є ще тому, що вона постійно балансує на межі громадської дипломатії та пропаганди. Варто згадати ще про дві європейські держави – Великобританію та ФРН. Вони обидві активно працюють над своєю громадською дипломатією протягом тривалого часу. Діяльність Великобританії опирається на розвинуту систему міжнародного телерадіомовлення, а ФРН намагається утвердитися як лідер європейського інформаційного, культурного, наукового простору. Крім того, на території України реалізуються заходи ГД і інших країн, зокрема Польщі, Франції, а також міжнародних організацій.

Ширина спектра заходів ГД зумовлена різноманітністю цільових аудиторій, вплив на які видається доцільним з огляду на виконання поставлених зовнішньополітичних завдань. Загальноприйнятого вичерпного переліку чи класифікації інструментарію ГД не існує. Найрозвиненіша система ГД США, наприклад, містить інформаційні програми, діяльність міжнародного

телерадіомовлення, культурні заходи, програми навчання і професійного обміну, особисті контакти тощо. В одному з досліджень про особливості ГД у Німеччині пропонують класифікацію інструментів ГД, яка охоплює громадські медіаресурси, контрольовані медіаресурси, інтерактивні соціальні медіа, заходи групової комунікації, спілкування один на один, а також діяльність неурядових акторів [22, С. 18]. Серед вказаної діяльності на масову закордонну аудиторію передусім націлені інформаційні програми, міжнародне телерадіомовлення та культурні заходи.

Основою громадської дипломатії будь-якої держави є міжнародні інформаційні програми, які полягають у розповсюдженні потрібної інформації серед населення інших країн. Шляхами розповсюдження такої інформації є різноманітна друкована продукція, веб-сайти з текстовим, аудіо- та відеоконтентом, а також безпосередні контакти громадських дипломатів чи визначних осіб із зарубіжною цільовою аудиторією.

Координаційним центром такої діяльності у США є Бюро міжнародних інформаційних програм. Однак Україна сьогодні не входить у коло основних пріоритетів Бюро. Із 1992 р. діяльність у сфері міжнародних інформаційних програм в Україні зосереджено здебільшого у межах Посольства США в Україні та організованих ним підрозділів, таких як Центр інформаційних ресурсів (IRC) Посольства США [21], Американська бібліотека в Києві [1] та 26 центрів «Вікно в Америку», які знаходяться в областях України [6]. Крім цього, помітною є також діяльність Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), яке за допомогою своєї Місії в Україні, Молдові і Білорусі проводить низку інформаційних заходів, видає публікації та підтримує сайт українською мовою [28]. Ще однією організацією є Корпус Миру США в Україні, завданнями якого є допомога громадянам України через надання компетентних спеціалістів, сприяння кращому взаємному розумінню між українцями та американцями.

Тематика повідомлень та видань, які пропонують американські структури для широкого загалу в Україні, є різноманітна і стосується передусім таких актуальних питань, як демократія, навколишнє середовище, свобода слова, свобода Інтернету, права інтелектуальної власності, охорона здоров'я. За допомогою такої інформації США намагаються укорінити у свідомості українців образ про свою першість та прогресивність у всіх указаних сферах. Крім того, традиційно багато є повідомлень про Америку, її історію, географію, культуру і американський спосіб життя. Що стосується способу надання інформації для масової аудиторії – то з поширенням Інтернету центром такої діяльності поступово стають офіційні сайти згаданих установ.

Посольство Великобританії в Україні є основним джерелом інформування української аудиторії. Розповсюдженням інформації про британську політику та цінності, які сприяють становленню позитивного іміджу цієї країни, займається Відділ преси та зв'язків із громадськістю [14]. Проведений аналіз міжнародних інформаційних програм Великобританії за останнє десятиліття показує, що головними темами її проєктів є толерантність у медіа, енергоефективність, інтеграція України з ЄС, проблеми трудової міграції, громадський моніторинг правоохоронних органів тощо [18].

Також важливим суб'єктом громадської дипломатії є Британська рада, раніше відома як Британський комітет у справах відносин з іншими країнами («The British Committee for Relations with Other Countries») [23]. Сьогодні навіть у США її визнають взірцем централізованого управління і ефективної організації у галузі надання інформації, освіти і культури за кордоном. Слід зазначити, що діяльність Британської ради варіюється від країни до країни залежно від стану сфери освіти і культури у країні, а також особливостей цільової аудиторії [26, С. 22]. Сьогодні Британська рада працює більш ніж у 100 країнах світу, а починаючи з 1992 року реалізовує заходи громадської дипломатії для української аудиторії через свої офіційні представництва, розміщені у Києві, Донецьку, Львові та Одесі [3]. Основний акцент діяльності Британської ради зроблено на вивченні англійської мови. Для цього організовано курси для усіх охочих різних вікових категорій та рівня знань англійської, а також надається різноманітна література, аудіо-, відеопродукція, комп'ютерні програми.

Інформування української громадськості з боку уряду ФРН відбувається передусім за допомогою сайта посольства ФРН в Україні, який містить актуальну інформацію з багатьох питань,

що належать до пріоритетів громадської дипломатії Німеччини (зовнішня та європейська політика ФРН; економіка, наука і сільське господарство Німеччини та співпраця у цих сферах із Україною; культура та освіта ФРН тощо). Значну увагу надано поширенню інформації про науку та укріпленню іміджу Німеччини як «землі ідей», а німецької мови як «мови ідей» [16]. Крім того, поширенням інформації про ФРН займається Гете-інститут у Києві, однак його діяльність є більше освітньою та культурною.

Відсутність україномовних варіантів урядових та близьких до уряду інтернет-сайтів (зокрема сайтів посольства РФ, генеральних консульств РФ, представництва Росспівробітництва в Україні), пов'язаних із інформуванням зарубіжної громадськості, свідчить про певні особливості громадської дипломатії РФ порівняно із західними країнами (хоча варіанти сайтів іншими мовами існують: наприклад, сайт МЗС РФ – англійською, французькою, німецькою, іспанською мовами; сайт Фонду «Русский мир» – крім вказаних мов, також італійською та китайською мовами; сайт колишнього «РИА Новости» – 9-ма іноземними мовами). Можна зробити висновок, що така урядова діяльність спрямована передусім на російськомовну частину населення. Можливості громадської дипломатії для впливу на україномовну частину населення, ставлення якої до РФ є суттєво гіршим, ця держава не використовує.

Проаналізувавши відповідні сайти, можна дійти висновку, що головною цільовою аудиторією зовнішньої інформаційної діяльності РФ на території СНД є так звані «співвітчизники». Ця категорія осіб формально охоплює більшість населення України, оскільки стосується «осіб, що раніше були громадянами СРСР та проживають у державах, що входили до складу СРСР, які отримали громадянство цих держав або стали особами без громадянства» [10]. Фактично ж першочерговими споживачами інформаційного продукту РФ є частина населення України, яка сама себе зараховує до співвітчизників росіян та відчуває свою належність до мовного, релігійного, культурного простору Росії.

Основним суб'єктом реалізації інформаційних програм РФ в Україні є Представництво в Україні Федерального агентства у справах СНД, співвітчизників, що проживають за кордоном, та міжнародного гуманітарного співробітництва (Росспівробітництво), яке координує діяльність різноманітних структур у цій сфері та займається поширенням друкованої продукції.

Крім цього, розповсюдженням інформації на закордонну аудиторію займаються такі органи і структури:

1) МЗС РФ серед іншої діяльності поширює друковані та електронні видання, спрямовані на масову аудиторію. Зокрема створено інтернет-портал «Русский век» для співвітчизників, які проживають за кордоном. На порталі публікуються електронні версії видань, спрямованих також на українську аудиторію, зокрема «російськомовних громадян сусідніх держав, які не втратили духовного зв'язку з історичною батьківщиною» [15].

2) До грудня 2013 року важливу роль у справі інформування населення за кордоном виконувало Федеральне державне унітарне підприємство «Російське агентство міжнародної інформації «РИА Новости», яке є спадкоємцем ще Радянського інформаційного бюро (Совинформбюро), створеного у 1941 році. Український підрозділ «РИА Новости Украина» [19] мав мережу власних кореспондентів та висвітлював події, пов'язані з Україною, у вигідному для РФ світлі. Згідно з указом Президента РФ від 09.12.2013 р. агентство «РИА Новости» ліквідоване, замість нього створено Міжнародне інформаційне агентство «Росія сьогодні».

3) Фонд «Русский мир» створений у 2007 році МЗС та Міністерством освіти і науки РФ. На сайті Фонду містяться численні публікації, аудіо- і відеоматеріали на теми, що пов'язані з пріоритетами зовнішньої політики РФ в Україні [20].

4) Асоціація у справах зв'язків із співвітчизниками за кордоном «Родина» підтримує власний веб-портал та видає газету «Голос Родины» за кошти, виділені Президентом РФ, МЗС РФ, Урядом Москви, Російською православною Церквою тощо [7].

5) Інші організації, зокрема і неурядові, працюють у тісному зв'язку з урядом РФ, наприклад, «Институт русского зарубежья», який підтримує портал «Россия и соотечественники» [13].

Головними темами, що їх висвітлюють згадані організації, програми та видання є спільна історія у межах Російської імперії та СРСР і її висвітлення з погляду офіційної російської ідеології; возвеличення перемоги у Другій світовій війні, зокрема шляхом застосування сучасних піар-технологій (наприклад, поширення «Георгіївської стрічки» за ініціативою професійного піарника, директора інтернет-проектів «РИА Новости» Н. Лосєвої) [8]; близька спорідненість народів Росії та України; розширення сфери застосування російської мови та запровадження другої державної мови в Україні.

Разом із програмами міжнародної інформації ще одним різновидом заходів, спрямованим передусім на масову аудиторію, є міжнародне телерадіомовлення. Його завдання полягає у формуванні бажаної громадської думки з питань, які є ключовими у зовнішній політиці держави, що і зумовлює певні особливості цього інструмента ГД. Іноземні держави здійснюють міжнародне телерадіомовлення зазвичай багатьма мовами і перелік таких мов свідчить про належність населення певної країни чи регіону світу до об'єкта ГД конкретної держави. Крім того, міжнародне телерадіомовлення ведеться за допомогою широкої мережі ЗМІ різного рівня для забезпечення якомога більшого охоплення аудиторії. Провідні у сфері ГД держави світу використовують мережі державних чи пов'язаних із державою телерадіомовників, а також розміщують свої передачі на іноземних загальнодержавних та місцевих телерадіоканалах.

Для населення України такі міжнародні радіомовники західних країн, як «Радіо Свобода», «Голос Америки», «Німецька хвиля» відомі ще з часів холодної війни, коли вони позначалися офіційною ідеологією як «ворожі голоси», а держава створювала перешкоди для їхнього поширення.

Провідною країною у сфері реалізації ГД у світі засобами телерадіомовлення є США. Серед п'яти мовників, які діють під керівництвом Ради керуючих мовленням США, двоє спрямовують свою діяльність й на населення України – «Голос Америки» та «Радіо Вільна Європа/Радіо Свобода». «Голос Америки» – фінансована Конгресом США інформаційна мережа започаткувала мовлення українською мовою ще 1949 року. У 1992 році «Голос Америки» з'являється і у внутрішньому радіоефірі України. Станом на 2013 рік його передачі українською мовою транслюються через супутниковий телеканал, загальнодержавні українські телеканали («Перший національний» та «5 канал»), а також на офіційному інтернет-сайті. «Радіо Вільна Європа/Радіо Свобода» – це фінансована Конгресом США некомерційна інформаційна служба, перша україномовна програма якої вийшла в ефір з Мюнхена 1954 року. Сьогодні діє бюро радіостанції у Києві, а її програми можна слухати в FM-діапазоні, через супутник та за допомогою Інтернету [9].

Значна увага в діяльності міжнародних телерадіомовників США на території України надається питанням розвитку демократичних цінностей та інститутів, зміцнення ринкової економіки та громадянського суспільства, забезпечення прав людини, розширення НАТО, проведення військових кампаній США за кордоном, утвердження свободи слова та незалежності ЗМІ. Проте порівняно з часами холодної війни вплив указаних телерадіомовників на масову аудиторію в Україні є незначним.

Британським міжнародним телерадіомовником є Всесвітня служба BBC (BBC World Service) – підрозділ найбільшої медійної організації світу Бі-Бі-Сі (British Broadcasting Corporation). На відміну від внутрішніх служб BBC, Всесвітню службу BBC фінансує Міністерство закордонних справ (Foreign and Commonwealth Office) Уряду Великобританії. Українська Служба Бі-Бі-Сі є частиною Всесвітньої Служби Бі-Бі-Сі і почала мовлення у 1992 році, яке, однак, у зв'язку з скороченням бюджету припинили у 2011 році. Сьогодні велика кількість інформації у текстовій формі українською мовою продовжує з'являтися на офіційному сайті Української Служби Бі-Бі-Сі [4].

Міжнародним телерадіомовником у межах громадської дипломатії ФРН є «Німецька хвиля» (DW), яка сьогодні здійснює трансляції 30-ма мовами світу. Радіомовлення DW українською мовою розпочалося у 2000 році. Метою «Німецької хвилі», як і всієї громадської дипломатії ФРН, є передусім ведення міжкультурного діалогу, «забезпечення розуміння Німеччини як незалежної європейської нації та ліберальної, демократичної, правової держави» [24]. Діяльність DW, крім

населення закордонних країн, загалом спрямована також на осіб, які вивчають німецьку культуру і мову, суспільних лідерів та осіб, які приймають рішення. Протягом останніх років акценти діяльності DW, як і в інших західних мовників ГД, зміщуються в Інтернеті.

Тому можна зробити висновок, що офіційне міжнародне телерадіомовлення західних країн на сьогодні не є основним засобом впливу на населення України. Скорочення кількості теле- та радіопрограм і збереження або розширення Інтернет-присутності протягом останніх років свідчить про спрямованість цих засобів швидше на освічену частину населення, існуючу чи потенційну еліту, ніж на якнайширшу масову аудиторію.

Питання російського телерадіомовлення на території України нерозривно пов'язане із поняттями «соотечественники», «русский мир», «русское информационное пространство». Тобто діяльність уряду РФ у цій сфері щодо української аудиторії не є повною мірою громадською дипломатією (на відміну від діяльності РФ стосовно країн заходу чи арабських країн за допомогою каналів Russia Today та Русия аль-Яум). Йдеться швидше про поширення російських національних каналів на українську аудиторію як трансляцією через супутники, так і створенням версій, адаптованих до законодавства України (у сфері реклами, авторських прав). Однак впливовість російських каналів порівняно із 90-ми роками суттєво зменшилася і за рейтинговістю та охопленням аудиторії вони давно покинули першу десятку телеканалів України.

Ще одним інструментом впливу на масову аудиторію є культурна дипломатія. Дослідники громадської дипломатії США часів холодної війни вказують, що американські культурні програми були чи не єдиним ефективним засобом впливу на населення СРСР. Зокрема, американські культурні виставки, які проводилися у містах СРСР протягом 1959–1991 років, викликали величезний інтерес серед населення. Середня кількість відвідувачів у кожному місті становила в середньому 250 тис людей, що підтверджує справді масовість такої громадської дипломатії [27, С. 98].

Окремі дослідники зазначають, що культурна дипломатія у майбутньому має стати моделлю міжнародних відносин у світі на противагу війнам і довготривалим конфліктам. Американський політолог і письменник Мілтон Каммінгс ще на ранньому етапі вивчення поняття «культурна дипломатія» визначив її як обмін ідеями, інформацією, цінностями, традиціями, віруваннями та іншими культурними аспектами з метою зміцнення взаємного розуміння на всіх рівнях [29].

Американські культурні програми та заходи фінансує Відділ преси, освіти та культури Посольства США. Найчастіше культурна дипломатія США представлена концертними турами американських музикантів, виставками американських мистецьких творів та лекціями відомих спеціалістів у різних галузях тощо [5]. Американцям вдалося сформуванню свою модель культури, котра отримала масштабну підтримку та заповонила практично увесь світ. Українці часто вживають американські слова в своїй розмовній мові, часто харчуються фаст-фудом, носять американський одяг, слухають американську музику, а деякі мріють про зустріч із американським кумиром. Вони із задоволенням переглядають прем'єри голлівудських кінострічок та диснейвські мультфільми і хочуть хоч раз у житті відвідати США.

Британська культурна дипломатія здійснюється культурним відділом Посольства Великої Британії в Україні – Британською радою. Вона не тільки займається питаннями освіти, але й підтримує розвиток довгострокових та взаємовигідних відносин у сфері культури між Великою Британією та Україною, що є невід'ємною складовою проведення громадської дипломатії загалом [14].

Підтримкою міжнародної співпраці в культурній сфері та популяризацією вивчення німецької мови за кордоном, подачею детальної інформації про культурне, суспільне й політичне життя Німеччини та виконанням завдань культурної й освітньої політики за кордоном, зокрема в Україні, займається Гете-Інститут – всесвітня мережа культурних центрів Федеративної Республіки Німеччина [17].

Заходи російської культурної дипломатії часто присвячені питанням спільної історії Росії та України, особам, котрі своїм життєвим шляхом поєднують обидві держави, перспективам двомовності в Україні тощо [11].

Ефективність російської культурної дипломатії, спрямованої на масову аудиторію, значно посилюється не тільки завдяки спільному радянському минулому, а й унаслідок проникнення

сучасної масової російської культури у медійний і розважальний простір України, де у багатьох сферах вона займає домінуючу позицію.

Отже, для реалізації своєї зовнішньої політики держави світу використовують інструменти громадської дипломатії, зокрема і для впливу на широкі верстви населення в Україні. У часи холодної війни західні держави докладали значних зусиль для інформування радянського населення з метою досягнення стратегічних цілей. Однак після розпаду СРСР і у наступні роки відбувся перегляд доцільності такої діяльності та її скорочення. Проведене дослідження демонструє, що тепер США та країни Європи не використовують усі можливості впливу на українську масову аудиторію. Основна їхня діяльність зосереджується на наближенні освіченої та активної частини населення, молоді, підприємців, еліт до цінностей, культури, політичних стандартів західного світу. Масова культура США та географічна близькість України до ЄС сприяють досягненню цих цілей. Головними темами програм і заходів цих країн у межах ГД є актуальні для нашої держави проблеми реформування українського суспільства, а саме утвердження демократії, незалежних ЗМІ, забезпечення прав людини, охорона довкілля та інші подібні питання. За останнє десятиліття США та держави Західної Європи значно розширили використання Інтернету для інформування масової аудиторії України і здійснюють комунікацію з нею не тільки через офіційні сайти, а й за допомогою соціальних мереж.

Російська Федерація звертає увагу на питання громадської дипломатії порівняно недавно і використовує її для підвищення своєї ролі та покращення іміджу у сучасному світі. Однак її інформаційну діяльність щодо населення України не можна сповна назвати громадською дипломатією, зважаючи на те, що РФ розглядає свою цільову аудиторію в Україні не як іноземців, а як «співвітчизників». Крім того, методи і засоби ведення інформаційної діяльності РФ часто виходять за межі, прийнятні у громадській дипломатії західного світу. Слід також зазначити, що діяльність РФ щодо населення України здійснюється винятково російською мовою. Проте запровадження україномовних інформаційних ресурсів, навіть в умовах, коли більшість українців розуміє російську мову, могло б стати кроком назустріч україномовній аудиторії для усунення атмосфери недовіри та уможливлення діалогу, що повністю відповідало б сучасним світовим тенденціям розвитку ГД.

Детальне вивчення громадської дипломатії кожної з розглянутих вище країн щодо населення України та оцінка ефективності такої діяльності й відповідності національним інтересам нашої держави є перспективними темами подальших наукових досліджень у межах цієї проблематики.

1. Американська бібліотека у КМА // *Українське слово*. – 2010. – № 19 (339) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrslovo.net>. 2. Бориснєв С. В. *Социология коммуникации: учеб. пособ. для вузов* / С. В. Бориснєв. – М.: Юнити-Дана, 2003. – 270 с. 3. Британська рада: Про нас // *British Council: Website* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britishcouncil.org/uk/ukraine-about-us-vision-purposevalues.html>. 4. BBC – Мій світ // *Українська Служба Бі-Бі-Сі* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk/ukrainian/>. 5. Відділ преси, освіти та культури // *Посольство США в Україні* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainian.ukraine.usembassy.gov/uk/public-affairs.html>. 6. Вікно в Америку // *Посольство Сполучених Штатів Америки в Україні: Офіційний сайт* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainian.ukraine.usembassy.gov/uk/woa.html>. 7. Газета «Голос Родины» // *Россотрудничество: официальный сайт* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rs.gov.ru/node/2090>. 8. Георгиевская ленточка превращается в инструмент пиара и аксессуар одежды // *Газета Спб* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gazeta.spb.ru/152358-0/>. 9. Голос Америки // *Голос Америки: Офіційний сайт* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www1.voanews.com/ukrainian/about-us/>. 10. Закон РФ «О Государственной политике РФ в отношении соотечественников за рубежом», 24 мая 1999 года N 99-ФЗ // *Сайт МИД РФ* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mari-el.mid.ru/pravo_15.html. 11. Культура // *Российский центр науки и культуры в Киеве* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rusintercenter.kiev.ua/category/kultura>. 12. Місюк І. Ю. Цільові аудиторії громадської дипломатії / І. Ю. Місюк //

Актуальні проблеми міжнародних відносин: збірник праць Регіональної науково-практичної конференції від 9 квітня 2013 року. – Львів: Нац. ун-т «Львівська політехніка», – 2013. – С. 78–81.

13. Можно ли пришить оторванное? Рассуждения человека, у которого отъяли Родину // Портал «Россия и соотечественники» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russkie.org/index.php?module=fullitem&id=14673>.

14. Наша роль // Посольство Великобританії в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukinukraine.fco.gov.uk/uk/about-us/how-we-can-help/>.

15. Печатные издания // Портал для соотечественников, проживающих за рубежом «Русский век» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ruvek.ru/?module=journals&action=list>.

16. Посольство Федеративної Республіки Німеччина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiew.diplo.de/Vertretung/kiew/uk/Startseite.html>.

17. Про нас // Гете-Інститут в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.goethe.de/ins/ua/kie/ua/ukindex.htm>.

18. Проектна діяльність // Посольство Великобританії в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gov.uk/government/case-studies/project-work-of-the-british-embassy-in-ukraine.uk>.

19. РІА Новості Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.rian.ru/>.

20. Фонд «Русский мир» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/fund/>.

21. Центр інформаційних ресурсів // Посольство Сполучених Штатів Америки в Україні: Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainian.ukraine.usembassy.gov/uk/irc.html>.

22. Auer C. Public Diplomacy in Germany / Claudia Auer, Alice Srugies. – Los Angeles: Figueroa Press, 2013. – P. 57.

23. British Council: About us // British Council: Website [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britishcouncil.org/new/about-us/>.

24. From the Heart of Europe // Deutsche Welle: Official Site (En) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw-world.de/dw/0,,3325,00.html>.

25. Оциепка В. Public Diplomacy and EU Enlargement: the Case of Poland / Beata Оциепка, Marta Ryniejska. – Netherlands Institute of International Relations ‘Clingendael’, 2005. – 18 p.

26. Promoting the UK: Public Diplomacy Review. – Foreign and Commonwealth Office, UK [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://collections.europarchive.org/tna/20080205132101/http://www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1007029395249>.

27. Richmond Y. Practicing public diplomacy: A cold war odyssey / Yale Richmond. – Berghahn Books, 2008. – 176 p.

28. USAID Україна // United States Agency for International Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.usaid.gov/ukr/index.shtml>;

29. What is Cultural Diplomacy? // ICD – Institute for Cultural Diplomacy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_culturaldiplomacy.

Ярина Турчин

Національний університет «Львівська політехніка»

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА ТА ЗАКОРДОННЕ УКРАЇНСТВО В ПОЛЬЩІ: ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ

© Турчин Я., 2014

З'ясовано, що значну роль в утвердженні України як впливового актора міжнародної взаємодії відіграє сучасне закордонне українство, що є важливим демографічним, інтелектуальним, соціокультурним та інформаційним ресурсом країни. Виявлено найефективніші форми взаємодії України та закордонного українства та способи збереження етнонаціональної ідентичності української спільноти в Польщі. Визначено причини низького рівня політичної активності польського українства.

Ключові слова: Україна, Польща, закордонне українство, діаспора, міждержавна співпраця.

Yaryna Turchyn

UKRAINIAN STATE AND UKRAINIANS LIVING IN POLAND: THE INTERACTION FEATURES

© Turchyn Yaryna, 2014

It is found that contemporary Ukrainians living abroad play a significant role in strengthening Ukraine as an influential actor of international interaction, with this being an important demographic, intellectual, sociocultural and informational resource of the country. The relevance of the topic is proved from several positions, including the following: the most active and progressive part of Ukrainians have found themselves abroad; political forces of modern Ukraine do not only perceive the countrymen living abroad as a domestic electoral sector, but also as a powerful factor in the implementation of foreign policy goals; and the format of the government's attitude toward foreign countrymen is a kind of indicator of the quality of state building. The publication is aimed at identifying the most effective forms of interaction between Ukraine and the Ukrainians living abroad. Support and development of Ukrainian educational establishments, provision of state scholarships for young people to study at universities in Ukraine, establishment of Ukrainian cultural centers, support of Ukrainian libraries and media, improvement of legal protection of migrant workers, etc are recognized as important factors of preserving the ethno national identity of the Ukrainian community in Poland.

The conclusion is made as to the insufficient level of activity of modern Ukrainian community living in Poland in the approval of the international positions of Ukraine, the popularization of everything which is «Ukrainian», the support of the nation development process, etc. Meanwhile, living abroad Ukrainians are in dire need of support from the «parent» state, not only in the ideological sense but also financially. The low level of political involvement of Polish Ukrainians is explained by several reasons: the dispersed nature of the Ukrainian population in Poland, heterogeneity of Ukrainians living in Poland, the established

negative stereotype of the Ukrainian people which exists in the prevailing consciousness of Poles, and too little support of the Ukrainian diaspora on the part of Ukraine. The slow pace of democratization of the national political system, the poor state of the economic sphere as well as the confidence of a significant part of Ukrainians living abroad in «anti-national» orientation of some parties and party leaders of Ukraine are defined as the main causes that do not contribute to the strengthening of the interaction between Ukraine and the diaspora.

Key words: Ukraine, Poland, Ukrainians living abroad, diaspora, international cooperation.

Значну роль в утвердженні України як впливового актора міжнародної взаємодії відіграє сучасне закордонне українство, що є важливим демографічним, інтелектуальним, соціокультурним та інформаційним ресурсом країни. До закордонних українців належать особи, які є громадянами інших держав, або є особами без громадянства, проте мають українське етнічне походження чи походження з України, а також перебувають з українським паспортом за межами держави з метою працевлаштування, так звані трудові мігранти.

Україна належить до держав з найчисленнішою діаспорою, адже за її межами проживає третина нації. Відтак українське зарубіжжя може стати дієвим «зовнішнім чинником» посилення економічної, політичної та культурної присутності нашої держави в геополітично важливих регіонах, забезпечення її позитивного міжнародного іміджу, партнерських і взаємовигідних стосунків з іншими країнами. Питання щодо залучення потенціалу закордонних українців актуалізується з низки причин. По-перше, варто зауважити, що за кордоном опинилася найактивніша частина українського етносу з позиції формування політичної нації, розбудови громадянського суспільства і правової держави, модернізації країни відповідно до сучасних світових тенденцій. По-друге, політичні сили сучасної України не лише сприймають вітчизняне зарубіжжя як електоральний сектор, але й потужний фактор реалізації зовнішньополітичних цілей. По-третє, формат ставлення влади до закордонних співвітчизників є своєрідним індикатором якості державотворчого процесу [8, С. 3].

Питаннями щодо вироблення найдієвіших механізмів співробітництва між Українською державою та діаспорою, визначення ролі закордонного українства у посиленні міжнародних позицій України цікавляться як окремі вітчизняні дослідники (В. Гарагович, В. Євтух, Ю. Євчак, І. Ключковська, Ю. Лагутов, Г. Луцишин, О. Майборода, Л. Стрільчук, Я. Таран, В. Трощинський та ін.), так і потужні наукові інституції, головню, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка». Проблематика щодо формату співпраці з діаспорою в українському суспільному та науковому середовищі має завжди дискусійне забарвлення. Так, з одного боку, на думку етнополітолога Г. Луцишин, українці зарубіжжя дорікають Україні у відсутності підтримки та формальної співпраці, а з іншого – Україна хоче, щоб діаспора більше працювала для підтримки «материнської» держави. Адже для багатьох країн (Індії, Ізраїлю, Китаю, Вірменії) співпраця із земляками за кордоном стала ефективним інструментом реалізації зовнішньої політики, коли діаспори впливають на позицію інших держав за умови підтримки їхньої діяльності державою-походження [7]. Тому метою цієї публікації є виявлення найефективніших форм взаємодії України та закордонного українства, що є потужним державотворчим фактором і дієвим засобом утвердження позитивного сприйняття нашої держави на міжнародній арені.

Світова практика, як зазначає В. Гарагонич, доводить, що сучасні держави прагнуть використати свої зарубіжні спільноти як потужний націє- та державотворчий чинник розвитку, дієвий інструмент впливу в країнах проживання, ефективний засіб утвердження позитивного образу своєї держави у міжнародній спільноті. До подібних заходів вдалася і Польща напередодні ратифікації договору про вступ до ЄС, активно використовуючи польські громади зарубіжжя з метою мобілізації громадської думки в державах ЄС на користь входження Польщі до європейської спільноти [3, С. 102]. Сьогодні такий досвід є важливим для Української держави з метою успішної реалізації євроінтеграційного процесу та посилення міжнародних позицій. Адже саме Польща є

найактивнішим партнером України у її прагненні стати політичною частиною об'єднаної Європи. З цієї позиції доцільно розглянути особливості взаємодії Української держави саме із закордонним українством Польщі.

Державна політика України щодо українців Польщі регламентується низкою важливих нормативно-правових документів, насамперед, Конституцією України та Законом України «Про правовий статус закордонних українців». Важливою для реалізації визначених завдань є Державна програма співпраці із закордонними українцями на період до 2015 р., спрямована на забезпечення центральними та місцевими органами виконавчої влади співпраці із закордонними українськими спільнотами, збереження їх національно-культурної ідентичності, використання інтелектуального, культурного та духовного потенціалу для утвердження позитивного міжнародного іміджу України тощо [4]. Інституційну основу для взаємодії між державою Україна і закордонним українством склали й міжнародні нормативно-правові акти, а саме: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин тощо.

Наприкінці ХХ ст. відбулося декілька значущих подій, які створили передумови для культурного відродження української спільноти на території польської держави. Насамперед, це відновлення державної незалежності України, демократизація структурних елементів її політичної системи, а також євроінтеграційний вибір українського народу. Сьогодні українців в Польщі сприймають неоднозначно, позаяк українсько-польські відносини й до нині мають «історичне забарвлення». За офіційними даними Інституту світової політики індекс «м'якої сили» України в Польщі становить чотири бали з максимальних десяти, а найбільш вагомим елементом зовнішнього впливу українців є культурний чинник. Не менш цікавим є і той факт, що внутрішній і зовнішній курс України оцінено на рівні з роллю української громади в Польщі, хоча їхні позиції щодо важливих моментів українсько-польської співпраці часто не є однорідними [9]. Результати дослідження доводять не лише «достатність» позиції етнічних українців в Польщі, але й «недоопрацювання» української влади щодо можливості залучення українського зарубіжжя до реалізації зовнішньополітичних цілей нашої країни.

З-поміж усіх країн Європейського союзу саме у Польщі утворилася найбільша автохтонна громада українців, що, на думку В. Євтуха, насамперед пояснюється зміною кордонів в історичному минулому [5, С. 43]. Здебільшого українська меншина територіально компактно розташована у північних і західних регіонах країни. Найбільша кількість етнічних українців (понад 12 тисяч осіб) проживає у Вармінсько-Мазурському воєводстві (м. Ольштин), тоді як у Дольношльонзькому (м. Вроцлав) – понад 3500 осіб, Західно-Поморському (м. Щецін) – майже 3000, Підкарпатському (м. Жешув) – понад 2500, Поморському (м. Гданськ) – приблизно 2000, Малопольському (м. Краків) – майже 2000, Підляському (м. Бялисток) – приблизно 1500.

Останній перепис населення в Польщі, проведений 2011 року, засвідчив, що кількість польських громадян, які задекларували свою належність до української національності, становить 48 тис осіб, лемками визнали себе 10 тисяч. Натомість перепис населення 2002 року показав однорідність Польщі в національному відношенні, коли майже 97 % жителів задекларували себе як поляки, і лише 1,25 % – заявили про належність до іншої національності [1, С. 146]. Кількість польських громадян, які відзначили свою належність до української національності, тоді становила 31 тисячу осіб, лемками визнали себе 5,9 тисяч. Отже, за даними польського Держкомстату, на кінець першого кварталу 2011 року тут проживає 48 тисяч українців, що на 17 тисяч більше, аніж засвідчив попередній перепис населення 2002 року. Цікавими є й інші дані: 26 тисяч українців заявили про належність виключно до українського народу, а 20 тисяч – також і до польського; 36 тисяч опитаних українців назвали себе насамперед українцями, а 12 тисяч – поляками з українським корінням.

За даними громадських інституцій, у Польщі проживає значно більше етнічних українців, ніж це засвідчують офіційні джерела, адже тільки на початку 90-х років їх було понад 250 тисяч [10]. Таке припущення підтверджують відомості греко-католицьких та православних церков, за якими

фактична кількість українців у Польщі коливається в межах 250–300 тисяч осіб, а Об'єднання українців Польщі називає цифру – від 350–500 тисяч. Отже, якщо за офіційною статистикою тут мешкає більше ніж сорок тисяч українців, то за неофіційною – понад 200 тисяч. Як бачимо спостерігається тенденція до суттєвого зменшення автохтонного українського населення на території Польщі, коли значна частина української громади вже цілковито асимілювалася. Викликає застереження і той факт, що покоління тих українців, які народилися на території РП поступово втрачають зв'язок з етнічною Батьківщиною, асимілюються з польським суспільством, перестають ідентифікувати себе як українці.

Незаперечним є і той факт, що українці повною мірою інтегрували в суспільно-політичне життя Польщі, добре представлені в сферах науки, політики, освіти, державного управління тощо. Багато українців є знаними у Польщі політиками, бізнесменами, професорами престижних університетів, художниками, лікарями, інженерами. З-поміж них відомими є публіцист М. Чех та професор В. Мокрий, член Урядової комісії у справах національних меншин П. Тима, голова комісії національних та етнічних меншин Сейму М. Сич. Зважаючи на етнічне походження, вони активно залучаються до налагодження українсько-польських стосунків на міждержавному рівні. До прикладу, у 1989 р. багатолітній активіст «Солідарності» і депутат польського парламенту В. Мокрий посприяв прийняттю Сеймом заяви щодо депортації українців у 1947 р. Інші польські парламентарі українського походження, як от М. Чех і М. Сич, працювали над заходами щодо покращення ситуації українців у Польщі та налагодження українсько-польської співпраці загалом [12]. Ставлення і підтримка відомими польськими українцями внутрішньодержавних процесів, які сьогодні відбуваються в Україні, має велике значення у формуванні іміджу нашої держави на міжнародній арені, підтримки міждержавних відносин у різноманітних сферах міжнародного партнерства.

З огляду на вищезазначене важливими чинниками збереження етнонаціональної ідентичності української спільноти в Польщі є підтримка і розвиток українських навчальних закладів, надання державних стипендій молоді для навчання у ВНЗ України, створення українських культурних центрів, підтримка діяльності українських бібліотек та ЗМІ, вдосконалення механізмів правового захисту трудових мігрантів тощо.

На території сучасної Польщі діє 88 недільних українських шкіл і класів, де навчається 2198 учнів, а фахівців з української мови у Польщі готує п'ять вищих навчальних закладів [8, С. 28]. В окремих містах Польщі є школи, у яких викладають українською мовою (Перемишль, Білий Бір, Гуров Ілавецький, Бартошин та Лігниц). Проте навчальні програми для них затверджує Міністерство освіти та спорту РП, а тому на вивчення історії чи географії України академічних годин загалом не передбачено [9]. Варто зазначити, що рідна мова для польських українців є не лише засобом міжособистісного спілкування, а й головною ознакою національного самозбереження. Із 2007 року у Польщі функціонує Міжнародна українська школа Міністерства освіти і науки України. Одним із пріоритетних завдань школи є забезпечення громадян та іноземців у здобутті якісної повної загальної середньої освіти відповідно до їх особистісних потреб, індивідуальних здібностей, стану здоров'я, нахилів, талантів тощо з використанням дистанційних форм навчання, новітніх інформаційно-комунікаційних технологій.

Як бачимо, з кінця 80-х – початку 90-х рр. спостерігається позитивна динаміка збільшення українських шкіл та пунктів вивчення української мови у РП, посилення їх кадрового потенціалу тощо. Особливо варто відзначити роботу Вчительського товариства та Союзу українок. Водночас усе ще відчувається гостра потреба у навчально-методичній і художній літературі, активізації програм стажування викладачів у спеціалізованих установах України.

Повноцінне функціонування українських осередків на території РП значною мірою залежить від поширення і пропагування україномовної літератури, сприяння роботи українських бібліотек. Державною програмою підтримки розвитку української діаспори на 2012–2015 рр. передбачено кошти на підтримку українських бібліотек за кордоном. Хоча на теренах Польщі їх функціонує 18, українська діаспора в Польщі відчуває гостру недостатність в українських книжках та намагається розв'язати це питання альтернативними шляхами, не розраховуючи на підтримку українського

уряду. Так, під час останнього книжкового форуму у Львові, українська служба Польського Радіо заявила про збір книжок для української діаспори в Польщі, насамперед для українського відділу Публічної бібліотеки ім. Зигмунта Яна Румля у Варшаві, де збірка українських книжок мізерна – лише 500 одиниць [17]. На жаль, такі факти у хронології відносин між польськими українцями та «материнською» країною не є поодинокими.

Важливо, що саме знання української мови є передумовою для багатьох українців зарубіжжя отримати вищу освіту на своїй етнічній батьківщині. Українсько-польська співпраця в галузі надання освітніх послуг загалом регламентується Угодою про академічне взаємовизнання документів про освіту та рівноцінність ступенів, підписаною у 2005 р. За даними Держкомстату у вітчизняних ВНЗ упродовж 2011–2012 н. р. на освітніх програмах різних напрямків навчалось 338 польських студентів, що становило трохи більше 1 % від загальної кількості іноземних студентів. Натомість українці Польщі можуть навчатися у вітчизняних освітніх закладах за державний кошт відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про навчання іноземних громадян в Україні» від 26.02.1993 р., Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року, а також міжурядових та міжвідомчих угод. Громадяни Польщі українського походження, які не володіють українською мовою, можуть бути зараховані на підготовчі відділення з оплатою вартості навчання 1500 доларів США на рік [13]. Для здобуття вищої освіти у навчальних закладах України іноземним громадянам українського походження надаються державні стипендії. Проте їхня квота постійно зменшується. Якщо у 2006–2007 н. р. таких стипендій налічувалось 370, то у 2012 р. – 310. Разом з тим процедура отримання можливостей для навчання в Україні випускникам українських шкіл у Польщі потребує вдосконалення [11, С. 430]. Іншою не менш важливою, перепорою на шляху популяризації можливостей отримати вищу освіту в українських вишах є низький рівень надання освітніх послуг навіть у зіставленні з польськими ВНЗ.

Державна політика з підтримки українського зарубіжжя повинна фокусувати свою увагу й на створенні та підтримці діяльності українських культурних центрів за кордоном. Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. етнічні українці на території Польщі отримали право на заснування громадських об'єднань. Нині тут функціонує 67 українських громадських організацій, п'ять українських музеїв, один спортивний клуб, вісім аматорських театрів, а також 69 колективів художньої самодіяльності [8, С. 28]. До найвпливовіших українських неурядових організацій Польщі належать Об'єднання українців у Польщі, Союз українців Підляшшя, Об'єднання лемків, Українське Товариство, Українське вчительське товариство, Фонд Української культури та Союз українок Польщі. Особливу місію виконує Об'єднання Українців Польщі (ОУП), яке видає газету «Наше слово» і журнал «Рідна мова». Організація була створена ще у 1965 році під назвою Українського суспільно-культурного товариства, і мала метою своєї діяльності проведення культурної та освітньої роботи, збереження української мови та побуту. Основним здобутком діяльності ОУП є популяризація «українства» на території Польщі.

Важливо, що у листопаді 2006 року при Посольстві України в РП створено Координаційну раду української меншини з метою налагодження конструктивного діалогу між українською громадою та Українською державою. У складі дипломатичної установи України в Польщі функціонує ще й культурно-інформаційний центр, одним із основних завдань якого є підтримка зв'язків з українцями за кордоном, сприяння задоволенню їх культурно-мовних, інформаційних та інших потреб. У межах бюджетної програми «Заходи щодо підтримки зв'язків з українцями, які проживають за межами України» вдалося реалізувати низку важливих для української громади проєктів. Упродовж останніх років за сприяння культурно-інформаційного центру проведено такі масштабні заходи, як ХХVI регіональний український фольклорний ярмарок «З мальованої скрині», ХVІІ Міжнародний фестиваль дитячих фольклорних ансамблів національних меншин у м. Венгожів, Ювілейний ХХХ Фестиваль лемківської культури «Лемківська Ватра», 21-й Фестиваль української культури «Підляська осінь 2012» (м. Більськ-Підляський), ХХІ Фестиваль національних та етнічних меншин «Суспільство в культурі» (м. Варшава) та інші. Українці у Польщі проводять активну просвітницьку роботу і серед дітей, розвиваючи пункти навчання української мови та фестивалі дитячої творчості (зокрема у Кошаліні та Ельблонзі), спортивні змагання, літні табори та

поїздки в Україну. Такий формат роботи дає змогу інтегруватися підростаючому поколінню активних українців [9]. Проте, на думку експертів, заходи, що проводять культурні центри самі ж закордонні українці розцінюються як досить формальні, а їхню діяльність загалом як низькопродуктивну [8, С. 12].

Пріоритетним завданням для українського уряду у справі налагодження ефективної взаємодії з українцями Польщі є підтримка існуючих та створення нових ЗМІ за кордоном. Загалом, за тематичною спрямованістю україномовні періодичні видання в РП можна поділити на суспільно-громадські («Наше слово», «Ватра», «Над Бугом і Нарвою»); освітні («Рідна мова»); релігійні («Антифон», «Православний перегляд»); культурні («Український журнал»); літературні («Український літературний провулок»); історично-політичні («Нова Україна»). На телебаченні та на радіо українські медіа представлені переважно регіональними програмами, як-от: «Український вісник», «Український перегляд», «Українські вісті», «Український радіожурнал» тощо. Єдиною загальнопольською програмою, яку готують українські журналісти, є «Теленовини», що виходять у ефір на Центральному польському телебаченні ще з 1995 р. Проте їх кілька разів намагалися закрити, що викликало протести українців, а також дало початок масовим дискусіям у ЗМІ про погіршення українсько-польських відносин і можливості втрати міжкультурного діалогу. До того ж українське радіомовлення і телебачення у Польщі більш розвинені, аніж польські в Україні, що пов'язано передусім із великою чисельністю української діаспори та достатнім державним фінансуванням у РП діяльності національних меншин [2]. Створення і розвиток нових українських закордонних ЗМІ повноцінно може відбуватися винятково за підтримки держави Україна.

Не можна залишити поза увагою значущість у формуванні міжнародного іміджу України сучасної четвертої хвилі української еміграції, позаяк значна частина українських мігрантів у Польщі належить до так званих трудових. Загалом ставлення поляків до трудових мігрантів з України є позитивним, хоча їхня робота є часто сезонною і не висококваліфікованою. Польська журналістка К. Курбач-Редліх назвала їх «послами» культури, ще раз акцентуючи увагу на тому, що саме культурна спорідненість позитивно впливає на порозуміння між польським роботодавцем та українським працівником [9]. На думку польських експертів М. Бенецького та М. Павляка, які досліджують особливості адаптації українських трудових мігрантів до польської інституційної дійсності, неможливо точно вказати чисельність українських робітників у Польщі, її можна лише припустити за кількістю виданих віз з правом на роботу. Хоча й така інформація не буде відображати реальної картини [9]. Так, у 2010 році українці отримали 35 % офіційних дозволів на роботу (найбільше з-поміж представників інших держав), що на 40 % більше у зіставленні з 2009 роком. За даними Польської адміністрації з питань іноземців, на початку 2012 року близько 100 тисяч іноземців мали право на легальне перебування у країні, з них майже 30 тисяч громадян України [10]. Уже традиційним в українсько-польських відносинах є питання щодо легалізації трудових мігрантів з України. Адже за окремими оцінками у Польщі працює понад 300 тис. українців, і більшість з них – нелегально. Як бачимо, трудові мігранти є величезним і водночас невикористаним зовнішнім ресурсом нашої держави у посиленні її міжнародних позицій.

Отже, з одного боку, можемо спостерігати недостатню активність сучасної української спільноти, яка проживає на території Польщі в утвердженні міжнародних позицій України, популяризації всього «українського», підтримки націєтворчого процесу тощо. З іншого боку, – очевидно, що українці зарубіжжя потребують підтримки від «материнської» держави і не лише в ідеологічному сенсі, а й матеріальному. Доречною є позиція багатьох вітчизняних науковців про те, що на відміну від поляків в Україні українці в Польщі майже не отримують підтримки від своєї «материнської» держави. Як наслідок, і досі немає ефективної стратегії та політика щодо українців Польщі, а обмежена допомога надається здебільшого з ініціатив українського посольства у Варшаві, що не є свідченням особливої стратегії Києва [14, С. 100]. Невисокий рівень політичної активності польського українства можна пояснити кількома причинами: дисперсним характером проживання українців на території Республіка Польща, конфесійністю польського українського зарубіжжя, усталеним негативним стереотипом українця, який все ще зафіксований у свідомості поляків, а також надто слабкою підтримкою української діаспори «материнською» державою. Основними причинами,

які не сприяють посиленню взаємодії України та діаспори, є сповільнені темпи демократизації національної політичної системи, незадовільний стан економічної сфери, а також упевненість значної частини зарубіжних українців у «антинаціональній» орієнтації окремих партій і партійних лідерів України. Сьогодні в Україні не вироблено інституційних та законодавчих механізмів, які дали б змогу ефективно залучати багатоаспектний потенціал діаспори до розбудови української держави. Такі механізми повинні враховувати особливості національного законодавства, відповідати міжнародним правовим традиціям, а, головне, бути підтримані тими країнами, де компактно проживає зарубіжне українство. Українському уряду варто перейти від декларативної політики до реальної співпраці із зарубіжними українськими спільнотами, спрямовану на матеріальну та духовну підтримку українського зарубіжжя, забезпечення нормативно-правової, інституційної, фінансової та інформаційної бази для реалізації державних програм з розвитку співробітництва з діаспорними осередками. Важливим тут є вивчення прогресивного досвіду зарубіжних країн із окресленої проблематики, що є перспективним напрямом для подальших наукових досліджень. Адже активізація невикористаного ресурсу українського зарубіжжя може відіграти ключову роль у реалізації євроінтеграційних устремлінь Української держави.

1. Бурдяк В. Українська діаспора в Польщі: проблеми збереження національної ідентичності / В. Бурдяк // *Тези доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті»*. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2008. – С. 146–148. 2. Веремчук Т. Ю. Україна-Польща: міжкультурна комунікація через ЗМІ діаспори [Електронний ресурс] / Т. Ю. Веремчук. – Режим доступу: <http://docs.google.com/viewer?> 3. Гарагонич В. Вплив діаспори на розвиток транскордонного співробітництва / В. Гарагонич // *Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць*. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 5. – С. 100–103. 4. Державна програма співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/682-2012-n. 5. Євтух В. Б. Закордонне українство. Навчальний посібник / В.Б. Євтух, В.П. Троцинський, А.А. Попок. – К.: ВІК, 2005. – 308 с. 6. Киридон А. Україна – Польща: сучасний стан і перспективи узгодження зовнішньополітичних орієнтирів / А. Киридон // *Історія України*. – К., 2012. – № 13/14. – С. 3–9. 7. Луцишин Г. Українська діаспора: новітні тенденції впливу на процес національної консолідації / Г. Луцишин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2013_1/62.pdf. 8. Мазука Л.І. Українська держава та світове українство: актуальні питання, потенціал та перспективи взаємодії / Л. І. Мазука [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/ukr_depzh-8f19d.pdf. 9. М'яка сила України в Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/5379.html>. 10. Скільки українців живе у Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://duhvoli.com.ua/index.php?news=1968>. 11. Сковронська-Лучинська А. Польсько-українські економічні зв'язки / А. Сковронська-Лучинська // *Журнал європейської економіки*. – 2003. – № 4. – С. 428–433. 12. Смеречинський М. Тернистий шлях українців до польського парламенту / М. Смеречинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/76/>. 13. Стадний Є. Польсько-українські академічні стосунки / Є. Стадний, І. Світяцук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cedos.org.ua/osvita/analitika1/2013-11-05-16-47-32>. 14. Стрільчук Л. Питання етнічних меншин у відносинах між Україною та Польщею / Л. Стрільчук // *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Istst/2009_2/zmist.html. 15. Таран Я. Можливості співпраці з українською діаспорою в Республіці Польща в контексті національних інтересів України / Я. Таран [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/spup/2012_. 16. Турчин Я. «М'яка сила» України в Польщі: особливості та механізми реалізації / Я. Турчин // *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2012. – № 24. – С. 119–125. 17. Українська діаспора в Польщі просить поділитися книжками <http://litakcent.com/2013/09/04/ukrajinska-diaspora-v-polschi-prosyt-podilytysja-knyzhkam/>

Оксана Хімяк

Національний університет «Львівська політехніка»

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ УКРАЇНИ

© Хімяк О., 2014

Визначено цивілізаційну ідентифікацію України, а також досліджено сучасні міжнародні відносини як арену міжцивілізаційної взаємодії та з'ясовано місце України в цьому просторі. Усвідомлення Україною свого цивілізаційного статусу має сприяти як виробленню нею оптимальної моделі соціально-економічного розвитку, так і правильній орієнтації у системі міжнародних зв'язків, що є плюралістичними в основі.

Ключові слова: міжнародні відносини, цивілізації, цивілізаційна парадигма, культура, глобалізація, діалог, геополітика.

Oksana Khimyak

CIVILIZATION IDENTIFICATION OF UKRAINE

© Khimyak Oksana, 2014

The purpose of this paper is to define the civilization identification of Ukraine, as well as to study the contemporary international relations as an arena of interaction among civilizations and the place of Ukraine in this space. In order to achieve this goal and with the consideration of the object under research in the development and interrelationship different research methods are used: comparative, chronological and methods of classification and periodization.

Ukraine is a country that has its own civilizational nature and its own interests which do not always correspond to the Western and Eastern projects concerning the place of our country in the world. The awareness of Ukraine of its civilizational status should promote the development of its optimal model of socio-economic development and the clear orientations in the system of international relations. Development of civilizational issues has not only theoretical but also practical and economic value. Ukraine, in fact, being at the junction of several modern civilizations with its intellectual potential should find the format of a dialogue between them. Both Ukraine and the communicating civilizations will benefit from this dialogue. It seems that now the overall geopolitical and geo-economic situation in the Eurasian continent and even the world depends on this.

Regarding the development of the country, Ukraine is a country divided into Western Ukraine (mostly Uniate, nationalist, pro- Western) and Eastern Ukraine (mostly Orthodox, Russian-speaking and pro-Russian). Ukraine could be denominated as a model of coexistence of different ethnic groups and civilizations. Civilization choice of Ukraine is not a striving somewhere towards Europe but a way to escape from the web of Russian globalization influence. In terms of civilizational factor Ukraine occupies a unique position, it is a kind of bridge between the Western, Orthodox and Muslim world. In terms of the global distribution of power, Ukraine also has a unique position to provide an effective balance of powers in Eurasia.

Thus, the awareness of Ukraine of its civilizational status should promote the development of its optimal model of socio-economic development and also the correct orientation in the system of international relations which are basically pluralistic.

Key words: *international relations, civilizations, civilization paradigm, culture, globalization, geopolitics, dialogue.*

Цивілізація визначається як цілісна історична система, яка утворюється із сукупності взаємодії соціальної, економічної, політичної та культурно-психологічної підсистем. Актуальність цієї теми продиктована політичною ситуацією, яка склалась в Україні. Причиною політичного програшу під час євроінтеграції стала теза «багатовекторності» України, за якою стояла невизначеність української зовнішньої політики, відсутність у ній конкретної стратегії, а відтак цивілізаційна невизначеність. Адже, географічне розміщення тої чи іншої культури є постійним фактором, який або спонтанно і несвідомо для самої культури, або відкрито і навіть підкреслено визначає шляхи її розвитку. Втім реальна географія України – розташування між Заходом/Європою і Сходом/Росією, а відтак – внутрішня культурна боротьба між реальною і метафізичною (міфологічною) географіями великою мірою визначили й українську долю та історію, і теперішні моделі майбутнього. Водночас у європейському напрямі цивілізаційні цінності для України мають набагато вищий пріоритет над економічними, ніж у євразійському.

Аналіз історії та теорії цивілізацій широко представлений у багатьох наукових працях, на основі яких ми можемо визначити місце нашої держави у світовій цивілізаційній думці. Наприклад, можна скористатись концепцією «історичної цивілізації» і схемою, що була вироблена завдяки розробкам О. Шпенглера і А. Тойнбі. Цікавими є дослідження Л. Гумільова, В. Степіна, О.С. Панаріна, який проводив цивілізаційну аналітику. Щодо поділу цивілізацій, вартими уваги є роботи Д. Белла.

Найґрунтовнішими дослідженнями щодо місця України в контексті світових цивілізацій є праці О. А. Коппель. Проте час диктує нам нові умови і вимагає нових досліджень на політичну тематику з урахуванням політичної ситуації, яка склалась у нашій державі. Майже не досліджено питання: яка має бути наша цивілізаційна ідентифікація для об'єднання всієї України?

Завдання цієї роботи якраз і полягає у визначенні цивілізаційної ідентифікації України, а також у дослідженні сучасних міжнародних відносини як арени міжцивілізаційної взаємодії та місця України в цьому просторі. Проблема стоїть у пошуку Україною своєї цивілізаційної ідентифікації.

Сьогодні з урахуванням більшості сучасних концепцій склалося розуміння «цивілізації» у широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні цивілізацію розглядають як стійку соціокультурну спільність (культурно-історичний тип) людей і країн, як синонім культури або конфесійного світу (християнського, мусульманського тощо). У вузькому значенні цивілізація як суперетнос (за Л. Гумільовим) – це народи, консолідовані певною духовною спорідненістю, психологічною схожістю і взаємними симпатіями (компліментарністю). Узагальнення різних концепцій приводить до висновку, що основним фактором утворення цивілізації є рельєфно визначена територія спільного проживання населення, об'єднаного культурно-ментальною спорідненістю утворюючих його націй.

Сьогодні цивілізації є надетнічними і, навіть, дедалі більше надрелігійними, та, враховуючи сучасні мегатренди перерозподілу світового порядку суспільного розвитку, сьогодні цивілізацію можна визначити за географічно-континентальними та культурно-ментальними критеріями. Під впливом радикальних зрушень минулого століття найбільшої популярності отримала класифікація цивілізацій: доіндустріальне – індустріальне – постіндустріальне суспільство. В основі цієї класифікації лежить тип суспільного виробництва: сільськогосподарський, промисловий і виробництва інформації. В. Степін пише про традиційну, техногенну і антропогенну цивілізації. З'явилося визначення «буттєвого», «інструментального», «термінального» типів цивілізацій.

Цивілізаційний вибір України тісно пов'язаний з процесом модернізації та з перехідним, кризовим станом українського суспільства, що характеризується відсутністю конкуренції, надзвичайною розбалансованістю і диспропорційністю, а також кадровою кризою на всіх рівнях,

економічною й інституційною залежністю від Росії. З огляду на такий стан українського суспільства, полеміка на тему: «Яке суспільство ми будемо?», що точиться не лише у вищих ешелонах влади від початку досягнення Україною незалежності, а й серед усіх верств населення, не відповідає сучасним реаліям і потребам. Саме тому однією з найважливіших проблем сучасної політичної модернізації є проблема досягнення порівняно стійкої рівноваги і політичної стабільності та консолідації в суспільстві на основі визначення природи і напрямку процесів, що відбуваються у ньому.

Цікавими є думки російського політолога О. С. Панаріна: «Цивілізаційна аналітика допомагає нам оцінити різницю між розвитком як іманентним процесом і модернізацією як різновидом внутрішнього чи зовнішнього колоніалізму. Одна справа – розвиток як саморозвиток. Він збігається з духом ліберальної епохи, з демократією, тому що загалом відповідає принципу самодіяльності. Чим вільніше розгортається масова громадянська самодіяльність, тим швидше і успішніше відбувається процес розвитку. Зовсім інша справа – модернізація. Вона означає розподіл суспільства на модернізаторів і тих, що модернізуються. Модернізаторська меншість веде за собою, перетворює і перевиховує по-традиціоналістськи настроєну, «неадаптовану до духу часу» більшість.

Можна припустити, що подібне перевиховання і здійснюється саме не без допомоги політичного ідеалу, що висувається як засіб для здійснення певного політичного устрою. За словами того ж Панаріна, лише пошуки стабільності можуть вести до спроб (найчастіше несвідомих) декультурації та деінтелектуалізації суспільства, у якого поступово атрофується почуття ідеалу. Сама орієнтація на Ідеал засуджується як архаїзм, що перешкоджає здоровому практицизму і прагматизму. Сьогодні Україна, на жаль, доводить, що неможливо здійснити модернізацію суспільства без попередньої «революції» у головах її громадян. А зробити це – якраз і є найважчим завданням, особливо у Східній та Південній частині. Хоча слушною є думка професора Гарварду Гершенкрона: «Відсталість може стати великою перевагою для цивілізаційного стрибка».

Для того, щоб усвідомити місце України в системі світової цивілізації, скористаємось концепцією «історичної цивілізації» і схемою, що була вироблена завдяки розробкам О. Шпенглера і А. Тойнбі. Сьогодні на планеті сформувались чотири основні цивілізаційні світи: Китайсько-Далекосхідний, Індійсько-Південноазійський, Мусульмансько-Афразійський та найбільший і дуже неоднорідний Макрохристиянський. Залежно від багатьох обставин, насамперед міри консолідованості, ці світи можуть відповідати одній або декільком цивілізаціям. Макрохристиянський світ поділяється на три цивілізаційні складові: центральну – Західноєвропейсько-Північноамериканську (Західну) з Австралією та деякими іншими територіями, а також дві периферійні щодо неї: Латиноамериканську і Православно-Східнослов'янську. Дві останні цивілізаційні спільноти мають зі Заходом спільне коріння і впродовж останніх п'яти століть розвивалися під його вирішальним впливом. Але процеси, що відбувалися на Заході та в двох зазначених цивілізаційних регіонах, нерідко мали майже протилежну спрямованість.

Як же можна охарактеризувати цивілізаційну приналежність України? Це непросте завдання. Протягом століть Україна не мала власної держави та національно-державної традиції, на основі яких визначила б цивілізаційний зміст. Саме тому у науковій літературі можна зустріти суперечливі думки щодо цього. Поширеними є такі погляди на цивілізаційну належність України: 1) вона належить до Західної цивілізації; 2) вона є самобутньою цивілізацією; 3) частина її належить до Західної, а частина – до Православно-Східнослов'янської цивілізації; 4) вона належить до Російської цивілізації (імперська ідея Російської цивілізації виникла серед деяких російських вчених та політиків).

Аналіз різноманітних характеристик цивілізації стосовно України дає підстави заперечити перераховані думки. Ґрунтуючись на концепції, запропонованій А. Тойнбі, науковці доходять висновку, що наша держава є органічною частиною Макрохристиянського світу, а в його межах

разом з Росією та Білорусією – Православно-Східнослов'янської цивілізації, водночас залишаючись її окремою субцивілізацією, яка одержує назву Західно-Православна субцивілізація. Отже, відповідно до концепції А. Тойнбі, Україна належить до Західно-Православної субцивілізації Православно-Східнослов'янської цивілізації Макрохристиянського цивілізаційного світу.

Окрім концепції «історичної цивілізації», у науковому обігу широко використовується інша концепція, автором якої є американський соціолог Даніел Белл.

Враховуючи його концепцію, в суспільствознавстві утверджується поділ цивілізацій на такі види: 1) доіндустріальна (аграрна); 2) індустріальна; 3) постіндустріальна. Така класифікація дає можливість зарахувати Україну до індустріальної цивілізації і усвідомити насамперед свої завдання в економічній сфері.

Отже, Україна є державою, яка має власну цивілізаційну природу і власні інтереси, які зовсім не завжди відповідають західним проектам щодо місця нашої держави в світі. Усвідомлення Україною свого цивілізаційного статусу має сприяти виробленню нею оптимальної моделі соціально-економічного розвитку і чіткій орієнтації у системі міжнародних зв'язків. Розробка цивілізаційної проблематики має не лише теоретичне, але й практичне, економічне значення.

Українська держава, як і будь-яка інша, не може успішно розвиватися, спираючись на розуміння лише власних інтересів, ігноруючи геополітичний контекст і тенденції розвитку світової цивілізації. Усвідомлення Україною власних інтересів є невіддільним від того, як світова громадськість ставиться до України і яким вона бачить її місце у світі. Визначення геополітичних інтересів нашої держави потребує врахування як усієї системи глобальних зацікавлень різних країн, так і фактичного розкладу сил – економічних, політичних, військових, ідеологічних – в своєму регіоні (особливо це стосується близького оточення України).

Якщо заглибитись в історію, то у кризовий для Київської Русі час у Володимира Свято-славича і його оточення виникло почуття браку власного політичного й духовного досвіду. Це почуття детермінувало проблему вибору віри Володимиром. Необхідно також спинитися на самій проблемі вибору: чи була альтернатива візантійському християнству на Русі? Київська Русь була знайома з релігіями прикордонних держав – юдейською, християнською, мусульманською. Прийняти якусь із них було для неї справою неминучою. Але питання, яку саме віру прийняти, не було суворо детермінованим. Володимир міг шукати в ісламі шлях до спілки з Арабським халіфатом проти Візантії. Він міг прийняти юдаїзм заради зміцнення торговельних зв'язків з Хозарією і об'єднання з нею своїх зусиль проти навали зі Сходу степовиків. Що стосується приходу християнства з Риму, такий варіант вибору теж був можливим. Тобто була принципова можливість прийняття будь-яких рішень. Суверенне право Київської Русі в цьому виборі ніким не могло бути обмежене.

Як відомо, Володимир у своєму виборі схилився до візантійського православ'я. Обрання віри не було актом підкорення Русі Візантії. Київський князь намагався нав'язати Візантії рівноправне партнерство як у галузі політичній, так і економічній.

У наш час український народ теж стоїть перед вибором. Наш вибір сьогодні є вибором майбутнього, але одночасно він – повернення до цивілізації, яку обрав Володимир, до християнських цінностей, християнської ідеології господарювання, християнського розуміння національного і державного, християнської віротерпимості. Заклик до повернення самодіяльного ринкового господарства не може бути заміною ідеологічної парадигми тому, що самодіяльне ринкове господарство не є ідеологією. Ринок є засобом втілення ідеології.

У галузі економіки наш вибір схиляється до вільного ринку і вільної конкуренції, недоторканності приватної власності і охорони її законом, права на підприємницьку діяльність і творчу ініціативу. У галузі політики наш вибір схиляється до європейських стандартів прав людини, розподілу влади, демократизації основних інститутів влади, визнання рішучої ролі Заходу в становленні ліберально-демократичних цінностей як загальнолюдських і загальноцивілізаційних, завдяки яким якісно зміниться тип зв'язків між економікою, власністю і владою, державою.

Схід є особливою лінією історичного розвитку поряд із Заходом. Головною рисою східної лінії розвитку завжди була нероздільність власності і влади (власність є функцією влади); головним суб'єктом експлуатації – держава, а основною формою експлуатації в доіндустріальну епоху було централізоване вилучення додаткового продукта від рільників у вигляді ренти-податку. Тому в державах Сходу політика не може не домінувати над економікою.

Європа доби середньовіччя відокремлюється від східної лінії розвитку, вона породжує ринкову економіку, базою якої була німецька форма власності на землю. У лоні Європи народився новий тип держави – правова держава, новий тип суспільства – громадянське суспільство. Україна разом із Росією протягом останніх століть дедалі більше відставала від Заходу. Тому в східній, азійсько-деспотичній, неправовій за принципами організації державі зустрілися західна ідеологія наукового соціалізму із селянською соціалістичною утопією. Як писав М. О. Бердяєв, у своєму негативному ставленні до приватної власності і стихії ринку Схід і Захід з'єдналися в російській революції 1917 р. Цей вибір теж був історичним, і його не можна пов'язувати лише з західноєвропейською ідеологією марксизму. В основу цього вибору покладено давня селянська ідея про загальне благо з примітивним колективізмом, запереченням приватної власності, зрівнювальною ментальністю. Бажаного синтезу східного і західного шляхів цивілізації не вийшло. Східна колективістсько-державна організація розправилася з західним індивідуалізмом.

У наш час робиться ще одна спроба синтезу західної ідеї та механізмів створення правової держави на базі ринкової економіки з досягненнями східної євразійської культури [3].

Якщо говорити про Україну, то визначення її національних інтересів й активізація зовнішньополітичних зусиль відбувається перш за все на двох рівнях: глобальному і субрегіональному.

На глобальному рівні можливості України стали вкрай обмеженими після того, як вона позбулася ядерної зброї та значно скоротила свій військовий потенціал, не компенсувавши цих втрат економічними здобутками. На цьому рівні Україна є об'єктом тиску з боку глобальних силових потуг: США, Європейської спільноти, міжнародних фінансових структур, Росії.

Глобальні сили мають певні інтереси в Україні, можливість реалізації цих інтересів визначається взаємодією глобальних сил та здатністю України бути суб'єктом геополітики. Зниження якості України як суб'єкта зменшує її можливості чинити опір, і навпаки. Істина поки що полягає в тому, що коли країна падає в прірву, це не заторкує нічиїх інтересів, але коли вона робить хоч малий крок, щоб підвищити власний статус, це неодмінно посилює зовнішній тиск на неї (прикладом останнього є нещодавні події навколо будівництва в АЕС Ірані, танкового контракту з Пакистаном тощо). Навіть будучи ослабленою, Україна може зберігати певний геополітичний статус суб'єкта, якщо вдало балансуватиме на суперечностях між інтересами світових потуг. Однак політика такого балансування – це політика лише тактична. Україна неодмінно програє як суб'єкт, коли глобальні потуги порозуміються між собою в українському питанні. Реально посилити свої позиції на глобальному рівні Україна може за допомогою структурної модернізації свого економічного потенціалу та масштабної цілеспрямованої експансії в Південно-Східному напрямку. Сприятиме цьому також інтегрування в європейські структури, посилення стратегічного співробітництва з США, розвиток рівноправного партнерства з РФ. На субрегіональному рівні (в просторі найближчого оточення) Україна є великою (за розмірами та чисельністю населення) державою зі значним потенціалом. Як спадкоємиця частини функцій СРСР у Центральній і Південно-Східній Європі та в Чорноморському регіоні, Україна має відігравати тут значну роль в організації нової світової системи порядку. Для неї життєво важливим є залагодження конфліктних ситуацій на Балканах, в Придністров'ї та Кавказькому регіоні, формування моделей рівноправного партнерства з Польщею, Туреччиною, Росією як потужними регіональними сусідами.

Україна, що по суті розташована на стику кількох сучасних цивілізацій, при своєму розумовому потенціалі має знайти форму діалогу між ними, від якого виграє як вона, так і самі цивілізації, що спілкуються. Здається, від цього сьогодні залежить загальна геополітична та

геоекономічна ситуація на євразійському континенті і, навіть, у світі [2]. Варто зазначити, що на процес інтеграції істотно впливає подвійна мораль Заходу. В межах своєї цивілізації Заходом забезпечуються необхідні умови стійкості та економічного зростання, тобто застосовуються методи державного регулювання, які корегують рефлексивність зворотного зв'язку і забезпечують соціальний порядок. Стосовно периферії світового господарства розвинуті країни заохочують дію конкуренції на рівні ринкового фундаменталізму, тобто поширення суто ринкових принципів поведінки на всі елементи суспільного життя, ігноруючи соціальні, морально-етичні і духовні цінності [1, С. 20]. У цивілізаційному просторі XXI ст. зростає значення цивілізаційної спільності і міжцивілізаційних розбіжностей; посилюється диференціація економічного та військово-політичного потенціалу окремих локальних цивілізацій, нарощується потенціал партнерства локальних цивілізацій, формується новий тип відносин між ними [13, С. 45]. Країни-лідери – США, Росія, європейські країни, Японія, Китай представляють різні цивілізації. З восьми найбільш населених країн світу на сьогодні всі належать до різних цивілізацій. Якщо ж розглянути сім найбільш економічно розвинутих країн, то вони належать до п'яти різних цивілізацій. Перехід до багатополосного світу в сучасних умовах за наявності теперішньої домінанти – США, а також низки потенційних центрів тяжіння різної політичної, економічної, військової ваги, очевидно можливий лише через системну інтеграцію континентальних та трансконтинентальних державних угруповань. Інакше кажучи, жодна з країн сучасного світу (за винятком США) не може отримати статус світової держави, не виступаючи складовою певного інтегрованого цивілізаційного утворення. Це стосується як України, так і інших європейських країн, Росії, Китаю, держав ісламського світу. Сьогодні склалася ситуація, в якій світ, сприймаючи західні економічні стандарти життя, все ж не уніфікується і надалі зберігає етноконфесійні, цивілізаційні і – виділено окремо – соціоекономічні відмінності [6, С. 73–75].

Численні моделі нової цивілізації породжують і численні її назви – постіндустріальне суспільство, суспільство третьої хвилі, технотронне, споживацьке, трансформаційне тощо

Україна залишається об'єктом геоекономічної експансії Росії, США, Євросоюзу, можливо в майбутньому ще й Китаю, а разом з Росією є об'єктом геокультурної експансії США та Європи. Вітчизняна еліта розглядає цю експансію в геополітичному фокусі, тобто вона навіть не розуміє, як саме її завойовують. В мовному аспекті частина національної еліти намагається українізувати та англізувати країну. Демократичні принципи, які намагається прищепити Європа та США, вихолощуються правлячою верхівкою.

Українська еліта неоднорідна за регіональною орієнтацією та має протистояння на субрегіональному рівні. Якщо для найпотужніших світових країн та Євросоюзу регіональна політика – це політика інфраструктурної або культурної експансії, то для решти – це політика регіонального підпорядкування. Регіональний вибір України – це не вибір експансії, а вибір регіональної підпорядкованості: євразійської, пан'європейської чи проамериканської.

Розглянувши цивілізаційну ситуацію навколо України, можна зробити висновок, що ключовим є визнання її поліетнічності та полікультурності. Оскільки Україна не знаходиться в епіцентрі жодної з цивілізацій, то відповідно вона не може повністю належати до жодній з них. Інша справа, що Україна розташована в напівпериферії слов'яно-православної цивілізації, в периферійній зоні західної (західноєвропейської) і у віддаленій зоні периферії ісламської цивілізації. Тому логічно зробити висновок, що спорідненість з слов'яно-православною та західною цивілізацією більша, ніж з ісламської, а якщо взяти до уваги недалеке минуле і ступінь залежності від Росії, стає повністю зрозумілим, чому значна частина території України тяжіє до слов'яно-православної цивілізації.

Україна ідентифікує себе насамперед як європейська держава. Це визначено її історичним минулим, географічним становищем, її належністю до культурних традицій європейської цивілізації, демографічним складом населення, можливостями економічних зв'язків з країнами Європи. Але Україна стикається з труднощами, що впливають з її невизначеного стану держави,

яка поступово виходить із сфери євразійських впливів, але яка ще не увійшла повноцінним членом у коло європейських країн. Зовнішньополітична активність України тут обмежена необхідністю балансування між інтересами Росії та Заходу, що в багатьох випадках призводить до тупикових ситуацій [12].

Щодо перспектив розвитку країни, то Україна – це держава, розділена на Західну Україну (переважно уніатську, націоналістичну, прозахідну) і Східну Україну (переважно православну, російськомовну і проросійську). Україну можна назвати моделлю співіснування різних етнічних груп і цивілізацій. Така держава, як Україна, може якось виплутатись з павутиння світу, якщо не блукатиме думками в пошуках європейської цивілізації, а дбатиме про власні гуманітарні основи життя і способу національного господарювання.

Цивілізаційний вибір України – це не стремління в Європу, а спосіб вирватись з поля-павутини глобалізаційного впливу Росії. Реальність така, що Росія з імперії якось непомітно для нас силкується стати ще одним, нетиповим глобалізаційним центром. Торді, коли світ глобалізується під впливом англійської інформації і англійська стає головною мовою інформаційного обміну людей і народів, Росія намагається стати самостійним центром глобалізації на території колишнього СРСР і навіть впливати на європейські держави колишнього «соціалістичного табору». Тому російська мова у публічному житті перестає бути просто мовою зручного спілкування в країнах Східної Європи – це інструмент інформаційного відособлення нас від загальносвітових глобалізаційних процесів, примушування до протистояння з цим світом у замкненому російському хурторі, в якому хазяїн відомий. Щогірше, ми, українці, легковажно вибираючи російську, мимоволі підігруємо нерозумні амбіції Росії. Адже рано чи пізно у світі домінуватиме тільки англійська глобалізаційна модель, яка, до речі, найменше загрожує нашій українськості [14].

З погляду цивілізаційного фактору, Україна займає унікальну позицію, вона є свого роду містком між західним, православним та мусульманським світом. З погляду глобального розподілу сил, Україна також має унікальну позицію для забезпечення ефективної рівноваги сил в Євразії.

Отже, усвідомлення Україною свого цивілізаційного статусу має сприяти як виробленню нею оптимальної моделі соціально-економічного розвитку, так і правильній орієнтації у системі міжнародних зв'язків, плюралістичними у своїй основі.

Коли людина й суспільство цілковито цивілізаційно самовизначились, вони просто втрачають більшість спонук до агресивної та войовничої поведінки. Так, утворюється культурно й політично затишний соціальний світ – внутрішньо мирний і зовнішньо толерантний. Причиною конфліктів може стати лише спроба представників однієї цивілізації подолати власні культурні межі й нав'язати свої цінності представникам інших цивілізацій. Однак подібна спроба є заздалегідь провальною. Такий провал ми нині спостерігаємо під час західноцентричної глобалізації, що не лише не уніфікувала людство, але й спровокувала міжцивілізаційні конфлікти, які не закладено в природі самих цивілізацій, котрим властиво індиферентно співіснувати. Більшість суспільних конфліктів спричиняються пошуком ідентичності, пошуком самого себе. В разі, коли така ідентичність знайдена і цілковито захищена, причини для конфронтаційної та агресивної поведінки втрачаються. Оскільки ж цивілізаційна ідентичність є найвищою формою ідентичності, то й утвердження в ній робить найбільший внесок у справу глобального миру. Перспективи подальших досліджень є очевидними з огляду на політичну, економічну, а відтак і цивілізаційну невизначеність України.

1. Андрійчук В. *Поїзд уже пішов? Глобалізація й Україна: надії та страхи* / В. Андрійчук // *Політика і час*. – 2002. – № 8. – С. 16–25. 2. Белоус О. Г. *Глобальное конкурентное пространство* / О. Г. Белоус, Ю. М. Пахомов. – К.: КНЕУ, 2008. – 720 с. 3. Вечірко Р. М. *Цивілізаційний вибір України* / Р. М. Вечірко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.studentbooks.com.ua/content/view/153/45/1/7>. 4. Гальчинський А. С. *Україна – на перехресті геополітичних інтересів* / А. С. Гальчинський. – К.: Знання України, 2002. – 180 с. 5. Головченко В. «Дракон у тумані»:

геополітичний виклик Пекіна і відповідь Вашингтона / В. Головченко // *Людина і політика*. – 2004. – №3. 6. Кармазіна М. Глобалізація: місце і роль суб'єктів та об'єктів процесу / М. Кармазіна // *Людина і політика*. – 2003. – №4 – С. 73–81. 7. Коппель О. А. Україна в контексті світових цивілізацій / О. А. Коппель // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. – 2002. – Вип. 32. – Ч.1. 8. Кузьменко В. А. На порозі надцивілізації / В. А. Кузьменко, О. К. Романчук. – Львів: Універсум, 1998. – 164 с. 9. Моисеева Л. А. *История цивилизаций. Курс лекций* / Л. А. Моисеева. – Ростов/н Д.: Феникс, 2000. – 411 с. 10. Мадіссон В. В. *Сучасна Українська геополітика: навч. посіб.* / В.В. Мадіссон, В. А. Шахов. – К.: Либідь, 2003. – 176 с. 11. Павленко Ю. В. *Глобальні протиріччя та цивілізаційна природа України. Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій* / Ю. В. Павленко // *Матеріали науково-практ. конф.* 23.05.2003. – К.: Нац. акад. упр., 2003. – 329 с. 12. Парахонський Б. О. *Місце та роль України в сучасному геополітичному просторі* / Б.О. Парахонський // *Стратегічна панорама*. – 1998. – № 1–2. 13. Пасинчук К. *Європа і Близький Схід: міжцивілізаційні відносини і міжнародна безпека* / К. Пасинчук // *Політика і час*. – 2006. – №3. – С. 40–48. 14. Ференц В. *Реальний цивілізаційний вибір України* / В. Ференц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ostriv.infol+Arfikles.dsp.id=11331. 15. Фесенко М. *Міраж «золотого століття». Трансформація системи міжнародних відносин і формування нової конфігурації світу* / М. Фесенко // *Політика і час*. – 2006. – № 3. – С. 19–25.

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК: 323.15 (438) «20»

Наталія Шипка

Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ТА ЕТНІЧНИХ МЕНШИН СУЧАСНОЇ ПОЛЬЩІ

© Шипка Н., 2014

Виокремлено та проаналізовано чинники формування етнонаціональної ідентичності представників національних та етнічних меншин в Республіці Польща, а також запропоновано способи покращення етнополітичної ситуації у польському суспільстві та заходи на підтримку позитивної ідентичності меншин. Встановлено, що попри існування стійких історичних упереджень та стереотипів як нового, так і старого гатунку, серед більшості та меншості в польському суспільстві спостерігається покращення суспільно-політичного клімату для розвитку меншин та підвищується рівень етнонаціональної ідентичності національних та етнічних меншин Польщі.

Ключові слова: етнонаціональна ідентичність, національні та етнічні меншини Республіки Польща, фактори формування ідентичності.

Natalija Shypka

THE FEATURES OF FORMATION OF THE ETHNO-NATIONAL IDENTITY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES IN MODERN POLAND

© Shypka Natalija, 2014

The factors in forming the ethno-national identity of the representatives of national and ethnic minorities in the Republic of Poland have been outlined and analyzed. Besides, the ways to improve the ethno-political situation in the Polish society and how to maintain a positive identity of minorities have been suggested. The issue under research is based on the digital material of the National census of Poland in 2002, 2011 and all sorts of public opinion polls, that in the most accurate way reflect the state of current ethnic, national, linguistic and cultural self-determination of Polish citizens.

It has been concluded that the formation of ethno-national identity of minorities in Poland is most influenced by factors such as mono-ethnic Polish environment, the negative historical experience of state control over minority activities, remote attitude of Polish society to non-Polish population, negative historical prejudices and stereotypes; the democratization of public policy in national and ethnic minorities; imperfect implementation of legislation relating to the protection of the rights and freedoms of national and ethnic minorities, low level of knowledge of Polish society about national and ethnic minorities, especially their culture and

customs, social and economic situation of homeland minorities abroad, the social and political situation in Poland.

It was established that, despite the existence of stable historical prejudices and stereotypes of both new and old brand among majority and minority in Polish society, there is improvement of social and political climate for the development of minorities as well as increase in the level of ethno-national identity of national and ethnic minorities in Poland.

Key words: ethno-national identity, national and ethnic minorities of the Republic of Poland, factors of forming identity.

Глобалізаційні процеси, соціокультурні трансформації у сучасному суспільстві загострили багато проблем, пов'язаних із збереженням національної та етнічної ідентичності. Потужні інтегративні явища і тенденції до уніфікації доповнюються бажанням особистості знайти, зберегти та продемонструвати власну ідентичність.

Після розпаду соціалістичного табору проблеми формування національної та етнічної ідентичності стали актуальними для всіх народів країн Центрально-Східної Європи, зокрема і для Польщі. Тому важливо проаналізувати особливості формування етнонаціональної ідентичності національних та етнічних меншин в Польщі, що безпосереднім чином впливають на етнонаціональну структуру польського суспільства та польську державну етнополітику.

Відомий український етнополітолог М. Обушний визначає «етнонаціональну ідентичність» як сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених етнічних і національних ідентифікаційних чинників, які, з одного боку, є підставою для зарахування окремої особи чи групи людей до певної етнонаціональності, а, з іншого, їх відокремлення від іноетнічних або ж інонаціональних спільностей. Формування етнонаціональної ідентичності – складний процес, який є результатом як особистісної, так і колективної самоідентифікації людини. У ньому тісно переплетені і взаємодіють як етнічні, так і національні чинники, котрі притаманні мешканцям всієї держави незалежно від їх етнічного походження [2, С. 1].

Проблематика, що досліджується, відображена у польських наукових розробках З. Курча, Г. Халупчака і Т. Броварка, С. Дудри і Б. Нітшке, М. Барвінського, Л. Ніяковського та ін. Окремі аспекти заявленої теми становили науковий інтерес вчених М. Гетьманчука, Н. Сидорика, І. Цепенди; В. Кирилича. Важливо зауважити, що в українських політичних дослідженнях науковці зосереджувались переважно на становищі української національної меншини в Польщі, тоді як особливості етнічної структури польського суспільства здебільшого залишались поза їхньою увагою. Водночас проблема етнонаціональної ідентифікації національних та етнічних меншин Польщі ще не була предметом дослідження українських науковців.

Мета роботи – виокремити, систематизувати та проаналізувати чинники формування етнонаціональної ідентичності представників національних та етнічних меншин в РП, а також запропонувати способи підтримання позитивної ідентичності меншин у Польщі.

Друга світова війна, переселення, виселення та міграції змінили суспільне обличчя Польщі з багатонаціональної держави, де національні та етнічні меншини становили 1/3 населення, в країну етнічно гомогенну. Влада Польської Народної Республіки провадила жорстку моноетнічну етнонаціональну політику, під гаслом «Польща для поляків». Разом з політикою асиміляції та переселень польська влада почала застосовувати політику обмеження і контрольованості діяльності суспільного та культурного життя національних меншин. У 1959 році Комісія **Центрального комітету** Польської об'єднаної робітничої партії у справах національностей прийняла постанову «Щодо подальшого розвитку культурно-освітньої роботи національних меншин у Польщі», де, зокрема, зазначалося, що «товариства національних меншин – це польські культурні організації. Вони реалізують лінію партії. Служать побудові соціалізму в Польщі, зміцнюючи морально-політичну єдність нашого суспільства» [5, С. 200]. Будь-яка діяльність представників національних меншин, що не була пов'язана з «лінією партії», вважалась агресивно націоналістичною та переслідувалась. Отож, усі національні меншини в соціалістичній Польщі були охоплені жорсткими моніторингом і контролем. Представники національних меншин лише за те, що

відкрито декларували свою національну належність, відчували негативне ставлення до себе з боку польського суспільства, яке проявлялось у всіх сферах суспільного життя. Наслідком такої політики стала великомасштабна асиміляція національних меншин у Польщі.

Після радикальних суспільно-політичних змін у 1989–1991 роках постала демократична Польська Республіка. Однак зміни, що відбувалися у польському суспільстві сильною мірою не відобразились на ставленні громадян польської національності до інших народів. Новостворена держава утримала статус моноетнічного краю. Засвідчили це і дані переписів населення, що проводились у 2002, 2011 роках. Згідно з даними Всенародного національного перепису населення і помешкань у Польщі 2002 року лише 1,2 % респондентів задекларувало непольську національність, ще 2 % не вказало своєї національності, а 96,7 % визнало польську національність [10]. Польща стала державою, про яку мріяли польські націонал-демократи кінця XIX – початку XX століття, – державою одного народу. Новий демократичний устрій, євроінтеграційні процеси все ж створили правові підвалини для забезпечення прав і основних свобод етнічних та національних меншин у Польщі. Засвідчили це Конституція Республіки Польща 1997 р., низка двосторонніх угод з сусідніми державами, що стосувались меншин, ратифікована Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин, Закон «Про національні та етнічні меншини, а також про регіональну мову». Законодавчо визнано 9 національних меншин (білоруську, чеську, литовську, німецьку, вірменську, російську, словацьку, українську та єврейську) та 4 етнічні меншини (караїмську, лемківську, ромську, татарську). Окремо Законом виділено регіональну кашубську мову [1].

Поряд із демократизацією, лібералізацією польського законодавства почалися повільні, але все ж поступові зміни, у ставленні польського суспільства до осіб іншої національності. Змінилася етнонаціональна політика, збільшилась відкритість самої держави до навколишнього світу, посилюються торговельні зв'язки та туристичний обмін, культурна та економічна глобалізація. Всі ці чинники послабили страхи польського суспільства стосовно інших народів.

Це засвідчили дані Польського центру дослідження суспільної думки, який у лютому 2013 року оприлюднив результати опитування «Ставлення поляків до інших народів». Опитування проводились протягом 20 років, щороку з 1993 року по 2013 рік (за винятком 1999 року). У дослідженні з'ясувалось ставлення поляків до 36 етнічних груп. Отже, до найулюбленіших поляками народів належать чехи (51 % симпатії), словаки (48 %), англійці (47 %), італійці (46 %) та іспанці (45 %). Найменш улюблені – роми (52 % декларації невдоволення) та румуни (41 %) [8]. Виокремимо лише результати, що стосуються народів, які представляють національні та етнічні меншини в Польщі. На жаль, поза увагою дослідження опинились вірмени, караїми, лемки та татари. Етнічні групи в таблиці розміщені відповідно до рівня невдоволення від найменшого до найбільшого.

Зміни невдоволення до окремих народів

Народи	Показання респондентів відповідно часу досліджень																		
	/93	/94	/95	/96	/97	/98	/99	/01	/02	/03	/04	/05	/06	/07	/08	/10	/11	/12	/13
	У відсотках																		
Чехи	28	32	25	22	19	22	18	15	15	18	14	22	14	15	12	9	12	11	13
Словаки	27	27	22	21	22	26	21	15	17	20	16	26	18	15	13	11	11	10	13
Литовці	43	43	33	31	30	34	29	24	24	26	21	31	24	22	17	15	19	23	25
Німці	53	45	38	31	30	39	39	36	31	38	34	38	33	39	32	28	27	24	28
Білоруси	47	49	53	50	46	48	50	40	36	44	37	51	39	34	26	23	26	26	31
Українці	65	66	63	60	60	59	58	49	48	51	34	50	42	39	31	29	33	32	33
Євреї	51	47	45	41	41	48	49	47	46	47	45	50	45	40	32	27	31	29	34
Росіяни	56	59	59	57	53	55	57	47	43	49	53	61	47	46	41	31	34	33	39
Роми (цигани)	–	75	73	70	71	69	64	56	60	61	56	65	58	59	51	47	49	50	52

З перспективи останніх 20 років можна говорити про істотне покращення ставлення поляків до інших народів. Позитивні зміни віднозовані перш за все, у ставленні до народів менш улюблених. Близько 2/5 респондентів виявили симпатію до німців (38 %), однак негативне

ставлення до цього народу відчувають 28 % поляків. Негативні результати щодо німців спричинені подіями та наслідками Другої світової війни. Тоді як економічна та політична стабільність Німеччини роблять її привабливою в очах поляків, що значно покращило і ставлення до представників цього народу (у 1993 році негативне ставлення до німців задекларували 53 % респондентів, а у 2013 році – лише 28 %). Скоріше позитивне, ніж негативне ставлення декларують поляки до литовців. Така двояка позиція пояснюється як історичними подіями (територіальні претензії та війни), так і сучасними реаліями (членство Литви у Європейському Союзі). Симпатія до українців та білорусів більш-менш така сама, як і невдоволення ними. Стигматизація Білорусі як авторитарного, відсталого режиму зміцнює упередження щодо білоруської національної меншини. Негативне ставлення відзначається стосовно євреїв (34 %), росіян (39 %). До найменш улюблених народів, котрі однозначно викликають більше невдоволення, ніж симпатії, належать румуни (41 % негативного ставлення) та роми (52 %).

Ставлення поляків до інших народів [8]

Народи (вказані відносно зменшення рівня симпатії)	Як би Пан (і) визначили своє ставлення до інших народів?			
	Симпатія	Байдужість	Невдоволення	Важко сказати
	Дані у відсотках %			
Чехи	51	29	13	7
Словаки	48	29	13	10
Німці	38	28	28	6
Литовці	32	32	25	11
Українці	31	28	33	8
Росіяни	31	24	39	6
Білоруси	30	29	31	10
Євреї	28	28	34	10
Роми (Цигани)	20	21	52	7

Досліджуючи ставлення до окремих народів, визначено дві групи народів: 1) найулюбленіші поляками народи; 2) народи, які користуються меншою симпатією, зокрема ті, котрі викликають почуття амбівалентне або частіше негативне, ніж позитивне. У першій групі опинилися зокрема чехи та словаки. На пограниччі двох груп – німці. Друга група охоплює такі народи, як: білоруси, українці, євреї, росіяни, роми. Причинами такого ставлення, очевидно, слід вважати нижчий рівень суспільно-економічного розвитку цих народів, ніж у Польщі (за винятком євреїв) та стійкі негативні стереотипи, що й надалі існують у польському суспільстві. Згідно з даними згаданого дослідження, можна стверджувати про наявність прихованої напруги, конфліктогенного потенціалу у відносинах між поляками та представниками етнічних спільнот другої групи. Ставлення поляків до окремих етнічних груп залежить від багатьох факторів. Однак відносини з національними та етнічними меншин, що проживають у Польщі, більшою мірою залежать від ставлення до спільного історичного минулого поляків і народів, котрі представлені меншинами. Проблема польського суспільства у тому, що як більшість, так і меншість не позбавлені історичних упереджень та стереотипів як нового, так і старого гатунку.

Особливу роль у польському націоналістичному дискурсі відіграє Друга світова війна та її наслідки, де поляки постають тільки як борці за незалежність та шляхетні жертви. У цьому контексті цікавим є дослідження «Друга світова війна у пам'яті польського суспільства», проведеного у 2009 році Pentor Research International на замовлення польського Музею Другої світової війни. Респондентів запитали, чи в їхніх сім'ях існують спогади про контакти з іншими народами під час Другої світової війни. Виявилось, що бар'єр подолали лише п'ять націй: німці, росіяни, євреї, українці та англійці. На запитання про характер цих спогадів, респонденти відповіли, що серед п'яти згаданих націй три трактуються ними як вороги: німці, росіяни та українці. У дослідженні вражає той факт, що однозначно негативні спогади пов'язані передовсім з українцями (63,8 %), а вже потім з німцями (62,6 %), а на третьому місці з росіянами (57 %) [4]. Власне, можна говорити про історичну дискримінацію згаданих трьох народів.

Поляки декларують, що погоджуються з тим, що уряд повинен підтримувати національні меншини у збереженні їхніх звичаїв та традицій. Згідно з опитуваннями Центру дослідження суспільної думки (CBOS) 2005 року «Національна ідентичність поляків та сприйняття національних та етнічних меншин у Польщі», 82 % поляків визнають право меншин на вивчення рідної мови в державних школах, однак 43 % респондентів не згодні з можливістю державного фінансування національних меншин з метою підтримання їхньої культури та традицій [9]. Польща законодавчо зобов'язалась охороняти та розвивати культуру та звичаї національних та етнічних меншин, однак ці декларації не завжди втілюються в життя. Поляки охоче висловлюються за підтримку меншин, однак не готові виділяти на таку діяльність конкретні кошти. Опитані негативно поставились до впровадження допоміжної мови меншин в адміністраціях (проти – 52 %), встановлення двомовних таблиць (проти – 63 %), звільнення комітетів національних меншин від обов'язкового 5 % бар'єру в масштабі країни у виборах до Сейму (проти – 57 %).

У 2011 році вперше в історії польських переписів громадянам була надана можливість чіткіше виразити свою національно-етнічну ідентифікацію та вказати подвійну етнічну приналежність. Цією можливістю скористалися 917 тис осіб, що становило 2,26 % всього населення Польщі [7]. Результати перепису виявили, що Польща і надалі залишається моноетнічною державою. Перепис 2011 року засвідчив також розвиток почуття етнічної ідентичності серед непольського населення, хоча здебільшого пов'язане воно з відчуттям одночасної належності до польської національності. Загалом населення лише польської національності – це 35 251 тис осіб, що становить 91,6 %. До того ж 834 тис осіб (2,17 %) заявили про свою подвійну ідентифікацію [7].

Національно-етнічна ідентифікація	Згідно з даними перепису 2002 р.	Згідно з даними перепису 2011 р.	Зменшення/ Збільшення
Білоруська	48 700	47 000	- 1 700
Чеська	386	3 000	+2 614
Литовська	5 639	7 900	+2 261
Німецька	152 900	109 000	- 43 900
Вірменська	262	4 000	+3 738
Російська	6 100	13 000	+6 900
Словацька	1 710	3 240	+1 530
Українська	31 000	48 000	+17 000
Єврейська	1 055	7 353	+6 298
Караїмська	43	346	+303
Лемківська	5 900	10 000	+ 4 100
Ромська	12 900	16 000	+3 100
Татарська	447	1 916	+1 449
Кашубська	5 100	228 000	+222 900

Причинами зменшення кількості німецької національної меншини, перш за все, слід вважати міграцію та старіння меншини, що у натуральний спосіб скоротили кількість представників німецької меншини. Своєю чергою, політичне та культурне задоволення потреб німецької громади, могло спричинити пасивність у середині меншини. Зменшення чисельності білоруської національної меншини у 2011 році спричинена прихованням власної ідентичності, через декларування польської національності та визнанням себе як поляк-православний. Даються взнаки також асиміляційні процеси в білоруській спільноті, що були пришвидшені міграцією з сільської місцевості до великих міст. Адже Підляшшя, де в проживає більшість представників білоруської меншини, є найбільш бідним регіоном Польщі. Як зазначає польський географ Флоріан Пліт, багато осіб не хоче ангажуватись у підляшський дискурс «білорус чи українець», вибираючи перш за все приналежність до православної спільноти. Релігійне визнання постає у цьому разі ідентифікацією етнічно-культурною [6].

Загалом збільшення національно-етнічної ідентичності у національному переписі Польщі 2011 року на фоні стійкої демографічної кризи в країні протягом останніх 20 років завдячує не натуральному приросту, а сприятливішому суспільно-політичному клімату у польському

суспільстві, покращенню ставлення громадян польської національності до представників національних та етнічних меншин. Брак знань у суспільстві про етнічні та національні меншини, їхні культурні особливості провадить лише до декларування толерантності, до появи ксенофобських настроїв та не сприяє етнічній ідентифікації непольського населення. Саме тому шляхами покращення етнополітичної ситуації, створення позитивної ідентичності меншин в Польщі повинні бути: формування відкритості польського суспільства, звільнення від стереотипів щодо національних чи етнічних меншин; запобігання етнічній автаркізації меншин, їхньої ізоляції від довколишнього світу.

Етнонаціональна політика мусить ґрунтуватися на двох аспектах: збереженні культурної самобутності національних та етнічних меншин і забезпеченні як територіальної цілісності, так і загальної безпеки в країні. Польське суспільство повинно вчитись толерантності, однак меншини повинні поважати країну свого проживання, а більшості слід позбутися стереотипів, надмірної підозрливості та прийняти своєрідну амбівалентність вимог меншин. Адже, з одного боку, меншини вимагають забезпечити їм усі права, якими користується більшість, з іншого, всіляко підкреслюють свою відмінність. Власне цю дивовижність необхідно прийняти та визнати на практиці.

Отже, після демократичних змін у Польщі на початку 1990-х років та створення етнонаціональної законодавчої бази представники національних та етнічних меншин отримали можливість вільно виявляти і демонструвати свою етнічну і культурну самобутність. Почав формуватись своєрідний етнокультурний простір польського суспільства. Однак, попри декларування діалогу між культурами, прийняття чималої кількості законодавчих актів в охороні прав національних та етнічних меншин, польське суспільство все ще не готове до їх повноцінного впровадження. Відповідальність за такий стан несе політичне керівництво країною, що здебільшого концентрує свою увагу на задоволенні потреб національних чи етнічних меншин, проте дуже мало робить для міжетнічної взаємодії і співпраці.

Можна стверджувати, що на формування національної та етнічної ідентифікації меншин у Польщі впливають головні такі фактори: моноетнічне польське середовище, негативний історичний досвід державного контролю діяльності меншин; дистанційне ставлення польського суспільства до непольського населення, негативні історичні упередження та стереотипи; демократизація державної політики у сфері національних та етнічних меншин; недосконалість впровадження законодавства, що стосується захисту прав та свобод національних та етнічних меншин; низький рівень знань польського суспільства про національні та етнічні меншини, особливості їхньої культури та звичаїв; суспільно-економічна ситуація вітчизни меншин закордоном; суспільно-політична ситуація в Польщі.

Загалом збільшення кількості національних та етнічних меншин в умовах стійкої демографічної кризи у Польщі вказує на покращення суспільно-політичного клімату для меншин. Тому можна прогнозувати повільне зростання кількості громадян Польщі з непольською ідентичністю, що актуалізує подальші наукові дослідження цієї проблематики. У Польщі немає відкритих етнічних конфліктів, однак у суспільстві існують упередження і акти дискримінації меншин. Якщо проблеми існують за такої малої кількості представників національних та етнічних меншин, то слід очікувати їх зростання разом із напливом нових іммігрантів. Польща, зміцнюючись економічно та одночасно старіючи, стає привабливим краєм для іммігрантів. Державні інституції Польщі неминує у недалекому майбутньому постануть перед новими викликами, тому польському суспільству варто надавати більшої уваги толерантності, мистецтву міжкультурного шанування, діалогу і співпраці. Мультикультурна політика ставиться сьогодні під сумнів, проте існування різних етносів у державі є доконаним фактом, і забезпечення безконфліктного співіснування різних етнічних груп є необхідною потребою.

1. Закон Україна «Про національні та етнічні меншини а також про регіональну мову» від 6 січня 2005 р. [Електронний ресурс] // *Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji*. – 2005. – Режим доступу: <http://mniejszosci.narodowe.mac.gov.pl/mne/prawo/ustawa-o-mniejszosciach/tlumaczenia/6490,Tlumaczenia-Ustawy-o-mniejszosciach-narodowych-i-etnicznych-oraz-o-jezyku-region>.

- html 1. 2. Обушний М.І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації: автореф. дис на здобуття наук. ступеня док. політ. наук: спец. 23.00.05 «етнополітологія та етнотериторіальні дослідження» / М.І. Обушний; Національна Академія наук України Інститут політичних і етнотериторіальних досліджень. – К., 1999. – 34, [1] с., вкл. обл.: іл. – Бібліогр.: С. 32–34.
3. Dziadul J. Czy istnieje już narodowość śląska? Racje nacji / J. Dziadul // *Polityka. pl, Społeczeństwo*. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polityka.pl/spoleczenstwo/artykuly/1523579,1,czy-istnieje-juz-narodowosc-slaska.read#ixzz2ndJQOAm>.
4. Druga wojna światowa w pamięci współczesnego społeczeństwa polskiego // *dla Muzeum II Wojny Światowej przez Pentor Research International Muzeum/Pentor*. – 21.07.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.muzeum1939.pl/object.php/act/sho/oid/71f53714bd112604a8bea92821d314e2>.
5. Mironowicz E. 2000, *Polityka narodowościowa PRL*, Białystok. 6. Plit F., 2008, *Województwo podlaskie – region pogranicza*, [w:] Świątek D., Bednarek M., Siłka P. (red.), *Współczesne problemy badawcze geografii polskiej – geografia człowieka*, Dokumentacja Geograficzna, 36, Warszawa, s. 7–14.
7. Przynależność narodowo-etniczna ludności – wyniki spisu ludności i mieszkań 2011 r. // *Główny Urząd Statystyczny*. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stat.gov.pl/gus/5840_13882_PLK_HTML.htm;
8. Stosunek Polaków do innych narodów // *Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS) – Warszawa – luty 2003*. – BS/12/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_012_13.PDF.
9. Tożsamość narodowa Polaków oraz postrzeganie mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce. Komunikat z badań // *Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS) – Warszawa – maj 2005*. – BS/84/2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2005/K_084_05.PDF.
10. Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002 w zakresie deklarowanej narodowości oraz języka używanego w domu // *Główny Urząd Statystyczny*. – 2002 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.stat.gov.pl/gus/8185_PLK_HTML.htm.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

<i>Оксана Волинець</i> . Солідарність, субсидіарність та загальне благо як фундаментальні принципи взаємодії людини, громадянського суспільства та держави у соціальному вченні католицизму.....	3
<i>Олександр Горбач</i> . Християнський аспект формування міжнародних відносин в епоху Середньовіччя.....	9
<i>Руслан Демчишак</i> . Зовнішня політика держави в українській політичній думці Західної України націоналістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст.....	15
<i>Ірина Кіянка</i> . Німецький нацизм: від популістських обіцянок до авторитарної диктатури.....	21
<i>Олег Кукарцев</i> . Дослідження і теоретизування глобалізації: до історії питання.....	27
<i>Наталія Нікулішин</i> . Основні підходи до розкриття змісту поняття «м'яка сила» у сучасній вітчизняній науці.....	32
<i>Юрій Тишукун</i> . До проблеми змістового наповнення терміна «світова політика».....	38
<i>Олег Цебенко</i> . Форми прояву сепаратизму: теоретико-методологічний аспект.....	44
<i>Микола Яворський</i> . Політична стабільність як політологічна категорія: основні підходи.....	52

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Микола Бучин</i> . Індекс демократичних виборів в Україні.....	58
<i>Володимир Зубар</i> . Роль сучасних суспільно-політичних рухів у розвитку української державності.....	65
<i>Лариса Климаська</i> . Геронтологічна перспектива соціальної політики.....	70
<i>Антоніна Митко</i> . Україна й інформаційна демократія: новий вимір політики.....	77
<i>Роман Пасічний</i> . Євромайдан: технології зниження політичної активності.....	82
<i>Олег Ямельницький</i> . Політико-культурні чинники мобілізації до політичної участі.....	87

ГЕОПОЛІТИКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

<i>Леся Дорош</i> . Інституціоналізація мондіалізму: глобальна політика з погляду теорії латентних структур.....	94
<i>Мар'яна Здоровега</i> . Особливості становлення глобального громадянського суспільства.....	100
<i>Ольга Івасечко</i> . Динаміка становлення соціальної політики ЄС: основні етапи.....	107
<i>Уляна Ільницька</i> . «Східне партнерство» як вимір європейської політики сусідства та діалоговий рівень співробітництва України з ЄС.....	113
<i>Зоряна Куньч, Мар'яна Куньч</i> . Особливості дипломатичного мовлення як різновиду офіційно-ділового стилю.....	121
<i>Галина Луцишин</i> . Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації.....	128
<i>Юлія Олійник</i> . Угода «Про асоціацію» ЄС з «третіми» державами: досвід Польщі.....	133

<i>Ірина Сухорольська.</i> Заходи громадської дипломатії іноземних держав як засіб впливу на масову аудиторію в Україні	141
<i>Ярина Турчин.</i> Українська держава та закордонне українство в Польщі: особливості взаємодії.....	149
<i>Оксана Хімяк.</i> Цивілізаційна ідентифікація України	156

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

<i>Наталія Шипка.</i> Особливості формування етнонаціональної ідентичності національних та етнічних меншин сучасної Польщі.....	164
---	-----

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

<i>Oksana Volynets</i> . Solidarity, subsidiarity, and the commonwealth as a fundamental principle of human interaction within civil society and the state in the social teaching of catholic church.....	3
<i>Olexandr Gorbach</i> . Christian aspects of the formation of international relations in the middle ages.....	9
<i>Ruslan Demchyshak</i> . State foreign policy in western ukrainian political thought of national orientation in the between two world wars period of the 20 th century.....	15
<i>Irina Kiyanka</i> . German nazism: from populist slogans to authoritarian dictatorship.....	21
<i>Oleg Kukarcev</i> . The globalization studies and theoretisation: to question history.....	27
<i>Natalia Nikulishyn</i> . Principal approaches to the content of the «soft power» in modern domestic science.....	32
<i>Jurij Tyshkun</i> . «World policy»: to the problem of the term meaning.....	38
<i>Oleg Tsebenko</i> . The main forms of separatism: theoretical and methodological aspect.....	44
<i>Mykola Iavorskyi</i> . Political stability as a concept of political science: main approaches.....	52

POLITICAL INSTITUTION AND PROCESSES

<i>Mykola Buchyn</i> . Index of democratic elections in Ukraine.....	58
<i>Volodymyr Zubar</i> . Role of contemporary social and political movements in the development of ukrainian nationhood.....	65
<i>Larysa Klimanska</i> . Gerontological perspective of social policy.....	70
<i>Antonina Mytko</i> . Ukraine and information democracy: a new dimension of politics.....	77
<i>Roman Pasichnyy</i> . Euromaidan: technology to reduce political activity.....	82
<i>Oleg Yamelnyskuj</i> . The political and cultural factors of mobilization towards the political participation.....	87

GEOPOLITICS AND INTERNATIONAL RELATIONS

<i>Lesya Dorosh</i> . The institutionalization of mondialism: the global politics in terms of the theory of latent structures.....	94
<i>Marjana Zdorovega</i> . Peculiarities of making the global civil society.....	100
<i>Olga Ivasechko</i> . The dynamics of eu social policy: the main stages.....	107
<i>Uljana Ilnytska</i> . «The eastern partnership» as an example of european neighborhood policy and negotiation phase of the eu-ukrainian cooperation.....	113
<i>Zoryana Kunch, Maryana Kunch</i> . Specific features of the diplomatic speech as a variation of formal business style.....	121
<i>Halyna Lutsyshyn</i> . Special features of contemporary armed conflicts in the context of globalization.....	128

<i>Yuliya Oliynyk.</i> «Association agreement» of the eu with «third» countries: poland experience.....	133
<i>Iryna Sukhorolska.</i> Foreign public diplomacy instruments as a tool of influence on mass audience in ukraine.....	141
<i>Yaryna Turchyn.</i> Ukrainian state and ukrainians living in poland: the interaction features.....	149
<i>Oksana Khimyak.</i> Civilization identification of ukraine.....	156

**ETHNICAL POLITOLOGY
AND ETHNICAL STATE STUDIES**

<i>Natalija Shypka.</i> The features of formation of the ethno-national identity of national and ethnic minorities in modern poland.....	164
---	-----

Відомості про авторів

Бучин Микола, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Волинець Оксана, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Горбач Олександр, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Демчишак Руслан, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Дорош Леся, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Здоровега Мар'яна, асистент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Зубар Володимир, старший викладач кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Івасечко Ольга, асистент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Ільницька Уляна, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Кіянка Ірина, Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління;

Климанська Лариса, доцент, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка»;

Кукарцев Олег, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Куньч Зоряна, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка»;

Куньч Мар'яна, студент Національного університету «Львівська політехніка»;

Луцишин Галина, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Митко Антоніна, доцент кафедри міжнародної інформації Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Нікулішин Наталя, аспірант кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Олійник Юлія, асистент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Пасічний Роман, старший викладач кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Сухорольська Ірина, аспірант кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Тишкун Юрій, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Турчин Ярина, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Хімяк Оксана, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Цебенко Олег, аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка;

Шипка Наталія, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного;

Яворський Микола, аспірант кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»;

Ямельницький Олег, аспірант кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Збірник наукових праць

УКРАЇНСЬКА
НАЦІОНАЛЬНА
ІДЕЯ:
РЕАЛІЇ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ

Видається з 1998 р.

Випуск 26

Редактор *Олеся Пастушак*

Комп'ютерне верстання *Олени Катачиної*

Художник-дизайнер *Уляна Келеман*

Здано у видавництво 12.02.2014. Підписано до друку 14.03.2014.

Формат 60×84¹/₈. Папір офсетний. Друк на різнографі.

Умовн. друк. арк. 20,5. Обл.-вид. арк. 17,2.

Наклад 100 прим. Зам. 140075.

Видавець і виготівник: Видавництво Львівської політехніки
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4459 від 27.12.2012 р.

вул. Ф. Колесси, 2, Львів, 79013

тел. +380 32 2582146, факс +380 32 2582136

vlp.com.ua, ел. пошта: vmr@vlp.com.ua